

బలాసచ్చరిత్రరత్నమాల

అబలాసచ్చరిత్రరత్నమాల

ప్రథమ సంపుటము

శ్రీమతి భండారు అచ్చమాంబ ప్రణీతము

[illegible]

ఎస్. వి. కృష్ణ & కో వారిచే

ప్రకటితము

౧౯౧౩

 వెల ౧-౦-౦

అంకితము

ఎవరి పరిపూర్ణ కృపాకటాక్షంబుచే నాకీగ్రంథంబు వ్రాయునంత
శక్తియు స్వాతంత్ర్యంబును గలిగెనో, నాశరీరమునందలి
చర్మంబుచేఁ బాదరక్షల నిర్మించి జన్మజన్మంబునందును
పాదంబులకుఁ దొడిగినను నెవరిఋణంబుదీరి నేను
ఋణవిముక్త నగుట యసంభవంబో, యెవరు
నాకు దేవాదిదేవునికంటె నధిక
తముండయిన దేవుండో
యట్టి నాప్రియభర్త
యగు

మ-రా-రా-భండారు మాధవరావుగారి

దివ్యపాదపద్మములకు
నీ గ్రంథంబు సమర్పించి
యంకితం బొనర్చుచున్నదానను.

భండారు-అచ్చమాంబ.

విషయసూచిక

ప్రకాశకుల పీఠిక			
గ్రంథకర్త్రిగారి పీఠిక			
గ్రంథకర్త్రిగారి చరిత్ర			
గ్రంథకర్త్రిగారి ఉపోద్ఘాతము			
రాణీభవాని	...	...	౫
అహల్యాబాయి హోళకరు	...	...	౨౭
రాణీగారీలక్ష్మీబాయి	...	...	౫౯
శికందరుబేగము	...	...	౭౭
మైనాబాయి పోవారీణ్	...	...	౧౦౦
వీరమతి	...	...	౧౦౭
రాణీరామాబాయి	...	...	౧౩౫
కుమారీప్రేమదేవి	...	...	౧౫౨
రాణీదుర్గావతి	...	...	౧౬౨
సౌభాగ్యవతి రఖమాబాయి కేళోకర్	...	...	౧౭౦
కర్మదేవి	...	...	౨౧౪
మైసూరు మహారాణీ లక్షమ్మాన్ని	...	...	౨౨౩
తోరూదత్తు	...	...	౨౪౧
తారాబాయి	...	...	౨౫౬
విద్యాసాగరజనని భగవతీదేవి	...	...	౨౬౧
అసామాన్య	...	...	౨౭౪

ఛాయా పటములు

భండారు - అచ్చమాంబ

అహల్యాబాయి హోళకరు

రఖమాబాయి కేళోకర్

తోరూదత్తు

భగవతీ దేవి

ప్రకాశకుల పీఠిక

ఈ గ్రంథపు మూడవ కూర్పును ఆంధ్రలోకమునకు సమర్పించు భాగ్యము మాకబ్బినందులకు మేమెంతయు సంతసించుచున్నాము. రెండుకూర్పుల ప్రతులు బహుకాలము క్రిందటనే కర్చగుటచేత చదువరులకీ పొత్తము దొరకుటయే దుర్లభమైయుండినది. అట్లగుట మేమొకతఱి ఈ విషయమై మామిత్రులగు శ్రీ గుత్తి లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారితో ప్రసంగింప వారు దయావంతులై ఈ మూడవకూర్పును ముద్రించుకొన మాకనుజ్ఞ ఇచ్చిరి. వారికి మేమెంతయు కృతజ్ఞులము.

గ్రంథకర్త్రిగారు మూడుభాగములుగ నీగ్రంథమును వ్రాయదలంచి ఐతిహాసికస్త్రీలచరిత్రమును మొదటిభాగమున వ్రాసి ముగించిరి. రెండవభాగమున వైదిక, పౌరాణిక, బౌద్ధస్త్రీల చరిత్రముల వ్రాయనుద్యమించి కొంతవ్రాసి సావిత్రీ పత్రికాముఖమున వెలువఱచిరి. కాని తాము పూనిన పనిని సంపూర్తిచేయుటకు దైవము వారికి నాయువునియ్యదాయె. అందుచే వారి రెండవభాగము అసమగ్రముగనున్నది. ఈ యసమగ్రభాగమును, తాము వ్రాసిన భండారు అచ్చమాంబగారి జీవితచరిత్రమును మాప్రచురణమున బ్రకటించుకొనుటకు శ్రీమతి పులుగుర్తి లక్ష్మీనరసమాంబగారు మిక్కిలి దయతో ననుమతి ఇప్పించియున్నారు. వారికి మాహృదయపూర్వక నమస్కృతులనర్పించుచున్నాము.

కుసుమమేల బోవుచు కూరాకు రుచియడుగనేల ? ఈ సుప్రసిద్ధగ్రంథమును జదువరుల ముందిడితిమి. చదివి యానంద మనుభవించుటవారిపని. గ్రంథగుణము మా చప్పిడి మాటలచే వర్ణించుచుండుట చదువరుల కాలమును వ్యర్థపుచ్చుటయగు కాదే?

ఛాయా పటములను సంపాదించుట మిక్కిలి కష్టతమ మైనది. మా ప్రార్థన నంగీకరించి తమతల్లి శ్రీమతి సౌభాగ్యవతి రఖమాబాయి కేళ్కర్ గారి ఛాయాపటము నిప్పించిన శ్రీమతి సౌభాగ్యవతి కమలాకర్ గారికిని, గ్రంథకర్త్రిగారి [illegible] కును బంపిన ఆంధ్రపత్రికాధిపతులగు శ్రీయుత కాశీనాధుని నాగేశ్వరరావుగారికిని మా కృతజ్ఞతా వందనముల నందించుచున్నాము. ఈ రత్నమాల రెండవ సంపుటము ముద్రణమగుచున్నది. గ్రంథకర్త్రిగారి సదుద్దేశ్యమును సాధ్యమైనంతవఱకు నెఱవేర్పదలంచి వారసమగ్రముగా రచించిన రెండవ భాగమును పూర్తి జేయించి ముద్రింప నున్నాము. కాన భాషాభిమానులను ముఖ్యముగా స్త్రీ విద్యాభిమానులను మాకు దగినంత ప్రోత్సాహ మియ్యంబరిపరి ప్రార్థితులు.

చింతాద్రిపేట,
౧-[illegible]-౧౩

ఇట్లు,
ప్రకాశకులు.

పీఠిక

ప్రపంచమునందలి జనులకుఁ బరమేశ్వరుఁడు సదా మేలే కలుగఁజేయుచుననియు, అట్లయినను నొకప్పు డతఁడు సేయు మేలు మనకు దుఃఖరూపముగాఁ గానుపించుటవలన మన మాదయానిధిని నిష్కరుణుఁడని నిందించెదమనియు, నట్లు నిందించుట మిక్కిలి యజ్ఞానమనియుఁ, దత్త్వము విచారించినయెడల నదియు మనకు మేలని తోఁచుననియు, సుజ్ఞులు చెప్పెదరు. ప్రస్తుత మీగ్రంథరచనకుఁ గలిగినకారణమువలనను నీసంగతియే నిజమని తేలుచున్నది. నాకు దైవవశంబునఁ బుత్రపుత్రికాశోకము సంభవించె. అందువలన నేను సంతానహీననై గడప దుర్ఘటమగు సంతానదుఃఖములో నుండఁగా నొకనాఁడు నాసహోదరుఁ డొకప్రసంగవశమున విఖ్యాతవైయాకరణకేసరియగు నాగోజీభట్టకృతమగు నీక్రింది శ్లోకమును జదివెను.—

"శబ్దేందుశేఖరః పుత్రో మంజూషా మమకన్యకా."

'శబ్దేందుశేఖర' మనుగ్రంథము నాపుత్రుఁడును, 'మంజూష' యను గ్రంథము నాపుత్రికయు నని యీశ్లోకమునకు నర్థము. నాగోజీభట్టునకును బుత్రపుత్రికావియోగము సంభవింపఁగా నశ్వరదేహధారులగు పుత్రపుత్రికలు పోయినను దద్గ్రంథరూపములైన పుత్రపుత్రికలు శాశ్వతముగా నుందురని యావిద్వాంసుఁడు మనస్సమాధానము చేసికొనియెను. ఈశ్లోకార్థము వినినప్పటినుండియు గ్రంథరచన చేయవలయుననిన యిచ్ఛ నాకుఁ గలిగెను. నాగోజీభట్టుగారికిఁ గల విద్యలో లక్షాంశమైనను నాకు లేకపోయినను గ్రంథములవలన వారికిఁ గలిగిన మనస్సమాధానమే నాకుఁ గలుగవలయునని పిచ్చియిచ్ఛఁ గలదాననై యీగ్రంథమును చిన్నతిన్నఁగా వ్రాయఁదొడఁగితిని. అందువలన నాదుఃఖము కొంతతగ్గి నాప్రయత్నము బలాసచ్చరిత్రరత్నమాలా రూపముగాఁ బ్రతిఫలించినది. ఇందువలన నేనుఁ సంతానహీననుగాక సంతానవతినే యైతినని కొంత సంతసించుచున్నదాన.

అబలాసచ్చరిత్రరత్నమాలయొక్క యీప్రథమభాగమున నైతిహాసిక* (చరిత్రకాలపు) హిందూసుందరులయొక్క చరిత్రములు వ్రాయఁబడియున్నవి. కాశ్మీరు, పంజాబు, రాజపుతానా, గుజరాత్, బంగాళా, మహారాష్ట్రదేశము, ఆంధ్రదేశము మొదలయిన హిందూదేశాంతర్గతములయిన సకలదేశముల చరిత్రమును శోధించి సాధ్యమైనంతవఱకు హిందూదేశముయొక్క ప్రతిభాగములోని పూఁబోండ్ల సచ్చరిత్రంబులిందు గ్రుచ్చ యత్నించినాను. అయినను నాయజ్ఞానమువలన ననేక హిందూసతుల చరిత్రంబులిందు రాకయుండవచ్చును. అటుల నిందురాని యేసతీచరిత్రమైన నున్నయెడల నది యెవరైన నాకుఁ దెలిపిన దానిఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగా నందుకొని యీగ్రంథముయొక్క రెండవకూర్పునందుఁ జేర్పఁగలను.

ఈగ్రంథమును వ్రాయుటలో నాకుఁగల యుద్దేశముల నుపోద్ఘాతములో వివరించినందున మరల నిచట చర్వితచర్వణము సేయనొల్ల.

ఈగ్రంథమును వ్రాయుటకు హిందీభాష, మహారాష్ట్రభాషలలోని గ్రంథంబులే ముఖ్యాధారములని మొదలనే వ్రాసియుంటిని. మహారాష్ట్రభాషయందలి ప్రాతబఖరీలును, నితిహాసములును, చరిత్రగ్రంథములును, అనేక మాసపత్రికలును, వారపత్రికలును కొన్ని యితరపుస్తకములును నీగ్రంథరచనకు మూలాధారము లయ్యెను. కుమారీ ప్రేమాదేవి మొదలగువారి చరిత్రములకు హిందీభాషయందలి 'భారతభగిని' యను మాసపత్రికయును, ధనలక్ష్మి మొదలగువారి చరితములకు 'సతీమండల' మను గుజరాతీగ్రంథమును భవానీదేవి చరిత్రమునకు 'నారీరత్నమాల' యను బంగాళీగ్రంథమును, రుద్రమదేవి చరిత్రమునకు 'ఏకశిలానగరవృత్తాంతము' మొదలగు తెలుఁగువ్రాఁత గ్రంథములును, మొల్ల మొదలగువారి చరిత్రములకు 'ఆంధ్రకవులచరిత్రము' మరి కొన్నిటికి సమయములలో 'సతీహితబోధిని' 'హిందూసుందరి' యను నాకుఁ జాల

---

* ఉపోద్ఘాతంబులో 'నైతిహాసిక కాల మనఁగా వేయిసంవత్సరములనుండి నేఁటివఱకు జరిగినకాల' మని వ్రాసితిని కాని యదనంతరమును క్రీస్తు శకమునకు మూఁడునాలుగువందలసంవత్సరముల పూర్వపువారగు బౌద్ధస్త్రీల చరిత్రములు సవిస్తరము దొరకెను. కావున నైతిహాసిక కాలమనఁగా దేశముయొక్క విశ్వసనీయచరిత్రము మన కెన్నిసంవత్సరముల క్రిందటినుండి దొరకునో అప్పటినుండి వచ్చుకాలమని తెలిసికొనవలయును.

సహాయంబులయ్యెను. కాన నే నాగ్రంథకర్తల కందఱకును కృతజ్ఞతాపూర్వకముగా ననేకవందనములు చేయుచున్నాను. నాకు నింగ్లీషు రాకపోయినను మహారాష్ట్రభాషలో నింగ్లీషునందలి యుత్తమోత్తమగ్రంథములు భాషాంతరీకరింపఁబడినందువలన వాని సహాయముచే నింగ్లీషులోని యనేకకల్పనలను నేను గ్రహించితిని. స్వభాషాభివృద్ధియందు మహారాష్ట్రులు మహాదక్షులైయున్నారు. మిల్లు, స్పెన్సరు, లబకు మొదలయిన యింగ్లీషు గ్రంథకారులందఱును మహారాష్ట్రపుస్తులలో నగుపడుచున్నారు. ఇది యాంధ్రులకే నెంతయు ననుకరణీయము. ఇట్లు ఇంగ్లీషు నేర్చుకొను పరిశ్రమలేకయే యింగ్లీషు భాషలోని యుత్తమగ్రంథములజ్ఞానము నాకొసంగి యీగ్రంథము వ్రాయుటకు నన్ను సమర్థను జేసినందుకు విశేషముగా మహారాష్ట్రభాషను గొనియాడవలయును

ఈగ్రంథము వ్రాయుటకు నాకుఁ బ్రత్యక్షపరోక్షసహాయము చేసినవారిలోఁ బ్రప్రథమమున నాభర్తగారినిఁ చేర్పవలయును. ఏలయన వారు స్త్రీవిద్యాభిమానులై యుండనియెడల, నీచరిత్రగ్రంథము వ్రాయుటకు నన్నుఁ బ్రోత్సాహపఱచి స్వాతంత్ర్యమొసఁగి యుండనియెడల, నీగ్రంథమే నిర్మాణమయి యుండక పోవును గదా! నాకు సహాయముచేసినవారిలో రెండవవాఁడు నాతమ్ముఁడును కె. వి. లక్ష్మణరావు అని మహారాష్ట్రమున పిలువఁబడు కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు ఎం.ఏ. ప్రప్రథమమున నన్నీగ్రంథము వ్రాయుటకుఁ బురికొల్పినది యీతఁడే. ఈతఁడు చరిత్రములు వ్రాయునప్పటి నాకు నేర్పుచుండుటకుఁ గావలసినసాధనములను సేకరించి నాకిచ్చి, ఆంగ్లేయ భాషయందును సంస్కృతభాషయందునుగల కొన్ని చరిత్రములను మహారాష్ట్రభాషలో భాషాంతరీకరించి నాకు ననేకరీతులఁ దోడుపడియెను. ఇట్టి భ్రాతను బుట్టించిన నాకొసంగిన పరమేశ్వరుని ననేకవిధముల స్తుతియించి వారికిని వారికిని పూర్ణాయువును, యశమును దయచేయుమని యావదాసిద్ధని నెల్లప్పుడుఁ బ్రార్థించుచున్నాను. ఇట్లే మనదేశమునందలి స్త్రీలందఱకును వారివారి పతులును, వారివారిసహోదరులును సహాయులగుచుండినచో మనదేశము శీఘ్రకాలములోనే స్త్రీవిద్యాభివృద్ధి గలదయి మరల గార్గి, మైత్రేయి మొదలయిన బ్రహ్మవాదినులను అహల్యాబాయి, భవానీ మొదలయిన రాజ్యధురంధరలను నారికా, మొల్లలవంటి కవయిత్రులను జిజాబాయి, ఖడ్గతిక్కనతల్లి భార్యలవంటి శూరమాతలను బత్నులను గలదియై

సర్వదేశములవారికిని బూర్వకాలమునలెనే మనదేశము వందనీయము గాఁ గలదనుటకు సందియము లేదు.

అల్పబుద్ధినగు నాచే రచియింపఁబడిన యీగ్రంథమును దిరస్కరింపక మ-రా-రా-రావుబహద్దరు కందుకూరివీరేశలింగము పంతులవారు తమ 'చింతామణి' పత్రికలో బ్రచురించినందుకు వారికిఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగా వందనము లాచరించెదను.

" ఈపీఠిక ముగించుటకుఁ బూర్వము ప్రస్తుత మీయార్యావర్తంబునఁ దమగ్రంథరచనచే స్త్రీవిద్యాభివృద్ధికిఁ దగుసాధనంబులఁ గల్పించుచున్న సోదరీమణు లందఱిని నభినందించుట యావశ్యకము. ఈవిద్వత్ స్త్రీలందఱును సంవత్సరమున కొక్కసారి యొకచోటఁ గూడి యొకవిదుషీపరిషదము నందు స్త్రీ విద్యాభ్యుదయములను గుఱించి ముచ్చటించినయెడల నఖిల స్త్రీజాతికి నమితలాభము గలుగఁగలదు. కాని యిట్టివిదుషీపరిషద మేర్పడు లక్షణంబు లేమియుఁ బ్రస్తుతము లేనందున నీస్త్రీలలో నొక్కరికొక్కరి నామధేయంబులైనఁ దెలిసియుండిన నది స్నేహంబునకుఁ గారణంబగునని తలఁచి వారి నామంబులును, రచితగ్రంథంబుల సంగ్రహవర్ణనమును నిందుఁ బొందుపఱిచెద —

ఉత్తరహిందూదేశమునందు:—౧. శ్రీమతిహారదేవి యను నామె 'భారతభగిని' యనుపత్రికను స్త్రీలకొఱకు హిందీభాషలో మాసమున కొకసారి ప్రచురపఱచుచున్నది. ఈమె నివాసస్థలము పూర్వము అలహాబాదు (ప్రయాగ) అయినను ప్రస్తుత మీమె లాహోరులోనుండును. ఈమె తనకు లాభమెంతమాత్రమును లేకపోయినను సఖుల హితమునకయి యీపత్రికారత్నంబును పంద్రెండుసంవత్సరములనుండి విడువక నడుపుచున్నది.

బంగాలీదేశమునందు:—౧ శ్రీమతి సరళాదేవి బి.,ఏ. గారు —'భారతి' యను బంగాలీ మాసపత్రికకుఁ గర్త్రులు. ఈమె పట్టపరీక్షలోఁ దేరి నూఱు పుటలుగల యీమాసపత్రికను గడువుతప్పక ప్రకటించుచున్నది. ఇంత పెద్దమాసపత్రిక క్రమముతప్పక అచ్చువేసి విద్వాంసులందఱుఁ జూచి. 'అబ్బబ్బా! బళిబళి!' యనఁ బ్రచురపఱచుచున్న యీవిద్వాంసురాలిని నెంతయుఁ గొనియాడవలసి యున్నది.

మహారాష్ట్రదేశమునందు:—౧ పండితరమాబాయి:— ఈసరస్వతి బిరు

తి ప్రఖ్యాతయే. ఈమెవిద్యలు గాంచి నవద్వీపము లీమెకు దాంకిత 'సరస్వతి' యను పదవులనిచ్చిరి. ఈమె సంస్కృతమున నొకకా ప్రేషు రచియించెను. మహారాష్ట్రమున 'స్త్రీధర్మనీతి' 'అమెరికాదేశ ప్రవాసము' అను గ్రంథముల రచియించెను. ఇందుఁ బ్రథమగ్రంథము గృహిణుల కత్యంతావశ్యకము; రెండవగ్రంథములో అమెరికాదేశములోని స్త్రీలయభివృద్ధి యనినభాగ మత్యంతాహ్లాదకరంబుగా నున్నది.

౨. కాశీబాయి కానిట్కరను నామె యిరువందల పుటలుగల ఆనందీబాయి చరిత్రమును మహారాష్ట్రభాషయందు విస్తృతముగా వ్రాసినది. ఈచరిత్రను గొప్పగొప్ప విద్వాంసులును వేయినోళ్లఁ గొనియాడి యున్నారు. ఈమెయే 'రంగరావ'ను వచనప్రబంధము నొకదానిని వ్రాసెను. ఈప్రబంధము నహితము పండితులచేత మెప్పొందినదియే. ప్రస్తుతమీమె 'వెన్నెలలోని ముచ్చటలు' అను రమ్యకథలను 'వివిధజ్ఞానవిస్తార' మను మాసపత్రికలో వ్రాయుచున్నది.

౩. శ్రీమతి రుక్మిణీబాయి సంవాగర్:—ఈయువతి మహారాష్ట్రభాషలో స్త్రీల కత్యంతావశ్యకమైన యల్లిక పనినిగురించిన పుస్తకము సుందరములగు పటములతో రచించెను. ఈగ్రంథమువలన ననేక స్త్రీలు గురువులేకయే గులబందులను, సాయితాబాలును, టోపీలును, రుమాళ్లు మొదలగునవి యల్లికపనిలో సులభముగా నేర్చికొని యల్లుచున్నారు.

౪. శ్రీమంతు జానకీబాయి:—ఈమె కురుంగువాడ సంస్థానాధీశ్వరుని భార్య. మహారాష్ట్రమునందు బహుమనోహరముగాఁ గవిత్వము జెప్పెను. ఈమె కవిత్వము భక్తిరసపూర్ణముగాను, యమకాదిశబ్దాలంకారభూయిష్ఠముగాను నుండి, మహారాష్ట్రకవులనుగురించు మోరోపంతు కవిత్వముతో సమానముగా నుండును.

మహారాంధ్రదేశంబున ౧:—శ్రీమతి పులుగుర్తి లక్ష్మీనృసింహాంబగారు మహిళాకళాబోధిని యను కావ్యంబు రచియించినారు. ఇక్కావ్యంబునందు విద్యామహిమ బహురమ్యముగా వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈగ్రంథము నుచితముగాఁ బంపినందుకు వారికి వందనంబు లాచరించుచున్నాను.

౨. శ్రీమతి కోటికలపూడి సీతమ్మగారు:—ఈమె లేడీజేన్‌గ్రేయను నాంగ్లస్త్రీ చరిత్రమును బద్యకావ్యముగా రచియించెను. ఇయ్యది ద్రాక్షాపాకమునం దగియున్నది. ఈకవయిత్రి హిందూదేశమునందలి నారీరత్నము

లలో నొక స్త్రీనిఁ గావ్యనాయికగాఁ దీసికొని కావ్యము రచియించిన యెడల నదిహిందువులకు విశేషప్రియమగునని నాయభిప్రాయము.

3. కమలా సత్యనాథన్:— ఈమె పట్టపరీక్షలోఁ జేఱి మిగుల విద్యావతియని పేరొందె. ఈవిదుషి చెన్నపట్టణములోనుండి యింగ్లీషుపత్రికలలో శకుంతల మొదలయిన హిందూసుందరుల చరిత్రంబులు వ్రాయుచుండును కాని వానిం జదువునంత యింగ్లీషుభాషాజ్ఞానము నాకు లేనందున వానిని గుఱించి యధికము వ్రాయఁజాల.

౪. గుండు అచ్చమాంబగారు:— శ్రీకాళహస్తీశ్వర కల్యాణోత్సవము, గౌరీశంకరపూజావిధానము, శ్రీరామేశ్వరయాత్రాచరిత్ర యను గ్రంథములీమె వ్రాసెను. ఈమె గ్రంథములోని శబ్దసౌష్టవము, స్వభావోక్తులు, భక్తిరసము వర్ణనీయములు.

గ్రంథకర్తృత్వముగల యువతు లింకను ననేకు లీహిందూదేశంబునం దచ్చటచ్చట నుండవచ్చునుగాని వారిచరిత్రలు నామము లిచ్చట నుదహరింపనందుకుఁ గారణంబు నాయజ్ఞానమే కాని వారియప్రసిద్ధి కాదు.

ఈభాగమునందలి స్త్రీలపటములు సంపాదించుటకుఁ జాలప్రయత్నము చేసితిని. కాని వారిలో ననేకులపటములే వ్రాయఁబడనందునను, కొందఱి కాలమున పటములు వ్రాయు నాచారమే లేనందునను నాయిచ్చపూర్తిగా నెఱవేరినది కాదు. కాని నాయదృష్టవశమునఁ గొన్నిపటములు మాత్రము దొరకినవి. కాన వాని నీపుస్తకములోఁ జదువరుల కిచ్చుటకుఁ గొంత సంతసింపుచున్నదాన.

పచమఱి.
మధ్యపరగణాలు.
౨౮ - ౨ - ౧౯౦౧.

భండారు - అచ్చమాంబ.

భండారు అచ్చమాంబ

(ఈ పటమునకుఁగావలసిన దిమ్మ నంపిన 'హిందూసుందరీ' పత్త్రికాధిపతు లెడ మే మెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.)

శ్రీమతి, భండారు

అచ్చమాంబగారి జీవితచరిత్ర*

పగలు కడుఁ నభోమణి, కపాలిశిరోమణి రే, జగంబుఁదా
రగపడునంతకుఁ వెలుఁగు నల్పుఁగఁ జేయుదురంతె కాని యీ
జగతికిమాటు జెందియు నజస్రము నప్రతిమాన తేజముఁ
దగఁగలిగింతురిట్టి వనితామణులేకద ! దైవసృష్టిలోఁ!!

అప్రతీకాశపాతివ్రత్యము, ఉదాత్తవైదుష్యము, అనుపమానస్వదేశ ప్రీతి, అనిర్వచనీయస్వజాత్యభిమానము, అనూనదీనవత్సలత, నిర్ఛిద్ర సత్కార్యాచరణము, నిరంతర సచ్చింత, అసమాన క్షమ, మున్నుఁగాఁగల సుగుణగణంబు లొకటికిమించి యొకటి తనయందు వాసముచేయుచుండ హిందూదేశమునకు నాయికమణియన విరాజిల్లిన యీపరవర్తినీమణిచరితం బనుకరణీయంబును, ఆహ్లాద దాయకంబును నై యొప్పుచున్నది.

మహారాజ్ఞులు, పతివ్రతాతిలకములు, శూరనారీమణులు విదుషీరత్నములు, పరిశుద్ధప్రవర్తనలు, స్వదేశాభిమానమాననీయలు, మొదలగు ననేక సతీరత్నముల సచ్చరిత్రములు బుధజన సంస్తవనీయంబులుగా విగచించి మించిన యీవిదుషీమణి చరితం బెంతటి మాహాత్మ్య సంభృతంబుగాక పోవును !

కృష్ణామండలములోని మునగాల సంస్థానమునకుఁ గ్రీ. శ. 1880 సం॥ ప్రాంతములవఱకు దివాన్‌గిరీచేసిన ఆర్వేల నియోగివంశజులగు కొమఱ్ఱాజు వేంకటప్పయ్య పంతులుగారు శ్రీమతి అచ్చమాంబగారి జనకులు. ఈమహనీయుండు కేవలాధికారైశ్వర్యములచేత నేకాక పరోపకారపరాయణత, క్షమ, గాంభీర్యము, బుద్ధికౌశలము, మున్నగు గుణగణములచే మిక్కిలి సత్కీర్తిఁగాంచెను. ఆధ్యాత్మిక విషయజ్ఞయు, సాధ్వీగుణభాసితయునగు గంగమాంబయను విజ్ఞానవతి యీయన సహధర్మచారిణి. గుణనిధియగు నీమిథున

---

* శ్రీమతి సౌ. పులుగుర్తి. లక్ష్మీనరసమాంబగారిచేఁ బ్రకటింపఁబడు సావిత్రీ, పత్త్రికనుండి స్వీకరింపఁబడినది.

మునకు సముద్రునకు లక్ష్మీకళానిధులవలెఁ క్రీ. శ. 1874 సం॥ న కుమారీమణియు, నాపిమ్మట నొక కుమారరత్నము నుదయించిరి. ఈయిరువురలో నగ్రజయే మన యచ్చమాంబగారు. అచ్చమాంబగారి జన్మస్థానము మాత్రము మన దేశాచారము ననుసరించి ఆమె తల్లి పుట్టినింటివారప్పుడు వాసము చేయుచున్న నందిగామ యయ్యెను. ఈనందిగామయను గ్రామము కృష్ణా మండలములోనిదే. ఈమె మాతామహుల నివాసస్థల మాతాలూకాలోని కంచెలయను గ్రామమైనప్పటికి నీమె మాతామహు లప్పుడచ్చటి జమీందారుల పనిమీఁద నచ్చటనుండుట తటస్థించినందున నీమె జనన స్థలమిదియయ్యెను.

మల్లెపువ్వు పుట్టినతోడనే వాసింప మొదలుపెట్టినయట్లు మన యచ్చమాంబగారు కడుబాల్యమునాటనుండియు మిక్కిలిగా క్షమాగుణంబు, అనుకరణాశక్తి దీనవత్సలత మున్నగాఁగల సుగుణసంఘంబులఁ బొడసూపుచుండెను. పెద్దవారు చేయుచుండెడు చాతుర్యములగు ననేకకార్యములను శ్రద్ధగా గ్రహించుచుఁ జాకచక్యముతోఁ దానుగూడ నట్టి పెద్దపనులఁ జేయుటకీమె బాల్యమందే ప్రయత్నించుచుండెడిదట. చెలులతో నాటలాడెడు వేళలందుఁగాని యితరసమయములయందుగాని సాధారణముగాఁ దన కేదిబాధ కలిగినను దాను లోలోన సహించుచునే యుండెడిదిగాని పెద్దవారితోఁ జెప్పి జేలవడి వాపోవుట యీమె యెఱుఁగదు. ఇందుకొక చిన్ని దృష్టాంతముఁ జెప్పెదను. ఈమె యైదాఱు సంవత్సరముల పిల్లగానుండినప్పుడొక్కనాఁడీమెను బెద్దతేలొకటి కుట్టెను. అనేకమంది పెద్దవారు సైతము వృశ్చికస్పర్శ తగులఁగానే యోర్వచాలక గుట్టుపడి గోడసముచేయుచుఁ జుట్టుపట్టులవారిని బోగుచేతురుకదా! అట్టితేలు నొవ్వఁబొడిచినను నాబాలికాశిరోమణి కిమ్మనక యాబాధనంతను లోలోన నణఁచుకొనుచు వారు తమంతవచ్చి తెలిసికొనునంతకు నింటిలోని పెద్దవారికైనను దెలియనీయకుండెను. మఱియు నీమెకుఁ జిన్నతనమున నాటపాటలు మున్నగువానికిఁ దల్లిదండ్రు లిచ్చుచుండెడి సొమ్ము తనస్వంతమునకుఁ గర్చుపెట్టక సదా దీనులకు బీదలకు నిచ్చుచుండెడిదట. ఇత్యాది సుగుణపుంజము లీమెతోఁ జిన్ననాటనుండియు వర్ధిల్లుచున్నవి. కనుకనే తనజీవితకాలమందీమె యనేక విద్యలయందారితేరి గర్భశోకాదులను సహించి దీనజనులను కన్నబిడ్డలట్లు గారవించుట మున్నగు వానియందెంతయు ఘనతను బొందఁగల్గెను!

అచ్చమాంబగారి కాఱేండ్ల యీడువచ్చునప్పటికే అనఁగాఁ క్రీ. శ. 1880 సం॥న పితృవియోగ దుఃఖము తటస్థించెను. వేంకటప్పయ్యగారు మృతులైన పిదప గంగమాంబగారు తమకుమారితెను, కొమారుని వెంటఁబెట్టుకొని యప్పుడు నైజామురాజ్యములోని దేవరకొండయను గ్రామమున నుద్యోగము చేయుచున్న తన సవతికుమారుఁడగు శంకరరావుగారి యొద్దకేగెను. వీరచటనున్న కాలములో మధ్యపరగణాలలో నుద్యోగమందున్న గంగమాంబగారి అన్నగారగు భం. మాధవరావుగారికిఁ ప్రథమ కళత్రవియోగము కలుగఁగా శంకరరావుగా రచ్చమాంబగారిని మాధవరావుగారి కిచ్చి వివాహము చేసిరి. అదిమొదలు తమయంత్యదశవఱకును అచ్చమాంబగారు మధ్యపరగణాలలోనే యుండిరి.

ఇదిమొదలీమె జీవితకాలమందలి ప్రతినిముసమును దోడి సోదరీలోకమునకు సన్మార్గబోధకముగా నొప్పుచున్నదని చెప్పవచ్చును. భగవంతుఁడీమెను లోకమునకు సన్మార్గదీపికగా నుద్దేశించి సృజించెననుటకు సందేహము లేదు. "చిన్ననాఁడు మావాండ్రు నాకుఁ జదువు చెప్పింపలేదమ్మా! నాకుఁ జదువు వెట్లావచ్చున" నితలంచుచున్న కొందఱు వెఱ్ఱిసోదరీమణుల తలంపులు కాలుగారి పడి నాకీ యూరచ్చిరాదనుకొనుటను బోలియుండునని యని అచ్చమాంబగారు తన విద్యాభ్యాసముయొక్క యుదాహరణమువలన నిరూపించుచున్నారు. అచ్చమాంబగారికి పదియేఁడుల యీడువచ్చి వివాహమై భర్తతో మధ్యపరగణాలకుఁ బోవువఱకును విద్యయన నేమో తెలియదు. ఇదియే యీమె విద్యాభ్యాసమున కారంభ సమయము. ఇప్పుడైనను బడికిఁబోయిగాని, పెద్దవారింటి యొద్ద జెప్పించుటచేఁగాని విద్య నభ్యసించుటకాదు. చివరకిది ఫలించి నట్లు ఫలించునుగాని, మనవారు జ్ఞానసంపాదనమునకని కాకపోయిన నుదరపోషణార్థమని తలంచి యయిదేండ్ల యీడు వచ్చునప్పటికి మగపిల్లలకు మాత్రము శ్రద్ధగా విద్యాభ్యాసము చేయింపఁ బ్రారంభించెదరు నాచారమిప్పటికున్నదిగదా! అచ్చమాంబగారి తమ్ముఁడగు లక్ష్మణరావుగారికి పెద్దలు శ్రద్ధగా విద్యాభ్యాసము చేయించుచుండిరి. తమ్ముఁడు చదువుకొనుచుండు సమయములందు అచ్చమాంబగారు తమ్మునియొద్దఁగూర్చుండి యాయనతోఁ దానుగూడ సహజాభిలాషతో విద్య నభ్యసింప మొదలుపెట్టెను. అప్పుడు తన తమ్ముఁడభ్యసించుచున్న తెలుగు, హిందీ, భాషలను తమ్మునితో సమానముగా నేర్చు

చు నంతకంతకుఁ దమ్ముఁడు చదువుపాఠముల నాతనికంటె ముందుగానే వల్లించుచు నిట్లఖండమైన తెల్వితోఁ గొంతకాల మారెండు విద్యల నభ్యసించెను. తదనంతరము లక్ష్మణరావు గారింగ్లీషుభాషాభ్యాసమునకై నాగపురమునకుఁ బోవలసినవారైరి. తనకు విద్యాభ్యాసమునఁ దోడైన తనతోఁడు తనను వీడి యితరస్థలమున కేగఁగానే తానొంటరిదైనప్పటికి నామె స్వయంకృషిచే విద్యాభ్యాసము చేయుచుండెను. మఱియుఁ దామప్పుడున్న మధ్యపరగణాలలోనిదైన మహారాష్ట్రిభాషనుగూడఁ గృషిచేసి యభ్యసించుచు దానిలోఁగూడఁ దగు సాక్షిజ్ఞానము సంపాదించెను. అచ్చమాంబగారి సహజన్ముఁడై స్త్రీవిద్యాభిమానియు సుగుణశోభితుండునైన లక్ష్మణరావుగారు మాత్రము తమున్నాలుసెలవులలోఁ దన యక్కగారి యొద్దనేయుండి తత్పరతతో నామెకు విద్యాభ్యాసమున సాహాయ్యము చేయుచుండెను. ఇట్లు సుగుణవంతుఁడగు తమునిసాహాయ్యమున అచ్చమాంబగారు, తెలుఁగు, హిందీ, మహారాష్ట్రము, బంగాళము, ఘూర్జరము అను నైదుభాషలయందుఁ బాండిత్యము సంపాదించెను. సంస్కృతమునందును స్వల్పముగా నామెకుఁ బరిచయముకలదు. ఇందలి మొదటి మూడు భాషలయందు సమానమగు విశేష పాండిత్య మామెకుండెను. గుణనిధియగు తమ్ముని సాహాయ్యమున నచ్చమాంబగారింతియకాదంకయు ననేక ఘనకార్యములాచరింపఁగలైను. మన హిందూదేశపు సోదరీమణులిట్టి సోదరవర్యు నాటికిఁ బడుగుగైనను గల్గిన నింతలో మన దేశము యథాస్థితికి రాదా? ఇంకేమికావలయును? ఇచ్చువారికిని బుచ్చుకొనువారికిని పెరుగు నిధనంబగు నిట్టి విద్యాధనంబవ్యాజప్రేమముతోఁ దమ సోదరీతతి కొసంగు సోదరులే నిజమగు సోదరులు. కాని యేడాదికి నాలుగుసారులింటికిఁ దీసికొనివచ్చి నశ్వరధనంబులను నాలుగు నాగెలు నాలుగుచీరెలుమాత్రము పెట్టి కన్నులఁ గుడుచు సోదరులు సోదరులా? లోకములోని సోదరులు తమ సోదరీమణులయెడల శ్రీమతి అచ్చమాంబగారి సహోదరు ననుకరింతురుగాక!

ఇట్లచ్చమాంబగారు పెద్దలయొక్క ప్రేరణఁగాని, పాఠశాలకుఁ బోవుటఁగాని, తనకు సంభవింపకపోయినను స్వయంకృషిచే నిన్ని భాషలయందింతటి సామర్థ్యము సంపాదించుటయేకాక అప్పుడు మీఁబడిన సంసారభారము చక్కఁగ వహించుచు, ఊలుఅల్లికలు, దారపుఅల్లికలు, మొదలగు ననేకములగు నల్లికపనులయందును, గృహపనులయందును, గృహిణీభూషణములగు

గొప్పగొప్ప వంటకములయందును గూడ నిరుపమానమైన నైపుణ్యము గడించెను. ఈమె యెప్పుడు దన యింటిపనుల నితరులచేఁ జేయించుకొని యెఱుఁగదు.

ఇట్లనేక విద్యలయందును, గృహకృత్యములయందును విశేషమైన ప్రజ్ఞ ముఁగల్గి తనకుఁగల సపత్నీకాంతులతో సహా బాలవలెఁ గలిసి వివేకవతియై కాపురము చేయుచుండ నచ్చమాంబగారికొక పుత్రుఁడును, పుత్రికయును గల్గిరి. ఇంతలో భగవంతుఁడు లోకదీపముగాఁ దాను సృజించిన యీ సాధ్వీరత్నముయొక్క హృదయగాంభీర్యమును లోకమునకుఁ బ్రదర్శించుటకును, పదపడి కాలమున నీమెచే ననేకములగు మేళ్లను జేయించుటకును దలఁచి యీమెకుఁ గాను దయచేసిన పుత్రపుత్రికలను బరలోకగతులను జేసెను.

"ఖండితంబయ్యు ఘనసారము వెండి వెల్గు
క్షీణుఁడయ్యును వర్ధిల్లు శీతభానుఁ
డివ్విధంబున నాపదలొంది యెగడి
జనములకుఁ గాపరొందరు సాధుజనులు."

మఱియును వారియొక్క రాపిడి గలినప్పుడే యా మహాజనుల ధైర్యగుణము ప్రదర్శితమగును! అచ్చమాంబగారు తనకిట్లు పుత్రపుత్రికావియోగము వలన గల్గిన దుఃఖము నెట్లు సమన్వయించుకొనెనో కనుఁడా! పురుషశ్రేష్ఠులకుఁ గూడ నసాధ్యమైన యట్టి సామర్థ్యముతో నొప్పునట్టిదియు, తనకుఁ దానే సాటియగునట్టిదియు, నేటికిని లోకంబునకు కనీమేయ ఫలదాయకంబగునట్టిదియు, వేయేల యనిర్వచనీయ మహిమాఢ్యమగునట్టి "అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల" యను మహోత్తమ గ్రంథరాజమునకుఁ గారణము అచ్చమాంబగారికిఁ బుత్రపుత్రికావియోగమే. అచ్చమాంబగారు పుత్రపుత్రికావియోగ దుఃఖమున నుండఁగా నీమె ప్రాణతుల్యుఁడగు సోదరుఁడు లక్ష్మణరావుగారొక నాఁడొక ప్రసంగవశమున నాగోజీభట్టకృతమగు "శబ్దేందుశేఖరః పుత్రో మంజూషా చైవ కన్యకా" అను శ్లోకమును జదివి నాగోజీభట్టుగారు తనకుఁ బుత్రపుత్రికావియోగము గలుగఁగాఁ దనరచించిన "శబ్దేందుశేఖరం" అను గ్రంథము తన పుత్రుఁడుగాను "మంజూష" యను గ్రంథము తనపుత్రికగాను నుండునని మనస్సమాధానము చేసికొనినట్లు చెప్పఁగా నాఁటినుండియు నచ్చమాంబగారు నాగోజీభట్టుగారివలెనే తానును మనస్సమాధానము పొందవలెనని కోరి

"అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల" రచనకుఁ గడఁగిరఁట. తన "అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల" ప్రథమభాగముయొక్క పీఠికకు మొదట "ప్రపంచకమునందలి జనులకుఁ బరమేశ్వరుఁడు సదా మేలే కలుగఁజేయుచున్నను, అట్లైనను నొకప్పుడప్పుడు నేయు మేలు మనకు దుఃఖసాధనముగాఁ గాన్పించుటవలన మనమా దయానిధిని నిష్కారణముగ నిందించెదమనియు, నట్లు నిందించుట మిక్కిలి యజ్ఞానమనియుఁ దత్త్వము విచారించినయెడల నీకీడు మనమేలేయని తోఁచుననియు సుజ్ఞులు చెప్పెదరు. ప్రస్తుతగ్రంథరచనకుఁ గల్గిన కారణములవలన నీసంగతి నిజమని తేలుచున్నది." అని యావిజ్ఞానవతి వ్రాసియున్నది. ఈయబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాలయొక్క మొదటిభాగము 1901 సం॥లోఁ బూర్తిగాఁ బ్రకటింపఁబడియెను. ఈరత్నమాల, ఐతిహాసికకాలములోని యుత్తమస్త్రీల చరిత్రములతో మొదటిభాగమును, జైన, పౌరాణిక, బౌద్ధస్త్రీల చారిత్రములతో రెండవభాగమును, ఇంగ్లాండు మొదలగు పరదేశములలోని స్త్రీల చరిత్రలతో మూడవభాగమును ఇట్లు మూడుభాగములుగా నచ్చమాంబగారు వ్రాయఁదలఁచిరి. మొదటిభాగము ముగియఁగనే రెండవభాగము వ్రాయ మొదలుపెట్టిరి గాని యీగ్రంథము వ్రాసినను బూర్తిగా సంగతులు గనుఁగొని వ్రాయవలయుననియు వ్రాసిన సంగతులు విశ్వాసపాత్రములుగా నుండవలయుననియు నీమె యుద్దేశము. కావున నీమె యేవేదవాక్యము నుదహరించినను, ఏపురాణశ్లోకము నుదహరించినను ప్రత్యక్షముగా నాయావేదములయందు నాయాపురాణములయందుఁ జూడనిది వ్రాయునది కాదు. ఒక్కొక వేదవాక్యము సంపాదించుటకు కెన్నియో నెలలు పట్టుచుండెను. ఈమె 1903 సం॥నఁ బుణ్యక్షేత్రాదుల సేవించుటకును దన సఖుల దర్శించుటకును గృష్ణా, గోదావరీ మండలములు మున్నగు తావులకు వెడలినప్పుడు కాశీక్షేత్రములోఁ బ్రత్యేకముగాఁ గొన్నినాళ్లు నిలచి వేదకాలపు స్త్రీలను గురించి కొందఱు శాస్త్రులతో ముచ్చటించి కొన్ని సంగతులను దెలిసికొనెను. తానుదహరింపదలఁచుకొనిన మంత్రముల నిజానిజములఁ గనుఁగొనుటకు ఋగ్వేదసంహిత దొరకక కొంతకాలము వేచియుండి తుదకెంతయుఁ గర్చుపెట్టి హైదరాబాదునుండి ఋక్సంహిత బదులు తెప్పించుకొనెను. అదియుఁ గాక రెండు సంవత్సరములలో నీమెభర్తకు అటుతావులకు మార్పుగల్గినందున నీమెకు పాఠకాలము దొరకకుండెను. ఇట్టి కారణములచే నీభాగము నెమ్మదిగా

వ్రాయఁ దటస్థించి మొదటిభాగమునకు దీనికి నాల్గేండ్లు వ్యవధియయ్యెను. ఇట్లు క్రమపడి సోదరీలోకమున కమూల్యభూషణంబుగా నీగ్రంథరాజమును సమకూర్చుచుండ నదియైనను బూర్తిగానీక యింతలో నీదేశముయొక్క దౌర్భాగ్యదేవత మృత్యుదేవతాకారమునఁ దనకు గన్పట్టఁగాఁ దేజరిల్లుచున్న యీనారీమణిని మ్రింగివేసెను. అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల రెండవభాగమున వైదిక స్త్రీల చరిత్రములును పౌరాణిక స్త్రీలలో ద్రౌపది, సీత ఈరెండుచరిత్రలును మాత్రము ముగిసినవి. ఈసతీరత్నము తానీలోకమునకు గొప్పనాపదను సంఘటించి పరలోకమున కేగునప్పు డసంపూర్తిగా నుంచిపోయిన గ్రంథములు, ఇపుడు సావిత్రియందుఁ బ్రకటింపఁబడుచున్న "అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల" రెండవభాగముగాక మఱి రెండుగలవు. 1 క్రోషాఅల్లిక 2 ఊలుఅల్లిక. మొదటిది హిందూసుందరీ పత్రికకొఱకును రెండవది సరస్వతీపత్రికకును వ్రాయఁబడుచుండెను. ఈగ్రంథము లారంభించుటకుఁ బూర్వమందు వ్రాసెనో పరమందు వ్రాసెనోగాని యీమె రచించినది వేఱొక శతకంబుగూడ నున్నది. ఈమె గ్రంథరచనయందు బద్యరచన యిదియొక్కటియే కానఁబడుచున్నది. సోదరీమణుల కుపయోగార్థము ప్రకటింపఁబడుచుండెడి పత్రికలకీమె నీతిదాయకములు నాహ్లాదకరములు నగు ననేకాంశములను వ్రాయుచుండెడిది.

ఈమెకుఁగల స్వజాత్యభిమానము చెప్పశక్యముకానిది. ఈమె తనజాతిపై నిష్కారణముగా ద్వేష్టలగువారు మోపెడినిందలను గూకటివేళ్లతోఁ బెల్లగించి స్త్రీజాతికిఁగల సహజ సద్గుణవితానమును సోదాహరణముగాఁ బ్రతిపాదింపఁ గంకణముఁ గట్టుకొనెను. ఈప్రతిజ్ఞ 'యబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాలా' రచనారూపముగా నెఱవేర్చుకొనెను. అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల రచించుటకుఁ దనకుఁగల ముఖ్యోద్దేశములను దద్గ్రంథముయొక్క యుపోద్ఘాతములో నీమె మూడుభాగములుగా విభజించి వ్రాసినది. వానిని సంగ్రహముగా నిటఁ జేర్కొనియెద. 1 సామాన్యముగా స్త్రీలకు మందబుద్ధి సహజభీరుత్వము మున్నగు నీచగుణముల నారోపించెడివారి యారోపణములు పక్షపాతజన్యములనియు, స్త్రీలు గాంభీర్యము, సూక్ష్మబుద్ధి మున్నగాఁగల సుగుణములను సహజముగాఁ గలవారనియు నుదాహరణపూర్వకముగా స్థాపించుట. 2. స్త్రీలు చదువుకొనుటవలన ననేకదుర్గుణములను బొందుదురనెడివారి

వాదము శశవిషాణ న్యాయమును బోలుననియు స్త్రీలు విద్యావతులైన యెడల ననేకములగు లాభములను బొందుటయే యప్రతిహతమైన సత్యమనియు రూఢిపరుచుట. 3. తన సోదరీలోకమునకు సుబోధకమును సన్మార్గబోధకమును జ్ఞానదాయకంబునుగా నేదేని యొక గ్రంథమును రచించి యొసంగుట. ఇంత స్వజాత్యభిమాన మీమె హృద్వీధిని బ్రవహించుచున్నది గనుక నే తారచించిన రత్నమాలలో నవకాశము చిక్కినప్పుడెల్లం దన స్వజాతిపై మోపంబడిన నిందలను దన సహజక్షమను వదలి శూరకతిని ఖండించుచు వచ్చినది. ఇట్టి స్వజాత్యభిమానమానినియు నింతలో దైవము గొని పోవుటకీ స్త్రీలోకమెంత మందభాగ్యముకలదో కదా!

రెండుపన్యాసములు నొక యెల్లమ్మకథ యొక పుల్లమ్మకథ చదువుపాటివారైనంతనే పెద్దవారందఱు నేమియుం దెలియని మూర్ఖపిశాచులనియు నితరులందఱు సమపాటివారు కారనియు విఱ్ఱవీగెడు నిప్పటి కొందఱివలెం గాక యీ సాధ్వి తల్లిగారు మొదలైన పెద్దలయెడను దోడివారలకు నెప్పుడుం గడుగూర్చుచుండెడిది. వీరికుటుంబము పూజనీయమగు నార్యమతమునం దత్యంతాభిమానముకలది. అచ్చమాంబగారు తీరిక సమయములందు బూజనీయములగు భారత, భాగవత, రామాయణాది గ్రంథములును, విజ్ఞానప్రదంబులగు తత్వసంబంధములగు గ్రంథములను శ్రద్ధగాం జదివి తల్లి మొదలైన పెద్దలకుం జెప్పుచుండెడిది. అచ్చమాంబగారు తనప్రాణముకంటె నధికముగాం జూచుకొనుచున్న తనసవతికూఁతురు దైవవశమున భర్తను గోలుపోంగా నామెకుం దత్పరతతోం బావన బ్రహ్మచర్యమును బోధించి జ్ఞానాభివృద్ధియు విద్యాభివృద్ధియుం జక్కంగాం గలుగంజేసినది. ఈమె 1903 సం॥ కుటుంబసహితముగ దేశాటనము చేసినపుడాయా తావులయందలి సోదరీమణులకు నైకమత్యము, సత్కాలక్షేపముచే దోడి సోదరీతతిని బాగుచేసి తాము బాగుపడెడి విధానము మున్నగు ధర్మములను బోధించుచు వచ్చినది.

ఎట్టి విపరీతపు స్వభావము కలవారినైనను దన సౌజన్యముచేం దన కనుకూలముగా ద్రిప్పికొను చాతుర్యమీమెకుం జక్కంగ సాధ్యమైయుండెను. ఇందుకు గొప్పయుదాహరణ మీమె భర్తయే. ఆయన తొలుత మిక్కిలి కోపమును స్త్రీలను గారాగృహమువంటి ఘోషాలో నుంచిగాని వారి ప్రత్యక్షము జరుగనేరదను నూహను గలిగియుండెడివారు. ఆయన

యిచ్చిననుసరించి యీసాధ్వి మొట్టమొదట కారాగృహమువంటి ఘోషా ననుభవించి తనసౌజన్యమువలనను, అనుపమేయ ప్రవర్తన చాతుర్యమువల నను బతిని శాంతస్వభావునిజేసి స్త్రీలకువిద్యయు, నుచిత స్వాతంత్ర్యమును సామాన్యోద్ధారణకు మూలాధారములని నాయనకుఁ దోఁచునట్లుచేసెను.

ఈమె పాతివ్రత్యానుష్ఠానము వర్ణనాతీతము. ఈమె జగత్ప్రాజ్యము గా రచించిన 'అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల', యందలి పతివ్రతామణులగు వీర మతి, మీరాబాయి, కొమఱ్ఱాజు జోగమాంబ, మున్నగువారి చరిత్రముల వ్రా యుచో వారి యుత్కృష్ట పాతివ్రత్యభావములు వర్ణించునప్పుడీమె యుత్సా హము మూర్తీభవించి యాయాస్థలములయందుఁ దాండవకేళి సల్పుచున్నట్లుం డును. ఒక్క కొంగిళ్ళ స్వయము సరిగానిండని కొమఱ్ఱాజు జోగమాంబగారి చరి త్రయొక్క పాతివ్రత్య విషయముకొఱకే తన రత్నమాలయందుఁ జేర్చి యీ సతి తన పాతివ్రత్యాభిమానము నగపరిచినది. ఈయమ 'అబలాసచ్చరిత్ర రత్న మాల' గన్నవారికే దానియందలి యంకిత మామె సతీత్వవిశేషములఁ జెప్పకయే చెప్పుచుండును. ఈసతి సద్గుణసమితియందలి మాకుఁగల యభిమానముచే దాని నిచట మరలఁ బ్రకటించుచున్నాము. "ఎవరి పరిపూర్ణ కటాక్షంబుచే నాకీగ్రంథము వ్రాయునంతటి శక్తియు, స్వాతంత్ర్యంబును గలిగెనో, నాశ రీరమునందలి చర్మంబుచేఁ బాదరక్షల నిర్మించి జన్మజన్మంబునందుఁ బాదంబు లనుఁ దొడిగినను నెవరిఋణంబుదీర్చ నేను ఋణవిముక్తురాల నగుట యసంభవ మో యెవరు నాకు దేవాధిదేవునికంటె నధికతముఁడైన దేవుండో యట్టి నాప్రి యభర్తయగు మ॥రా॥ శ్రీ॥ బండారు మాధవరావుగారి దివ్యపాదపద్మములకు నీగ్రంథము సమర్పించి యంకితం బొనర్చుచున్నదానను." అని పాలిత సతీ ధర్మయైన యీధన్య యమృతరసముతో నిట్లు వ్రాసియున్నది. ఈవిషయము లలో నీసాధ్వి వ్రాసిన వ్రాఁతకాక ప్రత్యక్ష నిదర్శనములుగూడ నాపుణ్యవశము న నాకుఁగన లభించెను. ఈమె భర్తృపుత్రికాసహితయై మాగృహంబున నొకసమయమున గొన్ని దినంబులుండి నను ధన్యను గావించినది. ఈసతి మా యింటనున్న సుదినంబులలో నొకదినంబున మధ్యాహ్నమందఱమును భో జనములుచేసి వాకిటఁ గూర్చుంటిమి. అనాఁడెప్పటియట్లు నేనీ సఖీమణియొ ద్దఁ గూర్చుండి తాంబూలము సేయఁగోరి యొక వక్కలామె చేతనిడి యాకులు మడిచి యిచ్చుచుంటిని. ఇట్లు నేనిచ్చు వక్కలును, ఆకుమడుపులుగూడఁ

వైకొని చేయి నింపుచుండెనే కాని యింటివారందఱు దాంబూలములను వైకొనుట పూర్తియైనను దానుమాత్రము మఱచియుండెను. అదికని తాంబూలము వైకొనుఁడని నేనొకటి రెండుసారు లడిగితినికాని అట్లె వైకొందునని నాకు నెమ్మదిగా నుత్తరువు చెప్పుచు నేను మఱియొకసారి యడిగినపుడు చిన్ని నగవు వైకొనుచు నూరకుండెను. అప్పటి మాయిరువురి స్థితిని జూచుచు మా యొద్దఁ గూర్చున్న మీనాక్షమ్మగారు (అచ్చమాంబగారి సవతికూఁతురు) మేము కూర్చున్న వాకిలితలుపించుకఁదీసి మావారు కూర్చుండి మాటలాడుచున్న వాకిలివంకఁ జూచివచ్చి మాతండ్రిగారింకనుఁ దాంబూలము వేసికొన లేదు. వారు వేసికొనినఁగాని యీమె వేసికొనదని చెప్పెను. అందుకు ముందే మావారు తమ భోజనములు కాఁగానే తాంబూలపు పళ్లెరము వైకొనినవారైనప్పటికిని అచ్చమాంబగారి భర్తగారు నాఁడుజరుగుచున్న ప్రసంగావసరములోఁ దాంబూలమును స్వీకరింప నాలస్యముచేసిరి. పతిభక్తి తప్పనియటు నాసాధ్వీమతల్లి యీసంగతి గ్రహించుటచే నట్లొనరించెను. సర్వకాల సర్వావస్థలయందును విధేయురాలుగా నిట్టి సతి పతిని సేవించుట నేను కొన్ని నాళ్లవఱకు కన్నులార గాంచుచు బూర్వ సతీమతల్లులగు సీతాంగనాదులఁ గాంచుచున్నట్లానంద నిరధి నోలలాడితిని. ఈయుత్తమసతి వలన పతివ్రతాధర్మము లిట్లు నియతిగాఁ బాలింపఁబడినవి. పరపురుషు లున్న తావునుండి దూరముగాఁ దొలఁగిపోవుటయే కాని తనకేదియైన నవసరమున్నను నటుపిలుచుటకైనను నీసతి నిలుచునది కాదు. తగినంతపని వచ్చిన యెడలఁ దలవంచుకొని సోదరులతో భాషించునట్లును, సంగ్రహముగాను భాషించి వెడలిపోవుచుండెడిది. ఆహా! యిట్టి నారీరత్నములేకదా అన్యస్త్రీసంతతి లోని వారమును గౌరవ బిరుదమును మన స్త్రీలోకమునకు నిల్పువారు!

ఈమెయందు స్వదేశప్రీతి మెండుగా వాసముచేయుచుండెను. ఈ గుణమింత జాజ్వల్యముగా బహు కొలఁది పురుషులలో నుండును. స్వదేశ వేషభాషలను మాని పరదేశ వేషభాషల నాదరించువారి నాయీమణికి హృదయ శల్యములవలెఁ దోఁచుచుండురు. చదువుకొనినకొలఁది స్వదేశాభిమాన మధికమగుచుండవలెనని యీమె తనచెలులకు శ్రద్ధతో బోధించుచుండెడిది. ఈయమ తన "అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల" లో నొక విదుషీచారిత్రమును వ్రాయుచు స్వచరిత్రనాయికకుఁగల స్వదేశప్రీతి నిట్లు కొనియాడియున్నది:

"కొందఱు పురుషులుగాని, స్త్రీలుగాని తమదేశమును వదలి పరదేశమున కేగినపిదపఁ దమ దేశాచారములను విడిచి యాదేశాచారములనే స్వీకరింతురు. కాని మాచరిత్రనాయిక యట్లుగాక పాతాళలోకమున కరిగియుఁ దన దేశాచారములను మఱువక యాదేశపువారికిని వానిని నేర్పెను! ఆమె తన స్నేహితురాండ్రకును కార్పెంటరు నింటివారికిని మహారాష్ట్రస్త్రీలవలె జడలు వేసి చీరలు కట్టించుచుండెను! తానున్యూజరసీ పట్టణమున కేగుటకు ముందు తన స్నేహితురాండ్ర కందఱకును మహారాష్ట్రపద్ధతి ననుసరించి విందుచేసెను. ఆ దినమామె తానే తనదేశపు పక్వాన్నములు వండి భోజనములకుఁ గూర్చుండుటకుఁ బీటలు వేసి తినుటకు విస్తరులును దొప్పలును గట్టి మహారాష్ట్రదేశాచారప్రకారము సకల పదార్థములును వడ్డించి విందారగింప వచ్చిన యువతులకు మహారాష్ట్రస్త్రీలవలెఁ జీరలు, గాజులు, కుంకుము మొదలైన వలంకరించి చేతితో భోజనముచేయు విధమంతయు వారికిఁ దెల్పి తానును వారితోఁ గూర్చుండి భోజనముచేసెను".

చూచితిరా యామె స్వదేశాభిమానము! ఈస్వదేశభక్తి పరాయణ యొకచో శ్రీమతి కాశీకలపూడి సీతమ్మగారి లేడీ జేంగ్రేయను గ్రంథమును గూర్చి "యీకవయిత్రి హిందూదేశమునందలి నారీరత్నములలో నొక స్త్రీని గావ్యనాయికగాఁ దీసికొని కావ్యము రచించినయెడల నది హిందువులకు విశేషప్రియమగునని నాయభిప్రాయము" అని వ్రాసియున్నది ఈమె స్వదేశములోఁ జేసిన వస్తువులనేగాని సాధ్యమైనంతవఱకుఁ బరదేశములోఁ జేసిన వస్తువులను వాడుకొనఁగూడదని యొకతీవ్రవ్రతము ధరించెను. ఈవ్రతము నీమె తనదినమును దృఢముగాఁ బాలించుచుండెను. తనకట్టకడపటి వ్యాధిలోఁ గాళ్లకు ఉన్ని మేజోళ్లను దొడఁగవలసినదని డాక్టర్లు చెప్పఁగా బాజారునుండి మేజోళ్లు తెప్పించిరి. అంతివ్యాధిలోఁగూడ నానారీమణి యా మేజోళ్లమీఁది గుర్తులుచూచి "ఛీ యివి స్వదేశములోఁ జేసినవికావు" అని వానిని బారవైచి స్వదేశములోఁ జేసిన వానినపుడు తెప్పించి తొడుగుకొనెను. ఆహా! ఏమి యీ స్వదేశాభిమానము! ఇట్టి స్వదేశాభిమాన మాననీయును గోల్పోయిన మనదేశముయొక్క దౌర్భాగ్యమింతయని చెప్పఁ దరమగునదా!

బీదల దుఃఖమునుజూచి చింతన తనకు దుఃఖమగుట యీమె నైసర్గిక గుణము. సాధ్యమైనంతవఱకుఁ దన ధనము బీదలకుపయోగపరచుట యీమెకు వెన్నతోఁ బెట్టిన గుణముగాఁ జనువారు లింతకుమున్నే యెఱుంగుదురు. అయినను సర్వజనానుకరణీయమైన యీమెకుఁగల యీగుణము యొక్క ప్రచారము నిచట మఱికొంచెము వివరించెదను. వరుసగా ననేక పర్యాయములు రొట్టెలును పప్పును వండించి గ్రామములోని బీదలకు, అనాథలకుఁ దనయెదుట భోజనము పెట్టించి వాండ్లు తిని సంతసించుటఁ జూచి తాను సంతసించుచుండెడిది. తనకుఁ గుమారుఁడు పుట్టినపుడితరవిధములగు నుత్సవములు మొదలైనవానికై ధనము వ్యయము చేయక, యది కఱవుకాలమైనందున నాధనమంతయు నసంఖ్యాకులగు బీదలకు ననాథులకుఁ గొన్ని దినములవఱకు నన్నము పెట్టించుటయందు వ్యయపరచెను. తన్నాశ్రయించుకొనియున్న బీదవాండ్ల కన్యకలను దాను స్వయముగా సంబంధములు విచారించి తన ధనము పెట్టి ధర్మవివాహములు చేయుచు నావిద్యాలవారు పెట్టెడి బాధలన్నిటికిఁ దాఁ దలయొగ్గి యనుభవించుచుండెడిది. ఈమె కడుపునఁ బుట్టిన సంతానము లేక పోయినను, యీమెయింట నెల్లప్పుడు నైదారుగురు పిల్లవాండ్రకు విద్యాదానము దొరకుచుండెడిది. ఈపిల్లలసందఱి నెల్లవిధములఁ గడుపునఁ బుట్టినవారివలెనే చూచుచున్నందునఁ జైలిఖనివారాపిల్లలందఱు నామెసంతానమనియే భావించుచుండిరి. అట్టిపిల్లలలోఁ గొందఱామె బంధువులును మఱికొందఱు పరాయివారును గాయున్నను వారిని వీరిని నొక్కకంటఁ గాంచి యాదరించుచుండెడిది. వారికెన్ని యంగీలో వీరికన్ని యంగీలు, వారికెన్ని టోపీలో వీరికన్ని టోపీలు! "అయంనిజః పరోవేతి గణనా లఘుచేతసాం । ఉదారచరితానాంతు వసుధైవకుటుంబకం॥" అనినమాటయీమెయెడలనే సార్థకమైనది. ఒకసారి యొకయూరినుండి మఱియొకయూరికీమె భర్తగారికి బదిలియై పోవుచు మార్గస్థులకొఱకేర్పడిన యొకసత్రమున విడిసిరి. ఆసత్రమును గనిపెట్టుకొనియుండు కూలివాని గుడిసె యచ్చటకుఁ గొంతదూరమున నుండెను. అచ్చట నెవతియో యాఁడుది దుఃఖపడుచున్నటుల శబ్దమువిని యచ్చమాంబగారాగుడిసెకు స్వయముగావెళ్లి వాండ్లకష్టములను విచారించి యాస్త్రీకి నీళ్లాట ప్రొద్దులైనందున ఖర్చునకుఁ గొంతసొమ్మిచ్చి వారి నోదార్చెను.

అదియుఁగాక యాకూలివాని జీతము హెచ్చుచేయుటకై తన పెనిమిటి ద్వారా యత్నముచేసి వానిజీతము కొంత హెచ్చునటులఁ జేసెను. ఇటీవల కొంతకాలమునుండి బిలాస్‌పూరులో ప్లేగుఉన్నందున నారుబేట గుడారములు వేసికొని కాపురముచేయుచుండిరి. డిసెంబరునెలలో వీరు కాంగ్రెస్ నిమిత్తమైన బొంబాయి వెళ్లుటకు సిద్ధముచేసికొని బయలుదేరఁబోగా నొక సేవకునిభార్య నిండుగ్రొద్దులదియైనందున నొప్పులు పడఁజొచ్చెను. అపుడు ప్రయాణమాపి యచ్చమాంబగారు దానికి స్వయముగా మంత్రసానితనముచేసి, పురుడు పోసెను. పిల్లకు బొడ్డుకోసి నీళ్లు పోయించి యప్పుడు ఉన్నీ అంగీలు అల్లి తొడిగించి తల్లికిఁగావలసిన మందులు వగైరాలు సిద్ధముచేసి పదిరోజులకు సరిపడు సామానులు వాండ్లకమర్చి రెండవరోజున బయలుదేరి బొంబాయి వెళ్లిరి. బొంబాయినుండి తిరిగి వచ్చినతరువాత నీగుడారములోనే యచ్చమాంబగారు కీర్తిశేషులైరి. 1898వ, సంవత్సరము కఱవులో నీమెభర్తగారు క్షామశాల (ఫ్యామిన్ క్యాంపు) పై నధికారిగా నుండిరి. అక్కడ నొకానొక తల్లిదండ్రులు నిర్దయులై రెండునెలల తమకుమారుని విడచి వెళ్లిరి. ఆపిల్లవానిని పెంచువారెవరును లేనందున మిషనరీల కిచ్చివేయవలయునని యధికారులు నిర్ణయింపఁగా దీనావనయగు అచ్చమాంబగారా సమాచారమువిని యాపిల్లవానిని దాఁబెంచెదననియు బరధర్మకుల కియ్యనక్కరలేదనియు నధికారులకుఁ దెలిపి యాపిల్లనిదెచ్చి యెంతయు వాత్సల్యముతోఁ బెంచుచుండెను. ఆకరువులోనే యింకనొక 10 యేండ్ల పిల్లవాఁడు వాని యనాథయగు తల్లియుఁ జెల్లెలు నుత్తరదేశమునుండి వచ్చి బిచ్చమెత్తుకొనుచు జీవించుచుండిరి. దీనబాంధవియగు నచ్చమాంబగారు ఆపిల్లవాని తెల్విచూచి వానిని బిచ్చమెత్తుకొనవలదని చెప్పి యింటనుంచుకొని యన్నివ్రయ ప్రయాసములకోర్చి విద్య నేర్పెను వాని తల్లి కొకయావునుగొనియిచ్చి దీని పాలముకొని జీవనముచేయుమని త్రోవచూపెను. ఆహా! ఏమి యీదీనదయాళుత్వము! దీనజనులకును అనాథులకును దల్లి పోయినదే! 1904 డిసెంబరునెలలో బొంబాయికివెళ్లి యచ్చటి ఎగ్జిబిషను మహిళాపరిషదము, మున్నగునవన్నియు వీక్షించి 1 వ జనవరి నటనుండి బయలుదేరి బిలాస్‌పురమువచ్చి యానెల 8 వ తేదీ మొదలు 18 వ తేదీ వఱకు నఖండమైన జ్వరముచేఁ బీడింపఁబడి యీయద్వితీయ, సాధ్వీమణి

18 తేదీ పగలు 11 ఘంటలకు బుద్బుదప్రాయమైన ప్రకృతిదేహమును చాలించి శాశ్వత కీర్తికాయమును బొందినది. ఈసతి యీలోకమును విడచు నప్పుడు నీవు చదివిన వేదాంతము నుపయోగపరచుకొని దుఃఖము నడచి వేయుము అని తల్లిగారికిని దగురీతి నితరులకును బోధించి తన ప్రాణసమానుఁడగు సోదరుని బిలిచి తాను పెంచుచున్న పసివాఁడగు దీనబాలునికి విద్యాబుద్ధులు చెప్పించుటకు శ్రద్ధవహింపుమని చెప్పెను. ఈమె వియోగదుఃఖమగ్నులగు నీమెభర్త తల్లి సోదరుఁడు మున్నగువారికందఱకు నీమె మృతజీవయను విషయమునుత్కృష్టము జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చి యి దుఃఖోపశమనము నుశాంతియు భగవంతుఁడు కటాక్షించుఁగాక !

ఉ. హా ! వరవర్ణినిప్రముఖ ! హా ! విదుషీమణీ !! హా ! సపూజ్య !! హా !
పావని !!! జీవయాత్రగడుపంగలపద్ధతి నిస్స్వార్థికిన్
దైవశమాచరించుపనికై ధరియించినయట్టికాయమున్
బోవిడి కీర్తికాయమును బొందితె ! నీపనిదీరనేకటా !!!

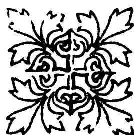
తే. సాధ్వి ! యార్యోక్తులనుశిరసావహించి
నిగుణాతిశయత "సుకృతీగతాయు"
వనెడు నార్యోక్తిసార్థకంబును నొనర్చి
ధరఁబ్రదర్శింప నిట్టులఁ దలఁచితమ్మ !

సీ. నీదుపాతివ్రత్యనిష్ఠాఫలంబు నీ నయదైవతారాధనాఫలంబు
అతివ ! నీపుణ్యతీర్థాటనాఫలము నీయఖిలసద్ధర్మక్రియాఫలంబు
కలసి దివ్యముసతీకాంక్షితంబును నైన పుణ్యాంగనామృతిఁబొందఁగల్గి
శ్రీమన్మహాశాంకరీ సన్నిధానంబుఁగాంచిన ధన్యజీవంచునిన్ను

గూర్చియీరీతివిలపింపఁ గూడదంచుఁ
బెద్దలెన్నెన్ని భంగుల బుద్ధితెల్పి
యనునయించిన నీవియోగార్ణవంబు
నీదశోక్యంబె ? మాబోంట్లకేది తెఱవు !!!

మ. తతచేలాంచలముఁ శరీరలతనంతఁ గప్పికొంచుఁ బ్రస
న్నతచేఁ గుంకుముబొట్టుచేఁ దనరి గన్నఁ బూజ్యపూర్వాంగనా
పరితతిన్ జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చునెమ్మొగమునొప్పఁ సుంతపైకెత్తి నీ
పతివాత్సల్యముతోఁడ మమ్ముగనుచున్నట్లే సదాతోఁచెడిఁ
మృతజీవావళిఁ జేరితేయకట !! మమ్మీయాపదఁ ద్రోచితే !

మ. అకటా !!! దైవమ ! నీకు నేఁగతిని జేయూడెన్ సతీలోకనా
యిక రత్నంబును ద్రుంచివేయఁ గట ! నిన్నేమందు మాదేశపుఁ
సుకృతంబాఁగతినుండె! దేవ ! కరుణాస్తోకా! యజస్రంబు న
య్యకలంకాత్మకు నాత్మసౌఖ్యమిడవే యధ్యాత్మ తేజోనిధీ !

Madras : The Guardian Press, Mount Road

ఉపోద్ఘాతము

అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాల యనుపేరిట ఉదాత్తము లైన స్త్రీలచరిత్రములు వ్రాయఁదలఁచినాను. ఈచరిత్రములు వ్రాయుటయందు నాముఖ్యోద్దేశము లేవనఁగా:—

(౧) స్త్రీలు అబల లనియు, బుద్ధిహీన లనియు, వివేకశూన్య లనియు, సకల దుర్గుణములకు నివాసస్థల మనియుఁ గొందఱు నిందింతురు. స్త్రీలపయిని మోపఁబడిన యీదోషారోపణము లన్నియు నబద్ధము లనియు, స్త్రీలలో నత్యంత శౌర్య ధైర్యవతులును, అసామాన్యవిద్యావిభూషితలును, జ్ఞానవతులును, రాజ్యకార్యధురంధరత్వము గలవారును, స్వదేశాభిమానినులును, సకలసద్గుణవిభూషితలును, బూర్వముండిరనియు నిప్పుడున్నవా రనియు స్థాపించుట నామొదటి యుద్దేశము. ఇంతియ కాదు. స్త్రీలయొక్క స్వాభావికప్రవృత్తి సద్గుణముల వైపునకే కాని దుర్గుణములవైపునకుఁ గాదనియు సిద్ధాంతీకరించుట నాప్రథమోద్దేశములలోని యుద్దేశమే.

(౨) స్త్రీలకు విద్య నేర్పినయెడలను, వారికి స్వాతంత్ర్య మొసఁగినయెడలను, వారు చెడిపోవుదు రనియుఁ బతుల నవమానించెద రనియుఁ గుటుంబసౌఖ్యమును నాశముచేసెద రనియు గొందఱు మహానుభావులు వక్కాణించెదరు. ఈయారోపణము లన్నియు నిరర్థకము లనియు, స్త్రీవిద్య దురాచారప్రతీకారాన్ను

కూల మగునేకాని దురాచారప్రవృత్త్యనుకూలము గానేరదని యు, స్త్రీవిద్యాస్వాతంత్ర్యములవలన మన దేశమునకు లాభమే గాని నష్టము గలుగనేరదనియు, స్త్రీవిద్య యత్యంతావశ్యకం బనియు, సోదాహరణపూర్వకముగా నిరూపించుట నాద్వితీయో ద్దేశము.

(3) ఆంధ్ర దేశములోని భగినీగణములకు మనోరంజకము గను, ఉపదేశకరముగను ఉండుపుస్తకము నొకదానిని రచిం చుట నాతృతీయోద్దేశము. వట్టియుపదేశ గ్రంథములవలనను, కేవల కల్పనాకథలవలనను జేసినయుపదేశమునకంటె నిజమైన చరి త్రంబులవలనఁ జేసిన యుపదేశము అధిక ఫలప్రదం బగునని యందఱికిఁ దెలిసిన విషయమే. కాన నిజములైన యీ స్త్రీల చరిత్రములవలన నాంధ్రసోదరీమణులకుఁ బాతివ్రత్యము, స్వదేశా భిమానము, స్త్రీవిద్య మొదలయినవాని గుఱించి కొంత విన్న వించుకొనవలయు నని నామూలోద్దేశము.

నేను వ్రాసెడి యీచరిత్రములలో ననేకములు మహారాష్ట్ర భాషనుండియు, హిందీభాషనుండియు నాంధ్రీకరింపఁబడును. కనుక నీచరిత్రములయందలి యుత్తమభాగములకయి యాయాభాషల లోని గ్రంథకర్తలను మెచ్చవలయునేగాని నన్ను శ్లాఘింప వలసినపని యెంతమాత్రమును లేదు.

ఇట్టిరత్నమాలలు మూఁడు గ్రుచ్చి జనులకు సమర్పింపవలయు నని నే దలఁచితిని. అవి యేవి యనిన:—

(౧) అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాలయొక్క మొదటిభాగము— ఇందు హిందూ దేశమునందుఁ బుట్టిన పౌరాణిక స్త్రీలచరిత్రము

లుండును. ఐతిహాసిక కాల మనఁగా వేయిసంవత్సరములనుండి నేఁటివఱకు జరిగిన కాలము. ఈభాగమునందు పద్మావతి, సంయుక్త మొదలయిన ప్రాచీనస్త్రీలు మొదలుకొని, ఆనందీబాయి మొదలయిన యర్వాచీనస్త్రీలవఱకు నయిన యుత్తమస్త్రీల చరిత్రములు రాఁగలవు.

(౨) రెండవభాగము—ఇందు వైదిక పౌరాణిక బౌద్ధస్త్రీల యొక్క చరిత్రములు రాఁగలవు. 'వైదికస్త్రీలనఁగా వేదమందు వర్ణింపఁబడిన గార్గి, మైత్రేయి మొదలైనస్త్రీలు. పౌరాణిక స్త్రీలనఁగా పురాణాదులలో వర్ణింపఁబడిన పార్వతి, సీత, తార, దమయంతి, ద్రౌపది మొదలయినస్త్రీలు.

(3) మూఁడవభాగము—ఇందు ఇంగ్లండు మొదలయిన పరదేశములలోని స్త్రీలచరిత్రము లుండఁగలవు.

కాలమానమునుబట్టి చూడఁగా రెండవభాగములోని వైదిక పౌరాణిక స్త్రీలు మొదటిభాగమునందును, మొదటిభాగమునందలి యైతిహాసిక స్త్రీలు రెండవభాగమునందును రానలసి యుండును. కాని ప్రస్తుతము రెండవభాగము వ్రాయుటకై కావలయు సాధనములు నాయొద్ద లేనందునను, ఆ సాధనములు సమకూరువఱకు నైతిహాసిక స్త్రీచరిత్రములను అపుట యోగ్యమని తోఁచనందునను వైదిక పౌరాణిక స్త్రీలను రెండవభాగమునందుఁ జేర్చెదను. ఇది యొక గొప్పదోషముగాదు గనుక చదువరులు మన్నింతురుగాక!

మొదటిభాగమునందలి చరిత్రము లన్నియు నాయొద్ద నొకసారి గూడనందునఁ జరిత్రములు కాలక్రమముగా వ్రాయుటకు

వీలు గలుగదు. ఏయేచరిత్రము నా కెప్పుడెప్పుడు దొరకునో యాయాచరిత్ర మప్పుడప్పుడు వ్రాయఁబడును. చరిత్రాధ్యయనము మన ముఖ్యోద్దేశముగాని, పరీక్షలకుఁ జదువువారివలె కాలక్రమానుగతమైన చరిత్రములను జదువుట మన యుద్దేశము కానందున నీచిన్న దోషమునుగూడ చదువరులు మన్నింతురుగాక!

మొదటిభాగమునందు రాఁగల రాణీభవానిగారియొక్కయు, రాణీసువర్ణమయిగారియొక్కయు చరిత్రములలోని కొన్ని భాగములు జనానాపత్రికయందుఁ బ్రచురింపఁబడినవి. ఆ భాగములు గూడ నిందుఁ జేర్పఁబడినవని యెఱుఁగునది.

భండారు - అచ్చమాంబ

అబలాసచ్చరిత్రరత్నమాల

ప్రథమ భాగము

౧. రాణీభవాని

* "గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు నచ లింగం నచ వయః." —భవభూతి.

ఉత్తరహిందూస్థానమునందుఁ బూర్వము రాజకార్యధురీధరత్వమును వహించిన నారీమణులలో రాణీభవాని ప్రముఖురాలని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. ఈమె బంగాళాదేశమందలి రాజశాయిపరగణాలోని ఛాతీ యను గ్రామమునం దుండు ఆత్మారాంచౌధరి యనుగృహస్థుని కూఁతురు. ఈమె వార్ధకమునం దీమెను జూచిన వారిప్పటికిని (క్రీ. శ. ౧౮౯౮) బంగాళమునందుఁ గలరని చెప్పెదరు. ఈమెతండ్రి మిక్కిలి ధనవంతుఁడు కాకపోయినను, ఈమె యసమానసౌందర్యమును, అనుపమేయసద్గుణములను జూచి, నాటూరు సంస్థానాధిపతి యగు రాజ రామజీవనుగా రీమెను తమ కుమారునికి వివాహము చేసిరి.

ఈమె చిన్నతనమునందే విద్య నేర్చుకొనినదని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యేయేవిద్య యెంతెంతవఱకు నేర్చినదో తెలియదు. అయినను తరువాత నీమె చూపిన బుద్ధికౌశలమును

---

* సద్గుణములే పూజనీయములు; కాని వయస్సును, లింగమును (ఆఁడుతనము మగతనములును) పూజనీయములు కావు.

బట్టి విచారింపఁగాఁ జిన్నతనమునం దీమె చాలవఱకు విద్య నేర్చినదనియే తోఁచుచున్నది. దైవభక్తి, ధర్మబుద్ధి, కార్యనిర్వాహకత్వము నను నీగుణత్రయం బీవనితయందుఁ జిన్ననాఁటినుండియు వాసము చేయుచుండెను. పెనిమిటి రాజ్యము చేయుచుండినప్పుడును, పతి మరణానంతరము తనకు సర్వాధికారము సంప్రాప్తమయినప్పుడును, ఈ లలన తనసుగుణములచేఁ బ్రజల నందఱిని రంజింపఁ జేసెను. కావుననే, యీమెకీర్తి యజరామరముగ నున్నది.

ఈమె పరిపాలించిన నాటూరుసంస్థానమును సంపాదించుటలో వీరి పూర్వికుఁడైన రామజీవనురాయ్‌గారు చూపిన ధైర్యచాతుర్యములు బహువర్ణనీయములు ; గావున రాణీభవానిగారు చెందిన యమితకీర్తికి మూలకారణమయిన యాయైశ్వర్యప్రాప్తిని గుఱించి యిచ్చట సంగ్రహముగ వ్రాసెదను.

కామదేవుఁడను బ్రాహ్మణునకు రఘునందన రామజీవనులను నిరువురు పుత్రులుండిరి. వారు దర్పనారాయణుఁడను చిన్నజమీన్‌దారునియొద్ద నుద్యోగములు చేయుచుండిరి. రఘునందనుఁడు మిక్కిలి సూక్ష్మబుద్ధి గలవాఁడు; రామజీవనుఁడును తెలివిగలవాఁడే. కాని రఘునందనుని యంతటివాఁడని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఆ జమీన్‌దారుఁడు రఘునందనుని బుద్ధికుశలతకు సంతసించి, ముర్షిదాబాదు నవాబుయొక్క దర్బారులో నతనిని తనవకీలుగాఁ నేర్పఱచెను. తదనంతర మాదర్బారులోని వారంద ఱాతని చాతుర్యమును జూచి యతనిని మిక్కిలి సన్మానించుచుండిరి. ఆ దర్బారులోని దివానుగారును ఇతఁడెంతో ప్రియుఁడయ్యెను.

ఖతని సచ్ఛీలమును జూచి యా దివాను తనచేతి ముద్రసయితఁ మాతనియొద్ద నుంచుట కిచ్చుచుండెను.

ఈ సమయమునందు ముర్షిదాబాదు నవాబునకుఁ జాలద్రవ్యము కావలసినందున, సర్కారు బొక్కసములోని ధనమంతయు నా నవాబు వ్యయపఱచెను. కావున ఢిల్లీబాదుషా తన్ను రాజ్యభ్రష్టుని జేయునని యతనికి భీతి గలిగెను. వ్యయపఱచిన ధనమెచ్చటినుండి యయినఁ దెచ్చి బొక్కసము నించుటకు వీలులేనందున నబద్ధపు లెక్కలు వ్రాసి ఢిల్లీకిఁ బంప నిశ్చయించిరి. కాని యిట్టి నీతిమాలిన పనిఁ జేయుట మంచిది గాదని తలఁచి రఘునందనుఁడు, తాను ఢిల్లీకి వెళ్లి యబద్ధపు లెక్కలు లేకయె ఢిల్లీశ్వరుని సమాధానపఱచెదనని నవాబుతోఁ జెప్పెనఁట. అందుకు నవాబు సంతసించి యతనిని ఢిల్లీకిఁ బంపెనఁట. అప్పు డాతఁడు తన వక్తృత్వవైభవముచే ఢిల్లీశ్వరుని సమాధానపఱచి ముర్షిదాబాదుకు వచ్చెనఁట. అప్పటినుండి నవాబు రఘునందనునికి గొప్ప గొప్ప యధికారములు నిచ్చి, తుద కితనికిఁ దనదివాన్‌గిరి యిచ్చి, 'రాయ' యనుఁ బిరుదు నొసఁగెను. ఇంతియ కాదు. పేరు మాత్రము నవాబుది; రాజ్యమంతయు నితని దేయని చెప్పుటకు సందియము లేనంత యధికార మీతనికి సంప్రాప్తమాయెను. ఇట్లు పూర్ణాధికారములోనున్న సమయమం దాతఁడు, తన తమ్ముఁడయిన రామజీవనునికి రమారమి రెండుకోట్ల జమీన్‌దారి యిప్పించెను. తదనంతరము కొన్ని దినములలోనే రామజీవనునకు 'రాజా' యను పదవి నవాబువలనఁ బ్రాప్తమాయెను. ఇప్పటివఱకీ బిరుదు వీరివంశస్థు లనుభవించుచున్నారు.

రాజారామజీవనున కిరువురుపుత్రులు గలిగిరి. వారిలో నొకఁడు బాల్యావస్థయందే గతించెను. రెండవవాని పేరు రామకాంతుఁడు. తండ్రి గతించిన పిమ్మట, ఈయన రాజ్యమున కధిపతియయి 'రాజా' యను పదవిని పొందెను. ఈ రామకాంతుని భార్యయే, మనచరిత్రనాయిక యగు రాణీభవాని. వివాహసమయమున రామకాంతునికి ౧౮ సంవత్సరములును, భవానిగారికి ౧౫ సంవత్సరములును వయస్సు. భార్యాభర్త లిరువురికి నొండొరుల యెడ ప్రేమానురాగము లెక్కువగ నుండినను త్వరలోనే కార్యవిషయములందు వీరికి బహుకష్టములు ప్రాప్తించెను.

రాజారామజీవనుని కాలమునం దతనియొద్ద దయారామను బుద్ధికౌశలముగల యొక మంత్రియుండెను. రామజీవనుఁ డితనిని కుమారునివలెఁ బ్రేమించుచుండువాఁడు. రామకాంతుఁ డతనిని 'అన్నా' యని పిలుచుచుండును. మృతిసమయమునందు రామజీవనుఁడు, ప్రతికార్యమునందు దయారాముని సమ్మతిచొప్పున తనకొమారుఁడు నడువ వలయునని బోధించి మఱి ప్రాణములు విడిచెను. చిన్నతనమునందే గొప్ప సంస్థానమున కధికారము లభించినందున రామకాంతుఁడు గర్వపడి, రాజకార్య వ్యవహారములయందు మనసుపెట్టక, స్వేచ్ఛానుసారముగా వర్తించి రాజ్యమును పాడుచేయసాగెను. చేతఁజిక్కిన ధనరాసులన్నియు హేయసుఖములకొఱకు వ్యయపఱచెను. ఇదంతయుఁజూచి దయారాముఁ డనేకపర్యాయములు రామకాంతునికి బుద్ధిచెప్పెనుగాని యాగర్విష్ఠుఁ డాతనిమాటలు లెక్కసేయక మీఁదు మిక్కిలి యాతని నిల్లు వెడలఁ గొట్టించెను.

నాటూరునుండి యిట్లు వెడలఁగొట్టఁబడిన దయారాముఁడు రామకాంతునిపయి మిక్కిలి ద్వేషము వహించి, యచ్చటినుండి బయలుదేరి ముర్షిదాబాదుకు వెళ్లెను. అప్పుడచ్చట రాజ్యముఁ జేయుచున్న నవాబుపేరు అలీవర్దీఖాన్. అచ్చటికి వెళ్ళిన తరువాత దయారాము నవాబు కొలువుకూటమునకుఁ బ్రతిదినము వెళ్లుచుండెను. కొన్నిదినముల కాతఁడు తనబుద్ధికౌశలముచే నవాబు ప్రేమ సంపాదించెను. దయారా మొకనాఁడు నవాబు సమీపమునకుఁ జని "దేవరవారి ధనమంతయు రామకాంతుఁడు వృథా వ్యయపఱచుచున్నాఁడు; సొత్తంతయు నపహరించి రాజద్రోహముచేయఁ దలఁచి యున్నాఁడు" అని చెప్పెను. అప్పటి నవాబులు విచారశూన్యులు; సారాసార విచారములోఁ బనిచేయువారు కారయిరి. ఒక్కశబ్దముతో నొకనిని లక్షాధీశుని గాను, ఇంకొకనిని భిక్షాధీశునిగాను జేయుచుండిరి. కాన దయారాముని మాటలు విన్నతోడనే, యీమాట సత్యమా యసత్యమాయని విచారణచేయక, రామకాంతుని ధనమెల్లఁ గొల్లగొట్టుటకును, అతనిఁ బదచ్యుతునిజేసి యతని పెదతండ్రి కుమారునికి రాజ్యమిచ్చుటకునయి, నవాబు తనసైన్యములను బంపెను. నవాబుయొక్క యాజ్ఞప్రకారము దయారాము సైన్యములతోవెళ్ళి రామకాంతుని ధనభాండాగారములోనికిఁ జొచ్చి ధనమంతయుఁ గొల్లగొట్టసాగెను. కోటలోనికి సైన్యములు చొచ్చినప్పుడు రామకాంతుఁ డంతఃపురములో భార్యాసమేతుఁడయి యుండెనఁట.

నవాబు సైన్యములు దండెత్తివచ్చిన సమాచారము విని,

వాని నెదురించుట కసమర్థుఁడగుటచే రామకాంతుఁడు వజ్రతాడితునివలె నేమియుఁ దోఁపక నిశ్చేష్టితుఁడై యుండెను. అతఁడిట్లింకఁ గొన్ని నిమిషము లుండియుండిన యెడల, శత్రువులాతని చెరఁ బెట్టియేయుందురు. కాని కుశాగ్రబుద్ధిగల యాతనిభార్య యగు భవాని, ప్రసంగావధానము గలది గనుక, భర్తభయమును దుఃఖమును శాంతింపఁజేసి, మోయఁగలిగిన నగలను చేతఁ బుచ్చుకొని భర్తయుఁ దానును ఎవరికిఁ దెలియకుండ పట్టణము నుండి వెడలిపోయిరి. చిన్నతనమునుండియు భవాని కలలోనైనను కష్టము లెఱుఁగని శ్రీమంతురాలు; పల్లకిలోనుండి కాలుక్రిందఁ బెట్టుటయైన నెఱుఁగని భాగ్యశాలి. ఇట్టిలేమ కీకష్టము ప్రాప్తించి నప్పు డామె యెనిమిదిమాసముల గర్భవతిగా నుండెను. ఇన్ని కష్టములు ప్రాప్తించినను పతిప్రాణములు దక్కినను సంతోషముతో నామె ధైర్యముగా నడువసాగెను. వీరిట్లు మిగులప్రయాసముతో నడచి పద్మానదీతీరముచేరి యచ్చట నొకయోడవాని నాశ్రయించి, నదిదాఁటి మూర్షిదాబాదుచేరి, యచ్చట బీదవారివలె నొక చిన్నగృహమున నుండిరి. అక్కడికిఁ బోయిన తరువాత, రామకాంతునకుఁ దనపూర్వపు దురాచారమునకయి పరితాపముగలిగి, బుద్ధికౌశలముగల తనభార్యచెప్పిన చొప్పున నిఁక నడచుకొనుటకు సమ్మతించెను. భవాని తన్ను పెంపుడు కన్యగా భావింపవలసినదని చెప్పి, యనేకయుక్తులతో నవాబు యొక్క బొక్కసధారుఁడగు జగత్సేటనువానిని తనభర్తకు వశునిఁ జేసెను. తననగలలోఁ గొన్నిటిని నమ్మి యా ధనముచే నవాబుయుద్యోగస్థులఁ గొందఱిని తనభర్తపదము నవలంబింపఁ

జేసెను. తమకుఁ బూర్వము మంత్రిగనుండి, పిమ్మట తమ్ము నీ దశకుఁ దెచ్చిన దయారాముని బిలువనంపించి, అతని పాదములకు పెనిమిటిచే మ్రొక్కించి, తప్పులన్నియు క్షమింపుమని వేఁడుకొనెను. ఇట్లు ప్రార్థింపఁగా, దయారాముని మనసు కఱఁగి, యతఁడు తిరిగి రామకాంతునికి రాజ్యమిప్పించెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. తరువాత రాణిగారు తనయొడలి నగలన్నియు నేఁబది వేల రూపాయిలకమ్మి దయారాముచే సాధనమంతయు లంచములిప్పించి, నవాబునొద్దనుండు నధికారులనందఱిని వశపఱచుకొనెను. ఇట్లు వీరిపక్ష మవలంబించిన రాజకీయోద్యోగస్థులును, దయారాముఁడును, జగత్సేటునుగూడి, యెట్లో నవాబు మనసు త్రిప్పి మఱల రామకాంతునకు రాజ్యమిప్పించిరి. ఇట్లు పోయినరాజ్యము మఱల సంపాదించుటయందు రాణీభవానిగారు చూపిన యసామాన్యబుద్ధి కౌశలమును, అనుపమేయ పతిభక్తియుఁజూచి 'స్త్రీబుద్ధిః ప్రళయంకరీ' యన్నమాట సర్వదా యసత్యమనియే చెప్పవలసి యున్నది. రాజ్యము తిరుగ సంప్రాప్తమయినపిదప ౧౯ సంవత్సరములు రామకాంతుఁడు, తన భార్యామణియొక్కయు, మంత్రిపుంగవునియొక్కయు ననుమతి ప్రకారము సుఖముగా రాజ్యముఁ జేసి, మృతినొందెను. పతిమరణకాలమున భవాని ౩౨ సంవత్సరముల ప్రాయము గలదై యుండెను.

రామకాంతుని రాజ్యము పోయినప్పుడు రాణీభవాని గర్భవతిగా నుండెనని వెనుక వ్రాసియుంటిమిగదా. ఆమెకుఁ గొద్ది కాలమునకుఁ బుత్రుఁడు గలిగెను. తదనంతర మింకొక

కుమారుఁడు పుట్టెను. కాని యీయిరువురు పుత్రులును బాల్యమునందే గతించిరి. తరువాత నామెకు 'తార'యను కూఁతురు మాత్రమే కలిగెను. తార చిన్నతనమునందే వితంతువయి నందునఁ దల్లియొద్దనే యుండుచుండెను.

భర్త మరణానంతరము భవాని సింహాసనమెక్కెను. ఆసమయమున బంగాళాదేశమునకు సురాజద్దౌలాయను తురుష్కప్రభువు నవాబుగ నుండెను. హిందూదేశచరిత్రముఁ జదివినవారికి సురాజద్దౌలాయొక్క దుశ్చేష్టలు బాగుగఁ దెలియును. ఇతఁడు వ్యభిచారాది దుష్కర్మలకయి తన ధనమంతయు వ్యయపఱచి తనచేతిక్రింది మండలాధిపతులయొద్దనుండి, బలాత్కారముగా ధనము స్వీకరించుచుండెను. ధన మీయనివారిని మిగుల బాధపెట్టుచుండెడివాఁడు, పరస్త్రీల నక్రమముగఁ జెరపెట్టుట కీదుష్టుఁడు వెనుకదీయువాఁడు కాఁడు. న్యాయమనుమాట యాయన రాజ్యమున నౌషధమున కయినను గానరాక పోయెను. తన రాజ్యమున కిట్టి దుష్టునివలన నెన్నఁడయిన ముప్పురాఁగలదని యెంచి, రాణీభవాని తన సైన్యములఁ జక్కపెట్టుటకు నారంభించెను. సైన్యములోని భటులసంఖ్య హెచ్చించి, యుద్ధమున కసమర్థులగు భటులను తీసివేసి, సమర్థులయినవారిని జేర్చి, తానే సైన్యాధిపత్యమును స్వీకరించి సైన్యములోని యోధులచే వేడుక యుద్ధములుచేయించి, సేనలను బలపఱచెను. ఇటులు చేసినది గావుననే యీక్రింద వివరింపఁబడు కష్టమునుండి తనరాజ్యమును నీమె తప్పించుకొనఁ గలిగినది. ఆకష్టమేదియనఁగా:—

రాణిగారి కొమార్తెయును గతభర్తృకయును నగు తార,

బంగాళా దేశమునం దంతట విఖ్యాతిఁగాంచిన సౌందర్యవంతురాలు. ఈమె చక్కఁదనము సంగతివిని, నవాబునకీ మెను చెఱఁబెట్టవలెనను దుర్బుద్ధి కలిగెను. తారను తనకీయుమని, యాతఁడు భవానిగారికి వర్తమానము పంపఁగా నామె యత్యంత క్రోధాన్వితురాలయి, వచ్చిన దూతను మిగుల నవమానపఱచి పంపివేసెను. ఇందుపయి నవాబు క్రోధావేశపరవశుఁడయి నాటూరు రాజ్యమంతయుఁ బాడుచేసి తారా భవానులను జెఱఁబెట్టి తెండని, తనసైన్యములఁ బంపెను. ఇట్లు జరుగునని రాణీగారి కదివఱకే తెలిసియుండెనుగాన, ఆపె పట్టణపు త్రోవలన్నియు మూయించి, తానే సైన్యాధిపత్యమును వహించి, తనసైన్యముల వెంటఁదీసికొని రాజధానియొక్క బహిర్ద్వారము దగ్గఱ నవాబు సైన్యముల నెదుర్కొనెను. ఇచ్చట నొక ఘోరయుద్ధము జరిగి, తురుష్కులు అందు సంపూర్ణముగా నోడిపోయిరి. అనేకులైన తురుకలు నవాబుయొద్దకు పాఱిపోయిరి. ఈసంగతి యితరరాజ్యులకుఁ దెలిసినతోడనే వారు నవాబు సైన్యముల ననేకబాధలు పెట్టనారి.

ఇట్లు బంగాళా దేశములోని మండలాధిపతుల కెంతటికి నవాబు దుష్టుఁడని తోఁచినందువలన వారందఱును అతనిని రాజ్యపదచ్యుతునిగఁ జేయుటకయి నిశ్చయించుట కొకనాఁడు జగత్సేఠుగారి గృహమునందు సభచేసిరి. కృష్ణఘురు సంస్థానాధిపతియగు రాజాకృష్ణ చంద్రరాయలును, డెక్కాసంస్థానాధిపతియగు రాజరాజ బల్లవులును, పాట్నాయను నామాంతరముగల పాటలీపుత్ర సంస్థానాధిపతియగు రాజరాయదుర్లవులును నా

టూరురాజ్యమున కధికారిణియయిన రాణీభవానిగారును, ఆసభ యందలి ప్రముఖులయి యుండిరి. ఆసభయందు క్రింద వ్రాసిన ప్రకారము సంభాషణలు జరిగినవని యొక యితిహాసకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు:—

జగత్సేటు—సురాజద్దౌలాను పదచ్యుతునిఁ జేసి మీర్జాఫరనువానిని నవాబుఁ జేయుట ఉత్తమము. ఎందుకనఁగా హిందూరాజులు చెప్పినట్లు నడుచుకొనియెద ననియుఁ, బ్రజలకు హితమగునట్లు రాజ్యముఁ జేసెదననియు నాతఁడు ప్రతిజ్ఞఁ జేసియున్నాఁడు. ఇప్పుడు మనము నవాబును జేయఁదలఁచిన మీర్జాఫరు, నవాబుయొక్క సైన్యాధిపతి గనుక తురకలసైన్యము లన్నియు నతఁడు చెప్పినటులు వినఁగలవు. కాన రక్తపాతము లేకయే మీర్జాఫరును నవాబుఁ జేయవచ్చును.

రాణీభవాని—బంగాళాదేశపు సింహాసనముపయి, తురుష్కుని నుంచక, హిందూరాజునే యుంచఁ గూడదా ? పోయిన స్వాతంత్ర్యమును మఱల సంపాదించుకొనుటకు యోగ్యమయిన సమయ మిదియేయని నాతాత్పర్యము.

రాజాకృష్ణచంద్రుఁడు—రాణిగారు ! తమరు చెప్పినమాట యోగ్యముగానే యున్నది. ఎందుకనఁగా, స్వాతంత్ర్యమందఱికిఁ బ్రియమే. కాని మన మనేక సంవత్సరములనుండి పరతంత్రులమయి యున్నాము. మన కీర్తి నష్టమయి యున్నది. పరరాష్ట్రములను ధిక్కరించి స్వసంరక్షణము చేసికొనుటకు మన మసమర్థులము. మనలో నైకమత్యము లేదు. పరస్పర ద్వేషము లనేకము లుగలవు. కనుక హిందూనవాబు నేర్పఱిచినయెడల, మనలో

మనము కలహించి, యొకరి నొకరము సంహరించుకొనుట సంభవించును. ఇట్లు మనయంతః కలహములఁజూచి మరాటావారు మనపయి దండెత్తివచ్చి మనలను దిరిగి పరతంత్రులను జేసెదరు. మరాటావారిని మన మెఱుఁగము. వారు బహు క్రూరులని నిందుము. మనము తురుష్కులతోఁ గలసిమెలసి యున్నాము. వారి స్వభావము మనకు బాగుగఁ దెలియును. కనుక వారే మనకు రాజులుగ నుండుటమేలు.

రాణీభవాని—మీరు చెప్పినమాట గ్రాహ్యమే. కాని రాజ్యాపహారుఁడయినపిమ్మట, సురాజద్దౌలావలెనే, మీర్జాఫరు క్రౌర్యము నవలంబించిన పక్షమున మనమేమి చేయఁగలము?

రాజారాజబల్లవులు—అందునుగుఱించి మే మిదివఱకే విచారణచేసి యున్నాము. మీర్జాఫరును మనచేతిలో నుంచుకొనుటకు నింగ్లీషువారి సహాయ మడుగఁ దలఁచితిమి. వారు బహుబలవంతులు; కేవలము వర్తకులు. రాజ్యము చేయవలయునను కోరిక వారికిఁ గలుగనేరదు. వర్తకమునందు విశేషలాభము గలుగు నట్టులు గొన్నిషరతులు వారికి వ్రాసియిచ్చిన పక్షమున, వారు మన కత్యానందముతో సతతము సహాయము చేయుచుందురు. వారిసహాయముచే నెల్లప్పుడు నవాబు మనకు లోఁబడియుండు నట్టులు చేయవచ్చును.

జగత్సేఁటు—ఇదియునుఁగాక కలకత్తానగరములోనికంపెనీవారి దుకాణమును సురాజద్దౌలా కాల్చియున్నాఁడు. కాన కంపెనీవారు సురాజద్దౌలాను ఓడించుటకు యత్నించుచున్నారు. కనుక నిప్పుడు క్రొత్తగా సింహాసనస్థుఁ డగు నవాబు వారికి స్నేహితుఁ

డుగా నున్నపక్షమున వారతనికి చాల సహాయము జేసి కృతజ్ఞులయి యుందురు. వారితో సఖ్యముఁ జేయనిపక్షమున రాజ్యమునకుఁ బ్రారంభము కాఁగానే, క్రొత్తనవాబునకు వారితో యుద్ధము చేయవలసి వచ్చును.

రాజరాయదుర్లభులు—ఇంగ్లీషువారు దక్షిణములోని నవాబును పరాజితుని జేసిరి. కాన వారితో సఖ్యమే చేయవలెను; వైరము వలదు.

రాణీభవాని—నేను స్త్రీ నైనందువలనఁ దమ కిట్టి రాజకీయ వ్యవహారములలో నాలోచన చెప్పుటకు సమర్థురాలను కాను. అయినను, నాస్వల్పబుద్ధికిఁ దోఁచినది జెప్పెద వినుఁడు. ఇంగ్లీషువారిప్పుడు వర్తకులుగా నున్నను, మనము వారి సహాయముం గోరి చేతికి మనజుట్టు నిచ్చినప్పు డీమహారాజ్యమును జూచి వారికి రాజ్యాభిలాష గలుఁగక మానదు. అప్పుడు మనగతి యేమి? మరాఁటవారి గుణధర్మములను గుఱించి మనకుఁ గొంతగనైనను దెలియును. కానిఁ వీరివిషయమయి యొత్తుగ మన కేమియుఁ దెలియదు. కాన తురుష్కుని రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేయుటకును, పరదేశస్థులయిన కంపెనీవారిని దీనులవలె సహాయంబడుగుటకును, నేను సమ్మతింపఁజాలను.

ఇట్లచ్చటఁ జాలసేపువఱకు వాదవివాదము జరిగి తుద కితర రాజుల బలవంతముచే రాణీభవాని, ఇంగ్లీషువారి సహాయముఁ బుచ్చుకొని మీర్జాఫరును రాజ్యముపయి నుంచుటకు సమ్మతించి యిట్లనియె. "మహారాజులారా! మీరందఱు సమ్మతించి, నిశ్చయించిన మాటకు విరుద్ధముగా నడుచుట నాకు ధర్మ్యముగాదు.

కనుక మీమాట నాకు సమ్మతమే. ఈమార్పువలన తురక వారికిఁ గల సర్వాధికార మింగ్లీషువారి కిచ్చుచున్నాము. తురుష్కుని రాజ్యమునుండి తొలఁగించి, హిందూ దేశమున హిందూ రాజును స్థాపించునంత శక్తియు, దేశాభిమానమును, ఐకమత్యమును, మనకు లేనపుడును, మన దేశస్థులయిన మరాఠావారిని మనము నమ్మఁజాలనపుడును, మనము మనరాష్ట్రము హూణుల చేత నొప్పగించుటయే బహుయోగ్యముగా నున్నది. వీరే మనకు హితకర్త లగుదురుగాక." ఇట్లందఱును నిశ్చయించి వారివారి సంస్థానములకు వెళ్ళిరి. తరువాత ౧౭౫౭ వ సంవత్సరమున జరగిన ప్లాసీయుద్ధమునందు కంపెనీవారును, మీర్జాఫరునుగూడి సురాజద్దౌలాను ఓడించిన సంగతి చరిత్రజ్ఞుల కందఱికిని దెలిసినదే.

ఇప్పుడు నేను వర్ణించిన కాలము హిందూదేశముయొక్క చరిత్రములోని యొకముఖ్యభాగమయి యున్నది. తురకలరాజ్యముయొక్క క్షయమునకును, ఇంగ్లీషు ప్రభువులయొక్క యభ్యుదయమునకును, ఇది సంధికాలమని చెప్పవచ్చును. ప్రభుత్వములిట్లు తలక్రిందు లయ్యెడి కాలముయొక్క మాహాత్మ్య మిప్పుడు, రాణీభవానిగారు దప్ప నితరు లెవరును గ్రహించినవారు కారని పైని వ్రాయఁబడిన సంభాషణలవలనఁ జదువరులు గ్రహించియే యుందురు. రాణీగారి సంభాషణలవలన వారికిఁ గల యనుపమే యస్వదేశాభిమానము వెల్లడియగుచున్నది. రాణీగారు చేసిన రాజకీయ భవిష్యత్తులన్నియుఁ దప్పక నిజమయినవని చూచి రాణీగారి రాజనీతి నిపుణత్వమునకును, వ్యవహారమునందుఁ గల దీర్ఘదృష్టికిని, మానవ స్వభావముయొక్క యథార్థజ్ఞానమునకును,

ఎంతయు సంతసింపవలసియున్నది. రాజకార్యములయొక్క వాస్తవ స్వరూపములను బూర్ణముగా గుర్తెఱిగిన యీలలనారత్నము, మన దేశమునందు కార్యధురీణు లనియు దీర్ఘదృష్టు లనియుఁ బేరొందిన తోడరమల్లు, నానాఫడనవీసు, అక్కన్న, మాదన్న మొదలయినవారితోను, ఐరోపాఖండమునందు వ్యవహారవేత్త లని విఖ్యాతిఁ గాంచిన పిట్టు, ఫాక్సు, బర్కు, బిస్మార్కు, గ్లాడ్‌స్టాను మొదలయిన పురుషపుంగవులతోను, బుద్ధియందు సమానురాలని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. మన దేశమునందలి నారీమణు లిట్టి బుద్ధివైభవముఁ జూపుచుండఁగా, స్త్రీలు పురుషులకన్న బుద్ధిహీన లనియు, వారికి విద్య నేర్పవలదనియుఁ బ్రతిపాదించుట వింతకాదా? మన దేశమునందలి స్త్రీలకు స్వాతంత్ర్యము లేదనుటను, వారికి విద్య నేర్పఁదగదనుటను, మన మనేక రాణీభవానులను బోఁగొట్టుకొనినవార మయితిమి. ఇన్ని నిర్బంధము లుండియు నప్పుడప్పుడు రాణీభవానులవంటి నారీ రత్నములు మన దేశమున నుదయించుట మానకుండఁగా ఈనిర్బంధములు లేకయుండి, మన స్త్రీలకు యోగ్యమయిన స్వాతంత్ర్యమును సద్విద్యయు బ్రాప్తమయి యుండినయెడల నిచ్చట నిదివఱకు ననేక రాణీభవాను లుదయించి యుందురని చెప్పుట యతిశయోక్తి గానేరదు.

రాణీగారి సామర్థ్యములను గుఱించియు, రాజ్యవ్యవహారములలో నామె కనుపఱచిన చాతుర్యమును గుఱించియు నిదివఱకు వ్రాసితిని. ఇఁక నామె ధర్మకృత్యములను గుఱించి వ్రాసెదను.

భర్తయొక్క జీవితకాలమునందు 'భవాని,' ధర్మాత్మురాలని

విశేషవిఖ్యాతిఁ జెందినదిగాదు. అయిన నామె సాధారణముగా దానధర్మములను జేయుచునే యుండెను. దేవాలయములఁ గట్టించుట, చెఱువులు బావులు మొదలయిన జలప్రదేశములఁ ద్రవ్వించుట, అన్నసత్రములు స్థాపించుట, బీదబ్రాహ్మణుల కేమి బ్రాహ్మణేతరుల కేమి వివాహాదులు చేయించుట మొదలయిన భూతదయాప్రేరితములగు సత్కృత్యము లప్పటినుండియే, రాణిగారు చేయుచుండిరి.

ఆమెకు దైవభక్తి విశేషముగాఁ గలిగియుండెను. ఏవస్తువు నయిన నీశ్వరునికి సమర్పింపక యామె యనుభవించుట లేదు. ఒకనాఁ డామె పెనిమిటి యిరువదియయిదు వేల రూపాయలకు రెండు చంద్రహారములఁ గొనెను. వానిలో నొకటి కాళికాదేవి కనియు, మఱియొకటి తనభార్యకనియు నాయన నిశ్చయించుకొనెను. వానిలో నొకటి బహు సౌందర్యయుక్తముగాను, మఱియొకటి సాధారణముగాను, ఉండెను. వానిలో నుత్తమమయినది తనభార్య కియ్యవలయునని తలఁచి, రాజుగారు వానిని రాణిగారికిఁ జూపఁగా నుత్తమమయినది కాళికాదేవి కిచ్చెద నని యామె చెప్పెను. అంతమీఁద రాజుగారు తన యభిప్రాయమును దెలుపఁగా "మీ కిష్టమైన హారము మీరు సమర్పింపవచ్చును, నా కిష్టమైనదానిని నేను సమర్పించెదను, ఇట్లయిన నిరువురి కోర్కెలు దీరును" అని రాణిగారు చెప్పిరి. అదేప్రకారము రెండు హారములును దేవికి సమర్పించిరి! ఇట్లామె యకల్మషదైవభక్తిని జూపు దృష్టాంతంబు లనేకంబులు గలవు. కాని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట వ్రాయుటలేదు.

తనకుఁ గుమారులు లేకపోయినను, తనకూఁతురగు తారకుఁ గుమారుఁడు గలిగిన పక్షమున వానికిఁ బట్టముకట్టి తాను గంగా తీరముననుండి, దానధర్మములఁ జేయుచు, ఈశ్వరుని ధ్యానము చేసికొనుచు నుండవలెనని యీమెకుఁ దాత్పర్యముండెను. ఇట్టి యోచనగలదయి, తార కొకమంచివరుని దెచ్చి పెండ్లి చేసెను గాని, "తా నొకటిదలఁచిన దైవ మొకటితలఁచు" ననుసామెత చొప్పున నామె యల్లుఁడు మృతినొందెను. అల్లుని మరణము వలన రాణిగారి కత్యంత దుఃఖమును అపరిమితమయిన నిరుత్సాహమును గలిగెను. కొన్నిదినములవఱకును వితంతుపుత్రికను జూచినప్పు డెల్ల నామెకు మిగుల దుఃఖము గలిగి చిత్తభ్రమ గలుగుచుండెనఁట. నవాబగు సురాజద్దౌలా, రాణిగారి కొమార్తెను చెరఁబట్టఁ దలఁచి, సైన్యములఁ బంపెననియు, వానిని రాణిగా రోడించిరనియు వెనుక వ్రాసియున్నాను. ఆయుద్ధ మీవితంతువగు తారకొఱకే జరిగినదని చదువరు లిదివఱకే గ్రహించియుందురు. ఈయుద్ధము జరిగినప్పటినుండియు రాణిగారు తార నెప్పుడు తనవెంటనే యుంచుకొని బహు జాగరూకతతోఁ గాపాడుచుండిరి.

అల్లుని చావుతో రాణిగారియాశ లన్నియు నిరాశ లాయెను. రాజ్యమునకు తగవారసుదారు లెవరును లేనందువలన, రాణిగారు సంపత్తినంతను లోకహితార్థమయి వ్యయపఱచుటకు నిశ్చయించిరి. ఇట్లు నిశ్చయించిన పిదప నీమె చేసిన దానధర్మము లింతంతని చెప్ప నలవిలేదు. వానిని విన్నవారు ఆనందాశ్చర్యములఁ బొందక మానరు. ఈమెకన్న నధిక శ్రీమంతులగు రాజు

లనేకులు గలరు; కాని యీమెచేసిన దానము లనేకములు గొప్ప గొప్ప చక్రవర్తులకు శోభించునట్టివి.

ప్రతిసంవత్సర మీమె ౨౫ వేల రూపాయలు చిల్లరదానధర్మములయందు వ్యయపఱుచుచుండెను. గంగాతీరముననుండి వేదాధ్యయనముచేయు బ్రాహ్మణోత్తములకును, యోగాభ్యాసము చేయుయోగులకును, అతిథులకును, అభ్యాగతులకును, అన్నము పెట్టుటకయి యీమె యనేక సత్రములను గంగాతీరమున స్థాపించి యున్నది. సంస్కృత విద్యాధ్యయనమును, వేదాధ్యయనమును, శాస్త్రాధ్యయనమును జేయు విద్యార్థులకు విద్యార్థి వేతనార్థమై సంవత్సరమునకు నిరువదియైదువేల రూపాయీలు ముట్టునట్లీమె యేర్పాటు చేసినది. ఆకట్టుపాటు యిప్పటివఱకు నడచుచున్నదని చెప్పెదరు. అనేక గీర్వాణపాఠశాలలు స్థాపించి, వానిపై గొప్ప పండితులను గురువులుగా నేర్పఱచి, విద్యార్థులకు పాఠశాలలోనే యన్నము పెట్టునటు లేర్పాటులఁ జేసి, శాస్త్రములందుఁ బ్రవీణులగు విద్యార్థులకు వారివారి ప్రవీణతప్రకారము పారితోషికముల నిచ్చునటులు నియమంబులు చేసెను. తాను నేర్పఱచిన సత్కృత్యంబులు తన మరణానంతరము నిర్విఘ్నముగా జరుగవలెనని, రాణిగారు ఈస్టు ఇండియా కంపెనీవారికిఁ గొన్ని లక్షల రూపాయీలిచ్చి వానివడ్డీవలన నీపాఠశాలలు సతతము జరుగునటులు నిర్మామకము చేసిరి. కనుక నిప్పటికి బంగాళాదేశములో వీరికి ననేకాశీర్వచనముల నిచ్చుచు ననేకవిద్యార్థులు సంస్కృత విద్యామృతమును పానము చేయుచున్నారు. ఈమె భూదానము లనేకము చేసినదీ; అనేకులయిన బీదకాఁపుల సిస్తులువదలి

పెట్టినది. ఇందుచే నీమె రాజ్యమున బీదలందఱు సుఖముగానుండిరి.

కాశీ, గయ, రాజశాహి, బడానగర్ మొదలయిన పట్టణ ములయం దీమె గొప్పగొప్ప దేవాలయములను సత్రములను గట్టించినది. వీనిలోఁ గాశీక్షేత్రములోని దేవాలయము బహు రమ్యమైనది. దీనిలోని విశ్వేశ్వరుఁడు, దండపాణి, దుర్గ, తార, రాధాకృష్ణుల విగ్రహములు కడుసొంపుగానున్నవి. అత్యంత సుం దరములైన శివలింగంబు లింద నేకంబులు గలవు. దేవాలయమం తయు శ్రేష్ఠమైన నల్లని రాతితోఁ గట్టఁబడినది. ఇదే రీతిని నామె యనేకఘట్టముల రాతితోఁ గట్టించెను. అనేక ధర్మశాలల స్థాపిం చెను. కాశీయం దేడువందల గృహములఁగట్టించి యిహసౌఖ్య ములవదలి కాశీవాసముఁ జేయవచ్చిన యనాథలను వానియం దుంచి భోజనముఁబెట్టి వారి మరణానంతర ముత్తరక్రియలను గూడ యథావిధిగాఁ జేయించుచుండెను. పంచక్రోశముచుట్టు నీమెధర్మగృహములు, బావులు మొదలైనవి యనేకములు కలవు. కాశీక్షేత్రమం దీమె సహాయమువలన నాలుగువేల ప్రజ బ్రతుకుచుండెను !

రాణిగారు మనుష్యులయందేగాక పశుపక్షి క్రిమికీటకాదు లగు సమస్త ప్రాణులందును కరుణగలదియై వర్తించుచుండిరి. తన రాజ్యమునం దెచ్చటను గోమహిషాదులఁ వధ కాఁ గూడదని యామె నిబంధనఁజేసెను. ఈనిబంధన నుల్లంఘించువారికి ఘోర శిక్షవిధించెను. పక్షులకొఱకు దొడ్డిలో ననేక ధాన్యములు వెద చల్లించి, వానికొఱకై వచ్చిన పక్షిసమూహమును దూరమునఁ జూచి యిట్టి చక్కనిపక్షుల నుత్పన్నముచేసిన సర్వేశ్వరుని

యదుచ్ఛాశక్తి ప్రేమాదులకు నానందించుచుండెను. చీమలకుఁ బంచదార, చేపలకు రొట్టెముక్కలు, మార్జాలములకు క్షీరాన్నము మొదలగు భక్ష్యములనిప్పించి, యవి సుఖించుచుండుటఁ జూచి భవానిగారు మనమునందు మిగుల సంతోషించుచుండురు. ఇట్లీమె కారుణ్యామృత ప్రవాహము ఎల్లప్రాణుల యెడలను సమానముగఁ బ్రవహించుచుండెను.

ఈమె కాశీయాత్రకు బయలుదేరినపుడు ఈమె వెంట ౧౫౦౦ ఓడలు వెడలినవఁట. భక్ష్యపదార్థములు ౧౦౦ పడవలమీఁద వెళ్లినవఁట! ఇట్లపరిమితాన్న దానము చేసినందువలన లోకు లీమె యన్నపూర్ణయొక్క యవతారమని యెంచుచుండిరి.

రాణీభవానిగారి రాజ్యమునం దనాథులగు రోగులకౌషధంబు లిప్పించుటకునై యనేకౌషధాలయంబులు కట్టింపఁబడినవి. ఇప్పటివలె నప్పుడు డాక్టర్లును, ఆసుపత్రులును లేకపోయినను, హిందూ వైద్యశాస్త్రమునందుఁ బ్రవీణులగు భిషగ్వర్యులనేకులు, రాణిగారివలన గొప్ప వేతనములఁ గొనుచు వైద్యశాలలయందు బీదలకౌషధంబు లిచ్చుచుండిరి. రోగి, వైద్యశాల లోనికివచ్చి బాగై వెళ్లువఱకును వానికిఁ గావలయు పథ్యపానములును, ఔషధంబులును, ఉపచారంబులును మొదలైన వన్నియు యథావిధిగా జరుపుటకు రాణిగారనేక సేవకుల నేర్పఱచిరి. ఆహా! ఈమె భూతకారుణ్యము నెంతని కొనియాడెదను. ఇట్టి విశ్వకుటుంబినిని వేయినోళ్లఁ గొనియాడినను జాలదు.

రాణిగారు సకల లోకులచే సత్కరింపఁ బడుచుండిరి. కేవ

లము హిందువులకేగాక తురుష్కులకుఁ గూడ నీమె పూజ్యురా లాయెను. ఒకానొక సమయమున రాణిగారు గయలోఁ బిండ మువేయుటకునై వెళ్ళినప్పుడు అచ్చట రాజు తనకై దులక్షల రూపాయీ లిచ్చినఁగాని పిండదానము చేయ నియ్యనని చెప్పెను. రాణిగారీసంగతి మూర్షిదాబాదు నవాబునకుఁ దెలుపఁగా నాతఁడు గయాధీశ్వరుని పదచ్యుతుని జేయుటకై తత్క్షణమే సైన్యములఁబంపెను. ఈసంగతివిని యారాజుభయమొంది రాణి గారి శరణుచొచ్చెను. శరణాగతుని రక్షింపవలెనని రాణిగారు తిరిగి నవాబునకు సమాధానముచెప్పి యారాజును రక్షించెను. కొన్నిదినముల కారాజు నవాబు కియ్యవలసిన కప్పమీయనందునఁ గారాగృహవాసుఁడయ్యెను. అప్పుడును రాణీభవానిగా రడ్డ ముండి యతనిని బంధిఖానానుండి విడిపించిరి.

"క. ఉపకారికి నుపకారము
విపరీతముగాదు సేయ* వివరింపంగా
నపకారికి నుపకారము
నెపమెన్నక చేయువాఁడు* నేర్పరి సుమతీ."

యని మనము చిన్నతనమునందుఁ జదివిన యీ యమూల్యమైన నీతిపద్యమునకు రాణిగారు లక్ష్యభూతలని చెప్పుటకు సందేహ ములేదు. కారాగృహ విముక్తుఁడైన యారాజు రాణిగారి యొద్దకువెళ్ళి, మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడై, తలపాగాతీసి, రాణిగారి పాదములపైనుంచి "అపకారముఁజేసిన నాకుఁ బ్రాణదానము నిచ్చిన మీవంటి పరోపకారుల నెచ్చటఁగానను" అని విన్నవించి, సెలవు పుచ్చుకొని తనరాజ్యమున కేగెను. తరువాత నెల్లప్పుడును

ఆరాజు రాణిగారి యాజ్ఞప్రకారమే ప్రవర్తించుచుండెను.

నాటూరులో గంగలేనందున రాణిగారు తమ రాజధానిని అచ్చటనుండి తీసి ముర్షిదాబాదుకొద్ద గంగాతీరముననున్న బడానగరమను గ్రామమునందు స్థాపించిరి. ఈమె రానపుడు బడానగర మొక చిన్న గ్రామముగా నుండెను; గాని యీమె యచ్చటికి వచ్చినతరువాత నానగరము కడుగొప్పదై బడానగరము, అనఁగా, గొప్పనగరమన్న పేరును సార్థకపఱచెను.

ఇఁక నీమె దినచర్యనుగుఱించి కొంతవ్రాసెదను. ఈమె దినచర్య బహురమ్యముగాను, అనుకరణీయముగాను ఉన్నది. ప్రాతఃకాలమందు నాలుగు గంటలకేలేచి, ఈశ్వరస్తుతిఁ జేసి, శాగడాలు వేయించికొని గంగానదికిఁబోయి స్నానముచేసివచ్చి, పుష్పములనుగోసి, గృహదేవతను బూజించునఁట. ఇంతలో సూర్యోదయము కాఁగానే గంగాతీరమునకుఁబోయి దేవతలఁ బూజించి, బాటసారులకు దానధర్మములుచేసి, పురాణశ్రవణముఁ జేయును. మధ్యాహ్నకాలమప్పుడు భోజనానంతరమున రాజవేషము వేసికొని రాజసభకుఁ బోవును. అచ్చటి యుద్యోగస్థులకు వారు చేయవలసిన పనులు నియమించి, వారుచేసిన పనులఁజూచి, తాను సభలో స్వయముగఁ జేయవలసిన పనులను నిర్వహించి, తిరుగఁ బురాణశ్రవణమునకుఁ బోవును. సాయంకాలమప్పుడు తిరిగి దేవతాదర్శనము చేసికొని ముఖ్యమంత్రి సభకుఁబోయి, ప్రజల విన్నపములు, వ్యాజ్యములు మొదలైనవి విని, తీర్పులుచెప్పి, యిలుసేరి, దేవునిప్రార్థించి నిదురించును. భవానిగారొకపూటయే భుజించుచుండిరని చెప్పెదరు. గాణీభ

వానిగారి కాలము, అప్పటి సంఘస్థితి, దృఢమైన ధర్మవిశ్వాసములు, మొదలైనవానిని విచారించిచూడఁగా, రాణీభవానిగారి దినచర్య, అప్పటికాలములో నుత్తమోత్తమమైనదనియే యెవరికైన నొప్పుకొనవలసియుండును.

ఇట్లు పతిభక్తి, రాజ్యకర్తృత్వము, శౌర్యము, ధైర్యము, స్వదేశాభిమానము, భూతదయ, ఈశ్వరభక్తి మొదలైన యుత్తమోత్తమ సుగుణసంపదలకు వాసస్థానమైన రాణీభవానిగారు ౧౮[illegible]౦ వ సంవత్సరమున, అనఁగా డెబ్బదితొమ్మిదిసంవత్సరముల ప్రాయమున స్వర్గస్థులైరి. వీరి మరణమునకయి లక్షలకొలఁది ప్రజలు దుఃఖించిరని వేఱుగ వ్రాయవలయునా?

భవానిగారు ఒడ్డుపొడుగు గలిగి, మిగుల సుందరముగ నుండిరి. చనిపోవువఱకు నీమె శక్తితగ్గలేదఁట. తుదవఱకు నీమె స్వయముగా వంటచేసికొని భుజించుచుండెనఁట.

ఈమె రామకృష్ణుఁడను బ్రాహ్మణబాలుని నొకని వాని శైశవమునుండి పెంచుచుండెను. తుదకు వానికే రాజ్యముగట్టి మృతినొందెను. కాని రాజా రామకృష్ణుఁడు సాధువృత్తిగలవాఁడగుటచే నిప్పుడు వీరిరాజ్య మొకచిన్న జమీందారియై యున్నది.

అహల్యాబాయి హెూళ్కరు

* "ఉదార చరితానాంతు వసుధైవ కుటుంబకం."

ఈ యద్వితీయమైన సాధ్వీమణి చరిత్రము, మనోరంజక మయ్యును హృదయ ద్రావక మైనట్టియు, ననుకంపనీయ మయ్యును అనుకరణీయమైనట్టియు, వీరరసవిరహిత మయ్యును శాంతిరస పరిప్లుతమైనట్టియు మూడంకముల నాటకమని చెప్పవచ్చును! ఈనాటకముయొక్క చాలభాగము దుఃఖావహమైన యంధకారముతో వ్యాప్తమై యున్నను, అహల్యాబాయిగారి యొక్క సద్గుణములను చంద్ర కిరణములచే ప్రకాశితమైనందున రమ్యముగానే యుండును. ఈమూడంకము లెవ్వియనఁగా:— (౧) అహల్యాబాయిగారి జన్మమును బాల్యమును. (౨) ఆమె సంసార సుఖము (౩) ఆమె వైధవ్యమును రాజ్యము చేయుటయు. ఈమూడంకములలోని సంగతులను విడివిడిగా విచారించెదము.

(౧) జన్మమును బాల్యమును—బొంబాయి ప్రాంతమునందలి అహమదు నగరమను తాలూకాలో పాథరడియను చిన్న గ్రామము గలదు. ఈగ్రామమునందుఁ బూర్వము, ఆనందరావు సిందేయన నొక మరాఠాగృహస్థుఁడు వాసము చేయుచుండెను. ఈతఁడాగ్రామమునందుఁ బెద్దమనుష్యుఁడన్ని పేరు

* ఔదార్యముగలవారికి విశ్వమంతయు, స్వకుటుంబమే.

వడసెను. ఈతఁడు ధనవంతుఁడు గానందునఁ బొలములు దున్నుకొని జీవనముఁ జేయుచుండెను. ఇతని భార్యయు స్వభావమునందితనిని బోలియుండెను. ఈ సత్వగుణ ప్రధానులైన దంపతులకు ౧౭౨౫ వ సంవత్సరమున నొక కన్యారత్నము కలిగెను. ఈకన్యకు వారు అహల్యయని నామధేయమిడిరి. ఈమెయే చరిత్రనాయికయగు అహల్యాబాయి. ఈమె తరువాతఁజూపిన యసమాన సద్గుణములనుబట్టి, యీమె సామాన్యస్త్రీకాదనియు, నవతారస్త్రీయనియు మహారాష్ట్రగ్రంథకర్తలనేకులు 'దేవీ అహల్యాబాయి' యని సంబోధించియున్నారు. ఈమె జగదంబయొక్కయవతారమని యిట్లొక కథ చెప్పెదరు. అనేక దినములవఱకు నానంద రావునకు సంతానమే లేక పోయెనఁట. అప్పుడొక్కనాఁడాయనభార్య చింతాక్రాంతురాలయియుండ వారిగృహమున కొకబైరాగి వచ్చెనఁట. ఆమెచింతయొక్క కారణమును విచారించి, "మీరు కొల్హాపురమునకు వెళ్లి, అచ్చటి జగదంబను సేవించినపక్షమున మీకు సంతానము గలుగును" అనిచెప్పి వెళ్లిపోయెనఁట.

మన యాంధ్రదేశమునందు బెజవాడ కనకదుర్గ యెటులు ప్రఖ్యాతిని జెందియున్నదో యటులె మహారాష్ట్రదేశమునందు, కొల్హాపురములోని జగదంబ బహు విఖ్యాతయయి యున్నది. బైరాగి చెప్పినప్రకారము ఆనందరావును, అతని భార్యయు కొల్హాపురమునకుఁజని యచ్చట జగదంబను సంవత్సరమువఱకుఁ బూజించుచుండిరఁట. ఒకసంవత్సరముకాఁగానే జగదంబ యానందరావుకు స్వప్నమందుఁ గనఁబడి "నీవు సంవత్సరమునుండి దృఢభక్తితోఁ జే

సిన సేవచే సంతుష్టురాల నైతిని. ఇఁక నీవు నీగ్రామమునకు వెళ్ళ వచ్చును. నీయిచ్ఛ దీర్చుటకై నేనే నీయుదరమున జన్మించెదను" అని పలికెనఁట. ఆనందరావున కిట్టిస్వప్నము కలిగినప్పుడే యాతని భార్యకుఁగూడ నిట్టువంటి స్వప్నమే కలిగెనఁట! తరువాతఁ గొద్ది దినములలోనే వారికి జగదంబయొక్క యంశమున నహల్యాబాయి పుట్టెనఁట! ఇటులహల్యాబాయి దేవతాంశసంభూతయని స్థాపించుట కనేక కథలను జెప్పెదరు. ఇవియన్నియు నిజము గాకున్నను వీనివలన నహల్యయందుఁ గల దేవతలకు శోభించు సద్గుణసమూహములును, లోకులకు నామెయందుఁ గల యమితపూజ్యభావమును వ్యక్తమగుచున్నవి.

అహల్య యైదుసంవత్సరముల దైనతరువాత నామెయందు నామె తరువాతఁజూపిన సద్గుణములయొక్క యంకురములు గనిపింపఁదొడఁగెను. తనతో నాడుకొనుటకు వచ్చెడి యిరుగుపొరుగు పిల్లలను బహు ప్రేమించుచుండెను. ఆమెకుఁ దినుట కెవరయిన నేపదార్థము నిచ్చినను, అందులభాగము తన స్నేహితురాండ్రకిచ్చిగాని తాను భుజింపకుండెను. ఒకపదార్థముగ నీశ్వరునిగా భావించి, దానిని పూజించుట యీయామెకుఁ బ్రియమైన యాటలలో నొకటిగా నుండెను. ఇంత చిన్నవయసునందుఁ గూడ నీమెకు సత్యముపై విశేషభక్తియుండెను. ఆమె ఎప్పుడును నసత్యమాడునది కాదు; ఎవ్వరైన స్నేహితురాలు అసత్యము చెప్పినపక్షమున నహల్యాబాయి యామెతో మాటలాడుట మానివేయుచుండెను.

ఆగ్రామమునం దొకచిన్నబడి యుండెను. ఆబడి యిప్పటి

స్కూళ్ళవంటిది గాక మనదేశములోఁ బొట్టపోసికొనుటకయి కొందఱు బీదబ్రాహ్మణులు చిన్నచిన్న కుగ్రామములలో స్థాపించునట్టి బడిగానుండెను. కాని పాపభీరువగునట్టియు, స్వకర్మనిష్ఠుఁడగునట్టియు, నీశ్వరభక్తిపరాయణుఁడగునట్టియు నొకబీదబ్రాహ్మణుఁ డాబడిలో పంతులుగా నుండెను. ఆయనకుఁ బిల్లలవలన నమావాస్యకు పూర్ణిమకు డబ్బులు తప్ప మఱేమియు దొరకుట లేకపోయినను, పేష్వాగారిసంస్థానమునుండి నెల కైదు రూపాయిలు దొరకుచుండెనఁట. ఆపంతులవారికిని అహల్యా సంప్రీయగు ఆనందరావునకును అత్యంతవిహితము గలిగెను. ఆపంతులకు సంతానము లేనందువలన నాయన తన స్నేహితునికూఁతురగు అహల్యనే తనకూఁతురుగాఁ జూచుచుండెను. అహల్యయు గా పంతులవారియొద్దనే ఎప్పుడును పెరుగుచుండెను. ఆమె కాయన తనశిష్యులతోఁ జదువుటయు వ్రాయుటయు నేర్పెను; అనేక గ్రంథములలోని సద్బోధ నీమెకుఁ గఱపెను. ఇతఁడు చెప్పు భారత భాగవతాది గ్రంథములలోనికథ లన్నియు నహల్య సావధాన మతియై వినుచుండెనఁట. సీతాదేవి వనవాసము, ద్రౌపదీదేవి యజ్ఞాతవాసము, దమయంతీదేవి కష్టములు, సావిత్రీదేవి పతిభక్తులు, వారిపాతివ్రత్యము మొదలైన సాధ్వీస్త్రీలవృత్తాంతములు మహాప్రేమతో వినుచుండెను. ఇట్టికథలను మఱలమఱలఁ జెప్పుమని పంతులను వేఁడుచుండెను. చిన్నతనమునందు విద్య నేర్చియిట్టిసాధ్వీమణుల కష్టములన్నియు విని యున్నదిగనుకనే, తరువాతఁ దనమీఁదికి వచ్చిన యాపదల నన్నిఁటిని ధైర్యముతో సహించుటకు సమర్థురాలాయెనని చెప్పుటకు సందేహములేదు.

చిన్నతనమునం దీమె నేర్చుకొనిన విద్యాప్రభావముచేతనే, తరువాత వచ్చిన కష్టసమయములయందు సద్గ్రంథములు చదువుకొని మనోదుఃఖమును శమింపఁజేసికొని, తనకర్తవ్యములను జేయఁగలిగినది. ఇందువలన రెండుసంగతులు స్పష్టమగుచున్నవి. ఒకటియేమనఁగా, అహల్యాబాయిగారి కాలమునందును స్త్రీవిద్యయుండెను. రెండవదేమనఁగా, స్త్రీలు విద్య నేర్చినయెడల వారికి నెప్పుడును ఆవిద్య లాభప్రదమే యగునుగాని నష్టప్రదము కాదు.

ఇట్లు ప్రవృద్ధమానయగు అహల్య తొమ్మిదిసంవత్సరములదికాఁగానే యామె వివాహము చేయుటకయి యామెతండ్రి వరుని వెతకసాగెను. కాని యానందరావు బీద వాఁడగుటచే నాతనికొమార్తెకు మంచిసంబంధము త్వరగా దొరకకపోయెను. కాని సుయోగమువలన దొరకక దొరకక యొకగొప్పసంబంధము దొరకెను. ఆవిధ మెట్లనిన :—

ఆసమయమున బాలాజీ బాజీరావు పూనాపట్టణమందు పేష్వాగా నుండెను. ఆయనతమ్ముఁడు రఘునాథరావు మల్హారరావుహోళకరను సర్దారును, అతని కుమారుఁడగు ఖండేరావును వెంబడి దీసికొని ఉత్తరహిందూస్థానమునకు యుద్ధార్థమయి వెళ్లి, శత్రువులను జయించి తిరిగి పూనాపట్టణము వెళ్ళునప్పుడు పాథరడిగ్రామములో బసచేసిరి. ఆనందరావుగారి యింటియెదుట నొకగొప్ప హనుమంతుని దేవాలయముండెను. పేష్వా లాగ్రామమునకు వచ్చినప్పుడెల్ల నాదేవాలయమునందే దిగుచుండిరి. కనుక నీపర్యాయముగూడ రఘునాథరావుగా రిచ్చటనే దిగిరి.

ఆరోజు బడిపంతులు పిల్లల కందఱకు సెలవిచ్చి, తాను రఘునాథ రావుగారియొద్దకి వెళ్ళి, గుడిలోన ముచ్చట లాడుచుండెను. ఒక నిమిషమయిన గురువును విడిచి నిలువని యహల్య యప్పుడు గురువుకొద్దకి వచ్చి కూర్చుండెను. శృంగారప్రబంధంబులయందుఁ గవులు వర్ణించిన స్త్రీలవలె అహల్య చంద్రముఖి గాకపో యినను, ఆమె ముఖముపై స్వాభావిక రాజప్రభ యుండుటవలన నామె చూచువారికి బహురమ్యముగా నుండెను. ఈమెను జూచి రఘునాథరావు పంతులను ఈమె యెవరని యడిగెను. అప్పు డాపంతు లీమె వృత్తాంతమును జెప్పి యీమె సుగుణసంపద లను మిగులఁ గొనియాడెను. అంతట ఖండేరావున కీమె యోగ్య మయినభార్య యని నిశ్చయించి రఘునాథరావుగారు ఖండేరావు తండ్రియయిన మల్హారరావుగారి యనుమతియడిగి, ఆయన సమ్మతి పుచ్చుకొని యానందరావును బిలిపించి, ముహూ ర్తము నిశ్చయించి సుముహూర్తమున నహల్యాఖండేరావు లకు వివాహము చేసిరి. ఇట్లు బీదవానికూఁతు రయిన అహల్య యొక మండలాధీశ్వరుని భార్యయాయెను. కనుక మనమును ఇఁక నీమెను అహల్యయను సామాన్యనామముతో వాడక, అహల్యాబాయి యన్నగౌరవ నామముతోనే వాడుదము. ఇట్లు అహల్యాబాయి చరిత్రరూపమయిన నాటకములోని ప్రథమాం కము సమాప్తమాయెను. ఐనను రెండవయంకములోనికిఁ బోవ కమునుపు, అహల్యాబాయిగారి భర్తయయిన ఖండేరావుగారి వంశమును గుఱించి కొంతవ్రాయుట యప్రాసంగికము కానేరదని, యిచ్చట సంగ్రహముగ వ్రాసెదను.

పూనాపట్టణముకొద్ద హోళను చిన్నపల్లె యుండెను. అచ్చ టనొక ఖండూజీ యను గొల్లవాఁడు కాపుర ముండెను. అతనికి మల్హారీ యని యొక కుమారుఁడు గలిగెను. కుమారుఁడు చిన్న వాఁడుగ నుండఁగానే ఖండూజీ మృతుఁ డయ్యెను. తండ్రిచనిపో యినతరువాత మల్హారీ తన మేనమామగారి యింట్లో పెరుగుచుం డెను. అచ్చట నీతఁడు మామగారి పశువులను మేపుచు కాలక్షే పము చేయుచుండెనఁట. పశువులను మేపుచుండినను చిన్నతన మునం దనేకపర్యాయములు, మల్హారీయొక్క సాహసము, శౌర్యము, ఆజ్ఞాధారకత్వము మొదలయిన గుణము లతనిమా మగారికిఁ గానిపించెను. అప్పుడతఁడు తనయల్లుని పశువులు గాయవలదని చెప్పి, యతనికొఱకు, సేనాపతిదాభాడేయను సైన్యాధిపతియొక్క సైన్యమునందు చిన్నబంటుపని సంపాదించి యిచ్చెను. అప్పటినుండి మల్హారీయొక్కశౌర్యము గానుపింపసా గెను. ఎంతధైర్యము గలిగినను, ఎంతశౌర్యము గలిగినను, ఈగు ణములను జూపించుటకు యోగ్యమయిన ప్రసంగము లేనియెడల నీగుణములు ప్రసిద్ధికి రానేరవు. మల్హారీ సైన్యమునందుఁ బ్రవేశిం చినప్పుడు పూనాపేష్వాకును, ఢిల్లిబాదుషహాకును, యుద్ధము జరుగుచుండెను. కొద్దిగ శౌర్యముఁ జూపినందున శిలేదారను అధికార మిచ్చి మల్హారీని ఈ యుద్ధమునకుఁ బంపిరి. యుద్ధము నందు మల్హారీ తనశౌర్యమును, చాతుర్యమును, కౌశలమును జూపినందున నతనికి నైదువందల గుఱ్ఱపుబంట్లపై నధికారము దొరికెను. తరువాత మాళవప్రాంతమునం దీతఁడు ధాయబ హాదరను ఢిల్లీశ్వరుని సైన్యాధిపతిని ఓలిచెను. ఇందునకు మెచ్చి

బాజీరావు పేష్వాగా రితనికి మాళవప్రాంత మిచ్చి, సుబేదార్ మల్హారరావు హోళకరు అన్న బిరుదునొసంగిరి. ఇట్లు హోళను కుగ్రామమునందుఁ బుట్టి మల్హారీగొల్లవాఁడు, తనశౌర్యధైర్యములచే నిందూరు సంస్థానమునకు రాజై మల్హారీరావు హోళకరను బిరుదును సంపాదించుకొనెను; తన జన్మభూమి యయిన హోళగ్రామమును ఇతిహాసమునందు నజరామరముఁ జేసెను. ఈయనభార్య పేరు గౌతమాబాయి. వీరికి ఖండేరావను కుమారుఁడు గలిగెను. ఇతఁడే యహల్యాబాయి పెనిమిటి. ఈతఁడు చిన్నతనమునుండియు సబలుఁడై, తండ్రివలెనే శౌర్యధైర్యసాహసములు గలవాఁడని విఖ్యాతుఁ డయ్యెను.

(౨) అహల్యాబాయిగారి సంసారసుఖము—ఇసుకమయమై, ప్రచండమార్తాండ కిరణములచేఁ దప్తమై, భయంకరమై యొప్పు నిర్జనప్రదేశమునందు నడుగు లెండవడిఁబురపురఁ బొక్క మధ్యాహ్నసమయమునఁ బ్రవాసము చేయు బాటసారికిఁ ద్రోవలో విస్తీర్ణమైన యామ్రవృక్షసమూహముయొక్క దట్టమైన ఛాయయుఁ జల్లని జలాశయమును గానుపించినయెడల నెంతయానందమగునో యంతయానందము, దుఃఖపరంపరలతో వ్యాప్తమై యీచరిత్రాత్మకమయిన నాటకమును జూచువారికి 'సంసారసుఖ'మను రెండవయంక మియ్యఁగలదు. అహల్యాబాయిగారి వివాహమయినప్పటినుండి పదిసంవత్సరములవఱకు జరిగినకాల మామె జీవితములోని యత్యంత సుఖకరమయిన కాలమని చెప్పవచ్చును. అహల్యాబాయిగారి వివాహ మయినప్పటినుండియు నామె విశేషముగా నత్తవారింటనే యుండెను. ఆమె చిన్నప్పటినుండియు

బీదవారియింటఁ బెరిగినదైనను విద్యయు, స్వాభావిక చతురతయు గలదిగావున, నత్తవారిల్లు ప్రవేశించినతోడనే రాజయువతులకు శోభించెడి సుగుణము లన్నియు నేర్చుకొనెను. ఇఁక గృహమునందలి బాంధవులతోడ నీమె యెట్లు వర్తించుచుండెనో చూతము.

మొదటినుండియు నీమె మామగారగు మల్హారరావు ఈమెను బహుప్రేమించు చుండెను. ఈమెయు నతనికి సేవచేసి, యతని యాజ్ఞఁ దప్పక వినుచు, దినదిన మాతనికృపను అధికముగా సంపాదించుచుండెను. ఈమెసుగుణసంపదలను జూచి యింటిలోని వారందఱికంటెను ఈమెను మామగా రధికముగాఁ జూచువాఁడు. ఈమె గృహమునకు వచ్చిననాటినుండియు ననేకయుద్ధములయందు జయము సంప్రాప్తమైనందున మల్హారరావు తనకోడలిని జయశ్రీయొక్క యపరావతారమని యెంచుచుండెను. ఏయుద్ధమునకు వెడలినను మొదల నహల్యాబాయియాజ్ఞఁ బుచ్చుకొని, యామెవిజయము దొఱకునని చెప్పినయెడల యుద్ధమునకు వెళ్లును. ఇట్లు వినయాదిసద్గుణములతో నహల్యాబాయి మామగారి పూర్ణకృపను బొందెను.

ఈమె యత్తగారగు గౌతమాబాయి గృహకృత్యములయందు బహుదక్షురాలైనను, చాలకోపముగలది. వివాహము కాఁగానే సూక్ష్మబుద్ధిగల యహల్య, అత్తగారియొక్క కోపస్వభావమును గుర్తెఱిఁగి, యామెకుఁ గోపమురాకుండునటులు వర్తించుచుండెను. ఎందులగుఱించియు నత్తగారికి నెదురు మాటలాడినదికాదు. ఎల్లప్పుడును అత్తగారి యిచ్ఛప్రకారము నడుచుచు, అత్తగారి సద్గుణములనన్నిటిని గ్రహించుచు, నామెచేత నెల్ల

ప్పుడును ఆశీర్వచనములనే పడయుచుండెను. ఇంతచిన్న వయస్సునందిట్లుప్రవర్తించుట కెంతవిద్యాబుద్ధులు కావలయునో చదువరులే యోచింపఁగలరు.

అహల్యాబాయి కిద్దరాఁడుబిడ్డలుండిరి. వారిరువురును ఖండేరావుకంటెను పెద్దవారే. ఖండేరావుగారి పెద్దక్కగారి పేరు హారకుబాయి; చిన్న యక్కగారి పేరు ఉదాబాయి. వీరిని అహల్యాబాయి సొంతయక్కలవలెఁ జూచుచుండెను; ఇందు వలన వారును మఱదలిపై నత్యంతానురాగముతో నుండిరి. ఖండేరావుగారి వివాహము గాకమునుపే వీరి వివాహమైనందున నహల్య వచ్చినతరువాత వీరు బహుశా యత్తవారియింటనే యుండుచువచ్చిరి. ఐనను అహల్యాబాయి వారి నప్పుడప్పుడు పిలిపించి, చాలరోజులవఱకుఁ దనయొద్దనే యుంచుకొని, వారికిఁ దాను నేర్చినవిద్యను నేర్పును; తాను విన్న కథలన్నియు వారికిఁ జెప్పును. ఇట్లు వీరు ముువ్వురును నిష్కపటమైన ప్రేమతో నక్కచెల్లెండ్రవలె వర్తించుచుండిరి.

అహల్యాబాయిగారికి సేవచేయుటకయి యనేకదాస దాసీలుండినను వారినెన్నడును ఆమె యెంతమాత్రము బాధపెట్టినది కాదు. వారి నెన్నడైనను తిట్టియెఱుఁగదు. అందఱిని బహుదయతోఁ జూచుచుండెను. తనకు నత్తగారును మామగారును ఇచ్చిన ధన మామె తన సేవకుల యక్కఱలు దీర్చుటయందు వ్యయపఱచుచుండెను. బీదవారి సంతోషమునుజూచి తానును సంతోషపడుచుండెను. ఈసద్గుణము చేతనే తరువాత నహల్యాబాయి విశేషకీర్తిని జెందెను.

దేవునియందు నహల్యాబాయి కత్యంతభక్తి యుండెను. చిన్ననాటి యీసద్గుణ మామెను ఐశ్వర్యకాలములోను విడిచినదికాదు. అత్తగారు మామగారు చేసెడి పూజలకంటెను ఈమె యధికపూజలును, జపములును జేయుచుండెను. ఈభక్త్యాతిరేకమునకై యీమెను ఇంటివారందఱును పరిహసించెడివారట.

వివాహమైన తరువాత నైదుసంవత్సరముల కామె వ్యక్తురాలు ఆయెను. అంతవఱకు మన యాచారముల ననుసరించి భార్యాభర్తలకు పరస్పర సంభాషణ లేకుండుటవలన నప్పటివఱకు నహల్యాబాయి పెనిమిటియందుఁ దనకుఁగల యనురాగమును జూపలేకపోయెను. కాని తల్లిదండ్రులవలనఁ దన భార్యయందుఁ గల యపారసద్గుణములను వినుచుండినందున, ఖండేరావునకుఁ దన భార్యయం దదివఱకే యత్యంతానురాగము గలిగెను. ఇట్లు భార్యాభర్తలేకమైన తరువాత నహల్యాబాయి తన భర్తతో నెట్లు వర్తించెనో చూతము.

చిన్నప్పుడామె గురువునొద్ద వినిన సీత, ద్రౌపది, దమయంతి మొదలైన సాధ్వీమణుల చరిత్రంబులు మనసున స్మరణముగా నుంచుకొని యాసాధ్వీమణులవలెఁ బతిసేవ చేయవలయునని నిశ్చయించెను; ఆప్రకారమే చేయుచుండెను. పతియే పరమదైవతమని నమ్మి, యతనిసేవయందును, అతని యాజ్ఞను శిరసావహించుటయందును, ఆయనను సదా సంతోషపెట్టుటయందును సదా మనోవాక్కాయములతో తత్పరురాలై యుండెను. పెనిమిటికంటె వెనుక నిదురించుట, ఆయనకన్న మొదలమేల్కనుట మొదలైన ధర్మములన్నియుఁ దప్పక నెరవేర్చుచుండెను.

ప్రతిదినము ప్రాతఃకాలమున ఖండేరావు వేటాడుటకు వెళ్ళి మధ్యాహ్నమునకు వచ్చుచుండెను. అప్పటివఱకు నహల్యాబాయి యెవరెంత చెప్పినను, భోజనము చేయునదికాదు. ఖండేరావింటి యొద్ద లేనప్పుడెల్లను, పెనిమిటి గ్రామాంతరమునకు వెళ్ళినప్పుడు, స్త్రీలు పాలింపవలసిన నియమములన్నియు నీమె పాలించుచుండెనఁట. ఇట్టి యకృత్రిమ ప్రేమగలభార్యను, ఖండేరా వత్యంతాదర బుద్ధితోను, అనుపమేయ ప్రేమతోను జూచుచుండెనని వేఱుగ వ్రాయవలెనా?

ఈ సుశీలముగల దంపతు లొండొరులపై నధికానురాగముతో దినములు గడపుచుండ రెండుసంవత్సరములకు వీరికి మాలీరావను కుమారుఁడు గలిగెను. తరువాత మూఁడు సంవత్సరములకు నొక కన్యారత్నము పుట్టెను. ఈమెపేరు ముంచాబాయి. ఈమెతల్లివలెనే సాధారణరూపవతి; గాని తల్లివలెనే సద్గుణ సంపన్నయయ్యెను.

ఇట్లు అత్తమామల సంపూర్ణకటాక్షము, భర్తయొక్క యమితానురాగము, ఆఁడుబిడ్డలప్రేమ, సేవకజనుల భక్తి, కన్యాపుత్రుల బాలలీలలు, అపరిమితైశ్వర్యము మొదలైన సుఖసాధనము లేకీభవించి తన్నుకొలువ, అహల్యాబాయి కొన్ని సంవత్సరములు సౌఖ్య సముద్రములో మునిఁగియుండెను.

చదువరులారా! చరిత్రనాటకముయొక్క సౌఖ్యపూరితమైన రెండవయంకము సమాప్తమయినది. ఇఁక మూఁడవయంకముఁ జూచుటకు సిద్ధముగండు.

(3) అహల్యాబాయిగారి వైధవ్యమును, ఆమె రాజ్యము చేయుటయు——ఇంతవఱకు మనోరంజకమైన వర్ణనమువినిన చదువరు లిఁక దుఃఖపరంపరలతో వ్యాప్తమైయున్న వర్ణనమువినుటకు ధైర్యము నవలంబించి సిద్ధముకావలెను. ఈ మూఁడవయంకము నందు నహల్యాబాయిగారి కష్టము లనేకములు వర్ణింపఁబడినను, ఏసత్కృత్యములచేత నామెకీర్తి యజరామరమయినదో యాసత్కృత్యములుగూడ వర్ణింపఁబడును గనుక నీయంకము శుభాశుభవర్ణనలతో నిండియుండును.

పైని వ్రాసినప్రకార మహల్యాబాయి పరమసౌఖ్యంబు లనుభవించుచుండఁగా నన్ని యైహికసౌఖ్యములు క్షణభంగురంబులై నాశమును జెందినట్లు, ఆమె సౌఖ్యమును క్షణభంగురమాయెను. అట్టి సౌఖ్యములో నామె బహుదినములుండినపక్షమున నామె కీర్తి వెలువడదని కాఁబోలు నీశ్వరుఁ డామెపైఁ గష్టములఁ బంపెను. ఆమె మామగారగు మల్హారరావునకుఁ దురుష్కులతో యుద్ధము సంభవింపఁగా సమరప్రియుఁడగు ఖండేరావత్యంతోత్సాహముతోఁ దండ్రినిగూడి యుద్ధమునకు వెడలెను. అతఁడు శత్రువులను బట్టుకొన ప్రయత్నించునంతలో శత్రుసైన్యమునుండి యొక గుండాకస్మికముగా వచ్చి యతని మస్తకమునకుఁ దగిలినందున నతఁడు మృతిఁజెందెను. ఇటులు దన సౌభాగ్యము నష్టమయినదని వినఁగానే, పతివ్రతాతిలకమగు అహల్యాబాయి, సౌభాగ్యహీనయై యుండనొల్లక, ప్రాణసమానుఁడగు పతిని నెడఁబాయ నిచ్ఛలేక సహగమనమునకు సిద్ధమయ్యెను. పుత్రమరణాంబగ్నియై తనహృదయము నిదివఱకే కాల్చుచుండఁగా మల్హార

రావహల్యాబాయి సహగమనమునకు సిద్ధమయినదన్న మాట వినఁగానే యత్యంత దుఃఖితుఁడై యామెయొద్దకువచ్చి యిట్లనియె. "అమ్మా నాయందు దయ లేక ఖండూ (ఇది ఖండేరావుముద్దు పేరు) నన్ను విడిచివెళ్ళినాఁడు. ఇఁక నీవును వెళ్లఁదలఁచితివా? ఈ ముసలివానిపై నీకుఁ గరుణలేదా? చనిపోయిన దహల్యయనియు, నీవే నాకుఁగుమారుఁడగు ఖండూయనియు ననుకొనియెదను. ఇంత నిష్ఠురతనువహించి నన్నును, పిల్లలను విడిచిపోకుమా" ఇట్లనేకరీతులఁ గోడలిని వేడుకొనియు, నామెకు ననేకసమాధానములు చెప్పియు, నామెను సహగమనముఁ జేయకుండఁ జేసెను. ఇటులహల్యాబాయి లోకోపకారముచేయుచు వైధవ్యదశయందే కాలముగడుపుటకు నిశ్చయించెను. హిందూస్త్రీల వైధవ్యమంతటి ఘోరనరకము వేఱొకటిలేదని సకలజనములకుఁ దెలిసినవిషయమే. ఇట్టి హిందూవైధవ్యమను అనుపమేయ నరకకూపములో మునిఁగియు నహల్యాబాయి, ఈశ్వరభక్తి మొదలైనసాధనములచే మహాధైర్యముతో కాలముగడుపుచుండెను. కాని యీయామె యెంతెంతధైర్యము నవలంబించుచుండెనో యంతంత యధికదుఃఖము లామెకు రాసాగెను. ఇట్టి కష్టము లామెపైఁ దెచ్చినందునకు మనమీశ్వరుని నిందింపఁగూడదు. ఇట్టికష్టము లామెకు సంప్రాప్తము కాకుండిన యెడల నానారీమణి ప్రభావమడఁగియుండి, మూర్ఖస్త్రీలమగు మాకు, మాలోన నిట్టి నారీరత్న ముద్భవిల్లి మమ్ములనందఱిని పవిత్రలనుగఁ జేసెనను గర్వమున కవకాశములేక యుండుననియు, విద్యనేర్చిన స్త్రీలు కష్టసమయమునను సన్మార్గమును వదలక మహాధైర్యముతో నుందు

రనియు, సిద్ధాంతీకరించుటకు, ఈశ్వరుఁ డీకష్టము లహల్యాబాయికిఁ దెచ్చెను. కాఁబట్టి యాస ర్వేశ్వరుని మనము పొగడవలసియే యుండును.

పతివిరహ దుఃఖము కొంచె మారుచుండు నంతలో, నామెను సహగమనమునుండి త్రిప్పి పుత్రభావముతోఁ జూచుకొనుచున్న యామె మామగారగు మల్హారరావుగారు గతించిరి. ఐనను ఆమె ధైర్యశీల గనుకఁ జిన్ననాఁడు చదివిన విద్యాప్రభావముచే సద్గ్రంథములను జదువుకొనుచు దుఃఖనివారణముఁ జేసికొనుచుండెను. ఈ సంగతులన్నియు ౧౭౬౬ వ సంవత్సరప్రాంతమున జరిగినవి. అనఁగా నీమె కప్పటికి నిరువది మూడుసంవత్సరముల వయస్సుండెను. మామగారు చనిపోయిన పిమ్మట నాయుమ్నాసములకు నీమె కుమారుఁడగు మాలేరావు గతించెను. ఈ మాలేరావు వలన నీమెకు నెంతమాత్రము సుఖము లేకయుండెను. ఎందుకనఁగా నితఁడు బహుదుర్మార్గుఁడు. ఇతఁడు దుర్మార్గుఁడైనందువలన నీయనకు రాజ్యమీయఁగూడదని పలువురు చెప్పిరి. కాని పేష్వాగారియాజ్ఞచేత నితనికే రాజ్యము దొరికెను. కాని యితఁడు బహుదుర్మార్గవృత్తితో నడుచుచుండెను. అహల్యాబాయి బ్రాహ్మణులయం దధికాదరముగలదై వర్తించుచుండునని యెఱిఁగి వారినే యతఁడు విశేషబాధలు పెట్టసాగెను. బ్రాహ్మణులకు వస్త్రదానము చేయుమని తల్లిగారు చెప్పినయెడల బ్రాహ్మణులను బిలిపించి, వస్త్రములలో తేళ్ళనుంచి వారికి నిచ్చుచుండెను. సువర్ణదానము చేసెదనని చెంబులలో నాణెములుంచి, వానిలో పురుగులనుబెట్టి బ్రాహ్మణులకు నిచ్చెడివాఁడఁట! ఇట్లు బ్రాహ్మ

ణులనేమి, యితరజనులనేమి నిష్కారణముగా బాధపెట్టుచుండెను. ఇటులు మాలేరావు సర్వభూతములయందు మిక్కిలి దయగల యహల్యాబాయిగారి కత్యంత దుఃఖకారకుఁడగుచుండెను. ఇట్టి దుష్టుఁ డీలోకమునందుండిన యెడల తనభక్తురాలగు అహల్యాబాయికి నత్యంత దుఃఖమగునని కాఁబోలును పరమేశ్వరుఁడు వానిని త్వరలోనే యిహలోకమునుండి తీసికొనిపోయెను. తన కుమారుఁ డత్యంత దుర్మార్గుఁడని తలఁచి యహల్యాబాయి యాంతనిని ఏనుఁగులచేతను గుఱ్ఱములచేతను ద్రొక్కించి చంపెనని వదంతిగలదు. కాని యీవదంతికి నితిహాసమునం దాధారమేమియు లేదు. అహల్యాబాయిగారి న్యాయప్రియతను జూపుటకై యెవరో యిట్టికథను గల్పించినారు. ఇందు విషయమై మాల్కాముదొరగా రిట్లు వ్రాసియున్నారు. "మాలేరావు మరణసంబంధమైన వదంతి కొందఱాంగ్లేయులు విని నమ్మిరి. కాని నేనంతతో నూరకుండక యహల్యాబాయి యందిట్టి కళంకము గలదా, లేదా యని యత్యంత సూక్ష్మరీతిగా విచారణచేసితిని. ఆమెయందు నెంతమాత్రము దోషము లేదని స్పష్టమయినది." ఈప్రకారముగా నన్యదేశస్థుఁడగు గ్రంథకారుని సాక్ష్యముండఁగ నహల్యాబాయి నిర్దోషురాలని వేఱుగ చెప్పనక్కఱలేదుగదా. కొడుకును జంపిన వదంతి నిజమైనను అది యహల్యాబాయి గారికి భూషణప్రదమేగాని దూషణప్రదముగాదు. జనకంటకుఁడగు వానిని వధియించుట రాజులకు ధర్మము. అట్టిజనకంటకుఁడు సొంత కుమారుఁడైనను, పుత్రప్రేమవదలి జనులహితముకొఱకు వానిని వధియించుట యధిక భూషణాస్పదము.

ఏది యెట్లయినను మాలేరావు గతించుటవలన దేశమునకు బహు మేలైనదనుటకు సందేహములేదు. అటులుగాక యతఁడు జీవించియున్నయెడల తద్దేశీయుల కనేక కష్టములు గలిగి దేశమంతయుఁ బాడయియుండును. అహల్యాబాయిగారి సద్గుణ పుంజము వెలువడుట సంభవింపకపోవును. మాలేరావు మృతుఁడైనతోడనే రాజ్య మెవరి పేరిట నడుపవలయునో యని విచారణకుఁ బ్రారంభమాయెను. పూనాలోని పేష్వాలు వీరికిఁ బ్రభువులుగనుక వారి కీవర్తమానము దెలియఁజేసిరి. అప్పుడు మాధవరావుగారు పేష్వాగానుండిరి ; అధికారమంతయు రఘునాథరావుగారి చేతిలోనుండెను. మాధవరా వెప్పుడును న్యాయమార్గప్రవర్తకుఁడై యన్యాయార్జనమునం దిచ్ఛలేక యుండెను. రఘునాథరావు మంచివాఁడేగాని యొకానొకప్పు డాయన పిచ్చివానివలె మూర్ఖకృత్యంబులు చేయుచుండెను. మాలేరావుకాలము చేసినప్పుడు, గంగాధర యశవంతు, అహల్యాబాయికి దివానుగా నుండెను. ఆయన యహల్యాబాయి కిట్లుపదేశించెను. "మీ సగోత్రీకుఁ డగు కుఱ్ఱవాని నెవరినైనను దత్తతఁదీసికొని వాని కీరాజ్యము సమర్పింపుఁడు. వాఁడు పెద్దవాఁ డగువఱకు నేను రాజ్యమును జూచెదను. మీరు మీ కొఱకు కొన్ని గ్రామములు పుచ్చుకొని విడిగా నుండవలసినది. మీ రాఁడువారగుటచే మీచేత రాజ్యముచేయుట కానేరదు." ఈమాటలకు నహల్యాబాయి సమ్మతింపక తానే రాజ్యము చేసెదనని గంగాధర యశవంతుతోఁ జెప్పెను. స్త్రీయై యిట్లు స్వబుద్ధితోనే రాజ్యముఁ జేయఁదలంపఁగాఁ జూచి గంగాధరునకుఁ గోపము వచ్చి, యేదైన నుపాయము పన్ని యామె

నవమాన పెఱుపవలెనని యతండు దలంచెను. ఇట్లుతలంచి "హోళ్కరువారి రాజ్యమున కిప్పుడు వారసుదారు లెవరు లేనందున ఈ రాజ్యము మీ రనాయాసముగాఁ బుచ్చుకొనవచ్చును." అని రఘునాథరావుకు వ్రాసిపంపెను. రఘునాథ రావదివఱకే స్వతంత్ర రాజ్యము కావలయునని కోరుచున్నవాఁడుగనుక, గంగాధర పంతుగారి పత్రికను జూచినతోడనే సైన్యసమేతుఁడయి మాళవదేశముపై దండయాత్రకు వెడలెను. ఈసంగతియంతయు దుఃఖమగ్నయగు అహల్యాబాయిగారికిఁ దెలుపఁగానే యామె ధైర్యమవలంబించి, భోసలా, గాయకవాడ్, దాభాడే మొదలగు రాజులకందఱకును గుప్తముగా నిట్లు వ్రాసిపంపెను. "కైలాసవాసులగు మల్హారరావు సుబేదారుగారు శ్రీమంతులకొఱకు (శ్రీమంతులని పేష్వాలకు బిరుదు) ననేక కష్టముల ననుభవించి వారిరాజ్యమును స్థిరపఱచిరి. అట్టి సేవకుని మరణానంతర మతనివంశస్థులమగు మములను రక్షించి మాచే సేవ చేయించుకొనుట శ్రీమంతులకు ధర్మము. అటులు సేయక వారు మావద్దఁ గల యల్పధనమున కాశపడి, మారాజ్యమును గొనుటకు వచ్చుచున్నారు. నేఁడు మారాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చినటులు రేపు మీరాజ్యముపైకి రాఁగలరు. కనుక నాకు సహాయముగా మీరు సైన్యములను బంపవలెను." ఇట్లీమె యుత్తరములు పంపఁగానే సంస్థానాధిపతు లందఱు తమ సైన్యముల నామెకు సహాయముగాఁ బంపి, తాము సహాయమునకు వచ్చెదమని వాగ్దానములు చేసిరి. ఇంతలో నహల్యాబాయి మాధవరావు పేష్వాయొద్దకు రాఘోబా దురుద్దేశములను దెలుపుటకయి యొకచారుని బంపెను. అందుపై నాతఁడు

"నీరాజ్యమును గుఱించి యెవ్వరేని పాపబుద్ధి దలఁచినయెడల వారినిఁ దప్పక దండింపుము" అని ప్రత్యుత్తరముఁ బంపెను. తరువాత శత్రువుల మనమున భయంబుఁ బుట్టించుటకునై యహల్యాబాయి యొక గొప్పరాజసభ చేసి యందున దానిట్లు భాషించెను "నేను అబలనని దలఁపఁదలదు. నేను భుజముపై బొంగుపెట్టుకొని (అనఁగా శస్త్రముఁ బుచ్చుకొనక యొక చిన్న కట్టెను దీసికొని యని యర్థము) యుద్ధమునకు బయలుదేఱినపక్షమున శ్రీమంతుల రాజ్యశ్రీకి మోసము రాకమానదు. ఈరాజ్యమును మాపూర్వు లఖండశౌర్యముచే సంపాదించిరే కాని, యాటపాటలవలన సంపాదింపలేదు. కనుకఁ బ్రభువులగువారు మావలన యోగ్యమైనసేవ చేయించుకొనవలయునే గాని, యాశగొట్టు బ్రాహ్మణులు (అనఁగా పేష్వాలు) ధనాశచే మారాజ్యమును దీసికొనియెదమనిన అటులు గానేరదని వారు దృఢముగా నెఱుఁగవలయును !" ఆహా ! ఏమి యీయుగ్రమైనస్వాభిమానము గల క్షాత్రతేజపు పలుకులు ! మహారాష్ట్రభాషయందీపలుకులు బహు వీరరసపూరితములయి యున్నవి. కాని యంత వీరరసముతో నాంధ్రమునందు భాషాంతరీకరించుటకు వీలులేదని చింతిల్లవలసి యున్నది. ఈవాక్యములు కొద్దిదినములలోనే దేశమంతయు వ్యాపించి, రాఘోబా దాదాగారికిని శ్రుతములయ్యెను. కాని గంగాధరపంతుగారి ప్రోత్సాహము వలన రాఘోబాగారీమాటలను లక్ష్యపెట్టినవారుకారు. రాఘోబా యేఁబదివేల సైన్యముతోఁ దనరాజ్యమును సమీపించినాఁడని విని యహల్యాబాయి యతని కిట్లు వర్తమానముం

పెను. "స్త్రీతో యుద్ధముఁ జేయుట ధర్మముగాదు. అందువలన మీ కపకీర్తియేగాని కీర్తి గలుగనేరదు. మీతో యుద్ధముఁ జేయుటకయి నేనును గొప్ప సైన్యమును సిద్ధముచేసి యుంచి నాను. ఈయుద్ధమందు మీరు ఓడిపోయినపక్షమున మీకు తల వంపులు కాఁగలవు. మీరు గెలిచినను, స్త్రీని నోడించె ననిన యపకీర్తియే గాని, మీకుఁ గలుగు లాభములేదు." ఇట్టివర్త మానము విని, రాఘోబా సిగ్గుపడి, అపజయము గలుగునేమో యని తలఁచి యహల్యాబాయిగారిని పుత్రమరణమునకై యాద రించుటకు వచ్చుచున్నానేగాని, రాజ్యమును దీసికొనుటకు వచ్చుచుండ లేదని వర్తమానమంపి, సైన్యమంతయు వెను కనే యుంచి, పరిమితజనులతో నిందూరుకు వెళ్లి, యహల్యాబా యిని నాదరించి పూనాకు వెళ్ళెను. ఈప్రకార మహల్యాబా యి, భర్తృశ్వశురపుత్రమరణశోకమువలన మిక్కిలి చింత పాలై యుండియుఁ దన దుఃఖము నడఁచి యనేకోపాయముల నాలోచించి రాఘోబావంటి యసమానశూరునిసహితము ఏమి యపాయము చేయక వెళ్లునట్లులు చేయుటవలన నామె శౌర్యధై ర్యసాహసాది గుణము లసమానము లయినవి యని చెప్పుటకు సందేహము లేదు.

ఇట్లు రాజ్యమునకు సంపూర్ణాధికారము ప్రాప్తమైన తరు వాత ౧౭౬౬-గవ సంవత్సరమునుండి ౧౭౯౫-గవ సంవత్సరమువఱకు, ముప్పదిసంవత్సరము లహల్యాబాయి రాజ్యముచేసెను. ఈముప్ప దిసంవత్సరములలోనే యహల్యాబాయి ఆచంద్రార్కము శా శ్వతముగానుండు కీర్తిని సంపాదించుకొనెను. ఆమె తనకు దూర

పుబాంధవుఁడగు తుకోజీరా వనువానిని తనమంత్రిగా నేర్పఱచు కొనెను. దండెత్తిపోవుట, సైన్యములను గూర్చుట, రాజ్యమును చోరభయమునుండి కాపాడుట మొదలయిన యుద్ధసంబంధము లైన పనులన్నియు నితఁడు చూచుచుండెను. రాజ్యములోని కడ మసంగతు లన్నియు నహల్యాబాయిగారు చూచుచుండెను. తుకోజీ, యహల్యాబాయిగారిని సొంతతల్లివలె జూచుచుండెను. అహల్యాబాయిగారును అతనియం దధికవిశ్వాసము గలిగి వర్తించుచుండిరి. ముప్పదిసంవత్సరములవఱ కిద్దఱును రాజ్యము చేసిరి; గాని యంతకాలములో నొకనాఁడైనను, తుకోజీ యహల్యాబాయిగారి యాజ్ఞను ఉల్లంఘించిన వాఁడుకాఁడు; అహల్యాబాయి యు నతని నొకమాట యైనను అనినదికాదు.

అహల్యాబాయిదినచర్య.—ఈమె యత్యంత నియమితముగాఁ బనులఁ జేయుచుండెను. సోమరితనము అనుమాట యామె స్వప్నమునం దైనను లేకపోయెను. ఆమె ప్రతికార్యమును, నియమించుకొనిన సమయముననే తప్పక చేయుచుండెను; గనుక నామె దలఁచిన పనులన్నియుఁ దప్పక సిద్ధించుచుండెను. ఈమె ప్రతిదినము సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వమె నిదురమేల్కొని, నిత్యకర్మలను నిర్వర్తించుకొని, స్నానముఁ జేసి, సొంతముగా దేవతార్చనముఁ జేయును. పిదపఁ బురాణశ్రవణము చేసి, బ్రాహ్మణులకును, బీదలకును దానధర్మము చేయుచుండెను. తరువాత భోజనముఁ జేయును. వీరిజాతియందు మాంసాహారము చేయుటకు నభ్యంతరము లేకపోయినను, ఈమెమాత్ర మెన్నఁడును మాంసమును దిన్నదికాదు. భోజనానంతరము కొద్దిగా వామకుక్షి చేసి,

రెండుగంటలకు రాజసభకు వెళ్లును. అచ్చటికి వెళ్ళి వసూలు మొదలయినలెక్కలు స్వయముగాఁ జూచి, ప్రజల కలహములను నాపి సూర్యాస్తమయమువఱకు నింటికి వచ్చును. సాయంకాలము మఱల దేవపూజఁ జేసి, రాజ్యసంబంధమైన మిగిలిన కార్యములనుజక్కపఱచి రాత్రి రమారమి పదునొకొండుగంటల కామె నిదురించుచుండెను.* అబాధితముగా నిట్టిక్రమము ఆమె మరణకాలమువరకును జరుగుచుండెను. పండుగలు, ఉపవాసములు, వ్రతములు మొదలైన విశేషదినములు వచ్చినప్పుడుమాత్రము, అహల్యాబాయి దినమంతయు వ్రతములోనె గడుపుచుండెను. సకలనియమములు కేవల బ్రాహ్మణస్త్రీవలె జరుపుచుండెను. ఆమె రంగుబట్టల నెన్నఁడును గట్టినదికాదు. ఎల్లప్పుడును స్వచ్ఛమైన తెల్లవస్త్రముచే ధరించుచుండెను. పతి మరణానంతరము భూషణముల నెన్నఁడును ధరించునదికాదు. హిందూ శాస్త్రమునందుఁ గల వైధవ్యధర్మముల నన్నిఁటిని దప్పక పాలించుచుండెను. ఇట్టినియమము లన్నియు రమారమి (౩౦) సంవత్సరములు తప్పక నడిచెను.

ఆమెదానధర్మములు-అహల్యాబాయిగారి కీర్తి యీదేశము సంతటను వ్యాపించుటకు ముఖ్యకారణ మామెధర్మబుద్ధియే. ఆమె నామము వినఁగానే యమితానంద భరితులయి మహారాష్ట్రులందఱు ఆమె కనేకాశీర్వచనముల నిచ్చుచున్నారు; ఈమె సామాన్యమైన మానవకోటిలోని దైనను ఈమెను 'దేవి అహల్యా' యన్న నామముతో సంబోధించుచున్నారు. ఇందుకుఁ గారణ మామె ధర్మబుద్ధియే. ఈమెను స్తుతియించుట పావనకారక మనియు,

నీమెను దలంచినందువలన పాపములు నాశమగుననియు, ననేక మహారాష్ట్రీయులు దలంతురు. ఇందున కీమె ధర్మబుద్ధియే కారణము. ఈమె చిహ్నమేమైనను లేని క్షేత్ర మేదియు నీభరత ఖండమునందు లేదని చెప్పవచ్చును. భరతఖండము క్షేత్రముల యొక్కయు తీర్థములయొక్కయు పుట్టినయిల్లు. ముప్పదిమూడు కోట్ల దేవతలను బూజించెడి హిందువుల దేశమునం దసంఖ్య క్షేత్రము లుండుట యొక విచిత్రముకాదు. ఈక్షేత్రములలో నహల్యాబాయి శాశ్వతదానములను జేసియున్నది. కనుక నీమె కీర్తి విస్తరించినది. క్రొత్తదేవాలయములఁ గట్టించుట, జీర్ణదేవాలయముల నుద్ధరించుట, అన్నసత్రములు వేయించుట, దేవతలకు శాశ్వతగంగాభిషేకము జరుగునట్లు నేర్పాటుచేయుట మొదలయిన యామెయిమ్మిన ధర్మకృత్యము లనేకములు చేసినది. క్షేత్రములలో నీమెపేరిట ధర్మకృత్యము లనేకములు జరుగుచున్నవి. కేవలము క్షేత్ర బ్రాహ్మణులకే యామె దానము చేయుచుండినదికాదు. 'ఆత్మ' యను శబ్దమునువిడిచి 'విశ్వమ'ను శబ్దమును ధరించి, స్వకుటుంబమును మఱచి విశ్వమునే కుటుంబముగనెంచి, స్వబాలకులయందలి యనురాగమును తగ్గించి విశ్వములోని సమస్తప్రాణికోట్లను తమ బాలకులుగానే గ్రహించి, ఆత్మవిషయక దుఃఖమున కేడ్వక విశ్వవిషయక దుఃఖమునకై యశ్రుబిందువులురాల్చుచు, జగమువలనఁ దమకుఁగలిగెడి మానావమానములను లక్ష్యపెట్టక యాజగత్తుయొక్క హితార్థమే జన్మము వ్యయపఱచు విశ్వకుటుంబులయిన మహాత్ములలోనిది యహల్యాబాయియైనందున నామె శూద్రులకు, చండాలురకు, పశువు

లకు, పక్షులకు సదా హితమే చేయుచుండెను ! మృతిఁజెందిన పుత్రాదులకొఱకు దుఃఖము గలిగినపు డామె తనకుఁదానే యిట్లుపదేశించుకొనును. "చనిపోయిన కుమారుఁ డొక్కఁడే గాక, నీదుఃఖమునకు, నీయుద్వేగమునకు, నీప్రేమకు, నీచింతకుఁ బాత్రులైన సుతసంఘ మీవిశ్వమునం దసంఖ్యముగలదు. ఈజగ మునం దెందఱి దుఃఖమును నివారించిన, నెందఱిని సుఖులనుజే సిన, నెందఱిని లాలించిన, నెందఱిని పాలించిన వారందఱు నీకుఁ గుమారులే. కనుక నీవు వ్యక్తివిషయమైన శోకమును విడువుము. ఇటులుచేసిన దుఃఖితుల దుఃఖమును బంచుకొనుటకు, సుఖుల సుఖ మునువృద్ధిఁజేయుటకు ననంతావసరము లెల్లప్పుడునుదొఱకును."

ఇట్లు యోజించి యహల్యాబాయి విశ్వముయొక్క దుఃఖమును మాన్పుటయందు నాత్మదుఃఖమును మఱచుచుండెను. అనేకాన్న సత్రములను స్థాపించి ప్రతిదినమును సర్వజాతులవారికి ననంతముగా నన్నదానము చేయుచుండెను. కాఁపువారు పక్షులను పొలముల లోనికి రానియ్యక తోలుచుండెదరని చూచి, కరుణించి, తన డబ్బు పెట్టి పండినపొలములుకొని పక్షులకొఱకు విడుచుచుండెను ! కాఁపులు తమయెద్దులను బహుబాధపెట్టెదరని చూచి మిక్కిలి జాలి పడి యహల్యాబాయిచే నియమించిన సేవకులు, కాఁపులు దు న్నునప్పుడు వారినాగళ్లనుఆపి, యెద్దులనువిప్పి వానికి మేతయు నీళ్లు ను బెట్టుచుందురు. మల్హారరావుగారు మరణముఁ జెందినప్పుడు నాలుగుకోట్ల రూపాయలు భాండాగారము నందుండెను. ఇది యునుగాక యహల్యాబాయిగారి సొంతవ్యయమునకై నాలుగు లక్షల యగ్రహారము విడిగా నుండెను. ఈ ధనమంతయు నేర్పుతో

నహల్యాబాయి యిట్టి ధర్మకృత్యములకై వ్యయపఱచుచుండెను.

ఆమె యుగ్రశాసనము—అహల్యాబాయి మహాధార్మికయు, సర్వభూతములయందు దయగలదియు నయినప్పటికి, నామె యుగ్రశాసనగా నుండెను. ఆమె న్యాయబుద్ధియు, సత్యపరాయణతయు మిక్కిలియుగ్రముగానుండినవి. ఆమె సేవకులలో నెవ్వరైన నొకతప్పు చేసినయెడల దయదలఁపక వారికి ఘోరశిక్ష విధించుచుండెను. ఆమె రాజ్యమునందు నర్మదానదీతీరమునందలి గోండువారు ప్రజలకు నపాయముఁ జేయుచుండిరి. వారికి నామె మొదట తిన్నగా బుద్ధిచెప్పెనుగాని వారు విననందున వారలలో ననేకులకుఁ బ్రాణాంతశిక్షవిధించెను. తిండికిలేదని బందిపోటులలోఁ జేరువారికి నామె యుపజీవనమునకు సాధనములఁ జూపుచుండెను. వారికి బంజరుభూములను బీళ్లను నూరకయిచ్చి దున్నుకొని బ్రతుకుఁడని చెప్పెను. ఇఁక నెన్నడును బందిపోటులలోఁ గూడమని వారిచే బాసచేయించుకొనును. వారు వచనమును తప్పినయెడల వారికి ఘోరశిక్ష విధించును. కనుక నామె రాజ్యమునందు నన్యాయముచేయుటకు లోకులు భయపడుచుండిరి. పెక్కులేల. ఒకానొకసమయమునఁ దుకోజీ సైన్యసమేతుండై యుండినప్పుడేదో యొకతప్పు చేసెనఁట. ఈమాటవినఁగానే యహల్యాబాయి యది నిజమాయని విచారించి, నిజమని తెలిసికొని, "రాజధానియందు సైన్యముతో మీరుండిన యెడలఁ బ్రజలకు మిగుల బాధగలుగును; గనుక నిందూరువదలి మీరుసైన్యము నింకొకచోటికిఁ దీసికొనిపొండు" అని తుకోజీకి ఆజ్ఞచేసెను. ఈయాజ్ఞ నతఁడు శిరసావహించి తనతప్పునకు క్షమాపణ యడుగుకొనెను. తరికోజీరా

వుచేసిన యపరాధ మేమనఁగా—ఇందూరిపట్టణములోని దేవీ చందను గొప్పసాహుకారు. అపుత్రకుఁడై మృతిఁజెందెను. అతని ధనమునకు వారసుదారుఁ డెవఁడును లేనందువలన నతని సొత్తంతయు తుకోజీ జప్తుచేసి సర్కారు బొక్కసములోనికిఁ జేర్చెను. ఈసంగతి యహల్యాబాయిగారికిఁ దెలిసినతోడనే యామె దేవీచందుభార్యను బిలిపించి, యామెమగని సొత్తంతయు నామెకప్పగించి కుమారుని బెంచుకొని సొత్తు ననుభవింపుమని చెప్పెను! ఆహా! ఏమియీయామె యౌదార్యమును, న్యాయబుద్ధియు! ఆమె రాజ్యమునందున్న మాండలికరాజు లనేకు లామెకుఁ గప్పముల నిచ్చుచుండిరి. కాని యీయామె స్త్రీయైనను, విధవయైనను, ఈమెను ధిక్కరించునంత ధైర్య మెవరికిని లేకపోయెను. ఈమె యుగ్రశాసనమునుజూచి "ఈమెకుఁ ద్వరగా కప్పమియ్యనియెడల నీమె యేమిచేయును" అన్నవిచార మెవరికి వచ్చినదికాదు. ఒకసారి ఉదేపూరుయొక్క రాణా యీయామె నివారించిన వినక రామపురా యనుగ్రామమును దీసికొనుటకు సిద్ధుఁడయ్యెను. ఆసమయమున తుకాజీరావు దక్షిణమున యుద్ధముఁ జేయుచుండెను; కాన అహల్యాబాయివద్ద నంతగా సైన్యము లేకపోయెను. ఐనను భయపడక అహల్యాబాయి, కొంతసైన్యంబిచ్చి శరీఫభాయీ యనువానిని ఉదేపూరురాణాపైకిఁ బంపెను. అప్పుడా రాణా పరాభవమును బొంది యహల్యాబాయికి శరణుచొచ్చెను. ఆమె యతనిని క్షమించెను. ముప్పదిసంవత్సరముల వఱకు నీమెరాజ్యముఁ జేసెను; గాని అంతకాల మీయామెతో నెవరును తగవులాడినవారుకారు. మహాదజీ శిందేవంటి రాజకుశలుఁడును, రణశూరుఁడును ఈమెను సదా

సన్మానించుచుండెను. స్వరాజ్యమునం దేమి, పరరాజ్యమునం దేమి యీమెకు బహుమాన్యతయుండెను. ఈమె రాజ్యములోని యధికారులందఱును ఈమెకుఁ జాల భయపడుచుండిరి. భేమదాసను నొకసాహుకారీమె రాజ్యమున, నపుత్రకుఁడై చనిపోయెను. కమావీస్దారను అధికారి యీసాహుకారు భార్యను లంచమడిగెను. ఆమె లంచమీయనందున నాయధికారి 'నీధనమంతయు జప్తు చేసెద'నని యామెను భయపెట్టెను. ఈసంగతి తెలిసినతోడనే యహల్యాబాయి యాయధికారిని అధికారమునుండి తొలఁగించెను. భేమదాసుభార్యకు దత్తపుత్రుని దీసికొనుట కనుజ్ఞనొసఁగెను. అత్యుగ్రశాసనము, న్యాయబుద్ధి, భూతదయ మొదలైన పరస్పర విరుద్ధాభాసంబులైన సద్గుణంబులను గ్రహించుట రాజుల కత్యావశ్యకంబని వేఱుగఁ జెప్పవలెనా?

ఆమె స్వభావము—ఇదివఱకు వ్రాసిన వర్ణనవలన నీమె స్వభావమిట్టిదని సహజముగా తేటపడును. కాని యొకటిరెండు గుణములు వర్ణించుట యిదివఱకుఁ బడనందున నిప్పుడు వర్ణించెద. స్త్రీలు సాధారణముగా స్తోత్రప్రియులు. ఈదుర్గుణము స్త్రీలయందే యుండునని కాదు. సామాన్యముగా సర్వజనులును స్తోత్రప్రియులే. అహల్యాబాయిగారియం దీదోషము లేశమైనను లేకయుండెను. ఇందుకుఁ గొన్ని నిదర్శనములు గలవు. ఒకానొక సమయమునం దొక కవి యీమెపై నొక కావ్యమువ్రాసి బహుమతిఁ జెందుటకై యాకావ్యమును దీసికొని యహల్యాబాయి వద్దకివెళ్లెను. అప్పుడామె యాకావ్యమును నదిలోఁ బడవైచి యాకవితో నిట్లనియె: "ఓకవివర్యా! అల్పజ్ఞురాలనగు నన్ను

స్తుతించినందున లాభమేమి? సర్వజ్ఞుఁడయిన యీశ్వరుని స్తుతింపుమా." ఇట్లుచెప్పి యతనిని పంపివేసెను! ఈమెకుఁ బరధనమునం దాశలేకుండెనని స్థాపించెడి రెండు ఉదాహరణము లిదివఱకే యియ్యఁబడినవి. ఇంకొక యుదాహరణము వినుఁడు. తాపీదాసు బనారసుదాసు ననునిద్దరన్నదమ్ములు పుత్రులులేకయే గతప్రాణులైరి. వారికి నాలుగులక్షల రూపాయీల సొత్తుండెను. తాపీదాసుని భార్యయగు మహేశ్వరి యహల్యాబాయిగారి వద్దికివచ్చి "అమ్మా! తమరాజ్యమునందుండి తమ యనుగ్రహమువలన నాభర్తయు, మఱఁదియు సంపాదించినట్టి యీయైశ్వర్యము తమదే. కనుక దీనిని స్వీకరింపుఁడు" అని పలికెను. అప్పు డహల్యాబాయి మహేశ్వరిని జూచి యిట్లనియె "నీభర్తయొక్కయు, మఱఁదియొక్కయు ధనము నీదేగాని నాదిగాదు. నీకక్కఱలేని యెడల నీపెనిమిటి పేరుండునటుల నేమయిన గొప్ప కార్య మీధనముతోఁ జేయుము." ఆమాటవిని మహేశ్వరి పెనిమిటిపేరట గొప్ప దేవాలయమును, ఏటివద్ద ఘట్టమునుగట్టించెనఁట! ఇట్లింటికివచ్చు ధనమును నిరపేక్ష బుద్ధితోఁ ద్రిప్పిన ధన్యాత్మురాలి నెంతగొనియాడినను కొఱఁతయే. ద్వాపర యుగమునందలి యుధిష్ఠిరుని నిస్పృహతను గుఱించి యొక కథ చెప్పెదరు. ఆర్కాటు పట్టణమును జయించినప్పుడు, క్లైవను ఇంగ్లీషు సైన్యాధిపతి, తనవద్ద దాచనిచ్చినసొమ్ము ఎవరిది వారి కిచ్చెనఁట. ఈ స్వల్పమైన ఔదార్యమునకై యింగ్లీషు గ్రంథకారులతనిపై సదా స్తుతిరూపమయిన వృష్టిఁ జేయుచున్నారు. కాని యివియన్నియు నహల్యాబాయిగారి యౌదార్యముముందట తుల్ల కౌదార్య

ములేయని చెప్పవచ్చును! స్త్రీయయ్యును, గొల్లజాతియ యయ్యును, ఇంత సదాచారసంపన్నతను, ఇంతశ్రేష్ఠతను, ఇంత యధికారమును సంపాదించిన యహల్యాబాయిని నారీరత్నమని యేల చెప్పఁగూడదు. ఈమె స్వభావమునందు శాంతతయు, సౌమ్యతయు, విశేషముగా నుండెను. గర్వం బీమెను ఎప్పుడును స్పృశించినదికాదు. కపటమనుమాటయీమె యెఱుఁగనే యె ఱుఁగదు; దంభ మింతైనను ఈమెయందు లేదు అసత్యభా షణ మెన్నఁడును జేసినదికాదు. దురాచారమను మాటయు, కాలముయొక్క దురుపయోగమన్నమాటయు నామె స్వప్నమం దైనను ఎఱుఁగదు. ఈసాధ్వీమణియొక్క యేయే సద్గుణములను అధికముగా వర్ణింపవలయునో నాకుఁ దెలియకున్నది. సర్వసద్గు ణములకు వాసస్థానమయిన యహల్యాబాయియం దీసద్గుణమ ధికముగా నుండెననియు నీసద్గుణమల్పముగా నుండెననియుఁ జెప్పు టకు వీలులేదు.

ఈవర్ణన యంతయు నతిశయోక్తియని కొందఱు అనుకొనవ చ్చును. అతిశయోక్తులతోఁ గావ్యమును నింపుట మనదేశము లోని కవులకు స్వాభావిక ధర్మమయినందున నిట్లనుకొనుట యొక యాశ్చర్యముగాదు. కాని నేను వర్ణించిన దానిలో నతిశ యోక్తి యేమియులేదనియు, సత్యమే నిండియున్నదనియుఁ జూపుటకుఁ బరదేశీయులగ్రంథములోని ప్రమాణముల నిచ్చెదను. మాల్కము దొరవారు తమయితిహాసమునం దిట్లు వ్రాసినారు. "అహల్యాబాయితో వైరముఁ జేయుటయు, పనివచ్చునప్పు డామెకు సహాయము చేయకపోవుటయు, గోహత్యతో. సమాన

ములైన పాపములని సకల మహారాష్ట్ర రాజులు దలంచుచుం డిరి." "సకల జనులును ఆమెయందు సమానముగాఁ బూజ్యభావము నుంచుచుండిరి. పేష్వావా రామె నెట్లు సన్మానించుచుండిరో యటులనే హైదరాబాదు నైజామువారును, మయిసూరులోని టిప్పు సుల్తానును సన్మానించుచుండిరి. హిందువులవలెనే తురుష్కులును ఈమె దీర్ఘాయుర్వంతురాలు గావలెననియు నీమె రాజ్యము వృద్ధిఁజెందవలెననియు నీశ్వరుని ప్రార్థించుచుండిరి." "స్త్రీయయ్యును ఈమెయందు దురభిమానములేక యుండెను. స్వధర్మమునం దీమెకు విశేషముగా మూఢభక్తియున్నను పరధర్మీయులను బాధపెట్టవలయునన్న యిచ్ఛ యీమెకు లేదు. ధర్మమునందును, పరమార్థ విచారమందును ఆమె సదా నిమగ్నురాలై యున్నను, ప్రజాకల్యాణము విషయమయి యెన్నడును నిర్లక్ష్యము చేసినదికాదు. అత్యంత దక్షతతోను, కర్తృత్వ శక్తితోను, ఆమె రాజ్యము నడిపెను.

నిష్కాపట్యమును, శాంతయు, మానవునియందుండఁగలుగునంత నీతియు, సదసద్విచారశక్తియు నామెయందు వాసము చేయుచుండినవి. ఇట్లు తనయందు దోషము లేకపోయినను పరులయందుఁగల స్వాభావికదోషములను ఆమె క్షమించుచుండెను." "అహల్యాబాయినిగుఱించి లోకు లతిశయోక్తులు పలికెదరని దలఁచి, నేనామెవిషయమయి సూక్ష్మరీతిగా విచారించితిని; వేరు వేరుజనుల నడిగితిని. వారందఱును, ఆమెనామము వినఁగానే ఎక్కువగా స్తుతించుచుండిరి; ఆమె నామముపై నాశీర్వచన వర్షములు గురిపించుచుండిరి. లోకులయొక్క యీపూజ్య బుద్ధి

యోగ్యమైనది కాదనుటకు నాకొక యాధారమైనను దొఱకినది కాదు. ఎంతెంత యధికముగా విచారించితినో యంతంత యెక్కువ కుతూహలము గలుగునట్టి సంగతులే తెలియుచుండెను." "లోకు లీమె నామమునకు సాధువులకుఁ దగిన సన్మాన మిచ్చుచున్నారు; వారీమెను దేవత యనియెదరు. ఈమె సద్గుణములవిషయమై యెంతదో సూక్ష్మదృష్టితో విచారించినను, పృథ్విపై నేటివఱకుఁ బుట్టిన యత్యంతపవిత్రులైనట్టియు, దూరవిచారము గలిగి నట్టియు ప్రభువులలో నీమె యొకతయని చెప్పకతప్పదు." "నిజముగా నహల్యాబాయి యొక యద్వితీయ స్త్రీ". మాల్కము దొరగా రిట్లు అహల్యాబాయిగారి చరిత్రముకొఱకు ననేకరీతుల శోధించినవాఁడఁగా నతని కామెయం దధిక పూజ్యభావము గలిగి యతఁడు పైనిచెప్పినప్రకార మహల్యాబాయిగారినిగుఱించి వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇంత నిష్పక్షపాతముగల సాక్ష్య ముండఁగా నహల్యాబాయి యద్వితీయ స్త్రీయే యని చెప్పుటకేల సందేహింపవలెను ?

కన్యావిరహము—అహల్యాబాయిగారికి ముంచాబాయి యనుకూఁతు రుండెనని వెనుకనే వ్రాసియుంటిని. ఈమెకే ముక్తాబాయి యని నామాంతరము. ఈమెకు వివాహముచేసి యహల్యాబాయి యల్లుని నింటనే యుంచుకొనెను. ఈయల్లుఁడు చాలరోజులవఱకు బ్రతికి, యహల్యాబాయిగారి మరణమునకుఁ గొన్నిరోజులు పూర్వము మరణమొందెను. తోడనే ముక్తాబాయి సహగమనమునకు సిద్ధమాయెను. అప్పు డహల్యాబాయి తనకొఱకైనను సహగమనము చేయవలదని, నయభయము

లతోఁ జెప్పి చూచెనుగాని యందువలన నెంతమాత్రము
ప్రయోజనము లేకపోయెను. తల్లిమాటవినక ముక్తాబాయి భర్త
తో సహగమనము చేసెను.

ఇట్లు కూఁతురును అల్లుఁడును మృతిఁజెందఁగా నహల్యాబా
యిగారికిఁ బ్రబల మనోరోగము ప్రాప్తించెను. వార్ధక్యము,
రాజ్యముచేసెడి శ్రమ, వ్రత నియమములు, ఉపవాసములు, కన్యా
మరణదుఃఖము మొదలయినవన్నియు నేకీభవించి, యామెను
దినదినము క్షీణదశకుఁ దేసాగెను. తుదకామెకు నొకరుగ్ణత
సంభవించి, పుణ్యశ్లోకయగు అహల్యాబాయి ౧౭౯౫ వ సంవ
త్సరమున నిహలోకమును విడిచెను.

న్యాయముగాఁ బ్రజాపరిపాలనముఁ జేసినందువలన మృతజీవు
లని విఖ్యాతిని బడసిన భోజరాజు, అశోకనృపతి, అకబరుబాదుష
హా, పీటరుదిగ్రేటు మొదలయిన రాజపుంగవులతో నహల్యాబాయి
సమానమైనదని చెప్పుటకు సందేహములేదు. అహల్యాబాయిగా
రియందుఁ గల సుగుణములలో నొక్కొకటి గలరాజు లెక్కడనో
నూటికి కోటికి నొక్కఁడుగాని కానఁబడకున్నారు. కనుక పురు
షులకంటె స్త్రీలు నీతి తక్కువ వారనుట కేవలము పక్షపాత
ముగాదా? సకలమానవకోటికి లలామభూతయయిన యహల్యా
బాయి స్త్రీయైయుండ, 'అనృతం సాహసం మాయా మూర్ఖత్వ
మతిలోభ' తేత్యాది దుర్గుణములు స్త్రీలకు స్వాభావికములని
చెప్పుట ఘోరపాతకమునకు హేతువు గాదా?

రాణీగౌరీలక్ష్మీబాయి

* "అహాహ మహతాం నిస్సీమానశ్చరిత్ర విభూతయః"

ఈప్రపంచమునం దనేకప్రతిబంధము లుండునని ప్రతివారికిని దెలిసినవిషయమే. ఇట్టిప్రతిబంధములు పదిమందిని సంరక్షించువారికి నెక్కువగా నుండును. తనసంరక్షణలో నున్నవారిలోఁ బ్రతివానిస్వభావము వేరువేరుగా నుండుటవలన, వారికోర్కులు దీర్చి, వారినందఱి నాజ్ఞలో నుంచుకొనుటకు బహుచాతుర్యమును, ధైర్యమును కావలయును. ఒకకుటుంబమును సంరక్షించుట కింతశ్రమ యగునప్పు డొకరాజ్యమును వహించుట కెంత శ్రమ కావలయునో వేరుగఁ జెప్పనక్కరలేదు. రాజ్యము చేయుటలో నెన్నికష్టము లుండునో యవియన్నియుఁ గుటుంబమును భరించువా రూహించుట సులభము. రాజ్యములో ననేకప్రకృతుల లోకులుందురు; శౌర్యధైర్యాదులు గల గొప్పగొప్పవారు లుందురు. పరరాజు లెప్పుడును యుద్ధోత్సాహులయి యుందురు. వీరినందఱిని సమాధానపఱచి రాజ్యశకటమును నడుపుట బహుదుస్తరము. ఇందువలననే రాజ్యమును 'రాజ్యభార' మనియెదరు. ఈభారమును వహించుటకు విద్య, సారాసార విచారము, దక్షత మొదలయిన సద్గుణము లనేకములు గావలయును. ఒకానొక సమయమునం దీరాజ్యభారము యౌవనమునందే వహిం

* "అహాహా! మహాత్ములచరిత్రమహిమ అగాధము గదా"?

చుట సంప్రాప్తమైన పక్షమున నదియెంత దుస్సహమగునో వేరుగఁ జెప్పవలెనా? ఇన్నిసంగతులే కేకీభవించి యీరాజ్యశకట మొక స్త్రీకి సంప్రాప్తమైనపక్షమున నామె యెటులఁ జేయునో యని మన కాశ్చర్యము దోఁచును. కాని యీశ్వరాను గ్రహమువలన జగత్తునం దెప్పుడెప్పు డెచ్చటెచ్చట స్త్రీలకు రాజ్యాధికారము దొరికెనో యప్పుడప్పు డచ్చటచ్చట స్త్రీలు పురుషులకంటె నధిక ధైర్యముతోను, అధిక నీతితోను, అధిక న్యాయముతోను రాజ్యముఁ జేసిరని చరిత్రములవలనఁ దేటపడు చున్నది. ఇదివఱకే చరిత్రమాలయందు గ్రుచ్చఁబడిన జీజీభవా నిగారిచరిత్రము, నహల్యాబాయిగారిచరిత్రయు నీసిద్ధాంతమునే స్థాపించుచున్నవి. ప్రతిదేశముయొక్క చరిత్రమునుండియు నిట్టి యుదాహరణము లనేకము లియ్యవచ్చును. మలబారుదేశము నుండి యొక యుదాహరణ మియ్యఁదలఁచితిని.

మలబారుదేశమునందు త్రావణకోరనియు, కొచ్చీయనియు రెండుసంస్థానములు గలవు. అందు త్రావణకోరు రాజ్య మతిప్రా చీనకాలమునుండి దానధర్మములవిషయమయి విఖ్యాతిని జెంది శ్రేష్ఠమై యొప్పును. ఈదేశమును మనయాంధ్రు లాడమళ యాళ మనియెదరు. అచ్చట మగవారే లేరనియు, అంతయు నచట ఆఁడవారే యుందురనియు, గాలికే పిల్లలు పుట్టెదరని యు మనయాంధ్రులు వింతకథలు చెప్పుకొనియెదరు. కాని యివి యన్నియు నిజమైనసంగతులు కావు. వారియాచారవిచారము లకును, మన యాచార విచారములకును ముఖ్యభేదము లేవనఁగా:—

మన దేశమందలి రీతిగాఁ దండ్రిసొత్తు కుమారునికిఁ జెందక ఆ దేశమునందు మేనల్లునికిఁ జెందును. మేనల్లుఁడు లేకపోయినయెడ ఆ మేనకోడలికిని, ఆమె సంతతికిని జెందును. ఇటులనచ్చటఁ గన్యా వంశమునకే రాజ్యముయొక్క హక్కుగాని పుత్రవంశమునకులేదు. రాజపుత్రి తొమ్మిదిపదిసంవత్సరములది కాఁగానే, తాలికట్టుటయను ఒక వివాహవిధిఁ జేసెదరు. అందు భర్త యుండఁడు. పురోహితుఁడే చిన్నదానికి మంగళసూత్రముకట్టును. రాజకన్యకు యౌవనదశప్రాప్తమైనతరువాత నొక నంబూరి బ్రాహ్మణుని దెచ్చి యీమెకువివాహముఁ జేసెదరు. ఇతనిని 'కోవిలతంబూరాన్' అనఁగా రాజభవనములోని మహారాజు అని పిలిచెదరు. ఈకోవిల తంబూరానునకును, రాజకన్యకును గలిగిన యాఁడుబిడ్డలయొక్క సంతతికి రాజ్యము దొఱకును. ముఖ్యముగా నీయాఁడుబిడ్డల పుత్రులకు రాజ్యము దొఱకును. పుత్రులు లేనిపక్షమున కన్యలకు దొఱకును. రాజ్యము నేలుచున్న రాజుయొక్క భార్య రాణి గానేరదు. ఆరాజుయొక్క కుమారులకు వారి మేనమామసొత్తు లభించునే గాని రాజ్యము లభింపనేరదు. వారెన్నఁడును యువరాజులుగా నేరరు. ఇంతజ్ఞాపకముండిన నీచరిత్రము దెలియుటసులభమగును.

త్రావణకోరు సింహాసనముపై ననేక స్త్రీలు ఆరూఢలయిరి. వారిలో లక్ష్మీబాయి ప్రముఖురాలు. లక్ష్మీబాయికిఁ బూర్వమునఁగాఁ బండొమ్మిదవశతాబ్దారంభమున వంచిపాల బలరామవర్మగారీరాజ్యమును ప్రతిపాలించుచుండిరి. ఈరాజుగారంతగా రాజ్యపరిపాలనమునందు దక్షులు గారయిరి. అందుచే బీదలకు న్యాయవిమర్శనము లేకపోయెను. గొప్పయధికారులు వారివారి పను

లయం దలక్ష్యము చేయసాగిరి. కొద్దియధికారులను లెక్క యడుగువారు లేనందున రాజుగారికి రావలసినపన్నులు రాకపోయెను. ఇట్లొకరినొకరు లక్ష్యము చేయనందువలన రాజ్యమంతయు భర్తలేని భార్యవలె దీనదశకు వచ్చెను. అప్పు డీస్టిండియా కంపనీవారు, రెసిడెంటు ద్వారా మీరు మీరాజ్యమును జక్కపెట్టుకొని, మంచిదశకుఁ దెచ్చుకొనవలసినదని యనేకపర్యాయములు రాజుగారికి సూచించిరి. రాజుగా రాసూచనలను లక్ష్యపెట్టనందున రాజ్యముయొక్క దీనదశ దినదినము హెచ్చుచుండెను. ఇదిచూచి ఈస్టు ఇండియా కంపనీవారు ౧౮౧౦ వ సంవత్సరమునందు మీరు రాజ్యముయొక్కస్థితిని ఆఱుమాసములలో బాగుపఱచినసరె; లేనియెడల మీరాజ్యము బందోబస్తు మేము చేసెదమ"ని రాజుగారికిఁ దెలియఁజేసిరి. ఇందుచే రాజు చింతాక్రాంతుఁడై కొద్దిదినములలోనే పరలోకగతుఁ డయ్యెను.

వంచిపాల బలరామవర్మగారి తదనంతరము రాజ్యాధిపుఁడగుటకు మగ వారసదారుఁ డెవఁడును లేకపోయెను. రాజుగారితల్లియు, అక్కగారగు గౌరీబాయిగారును, అదివఱకే మృతిఁజెందిరి. గౌరీబాయిగారికి మగసంతానము లేకయుండెను. కాని యామెకు లక్ష్మీబాయి యనియుఁ బార్వతీబాయి యనియు నిరువురు కొమార్తెలుండిరి. వీరును బాల్యావస్థలోనే యున్నందున వీరికిని సంతానప్రాప్తి కాకపోయెను. కనుకఁ బెద్దదియగు లక్ష్మీబాయి రాజ్యముఁ జేయవలయుననియు, నామెకు కుమారుఁడు గలిగిన నతఁడు రాజ్యమునకు వారసదారుఁ డనియుఁ గంపెనీవారేర్పాటుఁ జేసిరి. ఈయేర్పాటునకు ముఖ్యకారణము లక్ష్మీబాయి

గారి తెలివియే. లక్ష్మీ పార్వతు లిద్దరును, స్వదేశభాషయందును, సంస్కృతభాషయందును మిక్కిలి ప్రవీణురాండ్రై, సుశీలలనఁ బ్రసిద్ధిగాంచిరి. అందు లక్ష్మీబాయి యిరువదిసంవత్సరముల వయస్సు గలదైనను సుగుణములకును దీర్ఘాలోచనకును, ప్రశంసనీయమైన యుక్తులకును, శతవృద్ధురాలికంటెఁ బ్రసిద్ధిగాంచినది గనుక, అప్పటి రెసిడెంటుగారగు కర్నల్ మెకాలే దొరగారు, ప్రావణకోరు సింహాసనాధికారత కీమెయే యర్హురాలని మెంచి, ఈ సంగతి కంపనీవారికిఁ దెలిపి "ఈమె చిన్నదయినను, ఇదివఱకీరాజ్యమునందుఁ గల యవ్యవస్థను దొలఁగించి, రాజ్యమును ఉన్నతస్థితికిఁ దెచ్చు సద్గుణము లీమెయందుఁ గలవు" అని తన యభిప్రాయము వ్రాసెను. కంపనీవా రిది యంతయు విని, లక్ష్మీబాయిని సింహాసనాధికారిణిగాఁ జేయుటకయి యామోదించి, యామహోత్సవము యథావిధిగా నడుపుటకై, రెసిడెంటు కర్నల్ మెకాలేదొరగారిని నియమించిరి. కాని యింతలో లక్ష్మీబాయిగారి దాయాదులు కొందఱాసింహాసనముపై తమకు సంపూర్ణముగా హక్కుగలదనియు, హక్కుదారులు తమరుండఁగా ఆఁడుపిల్లలకు రాజ్యమిచ్చుట న్యాయముకాదనియుఁ జెప్పఁదొడఁగిరి. కాని మెకాలే దొరగారు వారి జల్పనలను లక్ష్యపెట్టినవారుకారు. కనుక వారు తిరుగఁబడిరి. అందుపై వారిని, వారికి సహాయులుగనున్న వారిని, రాజద్రోహులని కర్నల్ మెకాలేగారు కారాగృహమునకుఁ బంపిరి. మొదలు వీరు తెలిచేరియను పట్టణమున నుంపఁబడిరిగాని

తరువాత చెంగల్పేటకుఁ బంపఁబడిరి. అచ్చట వారందఱును కారాగృహములోనే మృతిఁ జెందిరి.

ఇట్లు శత్రువుల నందఱిని ఘోరముగా శిక్షించిన తరువాత, లక్ష్మీబాయిగారికిఁ బట్టాభిషేకము గట్టుటకై రెసిడెంటు దొరగారు గొప్ప యుత్సవముఁ జేసిరి; గొప్ప రాజసభఁ జేసిరి. రాజసభఁ జేసిన యాస్థానమంటప మనేక సుందరపదార్థములవలన నలంకరింపఁబడి చూచువారి కెంతయు నాహ్లాద జనకముగా నుండెను. ఆమహోత్సవముఁ జూచుటకై రాజ్యముయొక్క భిన్నప్రదేశములనుండి యనేకజనులు వచ్చియుండిరి. ముఖ్యాముఖ్య సామంత సర్దారులందఱు వచ్చి వారివారి నియమిత స్థానములయం దాసీనులై నపిమ్మట రాజకన్యలగు లక్ష్మీ పార్వతులు వారి దేశాచారము ననుసరించి, యుత్తమ వస్త్రభూషణాలంకారములను ధరించి వచ్చి, సభయందు వారికొఱకు నియమింపఁబడిన యున్నతాసనములపైఁ గూర్చుండిరి. తరువాత కంపనీవారి ప్రతినిధియైన కర్నల్ మెకాలే దొరగారు నిలువఁబడి, యచ్చటి సభవారందఱు విన "కంపనీ సర్కారువారి యనుమతిప్రకారము, రాణీ లక్ష్మీబాయిగారిని త్రావణకోరు సింహాసనముపైఁ గూర్చుండపెట్టుచున్నాను" అని మృదుమధుర గంభీరస్వరముతోఁ బలికి, సన్మానపూర్వకముగా రాణీ లక్ష్మీబాయిని ఉచ్చస్థానమునందున్న రాజసింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టెను. అప్పుడే యాయన సర్వజనుల యనుమతిని బడసి రాణిగారికి 'ధర్మవర్ధిని' 'రాజరాజేశ్వరి' యన్న బిరుదులఁగూడ సంరంభముతో నొసఁగెను. ఇచ్చట చదువరులు రాణీగారికి ధర్మవర్ధినియన్న బిరుదుతోఁ బ్రయోజనమేమి

యని శంకింతు రేమో. కనుక కొద్దిగావివరించెద. త్రావణకోరు రాజ్యముయొక్క రాజధానియగు త్రివేంద్రమునకే అనంతశయన మని పేరు. ఇది యొకక్షేత్రమై యొప్పును. ఇచ్చట పద్మనాభ స్వామి శేషశయనుఁడై యుండును. త్రావణకోరురాజుల కుల దేవత యీపద్మనాభుఁడే. రాణీగారి పూర్వుఁడగు మార్తాండ వర్మ, తనరాజ్యమంతయు నొకనాఁ డీదేవునికి సమర్పించెనఁట! అప్పటినుండియు, ఈరాజులు తమకు 'పద్మనాభ సేవకు' లనియు 'ధర్మవర్ధకు' లనియు బిరుదుల నేర్పఱచుకొనిరి. వీరి రాజముద్ర యందు "ధర్మోస్మత్కులదైవతం" అనువాక్యముండును. ఇట్లు ప్రతిరాజును, రాణియు, 'ధర్మవర్ధనుఁడు' 'ధర్మవర్ధిని' యన్న బిరుదును భూషణముగాఁ దలఁచుచుండిరి. కనుక రాణీగారికి 'ధర్మవర్ధిని' యన్న పదవి రాజ్యారోహణ సమయమున నియ్యఁబడెను. మహారాణీగారి సంపూర్ణనామము, బిరుదులతో మళయాళమునం దిట్లు వ్రాయఁబడును. "శ్రీపద్మనాభ సేవినీ వంచి ధర్మవర్ధినీ రాజరాజేశ్వరీ రాణీగారిలక్ష్మీబాయి."

రాజ్యాభిషేకమయిన తరువాత ముహూర్త కాలమునకు రాణీ లక్ష్మీబాయిగారు సింహాసనంబుడిగ్గి, ప్రఫుల్లముఖముతో మెకాలే దొరగారిని, సకల సభ్యులను సంబోధించి మలయాళీభాషలో నస్ఖలితముగా నిట్లు సంభాషించెను :—

"ఆదరం బహుమానపెట్టనాహే శే—పరమ సన్మాననీయులగు కర్నలు దొరగారు, అనాదికాలమునుండి మాపూర్వులచేఁ బాలింపఁ బడినట్టియు, ఈస్టుఇండియా కంపనీవారిచే నేటివఱకు సంరక్షింపఁబడినట్టియు, ఈ త్రావణకోరు సింహాసనము నాకుఁ బ్రా

ప్తించునని నేనిదివఱకు స్వప్నమందైనను అనుకొనినదానను గాను. ఇప్పు డీశ్వరేచ్ఛచే బరలోకవాసులైన మా మామగారగు వంచిపాలవర్మ మహారాజుగారు కేవల మిరువదితొమ్మిది సంవత్సరముల ప్రాయమువారు. ఆయనమామగారు ధరించినట్లు రాజ్యదండ మీయన దీర్ఘకాలమువఱకు ధరింపవలయునని పద్మనాభస్వామిగారి యాజ్ఞలేక పోయెను. ఆపద్మనాభస్వామిగారి యిచ్ఛానుసారమే నాకు రాజ్యము ప్రాప్తమయినది. కనుక నాయనయాజ్ఞ నాకు శిరసావహ్యము. నేను స్వామియాజ్ఞను శిరసావహించుటకు సిద్ధముగా నున్నాను కాని నేను అబలను; అదియునుగాక యల్పవయస్కురాలను; ఇట్టి గొప్పరాజ్యకార్యముల యనుభవము లేనిదానను. మాతో స్నేహమైనప్పటి నుండియు, ఈత్రావణకోరు రాజ్యమును కన్నబిడ్డవలెఁ గాపాడుచువచ్చిన ఆనిరేబిల్ ఈస్టు ఇండియా కంపనీవారు దప్ప నాకిట్టి స్థితియందు రెండవ యాధారములేదు. కనుక కర్నలుగారు, నేటినుండి మిమ్మును నేను సొంతయన్నగా భావించి, రాజ్యముయొక్క ప్రతికార్యమునందును విశ్వాసపూర్వకముగా మీ మీఁదనే సర్వభారమును వేయుచున్నాను. ఇంతకంటె నధికమే మియుఁ జెప్పవలసినది లేదు." ఈమె గంభీర సంభాషణవిని సభికులందఱు తల్లీనులైరట !

లక్ష్మీబాయి యల్పవయస్కురాలైనందున నామె యెట్టి స్వభావము గలదియగునో రాజ్యమెటులుచేయునో, ప్రాప్తమయిన యధికారమెటులు నిర్వహించుకొనునోయని లోకులకు విచారముగా నుండెను. కాని నిర్భయముగా సింహాసనము

దిగి, వాక్ప్రౌఢిమయుం దసమానప్రజ్ఞ గలిగి సభాసదులను తన యిచ్ఛప్రకారమాడించెడి వాగ్మివలె, లక్ష్మీబాయి గంభీరరవముతో సంభాషించుటవిని యచ్చటివారందఱును మిక్కిలి యాశ్చర్యము నొందిరి. ఆసంభాషణ విన్నవారందఱును, ఈమె సామాన్యస్త్రీ రాలు కాదనియు, నసమాన ప్రజ్ఞగలదనియు, నీమెరాజ్యమునందుఁ బ్రజలకు సుఖమే గాని దుఃఖము లేదనియు నిశ్చయించిరి. ఈమె మధురగంభీర వాక్యములను విని కర్నలు మెకాలే ఈమెయం దధిక పూజ్యభావము గలవాఁడై ప్రతికార్యమందును సహాయముఁ జేయుదునని నమ్మిక పుట్టునట్లు చెప్పెను.

ఈప్రకార మారాజ్యాభిషేక మహోత్సవము సమాప్తమై లక్ష్మీబాయిగారిపై రాజ్యనిర్వాహకత్వము మోపఁబడినతోడనే యామె ప్రజలక్షేమమునకై యత్నింపఁ దొడఁగెను. ఆమెదూరదృష్టియు, దీర్ఘాలోచనయు, సమయజ్ఞత్వమును, సూక్ష్మగ్రాహకత్వమును బహుప్రశంసనీయములు. అంత చిన్నతనమునందామెబుద్ధి విశాలతఁ జూడఁగా నత్యంతాశ్చర్యమును బొంది, యామె వయస్సునందు బాలయైనను మనస్సునందుఁ బ్రౌఢయే యని చెప్పవలయును. తన రాజ్యమునం దంతటను, పరిపూర్ణన్యాయముండవలయునని యామె కోరిక యుండెను. దీనదశకు వచ్చిన తనరాజ్యమును, ఏప్రకారముగా నయిన నున్నతదశకుఁ దేవలయునని మనసా యిచ్ఛగలదై, రాజ్యపద్ధతియం దేయే సంస్కరణము లెట్లెట్లు చేయవలయునోయని రేయుంబగలును మనసులో యోజించుచుండెను. పరులనేత్రములతోఁ జూచుట యామె కెన్నఁడును ఇష్టము లేకపోయెను. అనఁగా సొంతముగా

తాను యోజింపక, యితరులు చెప్పినటులు నడుచుట కామె యెన్నఁడును సమ్మతించినదికాదు. మెకాలేదొరగారిని ఈమె యన్నయని భావించినది నిజమే; నమ్మికతో నతనిచే ననేక రాజ కార్యములను జేయించినది నిజమే; ప్రతిసంగతిని గురించి యతని సలహా యడుగుచుండెనన్న మాటయు నిజమే; కాని కార్యముఁ జేయునప్పు డీమె,

> "క. వినవలె నెవ్వరు సెప్పిన
> వినినంతనె తమక పడక వివరింపవలెన్
> విని కని వివరముఁ దెలిసిన
> మనుజుఁడె పో నీతిపరుఁడు మహిలో వేమా"

అను వేమనయొక్క చక్కనియుపదేశ ప్రకారము నడుచుచుండెను. క్రొత్తపట్టములు చేయుటయందును, ప్రాతచట్టములను సంస్కరించుటయందును, నాగరికతను వృద్ధిపఱచుటయందును, స్వంత ముగా రాణీగారనేకనూతన కల్పనలు మెకాలేదొరగారికిఁ దెలిపిరి. ఇందుచే రాణీగారి యసామాన్య బుద్ధివైభవము వ్యక్తమగుచున్నది.

వంచిపాల బలరామశర్మగారి రాజ్యమునం దత్యంతాస్వస్థత యేల గలిగెనదియు, నిప్పుడది యెటులు సంస్కరింపవచ్చుననియు రాణీగారు యోజింపసాగిరి. ఉమనితాంబీయన్న కుమంత్రియొక్క దుశ్చేష్టలచే నింతవచ్చెనని రాణీగారికిఁ దెలిసెను. ఈసంగతి తెలిసినతోడనే రాణీగారా కుమంత్రిని పనిమీఁదినుండి తీసివేసెను. తరువాత 'యోగ్యుఁడైన దివాన్ దొరకువఱకు మీరే యీపనిని జూడవలసినద'ని రాణీగారు మెకాలేగారి నడిగిరి. అం

దు కాలఁడు సమ్మతించి రెసిడెంటుపనియు, దివాను పనియు నిర్వహించుచుండెను.

మొకాలేదారగారు దివానుగిరి చేతఁబూనినతోడనే యాయన చేయవలసిన పనులను గుఱించి, యతనికి రాణీగారిట్లు వ్రాసి పంపిరి :—(౧) మారాజ్యములోని యధికారులందఱు సమతమ పనులను తిన్నగాఁ జేయుచున్నారా లేదా; క్రింది యధికారులు పైయధికారుల యాజ్ఞలను వినుచున్నారా లేదా యన్న యంశమును మొట్టమొదట విచారింపవలసినది. (౨) న్యాయస్థానములయందేమి, యితర కచేరీలలోనేమి, నియామకముగా పనులు జరుగుచున్నవా లేవా యని విచారించి తప్పక యటులు జరుగుటకై బందోబస్తు చేయవలయును. (౩) ఎవరైన సంస్థానములోని యుద్యోగస్థులు తిన్నగాఁ బనులుచేయని యెడల వారికి దండుగలు మొదలైన స్వల్పశిక్షలు విధించి, వారిని త్రోవకుఁ దేవలసినదేకాని ఎకాయెకి యెవరినోటిముందఱ తిండియుఁ దీయవలదు. (౪) వసూలు లెక్కలు తిన్నగాఁజూచి వెనుకటి బాకీలన్నియు వసూలు చేయవలసినది.

ఈ పైనిచెప్పిన సంగతులన్నియు రాణీగారు స్వంతముగా యోజించి వ్రాసినవే. ఆమెబుద్ధి వికాసమిందువలనను గూడ వ్యక్తమగుచున్నది. పైని వ్రాసినప్రకారము రాణీగారాజ్ఞాపించినతోడనే, మొకాలేదారగారాయాపనులను చేయనారంభించిరి. మొదట సర్కారు ఉద్యోగస్థులందఱు సమతమ పనులను చట్టముల నియామకముల ప్రకారము చేయుచుండవలయునని యొక యాజ్ఞాపత్రిక ప్రతిగ్రామములోని యుద్యోగస్థులకుఁ బంపిరి.

వారందఱు తనయాజ్ఞప్రకారము నడిచెదరో లేదోయని చూచు టకై మెకాలేగారు సొంతముగా రాజ్యములోని ప్రతిగ్రామము నకుఁ దిరుగుచుండిరి. ప్రథమమునం దాయన కనేక సంకటములు వచ్చెను. కాని వాని కన్నిటికి నోర్చుకొని, మిక్కిలి ప్రయాసపడి మెకాలేగారు తుదకన్ని సంగతులును రాణిగారి యిష్టప్రకారమే సంస్కరించెను. క్రిందటిరాజుగారి రాజ్యములోని యలవాటుచొ ప్పున నుద్యోగస్థులందరు మిక్కిలి సోమరిపోతులై, మెకాలే గారి కఠినపు టాజ్ఞల నైనను లక్ష్యపెట్టకపోయిరి. ఇట్టు నిర్భ యులయి నిదురఁబోవుచున్న వారి నందఱిని మెకాలేదొరగారు మేలుకొలుపుచుండిరి. చేతనైనంతవఱకు వారిని ఉద్యోగముల నుండి తొలఁగింపక, చిన్నపిల్లలకుఁ గొట్టి బుద్ధిచెప్పినటులు, దం డుగ మొదలైనవానిచే శిక్షించి త్రోవకుఁ దెచ్చుచుండిరి. కాని కొందఱినిమాత్రము ఉద్యోగములనుండి తీయక విధిలేకపో యెను. ఈప్రకారమంతటను బందోబస్తున కారంభముకాగానే రాజ్యములోని వ్యాపారములు నియామక ప్రకారము జరుగ సాగెను.

పూర్వపు దివాన్ అగు ఉమనితాంబీని పనినుండి చాలించి రాణిగా రాపనిమీఁద కర్నలు మెకాలేదొరగారిని ఏర్పఱచినందు వలన ఉమనితాంబీ కర్నలు గారిని బహు ద్వేషించుచుండెను. ఒకానొక సమయమునం దతఁడు కర్నలుగారికి విషప్రయోగము చేయ యత్నించెనఁట. ఈసంగతి రాణిగారికిఁ దెలిసినతోడనే యామె యందును గుఱించి విచారణఁ జేసి సాక్షులను విచారించి, అపరాధుఁడని స్థిరపడినందువలన ఉమనితాంబీని చెంగలపేటలోని

కారాగృహమునందు రాజయకైదీగా నుంచెను. అచ్చటనే యతఁడు గతించెను.

తరువాత రాణీగారు వసూలువిషయమై విచారింపసాగిరి. వసూలును గుఱించి విచారింపఁగా, ఆదాయమెంతయో, వ్యయమెంతయో, అప్పెంతయో, తెలిసికొనుటకు మిక్కిలి కష్టముగా నుండెను. ఈ కష్టతరములైన యస్పష్టపులెక్కలు తిరుగవేసి తిరుగవేసి చూడఁగా ఈస్టు ఇండియా కంపనీవారికిని, తిరునల్వేలి కోటారము, కోచ్చి, బొంబయి మొదలయిన స్థలములయందలి సాహుకారులకును, ఇయ్యవలసిన యప్పు అత్యధికముగా బయలుదేరెను. ఈయప్పంతయు లెక్కవేసిచూడ, సంస్థానముయొక్క సంవత్సరపు టాదాయముతో సరితూగెను. ఇంత గొప్పయప్పు తీరెడి యుపాయముఁ గానక రాణీగారు విచారించి, విచారించి, తుద కొక యుపాయమును జేసిరి. త్రావణకోరు రాజ్యమునందు గొప్పగొప్ప దేవస్థానము లనేకము లున్నవి. వానియందు బహుధన మున్నను, పూజలు, అర్చలు క్రమముగా జరుగుట లేనందువలన, ఆద్రవ్యము సంస్థానమువైపున నుంచుకొని రాజుగారే యా దేవస్థానముల యుత్సవములు నడుపవలయునని పూర్వపు దివాను గొన్నిరోజులక్రిందట సూచించి యుండెను. ఈసూచన రాణీగారికి జ్ఞప్తికి వచ్చి, సమ్మతి యైనందువలన, నామె దేవస్థానములయం దున్న యధిక ధనసంచయమును స్వార్థపరమార్థములకు నుపయోగింపఁదలఁచెను. అదెట్లనిన, దేవస్థానములవద్దనుండి యప్పుదీసికొని, సంస్థానమును ఋణవిముక్తముగాఁ జేయుటస్వార్థము. ఊరక మూలమూలనుంచున్న

దేవస్థానముల ధనమునకు వృద్ధి దొరకునటులు చేయుట పరమార్థము. ఇట్లు విచారించి, రాణీగారీసంగతి మోకాలేదొరగారికిఁ దెలియఁజేయఁగా నతఁడు రాణీగారి విచారశక్తిని ఎంతయుఁ బ్రశంసించి, సమ్మతించెను.

ఇట్లు రాణీ ప్రధానులు సమ్మతించినవెనుక, త్వరలోనే రాణీగారొక సభచేసిరి. ఆసభకు దేవస్థానముల యధికారుల నందఱిని బిలిపించి, వారికిఁ దనయుద్దేశము దెలిపి యందువలన దేవస్థానములకును, తనకును గలుగులాభములు స్పష్టపఱిచెను. ఈసంగతియంతయు వారికి విశదపడఁగానే వారందఱు రాణీగారు చెప్పినట్లు నడచుకొనుటకు సమ్మతించిరి. ఇందుపై నా దేవస్థానముల బందోబస్తంతయుఁ జేయుటకు కేడీరావని యపరనామముగల వెంకటరావను అధికారిని రాణీగారేర్పఱిచిరి. అతఁడాపని మిక్కిలి శ్రద్ధతోఁ జేసినందువలనఁ గొద్దికాలములోనే సంస్థానమునకుఁ గల యప్పంతయుఁ దీరెను.

ఇట్లప్పు బందోబస్తు చేసి రాణీగారు న్యాయసభలను సంస్కరించుటకుఁ బ్రయత్నించిరి. ఆమె సంస్కృతమునందు పాండిత్యము గలదయి పూర్వాచారములయందు దృష్టము గలిగినది గావున, మనుస్మృతి, పరాశరస్మృతి, విజ్ఞానేశ్వరము మొదలైన పూర్వగ్రంథముల యాధారమువలనను, ఇండియా గవర్నమెంటువారి చట్టముల యాధారమువలనను, లోకులకు హితకరము లగునని తనకుఁ దోఁచిన చట్టములను గొన్నిటిని జేర్చి యొక గొప్ప చట్టముల గ్రంథము, తనరాజ్యముకొఱకు నిర్మింపవలెనని యామె దలంచెను. కాని యింత గొప్పగ్రంథము, న్యాయశాస్త్రమునం దస

మానప్రజ్ఞగల విద్వాంసుని సహాయములేక గానేరదని రాణీ గారికిఁ దోఁచెను. ఇంతలో రాణీగారికి వివాహ సమయ మాయెను. నిండుయౌవనావస్థ ప్రాప్తమయినందువలన నిఁక వివాహము చేసి కొనవలెనని లక్ష్మీబాయిగారు నిశ్చయించిరి. పూర్వపు రాణీగారి భర్తయొక్క బాంధవుఁడును, కులీనుఁడును, బ్రాహ్మణుఁడును అగు రాజరాజవర్మ యను పేరుగల విద్వాంసుఁ డొకఁడు, చెంగనాచేరీ గ్రామమునందు వాసము చేయుచుండెను. అతని విద్వత్తుకు మోహించి, యతనిని రాణీగారు వరియించిరి. త్వరలోనే వీరికి వివాహమై రాజరాజవర్మగారు 'కోయిలతంబూరాను' అను పదవిని జెందిరి. ఇతఁడు రాణీగారికంటె నొక సంవత్సరము పెద్ద. ఇతఁడు గొప్పవిద్వాంసుఁ డని కీర్తిని జెందెను. ముఖ్యముగా నితనికిఁ బ్రియమైనది న్యాయశాస్త్రము. సిద్ధాంతముక్తావలి మొదల యిన న్యాయగ్రంథములను జదివి యితఁడు న్యాయశాస్త్రవిశా రదుఁడయ్యెను. ధర్మశాస్త్రమునందును ఇతనికి గొప్పప్రవేశము యుండెను. ఇట్టి యసామాన్యపండితుఁ డగు భర్తవలన, రాణీగారు చేతఁ బూనిన గ్రంథనిర్మాణమునకు బహుసహాయము గలుగు చుండెనని వేరె చెప్పవలెనా? రాణీగారి కీతఁ డన్ని పనులయందును సహాయభూతుఁడయి వర్తించుచుండెను. చదువరులారా! ప్రౌఢత్వ మునందు వివాహము చేసికొను పద్ధతి మలబారు దేశమునం దుం డుట వలననేగదా లక్ష్మీబాయిగారికి వయోరూపగుణవిద్యలయం దు సమానుఁడయిన పతి దొరకఁ గలిగెను? ప్రౌఢావివాహములు జరిగినయెడల స్త్రీనీతి భ్రష్టమగుననియు, సంఘసౌఖ్యము తగ్గు ననియు వృథా వాక్పాండిత్యముఁ జూపువారు రాణీలక్ష్మీబాయి

గారి యుదాహరణముఁ జూచి, ప్రౌఢావివాహములవలనను విద్య వలనను మన కుటుంబసౌఖ్యము వృద్ధియగునేగాని తగ్గనేరదని మనస్సమాధానముఁ జేసికొనవచ్చును. బొమ్మలపెండ్లిండ్లవలె నో రెఱుఁగని పసిపిల్లలకు వివాహముఁ జేసినందువలనఁ గలిగెడి నష్టము లందఱికిని దెలిసినవిషయమే యైనందువలన నిచ్చట మఱల వ్రాయవలసిన పని లేదు. ప్రౌఢావివాహమువలని లాభ ములు లక్ష్మీబాయి చరిత్రమువలనను దేటపడఁ గలవు. ప్రౌఢా వివాహములు జరిగినపక్షమున నిట్టినష్టములు గలుగును, అట్టి నష్టములు గలుగును, అని ప్రాచీనాచారపరాయణులు వృథా భయపెట్టుదురు. ఈ భయము లన్నియుఁ గేవల కల్పనలేగాని, వాస్తవములు కావని లక్ష్మీబాయి మొదలగు సాధ్వీమణుల చరిత్రములవలన స్పష్టమగుచున్నవి యని చెప్పక తప్పదు. మన దేశస్థులగు మళయాళులకుఁ బ్రౌఢావివాహములవలన లాభమే గాని నష్టము గలుగుటలేదని చూచుచు, మనలోమాత్రము స్త్రీ విద్యా ప్రౌఢావివాహములవలన నష్టము గలుగునని చెప్పుట చూడఁగా మనము మనుష్యకోటిలోనివారము కామని చెప్పుట కాదా?

మిక్కిలి బుద్ధిమంతురాలగు ఆమెకు విద్యావంతుఁడగు కోయిల తంబూరాన్ యొక్క సాంగత్యమువలన మఱింత యుత్సాహము గలిగి, యామె యారంభించిన చట్టముల గ్రంథమును శీఘ్రము ముగా వ్రాయుచు, నడుమనడుమ దానిని మెకాలేదొరగారికిఁ జూపుచు, ఆయన యనుమతిని బొందుచు, ఆగ్రంథమును సంపూ ర్ణము చేసి దానికి, 'స్వత్వావర్ధక' మను నామ మిడెను. ౧౮౧౨

వ సంవత్సరమునుండి, రాజ్యములోని సర్వవ్యాపారము లీసత్త్వా వర్ధకము ననుసరించి జరుగుచుండెను. ఈక్రొత్తచట్టములప్రకారము న్యాయము జరుగవలయునని, రాణీగారు క్రొత్తన్యాయస్థానముల నేర్పఱచిరి. క్రమముగా సర్వన్యాయస్థానములయందు సంస్కృతము, మలబారి, యింగ్లీషులందుఁ బ్రవీణులగువారిని నియమించిరి. కోచ్చి నివాసస్థుఁడైన రామర్ మేనర్ అనుపండితోత్తముని, ముఖ్యన్యాయసభలోని ముఖ్యన్యాయాధీశునిగా నేర్పఱచిరి. తరువాత రాణీగారొకచట్టము నేర్పఱచి, తమరాజ్యములోని బానిసవ్యాపారమును బొత్తిగా మాన్పివేసిరి. ప్రజలకు భారమైన పన్నులు తగ్గించిరి; ఉప్పు వ్యాపారమును వృద్ధిపఱచిరి. ఇట్లు దినదిన ప్రవర్ధమానమై రాజ్య మున్నతస్థితిని బొందుచుండెను.

రాణీలక్ష్మీబాయిగారు శ్రీపద్మనాభస్వామియం దధిక విశ్వాసముగలవారయి యాదేవతను భక్తిప్రపత్తులతోఁ బూజించుచుండిరి. వంశపరంపరగా జరుగుచున్న దానధర్మములను దప్పక నడుపవలయుననియు పూర్వులకంటె నధిక ధర్మకృత్యములను జేయవలయుననియు, ధర్మవర్ధినీ యన్నబిరుదును సార్థకపఱుపవలయుననియు రాణీగారు సదా యత్నించుచుండిరి. కాని దివాను గారగు మెకాలేదొరగారు ఆంగ్లేయుఁడై నందువలన దానములు, ధర్మములు, అన్నసత్రములు, మొదలయినవన్నియు వ్యర్థపుఖర్చులని యతఁడు దలఁచుచుండెను. కనుక ధర్మసంబంధములయిన కృత్యము లన్నియుఁ దిన్నగా జరుగుచున్నవా లేవా యని మెకాలే విచారించెడివాఁడు కాఁడు. ఇందునుగుఱించి

ప్రజల మొఱ వినెడివాఁడు కాఁడు. ఇట్లు మెకాలేగారుదాసీనులయినందువలన రాజ్యములోని ధర్మాదాయము విషయమయి మిక్కిలి యవ్యవస్థ జరుగుచుండెను. ఒకరోజు రామేశ్వరమునకుఁ బోవు యాత్రికులు కొందఱు రాణీగారియొద్దికిఁ బోయి, తమకు నన్నపానాదులు దొఱకుట లేదనియు, అందునుగుఱించి దొరగారు నిర్లక్ష్యము చేయుచున్నారనియు మొఱ్ఱపెట్టుకొనిరి. వారికిఁ గొంతధన మిచ్చిపంపి రాణీగారు మెకాలేగారికి నిట్లు వ్రాసి పంపిరి:

“దివి [illegible] ఎడవం మలబారీవర్షములు [illegible].

నాకు జ్యేష్ఠభ్రాతతుల్యులగు కర్నలు దొరగారికి—మీరు అన్నిపనులను దక్షతతోఁ జేయుచున్నందువలనను, మీకు దేశముయొక్క గొప్పతనము, స్థితి, రీతులు, హక్కులు, ఆచారములు సంపూర్ణముగా విదితమేగనుకను, వానినిగుఱించి నేను మీకు వ్రాయవలసిన యావశ్యకము లేదు. మాపూర్వీకు లేర్పఱచిన నియామకములును, పద్ధతులును, దానధర్మములును, ఆచారవిచారములును, వారిదయాళుత్వమున కుద్యోతకములై, ప్రజల హితముకొఱకును, దేశోన్నతికొఱకును, ఏర్పఱుపఁబడినవి. కనుక మీరు పూర్వనియమములను దప్పక రాజ్యమును నడుపవలయును. వానిలో హెచ్చుతగ్గు లేమియుఁ జేయకుండవలయునని మీకు నావిన్నపము. రామేశ్వరమునకు వెళ్ళెడి యాత్రికులకన్నపానాదులు, దక్షిణలు దొరకుట లేదనిన మొఱ నాచెవిని సోకినది. ఆసంగతి మీకుఁ దెలియఁ జేయుచున్నాను. కనుక మీరిందువిషయమై శీఘ్రముగా బందోబస్తు చేసెదరని నమ్ముచు

న్నాను. మహాసింగు కిల్లాదారునకుఁ గూడ బందోబస్తుచేయుమని యాజ్ఞఁబంపినాను. ఉత్తరప్రత్యుత్తరములవలన ఏపని యయినను ద్వరలోనౌను. కర్నలుదొరగారు నామాటలను సన్మానించెదరని నమ్మెదను.

నేను స్త్రీ నైనందువలన మిమ్ములను జ్యేష్ఠభ్రాతగా భావించి రాజ్యమునందలి పనులన్నియు విశ్వాసముతో మీకు సమర్పించితిని. కనుక నారాజ్యములోని, దానధర్మము లిదివఱకు జరుగుచున్నట్టుగ జరిపి మీరు మాదేశమును, మాప్రజలను సుఖులను జేసెదరని సంపూర్ణముగా నమ్ముచున్నాను.

(దస్కతు) లక్ష్మీబాయి."

రాణీగారు తాము నమ్మిన ధర్మమును దృఢముగాఁ బాలించుట కెంత తత్పరులై యుండిరో, ప్రసంగోచితముగా నాంగ్లలకడఁగూడ స్వతేజోబలమును నిశ్చయముగా నెట్లు ప్రకటముఁ జేయుచుండిరో, యీ యుత్తరమువలనఁ బ్రకట మగుచున్నది.

ఇట్లు శుక్లపక్ష చంద్రునివలెఁ ద్రావణకోరురాజ్యము దిన దినము నాగరికతయందుఁ బ్రవృద్ధమాన మగుచుండ ౧౮౧౩వ సంవత్సరమున లక్ష్మీబాయిగారికిఁ బుత్రరత్నము గలిగెను. సింహాసనమున కధిపతి జన్మించినందువలన రాజ్యమునం దంతటను గొప్పయుత్సవముఁ జేసిరి. ప్రతిగృహమున నూతనతోరణములు మొదలైనవి గట్టి పండుగు చేసిరి. పండ్రెండవ దినమున మహోత్సవముఁ జేసి పిల్లవానికి 'రామవర్మమహారాజ'ని పేరుపెట్టిరి. హిందూధర్మశాస్త్రప్రకార మిఁక మీఁదఁ ద్రావణకోరు రాజ్యా

మున కీశిశువే యధిపతి యని ప్రసిద్ధిపఱచిరి. తరువాత నొక శుభ ముహూర్తమున ౧౮౧౩వ సంవత్సరమున ఆశిశువునకు రాజ్యాభిషేకము చేయఁదలఁచిరి. దివి ౨౫ చింగం, మలబారీ వత్సరంబు ౯౮౯వ రోజున రాజ్యాభిషేక మహోత్సవము జరిగెను. అచ్చటిమర్యాద ననుసరించి యారోజున రాజగృహములో గొప్ప దర్బారు చేయించిరి. రాణీలక్ష్మీబాయిగారు శిశువున కుత్తమ వస్త్రభూషణము లలంకరించి, తానును అలంకృతయై, బాల రాజును దీసికొని సభామంటపమునకు వెళ్ళెను. సభాజనులంద ఱును తమతమ నియమితస్థానముల నాక్రమించిన పిదపఁ దన రెండుహస్తములతో రాణీగారు బాలరాజును దీసికొని సింహాస నమునుండి క్రిందికి దిగి, ప్రసన్నవదనయై, తన స్వాభావిక గంభీర వాణితో నందఱు నాశ్చర్యమొంద నిట్లనియె—"ఆనరేబిల్ ఈస్టు ఇండియా కంపనీవారు సదా న్యాయమార్గమునఁ బ్రవర్తింపు చుందురుగావున వారి యిచ్ఛానుసారముగా నన్నియుఁ బద్మనాభ స్వామివారు సమకూర్చు చుందురు. నాకులదైవ మగు శ్రీపద్మ నాభస్వామివారి ప్రసాదమువలన నాకుఁ గలిగినపుత్రుని కంపనీ వారి చేతిలోఁ బెట్టుచున్నాను. కనుక నితనిఁ బెద్దవానిఁ జేయు టయు, నితనికి విద్యాబుద్ధులు చెప్పించుటయు, నితని నింతవైభ వమునకుఁ దెచ్చుటయుఁ గంపనీవారి భారమై యున్నది. ఇంత కంటె నధికమేమి చెప్పవలయును?" ఇటులఁ బలికి పిల్లవానిని మెకాలే దొరగారి చేతి కియ్యఁగానే, ఆయన యాపిల్లవానిని సింహాసనముమీఁద కూర్చుండఁబెట్టి "ఈరామవర్మగారు నేఁటి నుండి యీరాజ్యమునకు రాజయ్యెను. ఈయన యుక్తవయస్కుఁ

డగువఱకు రాణీలక్ష్మీబాయిగారితని పాలనకర్త్రియని రాజ్యము చేయఁగలరు" అని యందఱికిఁ దెలిపెను.

ఈరాజ్యాభిషేక సమయముననే మెకాలేదొరగారు దివాణ్ గిరి వదలుకొనిరి. దేవన్ పద్మనాభన్‌గారు అద్దివాణ్ అయిరి. కాని యీక్రొత్తదివాణ్‌గా రధికారమును కొద్దిదినములవఱకే యనుభవించిరి. అయిదాఱుమాసము లధికారముఁ జేసి యతఁడు విస్ఫోటకముచే మృతుఁ డయ్యెను.

అటుతరువాత రమారామి యొకసంవత్సరమునకు రాణీగారికి రెండవకుమారుఁడు పుట్టెను. కాని యీ యానందము చిరకాల దినము లుండినదిగాదు. రాణీగారికి ప్రబలతరరోగము సంప్రాప్తమై రెండునెలలలోనే యది యసాధ్యమాయెను. వైద్యులనే కౌషధము లిచ్చిరికాని, వానివలన గుణ మేమియులేక వ్యాధి హెచ్చుచునే యుండెను. బ్రతుకునన్న యాశ లుడిగినపిదప నొక నాఁడు లక్ష్మీబాయి, తనప్రియ భర్తను దనవద్దకిఁ బిలిచి, తన చెల్లెలగు పార్వతీబాయిని దన చిన్నపిల్లలను, అతని చేతిలోఁ బెట్టి యొప్పగించి, యిట్లనియె:—"ఇదివఱకు నాచే సంరక్షింపఁ బడిన యీపిల్లల నందఱిని మీచేతిలోఁ బెట్టుచున్నాను. ఇఁక మీరు వీరందఱిని సంరక్షింపవలయును. ఈరామవర్మమహారాజు యుక్తవయస్కుఁ డగువఱకుఁ బార్వతీబాయి పాలనకర్త్రియై రాజ్యము నడుపునట్లు చేసి, నాకు సహాయము చేసినట్లు, ఈమెకు సకలరాజ్య కార్యములయందుసహాయముఁ జేసెదనని మీరువచన మిచ్చిన యెడల నేను సుఖముగఁ బ్రాణములు విడిచెదను". తన ప్రియపత్నియొక్క యీయంతిమాశ వచనములను విని, రాజరాజవర్మ యు

త్యంత దుఃఖితుఁడై, నేత్రములనుండి వెడలు దుఃఖాశ్రువులచే నోటనేమియుమాటరాక కొంతసేపూరకుండి, ధైర్యమవలంబించి పత్నితో "నేను నీయిచ్ఛపూర్తి చేయుదును" అని పలికెను. తరువాత రాణీగారు చెల్లెలైన పార్వతీబాయి వైపునకు చూచి, మిక్కిలి దీనస్వరముతో నిట్లనియె. "అమ్మాయి పార్వతీ! నీవు బహుజాగరూకతతో రాజ్యముఁ జేయవలయును. ఈయర్భకులను దిన్నగా సంరక్షింపుము. వీరిని పెంచి, రామవర్మ మహారాజుగారు యుక్తవయస్కుఁడు కాఁగానే, శుద్ధాంతఃకరణ పూర్వకముగా, ఆయన రాజ్య మాయన కిచ్చి కృతార్థురాలవు గమ్ము. నేను వెళ్ళుచున్నాను. నాకొఱకు దుఃఖింపకుము." ఈప్రకారము అక్కగారగు లక్ష్మీబాయి యంత్యకాలమం దిట్టి యుపదేశము చేయఁగా విని, ఆకోమలాంతఃకరణ యగు పదియేడు సంవత్సరముల యబల, దుఃఖాతిరేకముచేత నోటమాటరాక గద్గద కంఠయై "అక్కా! నీవు చెప్పినప్రకారము నేను చేయుదును. మీయాజ్ఞ యెంతమాత్రము తప్పక నడుచుకొనియెదను. నీవు మాత్రము నన్ను విడిచిపోయెదవా" యని దుఃఖింపసాగెను. అప్పుడచ్చటివా రందఱును దుఃఖింపసాగిరి.

ఈప్రసంగానంతరము రెండుదినములకు లక్ష్మీబాయిగారు నశ్వరసుఖముల వదలి, శాశ్వతమగు పరసుఖము ననుభవించుటకుఁ జనిరి. మలబారు దేశమంతయు దుఃఖసముద్రములో మునిగెను. త్రావణకోరులోని ప్రతి గృహమునందును రోదనధ్వనులు వినవచ్చుచుండెను. తల్లికొఱకు రోదనము చేసిన పిల్లలవలెనే ప్రజలు రోదనము చేసిరి.

రాణీలక్ష్మీబాయిగారు నాలుగు సంవత్సరములే రాజ్యము చేసిరి. కాని యామె రాజ్యమునందు ననుభవించిన సౌఖ్యము ప్రజ లదివఱకై పోయిన రాజులలో నెవ్వరి పరిపాలనములోను అనుభవించినవారుకారు. ఆమె ప్రజలను స్వదేహమునకంటె నెక్కువగాఁ గాపాడినది. రాజ్యవిషయమై కర్నలుగారి సలహా పుచ్చుకొనినను, తనకు యోగ్యమని తోచినవానినే గ్రహించు చుండెను. ఈమె స్వబుద్ధివలన పెక్కు చట్టములను నిర్మించెనని యిదివఱకే తెలిపియున్నాను. న్యాయము, నీతి మొదలైన సంగతులను గుఱించి యామె చూపిన చాతుర్యమును, ఔదార్యమును అత్యంత స్తుతికిఁ బాత్రములు. ఆమెయందు దృఢ నిశ్చయ మనెడి సద్గుణ మితరగుణములకంటె నధికముగా నుండెను. ఈమెయం దీగుణముండెను గనుకనే, యీమె తన రాజ్యములోని న్యాయ సభలను గుఱించి యనేక సంస్కరణలు చేయఁ గలిగినది. ఆమె అయోగ్యుఁడైన ప్రాతదివానును దీసివేసి, దీర్ఘ ప్రయత్నుఁడగు మెకాలే దొరగారిని దివానుగా నేర్పఱచెను. ఇందువలన నామె విశాలమైన దూరదృష్టి వ్యక్తమగుచున్నది. మెకాలేదొరగా రామె వాక్యములు మన్నించి, దేశకళ్యాణము గోరి, సదా కార్యతత్పరుఁడై రాణిగారికి మనఃపూర్వకముగా సహాయముఁ జేసినందు కాతని నెంతయుఁ గొనియాడ వలసియున్నది. వర్ణమునందు విప్రవరుఁడగు కోయిల తంబూరాను యొక్కయు, సత్స్వభావముచే విప్రవరుఁడు నాఁదగు మెకాలేదొర గారియొక్కయు సహాయముఁ బుచ్చుకొని, క్రొత్తచట్టములను నిర్మించి, న్యాయసభలను సంస్కరించుటఁ జూడఁగా మహారా

జ్ఞీగారు విజ్ఞానేశ్వర ఋషియొక్క యీ క్రింది యాజ్ఞను దప్పక శిరసావహించి, యందుఁ జెప్పఁబడిన ఫలమునుగూడఁ బొంది రని చెప్పవచ్చును.

"మ. ధరణీనాథుఁడు క్రోధలోభముల పొంతంబోక సద్ధర్మత
త్పరుఁడై విశ్రుతవిప్రవంశ్యులగు విద్వద్వర్యులుం దాను సు
స్థిరధర్మవ్యవహారనిర్ణయ మొగిం జేయందగుం జేయఁగాఁ
బరపై నిక్కల నెక్కుఁగీర్తి వెలయుం భాగ్యంబు నానాఁటికిన్."

ఈరాణిగారి చరిత్రమువలన నిదివఱకు స్థాపించిన సిద్ధాంతములు గాక యొక గొప్పసిద్ధాంతము స్థాపింపవలసియున్నది. ఆ సిద్ధాంత మేదియన "నిష్పక్షపాత బుద్ధితో విచారించినయెడల మానసశాస్త్ర దృష్టికి స్త్రీలు పురుషులకంటె నధికులు కాక పోయినను, ఎటుచూచినను పురుషులకంటెఁ దక్కువవారు కారు." అనేక సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి, యనుభవశీలురును, వయోవృద్ధులును అగు రాజులు చూపని బుద్ధికౌశల్యము, నీతిధైర్యము, సారాసారవిచారము, లక్ష్మీబాయిగారు నాలుగు సంవత్సరముల రాజ్యపరిపాలనములోఁ జూపిరి. ఈమె యొక్కతె యిట్టి సామర్థ్యంబుఁ జూపెననికాదు. ఇదివఱకు వర్ణింపఁబడిన భవాన్యహల్యలును, ఇఁకమీఁద వర్ణింపఁబడు రాణీలును మహారాజ్ఞులును, ప్రాంతాధికారిణులును, సామాన్యస్థితిలోని సాధ్వీమణులును, ఇట్టి యమితబుద్ధి సామర్థ్యంబును జూపియున్నారు. ఇందును గుఱించి యొక గ్రంథకారుఁ డిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. "హిందూదేశములోని యొకానొక సంస్థానములోని రాజ్యవ్యవహారము బహు బందోబస్తుతోను, బహు జాగరూకత

తోను, బహు మితవ్యయముతోను జరుగుచున్నదనియు, ఆ సంస్థానములోని ప్రజ లన్యాయ పరంపరలచే బాధపడక సుఖించుచున్నారనియు, దినదినము రాజ్యములోని వ్యవసాయ మధికమగుచున్నదనియు వినిన పక్షమున నిట్టి నాలుగు సంస్థానముల లో మూఁడుసంస్థాములు స్త్రీలచేఁ బాలింపఁబడుచున్నవని నిశ్చయించుటకు సందేహము లేదు." కేవలము మన హిందూ స్త్రీలవిషయమయియే యీమాటనిజమనికాదు. దేశాంతరములయందును రాజ్యారూఢలైన రాజపుత్రిక లందఱును, ఇట్టి కౌశల్యమునే చూపిరి. రాజ్యముఁ జేసిన పురుషుల సంఖ్యకంటె, సింహాసనారూఢలైన స్త్రీలసంఖ్య యత్యంత స్వల్పముగా నున్నది. అపరిమితమైన రాజుల సంఖ్యనుండి యుత్తమ రాజులని యెంతమంది నేరి చూపింపవచ్చునో, యంతమంది యుత్తమరాజ్ఞులను రాజ్యము చేసిన స్త్రీలయొక్క యత్యల్ప సంఖ్యలోనుండి చూపింపవచ్చునని చెప్పుట కెంతయు సంతోషమగుచున్నది. ఈసంగతి స్త్రీజాతి కెంతయు భూషణాస్పదము. రాజ్యముఁ జేసిన స్త్రీలలో ననేకులు పూర్వరాజులచే నధోగతికిఁ దేఁబడిన రాజ్యములపైఁ గూరుచుండి యారాజ్యములను మఱల మహోన్నతదశకుఁ దెచ్చిరి. ఇందున కుదాహరణము మన లక్ష్మీబాయియే. మామగారిచేఁ బాడుచేయఁబడి, కంపనీవారి చేతుల లోఁ బడుచున్న రాజ్యమును దక్కించుకొని మహోన్నతదశకుఁ దెచ్చిన లక్ష్మీబాయిగారి నెంత కొనియాడవలయునో తెలియకున్నది. స్త్రీలకు స్వాభావికములని వాడుకొనఁబడు చాంచల్యము మొదలైన దుర్గుణము లిట్టి స్త్రీల యుదాహరణముల

లోఁ గానఁబడకయే తద్విరుద్ధములైన మనోదార్ఢ్యాది సద్గుణములే కానఁబడుచున్నవి. ఇట్లు దైవయోగముచేఁ గొందఱు స్త్రీలకు రాజ్యవైభవము ప్రాప్తమైనందువలన, కొందఱు స్త్రీద్వేష్ట లేర్పఱిచిన సకల స్త్రీజాతి విరుద్ధములైన సిద్ధాంతములు ప్రత్యక్ష ప్రమాణములచే నబద్ధములని ఖండింపఁబడినవి. ఇట్లు రాజ్యస్థలైన స్త్రీలు స్వజాతికయి యనంతోపకారములఁ జేసియున్నారు. స్త్రీ నిందకుల నోరుగట్టుట కిట్టి మహాసాధనంబుల నొసంగిన దయామయుఁడైన పరమేశ్వరుని స్త్రీ లందఱును వేయినోళ్ళఁ గొనియాడవలయును.

కొందఱు, పైన స్థాపించిన సిద్ధాంతముపై నొక యాక్షేపణ తేఁగలరు. అదియేదన "స్త్రీలు రాజ్యముఁ జేసినప్పటికిని, రాజ్యములోని యధికారులందఱును బురుషులే యైనందువలన, రాజ్యములోని యున్నతియంతయుఁ బురుషులచేఁ జేయఁబడెనే గాని, రాజ్యస్థయైన స్త్రీచేతఁ జేయఁబడెనని చెప్పఁగూడదు." ఈయాక్షేపణఁ జూడఁగానే మొదల నిజమయినదేయని తోఁచును; కాని కొద్దిగా సూక్ష్మవిచారముఁ జేసిచూడ నిందలి యసత్యత స్పష్టముకాఁగలదు. ఈయాక్షేపణమే నిజమని గ్రహించినయెడల రాజుల రాజ్యములో జరిగిన లోకోపకారములకు రాజులను భూషించుటకు వీలుండదు. అశోకమహారాజు, భోజ విక్రమార్కాది చక్రవర్తులు, అకబరుబాదుషహా మొదలయిన ప్రజాపూజ్యులగు రాజులరాజ్యములోనుగూడ మంత్రులును, అధికారులును, ఉండిరి. కనుక వారికీర్తికి భంగము గలుగునా యేమి! వారి రాజ్యములో జరిగిన సత్కృత్యముల

శ్రేయస్సంతయు వారి యుద్యోగస్థుల కేనా? శ్రీరామ యుధిష్ఠిరు లెన్నఁడును, స్వయముగా కాఁపువానివద్దనుండి శిస్తు వసూలు చేయలేదని యందఱును వారి యశోకీర్తనము నేఁటినుండి యాప వలెనా? ఇట్లు స్త్రీలకీర్తిని మలినము చేయవలయునని ప్రతి పక్షులు చెప్పినయుక్తి, నిజమని యొప్పుకొనినయెడల సకల పురుష పుంగవులయొక్క కీర్తికి నాశము గలుగుచున్నది. కనుక నిది కువాద మనియు లేక వితండవాద మనియుఁ జెప్పవలసి యున్నది. ఇట్లు వాదించెడివారికి రాజ్యము చేయుట యన నేమో తెలియదనియే చెప్పవలయును. రాజ్యముయొక్క ప్రతిసంగతి స్వయముగాఁ జేయుట రాజుపనికాదు. ఇటులఁ జేయుటయు నసంభవమే. రాజులు మంత్రు లనెడి నేత్రముల సకలరాజ్య మును జూచుచుండవలయును. కనుక యోగ్యులయిన మంత్రుల నేర్పఱచుటయు, తగిన యుద్యోగస్థులను గుర్తెఱింగి వారిని ప్రోత్సాహపఱచి, వారిచే యోగ్యమైన పనులను జేయించు కొనుటయే యోగ్యముగా రాజ్యశకటము నడుపుట. ఈ సంగతి ప్రతిపక్షు లెట్లు మఱచెదరో తెలియకున్నది. బుద్ధిమంతు లై నట్టియు, రాజకార్యధురంధరు లై నట్టియు, ప్రజాహితదక్షు లై నట్టియు సేవకులను పరీక్షించి, వారినే మంత్రులఁగాను, గొప్ప గొప్ప యధికారులఁగాను, నియమించి, అయోగ్యులను దీసి వేయుట సద్రాజలక్షణము. ఇంత చేసిన రాజు స్వయముగా రాజ్యములోనిపనులను జేయనక్కఱలేదు. సుసేవకుల మంచి యాలోచనలను వినునంతబుద్ధి యాతని కుండినఁ జాలును. అతఁడు నియమించిన సేవకగణము రాజ్యహితముకొఱకై చేసెడి

సత్కృత్యముల యశస్సంతయు నతనిదే. ఇటులనే రాజ్యము చేసెడి స్త్రీలవిషయమయి చెప్పవచ్చును. రాజ్యములోని మంచి యధికారులు పురుషు లయినప్పటికిని, వీరికి నధికార మిచ్చుట యందుఁ జూపిన గుణగ్రాహకత్వము రాణిగారిదేగనుక, రాజ్యమునందుఁ గలిగిన దేశోన్నతివలనఁ గలుగుకీర్తికి నామెయే సర్వదాపాత్రురాలు. ఈసంగతి లక్ష్మీబాయిగారి చరిత్రమువలన స్పష్టమగును. ఆమెరాజ్యమునందుఁ బ్రజల కేల సౌఖ్యము గలిగెను? ఈప్రశ్నకు మాప్రతిపక్షులు, మేకాలే మొదలయిన పురుషుల యత్నములచే సౌఖ్యముగలిగెనుగాని రాణిగారియత్నముచేతఁ గలుగలేదు, అని జవాబు చెప్పుదురు. ఇందుపై నీ పురుషులు రాణిగారిమామ రాజ్యము చేయునప్పు డేల లేకపోయిరి యని యడిగెదము. ఇందుకు, ఆయన యిట్టి మంచియధికారులను నేర్పఱుపక, అయోగ్యులయినవారిని అధికారులనుగా నేర్పఱిచెనని చెప్పవలసివచ్చును. అనఁగా, వీరు యోగ్యు లయిన సేవకులు వీరు అయోగ్యు లయిన సేవకు లన్న తారతమ్యజ్ఞానము రాణిగారి కుండెను; ఈ జ్ఞానము రాణిగారి మామగారికి లేకపోయెను. ఇదే మంచి సింహాసనాధిపతికిని, చెడ్డసింహాసనాధిపతికినిఁ గలభేదము.

కనుక, రాజ్యకార్యములందు స్త్రీలు పురుషులతో సమానమైన సామర్థ్యంబును జూపినారని వెనుకఁ జేసినసిద్ధాంతమే మఱల స్థిరపడుచున్నది. నడుమ ప్రతిపక్షులు చేసిన పూర్వపక్షము ఖండితమగుచున్నది. ఇంత వ్రాసి యీమహాసాధ్విచరిత్రను ముగించుచున్నాను.

శికందరు బేగము

* "సుచింత్యచోక్తం సువిచార్య యత్కృతం
సుదీర్ఘకాలేపి నయాతి విక్రియాం"

ఇదివఱ కీచరిత్రమాలయందు వర్ణింపఁబడిన ముగ్గురుస్త్రీలు హిందూనారీమణులే గనుక మేము కేవలము హిందూస్త్రీల పక్షపాతుల మని కొందఱ నుకొనఁ గలరు. అటులగాక మేము సకల స్త్రీవర్గపక్షపాతుల మని దెలుపుట కిచ్చట నొకయవన స్త్రీచరిత్రమును వ్రాయుచున్నాము.

నర్మదానదికి నుత్తరమున మధ్యహిందూస్థానమునందు భూపాళ మనుసంస్థాన మొకటి కలదు. శిందేసర్కారువారి గ్వాలేరు సంస్థాన మీసంస్థానమునకు నుత్తరభాగముగా నుండును. ఈ సంస్థానము యొక్క వైశాల్యము రమారమి యేడువేలచదరపుమైళ్ళుండును. సంవత్సరమున కీసంస్థానముయొక్క యాదాయము ౨౦ లక్షలరూపాయిలు. కథానాయిక యగుశికందరుబేగ మీరాజ్యమునకు రాణిగా నుండెను.

పదియేడవ (౧౭) శతాబ్దముయొక్క యంత్యమునందు ఢిల్లీలో రాజ్యముఁ జేసిన యౌరంగజేబు బాదషహావద్ద సర్దారుగా నున్న దోస్తమహమ్మదను తురుష్కునిచే నీరాజ్యము సంపాదింపఁబడెను. ఈయఘగాను సర్దారుఁడు, శూరుఁ డనియు, సాహసి యనియు, బుద్ధిమంతుఁ డనియు విని యతనికి నౌరంగజేబుబాద

---

* చక్కఁగా యోజించి చెప్పినమాటయుఁ జక్కఁగా విచారించి చేసినపనియు దీర్ఘకాలమునకును విఫలములు కానేరవు.

షహా మొట్టమొదట సైన్యములో నొక చిన్న యధికార మిచ్చె ను. తదనంతర మొకపర్యాయము దోస్తమహమ్మదు సైన్య ములోఁగూడ రాజకార్యమునకయి మాళవప్రాంతమునకుఁ బో యెను. ఇతని ధైర్యాదిగుణములఁ జూచి, యచ్చట సుబేదారితని యం దనుగ్రహము గలవాఁడై, బాదుషాగారితోఁ జెప్పి, యితనిని భైరసియా ప్రాంతమునకు సుబేదారుగా నేర్పఱచెను. అచ్చట నుండు కాలములోఁ దనచాతుర్యమువలనఁ దాను సుబేదారుగా నున్న ప్రాంత మంతయుఁ దనచేతికిఁ దెచ్చుకొని, ఔరంగజేబు మరణానంతర మాతఁడు స్వతంత్రరాజై, భూపాళు అనుపట్ట ణమును తనరాజధానిగా నేర్పఱచుకొనెను. కనుక బేగముగారి వంశమున కీతఁడు మూలపురుషుఁడని చెప్పవచ్చును.

దోస్తమహమ్మదఖాన్ ౧౭౨౩వ సంవత్సరమున మృతుఁడ య్యెను. ఇతని మరణానంతరము భూపాళరాజ్యమును గుఱించి యనేకకలహములు జరిగెను కాని తుదకు సులతానుమహమ్మదు, యారమహమ్మదు, యాషీరమహమ్మదు, హయాతుమహమ్మ దులు క్రమముగా రాజ్యాధికారులైరి. వీరిలో నాఖరువాఁడగు నవాబు హయాతుమహమ్మదు ౨౮ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసెను. ఇతనిరాజ్యములోనే మరాఠావారితో ననేక ఘోరయుద్ధ ములు జరిగినవి. ఇతఁడు కాలముచేసిన తదనంతర మతనికు మారుఁ డగు గోసమహమ్మదు రాజ్యస్థుఁ డాయెను. ఈగోసమ హమ్మదు పేరుకు రాజుగా నుండినను నితని పినతండ్రికుమారుఁ డగు వజీరుమహమ్మదు రాజ్యమును జరుపుచుండెను. ఈవజీరు మహమ్మదు ధైర్యస్థైర్యములుగల పురుషుఁడు గావున నాభూపాళ

దేశముపై వచ్చినసంకటములనన్నిటిని నివారించి, దండెత్తి వచ్చిన పరరాజుల నోడించి రాజ్యమును రక్షించెను. ఈ వజీరుమహామ్మదు ౧౮౧౬ వ సంవత్సరమున గతించెను. అనంతర మాయనకుమారుఁడగు నజరుమహామ్మదు రాజాయెను. ఇతఁడు తండ్రివలెనే బహుగుణసంపన్నుఁడయి ప్రజలను సుఖపెట్టెను. ఈనవాబుకొమార్తయే శికందరుబేగము. హిందూదేశ చరిత్రములో భూపాలబేగ మని ప్రసిద్ధిగాంచిన నారీరత్న మీమెయే. నజరు మహామ్మదొకదినము తనకొమార్తెను ముద్దాడి యాడించుచుండఁగా, అతని బావమఱఁదియగు, ఎనిమిదిసంవత్సరముల వయస్సుగల ఫౌజదారుఖాను అన్నాటనే యొక చిన్నతుపాకిఁ దీసికొని యాడుకొనుచుండ నందులోనిగుండు అకస్మాత్తుగా నెగిరి, నవాబుకుఁ దగిలి యతనిని గతప్రాణునిఁ జేసెను!

నజరుమహామ్మదుకుఁ బుత్రు లెవరును లేకపోయిరి; శికందరుబేగ మను కొమార్తమాత్ర ముండెను. కాని యామె చిన్నదైనందువలన నీమెకు రాజ్యము కట్టుటకు వీలులేకపోయెను. అప్పుడచ్చటియధికారు లందఱును కంపనీవారి యనుమతిఁ బుచ్చుకొని నజరుమహామ్మదుకు నన్నకుమారుఁడైన మునీరమహామ్మదఖానునకు శికందరుబేగమును పెండ్లిచేసి యతనిని నవాబుగాఁ జేయవలయుననియు, వివాహ మగువఱకు నజరుమహామ్మదుభార్య యగు కుదషీబేగము రాజ్యము చేయవలయు ననియు నిర్ణయించిరి. అటులనే శికందరుబేగము తల్లియగు కుదషియాబేగము రాజ్యాధికారిణి యాయెను. ఫైలికి సంపూర్ణాధికారము

వచ్చినతోడనే యామె చక్కఁగా రాజ్యము చేయసాగెను రాజ్య సుఖము బహుదినములవఱకు ననుభవింపవలయు నన్న యిచ్ఛ గలదై కుదషియా బేగము తనకొమార్తెకుఁ ద్వరగా వివాహముచేయకపోయెను. త్వరగా వివాహ మైనయెడలఁ దనకు రాజ్యము రాఁగలదని, మునీరమహమ్మదుఖాను వివాహోత్సుకుఁడై తనకు వివాహము త్వరగాఁ జేయుమని యతఁడు కుదషియా బేగమును పోరసాగెను. ఇందుచే వీరిద్దఱికి వైరము సంప్రాప్తమాయెను. కాని రాజ్యములోని సామంతులు, ఉద్యోగస్థులు మొదలయినవా రందఱును కుదషియా బేగముపక్షమువా రయినందువలన, పూర్వము చేసిన నిబంధనను కొట్టివేసి, మునీరుఖానుకు ర , ... రూపాయ లిచ్చి, వారితగవుతీర్చి, కుదషియా బేగమే రాజ్యము చేయవచ్చునని నిర్ణయించిరి. మునీరుఖానుకును శికందరు బేగముకును వివాహము చేయవలయు నన్నయేర్పాటు మాఱినతరువాత, జహాంగీరనువానితో శికందరు బేగముగారి వివాహముఁ జేయవలయునని నిర్ణయించిరి. ఈ జహాంగీరుకూడ శికందరు బేగముయొక్క పెదతండ్రికుమారుఁడే. ఇచ్చట హిందూ చదువరులు మహమ్మదీయులలోఁ గల యొకరూఢిని జ్ఞాపకముంచుకొనవలయును. మనలో మేనమామకూఁతురును వివాహమాడుట సశాస్త్రీయ మైనట్లు, తురకలలోఁ బినతండ్రి పెదతండ్రుల కొమార్తెలతోఁ బెండ్లియాడుట సశాస్త్రీయము. ఇది మనకు వింతగాఁ గానుపించునుగాని, తురకలలో సామాన్యమైనరూఢియే.

కుదషియా బేగము సంపూర్ణముగా రాజ్యలోభగ్రస్త యైనందువలనఁ దనబిడ్డను జహాంగీరున కిచ్చి వివాహము చేసెదనని

కాలము గడపుచుండెనేగాని, త్వరగా వివాహము చేసినదిగాదు. ఐనను శికందరుబేగ ముపవరమైనందువలన ౧౮౩౫వ సంవత్సరమున నామెవివాహము జరిగెను. ఈ వివాహసమారంభము బహుగొప్పగా జరిగెనఁట. వివాహము జరిగినతోడనే జహంగీరు తానే 'నవాబు' అనుబిరుదును వహించి, రాజ్యము చేయ యత్నించెను. తనచేతిలోనిరాజ్యము వదలఁగూడదని కుదషియాబేగము నిశ్చయించెను. ఇట్లు రాజ్యలోభముచే, అత్తగారును, అల్లుఁడును పరస్పరవైరు లయిరి. ఇట్లు కొంతకాలము జరిగిన పిమ్మట, నొకరితో నొకరు యుద్ధముఁ జేయుటకయి వారిద్దఱును సైన్యములను పోగుచేసిరి. కుదషియాబేగమునుబట్టి కారాగృహమునం దుంచుటకయి జహంగీరుఖాన్ యత్నించెను. కాని యతనికిఁ జాలునంత ధైర్యము లేనందువలన నతఁడీయత్నమునందు విఫలుఁడయ్యెను. ఇట్టియత్నము జరిగినతరువాత బేగము అత్యంత క్రోధాన్వితురాలయి యుద్ధమునకు సన్నద్ధురాలాయెను. ఇద్దఱికిని ఘోరయుద్ధము జరిగి యందు జహంగీరు పరాజితుఁడయ్యెను. అందువలన నతనికి మూడు మాసములవఱకు కారాగృహవాసము చేయవలసివచ్చెను. కాని యింతలో ఇంగ్లీషువారును, మఱికొందఱును, మధ్యస్థులై, ఆయనను విడిపించి, ౧౮౩౭ వ సంవత్సరమున రాజ్యాభిషిక్తునిఁ జేసిరి. కుదషియాబేగము గారికి ౬౦,౦౦౦ రూపాయీల స్వాతంత్ర్యజహగీరుదారి యిచ్చిరి. అప్పటినుండి యామె భూపాళరాజ్యవిషయమైన సంగతులలోనికి రాఁగూడదని కట్టుదిట్టములుచేసికొనిరి.

జహాంగీరు రాజ్యముఁ జేయుటయందు దక్షుఁడు కానందువలన లోకప్రియుఁడు గాకపోయెను. స్వభావముచేత దుష్టుఁడైనందువలన భార్యను దిన్నగాఁ జూడకుండెను. సదా వ్యసనాసక్తుఁడై యున్నందువలన భార్యాభర్తల కనుకూలత లేక కలహములే జరుగుచుండెను. కాని శికందరుబేగము సద్గుణవతి గనుక, ఆదాంపత్యకలహము చాలరోజులవఱకు జరగినదికాదు. పెనిమిటికి ఏలయినంతవఱకు బుద్ధి చెప్పి చూచి లాభములేదని తెలిసికొని, కలహము లాఫుటకొఱకయి తల్లివద్దికి వెళ్ళి యుండుచువచ్చెను. జహాంగీరుఖాన్ దుర్భాగ్యుఁడై, యత్యంతవ్యసనాసక్తుఁడై నందువలనఁ దొమ్మిదిసంవత్సరములే రాజ్యముచేసి ౧౮౪౪వ సంవత్సరమున మృతుఁడయ్యెను. ఇతనికి దస్తగీరను దాసీపుత్రుఁ డొకఁడుండెను. జహాంగీరు మృతుఁ డయినప్పుడీదాసీపుత్రునకు రాజ్య మియ్యవలసినదని మృత్యుపత్రమునందు వ్రాసెను. కాని యీ మృత్యుపత్రము నెవరును ఒప్పుకొనినవారు కారు. శికందరుబేగమునకు శహాజహానను స్వల్పవయస్కురాలగుకూఁతు రొకతె యుండెను. ఈమె రాజ్యమున కధికారిణి గనుక నీమె పెద్దదియగువఱకు నీమె పేరిట శికందరుబేగముగారు రాజ్యపరిపాలనము చేయవలయునని యింగ్లీషువారు నిర్ణయించిరి.

శికందరుబేగము మొదలే బుద్ధికుశలత గలదని విఖ్యాతిఁ జెందియుండెను. అందులో నింత గొప్పరాజ్యమునకు స్వామినియైనందువలన నామెకు బుద్ధి వికాసముఁ జూపుటకు మఱింత యవకాశము గలిగెను. వర్షోదయమువలన చాతకములకును, క్షీరపానమువలన హంసపక్షులకును, చంద్రోదయమువలన చకోర

ములకును, అత్యంతానందము గలిగినటుల, శికందరు బేగము రాజ్యాధికారమును వహింపఁగానే ప్రజల కమిత ప్రమోదము గలిగెను. ఈమె సింహాసనారూఢ కాఁగానే సంస్థానమునం దంతటను గొప్పయానంద ఘోషమునకుఁ బ్రారంభ మాయెను. రాజ్యమునం దనేకోత్సవములు జరిగెను.

ఈమె రాజ్యకార్య ధురంధరత్వమును సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబూనిన నొక గొప్పస్వతంత్రగ్రంథమగును. కనుక నటులచేయక యీమెవిషయమయి యొకగ్రంథకారుఁడు సంక్షేపముగా వ్రాసియున్నసంగతినే యిచ్చట భాషాంతరీకరించి వ్రాసెద. "శికందరు బేగమునకు రాజ్యాధికారము సంప్రాప్తమైనందువలన, ఆమె బుద్ధిప్రకాశము ప్రసరించుట కత్యంత విశాలమైన యవకాశముదొరకెను. ఆమె కర్తృత్వ సామర్థ్యములను గుఱించి లోకులకుఁ గల నమ్మకము నిజమని యామె కార్యముల వలన స్థిరపఱచెను. రాజ్యమునకుఁ గల ఋణమంతయు నామె యాఱుసంవత్సరములలోఁ దీర్చివేసెను. గ్రామములు, తహశీల్ళు వగైరాలు మక్తాకిచ్చెడి పూర్వపురీతిఁ దీసివేసి, సొంతముగా గ్రామాధిపతుల వద్దనుండి తానే పన్నులు పుచ్చుకొనసాగెను. కొన్నిపదార్థములఁ గొందఱు వ్యాపారులే యమ్మవలయునని గల నిర్బంధములఁ దీసివేసి, ఆపదార్థము లందఱు అమ్మవచ్చునని యేర్పాటు చేసెను. ఇట్లు వ్యాపారవృద్ధికిఁ దాను ముఖ్యకారణమాయెను. టంకశాలయొక్క బందోబస్తు సొంతముగా నామె చూచుకొనెను. సంరక్షకభటుల ననేకులఁ గ్రొత్తగా నేర్పఱచి, వారు దేశమునకు నష్టముచేయకుండ క్షేమమే చేయునటుల నేర్పాటు

చేసెను. ఇట్లు రాజ్యములో ననేక సంస్కరణలాచరించెను. ఆమె ధైర్యముతో, సతతప్రయత్నముతో, బుద్ధికుశలతతోఁ బ్రజల హితముకొఱకు రాజ్యమునందుఁ జేసినసంస్కరణములు, అనుభవము గలిగినట్టియు, రాజ్యకార్యధురంధరుఁ డగునట్టియుఁ బురుషునకుఁగూడ భూషణాస్పదంబులు" ఈ గ్రంథకారుని వాక్యముల వలన. శికందరుబేగ మెంత రాజధర్మ నిపుణయయినది తేటపడుచున్నది. ఈమెయందుఁ గల ముఖ్యగుణము వత్సలత; అనఁగా ప్రజలను వాత్సల్యముతోఁ జూచుకొని ప్రేమించుట. ఇందు విషయమయి భర్తృహరి తన నీతిశతకమునం దిట్లువ్రాసియున్నాఁడు :—

రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షితిధేనుమేనాం
తేనాద్య వత్సమివ లోకమముం పుషాణ
యస్మింశ్చ సమ్యగనిశం పరితుష్యమాణే
నానాఫలైః ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః.*

ఇట్లు బేగముగారు లోకులయెడ వాత్సల్య ముంచుటవలన, వారు సకలజనులకుఁ బూజ్యులయి, పృథ్విని కల్పవృక్షము గావించి, స్వేప్సితఫలములను గైకొనిరి ! బేగముగారివలెఁ బ్రజావాత్సల్యమే పరమధర్మమని సకలరాజులు తలంచి, అటుల వర్తించుటకు యత్నించినపక్షమున, లోకములోని జనులందఱు సుఖింతురుగదా ? జితజేతలలోని వైరముడుగునుగదా ?

---

*" తే. గీ. ధరణిధేనువుఁ బిదుకంగఁ దలఁచితేని
జనులఁ బోషింపు మధిప వత్సములమాడ్కి
జనులు పోషింపఁబడుచుండ జగతి కల్ప
లతతెఱంగున సకలఫలంబు లొసఁగు."

రాణీగారు తురుష్కు లయినను, తమరాజ్యములోని హిందూ జనులను దయతోఁ జూచుచుండిరి. నిరపరాధు లగుహిందువుల ననేకులను తురుష్కరాజులు పశువులవలె నఱికివేసిరని యితిహాసప్రసిద్ధమే కనుక బేగముగారియందుఁ గల సమత విశేష ప్రశంసనీయము.

బేగము షహాజహానునకు, అనఁగా బేగముగారికొమార్తెకుఁ బదునెనిమిది సంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చువఱకు బేగముగారు రాజ్యము చేయవలయునని యింగ్లీషువారు సిద్ధాంతముఁ జేసిరని వెనుక వ్రాసియుంటిని. ఇంత కొద్దికాలములోనే బేగమువారు తన సంస్థానమును ఒక యద్వితీయ మైనట్టియు ననుకరణీయ మైనట్టియు సంస్థానముగాఁ జేసిరి. అకబరుబాదుషా తరువాత జన్మించి రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసినతురుష్కులలో నీమె యుత్తమ ప్రభ్వి యని చెప్పుటకు సందేహములేదు. అకబరునం దుండిన సద్గుణములలోని యనేక సద్గుణము లీమెయందు వాసము చేయుచుండెను. కంపనీవారి ప్రభుత్వములోని గొప్పగొప్ప యధికారు లీమెరాజ్యవ్యవస్థను జూచి సానందాశ్చర్యమును బొందుచుండిరి. రాజ్యములోనిప్రజలందఱును సదా సంతోషముతో "మా పురాకృత పుణ్యమునలన మా కీశికందరుబేగముగారు రాణీగా లభించిరి" అని కొనియాడుచుండిరి.

ఇట్లు బేగముగారు సకలవందితలయి రాజ్యముఁ జేయుచుండ, అమెకూఁతురగు బేగము షహాజహాను ఉపవర యయ్యెను. అప్పుడు బేగముగారిచిన్నదానికి, బక్షీబాకరమహమ్మదఖా నను వరుని దెచ్చి, వివాహముఁ జేసిరి. అప్పటికి బేగముగారు బిడ్డకు

రాజ్య మిచ్చుటకు మూఁడుసంవత్సరముల వ్యవధి యుండెను. బేగముగారి మనమున నంత్యకాలమువఱకుఁ దాము రాజ్యము చేయవలయు నన్న యిచ్ఛయుండెను. బేగముగారియిచ్ఛ త్వరలోనే సిద్ధించెను.

౧౮౫౭వ సంవత్సరమున ఉత్తరహిందూస్థానము నందలి పటాలములోని సిపాయిలు తిరుగఁబడినందున ఇంగ్లీషువారికి గొప్పసంకటము సంభవించెనని, హిందూదేశ చరిత్రము చదివినవారి కందఱికిని తెలిసినవిషయమే. ఆసంకటసమయమున, దయార్ద్రహృదయ యగుబేగముగారు ఇంగ్లీషువారి కనేకరీతుల సహాయముఁ జేసి, ఇంగ్లీషువారు సూర్యచంద్రాదు లుండువఱకు మఱవఁగూడని యంత యుపకారముఁ జేసినది. సంకట సమయమున నింగ్లీషువారికి నుత్తరహిందూస్థానమునందు శిందోహోళకరులును, మధ్యహిందూస్థానమునందు భూపాళ బేగముగారును, దక్షిణమున నైజామును, సహాయముఁజేసి నందువలననే యీ దేశమునం దాంగ్లేయు లుండఁ గలిగిరేమో. అనఁగా మనమిప్పుడింగ్లీషురాజ్యమువలన ననుభవించుచున్న శాంతత, నాగరికత, విద్యాభివృద్ధి మొదలగు సౌఖ్యములకు అంశతః శికందరుబేగముగారు కారణభూతురా లని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఈమె రాజ్యములోని యనేకజనులును, సొంతముగా నీమెతల్లియు, నింగ్లీషువారిపైఁ దిరుగఁబడిరి; కాని యీమె వారందఱిని నివారించి, మృత్యుముఖమునఁ బడనున్న యనేకాంగ్లేయుల యుక్తిప్రయుక్తులతో నింగ్లీషు సైన్యముండిన హుషంగాబాదుపట్టణమునకు సురక్షితముగాఁ జేర్చుటయందు బేగముగారు చూపిన ధై

ర్యమత్యంత ప్రశంసనీయము. ఇట్లనేకరీతుల బేగముగారు ఇంగ్లీషువారికి సహాయముచేసి అంతట శాంతపడిన తరువాత నింగ్లీషువారిరాజ్యము స్థిరపడుటకును అనేకరీతుల సహాయము చేసెను. ఈప్రకారముగా నీమె ఇంగ్లీషువారిని కృ[illegible] [illegible]ద్ధులను జేసినందువలన, వారీమెను చాల సన్మానించి, అదివఱకు గైకొనిన భైరసి పూర్వప్రాంత మామె కిచ్చివేసిరి. [illegible] వ సంవత్సరమున నింగ్లీషువారు, శికందరు బేగము భూపాలసంస్థానమునకు స్వామిని యనియు, మరణకాలమువఱ కీమెయే రాజ్యము చేయవలయు ననియు, ఈమె మరణానంతర మామెకొమార్తెకు రాజ్యము కొరకుననియు నేర్పాటుచేసిరి. ఇట్లు బేగముగారి యిచ్ఛ సిద్ధించెను. ఇంగ్లీషువారు కృతజ్ఞతాబుద్ధితో నామెకు నాలుగు తోపులు బహుమాన మొసంగిరి. వారు ౧౮౬౩ వ సంవత్సరమున గొప్పదర్బారుచేసి బేగముగారికి 'స్టార్ ఆఫ్ ఇండియా' అనగా హిందూదేశముయొక్క నక్షత్ర మనుబిరుదు నొసంగిరి. ఇట్లు బహువిధముల నింగ్లీషుప్రభువు లీమెను సన్మానించిరి.

శికందరుబేగ మిట్లు రాజ్యకార్యదక్షతనుగుఱించి కీర్తిని సంపాదించి, ఇంగ్లీషువారియెడ రాజనిష్ఠతను జూపి, వారిచే ననేక సన్మానములను బడసి, ప్రజలప్రీతికి పాత్రురాలయి నైహికసుఖముల ననంతముగా ననుభవించుచుండెను కాని సౌఖ్యములలో నామె పారమార్థికవిచారమును మఱచినది కాదు. ఆమె బీదలయం దధికదయగలదయి వారి దుఃఖనివారణమున కనేకోపాయములను జేసెను. ఈమె స్త్రీలకు స్వాభావికములయిన యనేక ధర్మకృత్యములను జేసియున్నది. తురుష్కుల ధర్మశాస్త్రప్రకార

యామె ప్రతిదినమును మూఁడుపూటలఁ దప్పక యీశ్వరప్రార్థన చేయుచుండెను. ౧౮౬౩ వ సంవత్సరమున, ఆమె రాజ్యమంతయు బిడ్డకప్పగించి, ఆరాజ్యమును కాపాడవలయునని ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వమువారికి విన్నవించి, తాను మక్కాయాత్రకు వెళ్లెను. మనహిందువులకుఁ గాశీ మొదలగునవో, తురష్కులకు మక్కా అటులనని చదువరులు గ్రహింపఁగలరు. యాత్రచేసికొని యచ్చట ననేకధర్మములుచేసి, దానశూరురాలని కీర్తినిజెందెను. అచ్చటి నుండి తిరిగి తనరాజ్యమునకు వచ్చి, ౧౮౬౮ వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరమార్థ విచారములో సుఖముగాఁ గాలము గడిపెను. ౧౮౬౮ వ సంవత్సరమున నీమెకు రోగవ్యాధి కలిగి, అక్టోబరు నెల ౩౦ వ తేదిని ఈమె కాలధర్మమును జెందెను. అప్పుడీమె ప్రజలును, ఇంగ్లీషువారును దుఃఖితు లయిరి.

ఈమె కాలము చేసినతరువాత నీమెకూఁతురగు షహాజహాన్ బేగము సింహాసనమెక్కి, మిక్కిలి న్యాయముతో రాజ్యము చేయుచున్నది. తల్లివలె నీమె ప్రజావాత్సల్యమునందును, ఇంగ్లీషువారి యెడ రాజభక్తిదృఢముగాఁ జూపుటయందును మిక్కిలి ఖ్యాతిని గన్నది. ఈమె సుగుణములను దర్బారునందు నింగ్లీషువారు పొగడి యీమెకు జీ. సీ. ఎస్. ఐ. అన్నపదవిని ఇచ్చిరి.

లార్డు ల్యాండ్సుడౌను గారి ప్రభుత్వసమయమునం దాయన భూపాలుసంస్థానముఁ జూచుటకు వెళ్లి, యచ్చటి ప్రభుత్వమును జూచి మెచ్చి యీ సంస్థానమును గుఱించి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు :—

“ భూపాలసంస్థానాధీశ్వరు లెప్పుడును రాజ్యకార్యధురంధరత్వమునకును రాజభక్తికిని నౌదార్యమునకును ప్రఖ్యాతులయి యున్నారు. ప్రస్తుతపు సింహాసనాధీశ్వరియొక్క తల్లిగారగు శికందరు బేగముగారు ౧౮౫౭వ సంవత్సరమున బ్రిటిషువారికి (ఇంగ్లీషువారికిఁ) జేసినసహాయ మెప్పుడును మఱువఁదగినది కాదు. ఇప్పటిబేగముగారు తల్లిగారిరాజ్యము గ్రహించినట్లనే, ఆమెసద్గుణములనుగూడ గ్రహించినది. ఈమె, సారాసారవిచారము గలిగినట్టియు, బుద్ధివైభవము గలిగినట్టియు, రాజ్యకర్త్రియని పేరొందినది; ఆమె లోకోపకారప్రదములైన యనేకకార్యముల కొఱకు కత్యంత ధనమును వ్యయపఱచినది. ఈమె రైలుకట్టుటకు సహాయముఁ జేసినది; భూపాలులోని లోకులకొఱకు నద్వితీయ మయినజలము దెప్పించినది. తాను కొన్నిదినములక్రిందట తనసైన్యములోనుండి యిచ్చెదనన్నసైన్యమును బ్రిటిషువారు తీసికొనవచ్చుననియు, ఆసైన్యము హిందూదేశసంరక్షణార్థ ముపయోగింపవలసినదనియు, నీమె వారికి నేఁడు తెలియఁజేసినది.”

ఈవంశస్థు లిట్లనే కీర్తినిఁ జెంది, శికందరుబేగమువంటి యనేక బేగములచే భూషితు లగుదురుగాక యని యీశ్వరుని ప్రార్థించి, యీచరిత్రము సమాప్తి చేయుచున్నాను.

మైనాబాయీ పోవారీణ్.

"ధైర్యసాహసములచేతఁ గార్యమగును."

ఈమె ధారానగరసంస్థానికిఁ జెందిన ఆనందరావు పోవారు గారి ధర్మపత్ని. 'పోవారీణ్' అను శబ్దము 'పోవారు' అన్న శబ్దముయొక్క మహారాష్ట్రకరూపము. స్త్రీనామ ముచ్చరించు నప్పుడు మహారాష్ట్రభాషయందు నింటిపేరుయొక్క సుహాస్య ర్థకరూపమును వికల్పముగాఁ బ్రయోగించెదరు. కనుక మైనా బాయి పోవారు అని వ్రాయుటకు బదులుగా పోవారీణని వ్రాసి యున్నాను. అటులనే అహల్యాబాయి హోళకరీణ్ అని వ్రా యవచ్చును.

మైనాబాయిగారిమామగారగు ఖండేరావుగారు దేవాసం స్థానాధీశ్వరుఁడగు గోవిందరావునాయకవారి పుత్రికను వివాహ మాడిరి. ఆచిన్నది గర్భిణిగా నున్నకాలమున ఖండేరావు పర లోకగతుఁడయ్యెను. అప్పు డాయనభార్య, రాజ్యభార మంత యుఁ బ్రధానిపై నుంచి, పుట్టినింటికి వెళ్లి, మగశిశువునుగని, మృతిఁ జెందెను. తరువాత ఆపిల్లవాఁడు ఇరువదిసంవత్సరముల వాఁడై తనరాజ్యమునకు వెళ్లఁగా నచ్చటి మంత్ర్యాదులు రాజ్యలోభముచే నాపిల్లవానికి నేమియు నీయక వెడలఁగొట్టింప యత్నించిరి. వారిలో రంగరావుఓడేకరనుదివాన్ ప్రముఖుఁడై యుండెను. కాని మంత్ర్యాదులు తప్ప రాజ్యములోనిప్రజ లందఱును రాజు పక్షమువారే యైనందున నాతఁడు మంత్ర్యా దుల నోడించి తనరాజ్యమును సంపాదించెను. కాని యీతఁడు

రాజ్యము చేసినంతకాలము వ్యాజమున కనేకులవలన ననేకసంకటములు సంప్రాప్తించి, రాజ్యము కాపాడుకొనుటయే కష్టతరమాయెను. ఈసంస్థానమున బాధించువారిలో శిందే హోళకరులు ప్రముఖులై యుండిరి. వీరివలన నీ రాజ్యమున కత్యంతనష్టము గలిగెను. ఇట్టి సంకటసమయమున ఆనందరావు ఆకస్మికముగా నేదో వ్యాధివలన మృతిజెందెను. అప్పుడు రాజ్యభార మంతయు నానిభార్యయు గర్భవతియు నగుమైనాబాయిగారిపైఁ బడెను. అప్పుడు, స్త్రీయని యీమెను ధిక్కరించి, వీరివంశస్థుఁడగు మురారిరావను నతఁడు రాజ్యమంతయు నాక్రమించుకొనెను. అత్యంతక్రూరుఁడైన మురారిరావు లంచములిచ్చి రాజ్యములోని యధికారుల ననేకులఁ దనకు వశపఱచుకొనినందున, దీర్ఘాలోచనగల మైనాబాయి, ప్రసవసమయమునందు ధారానగరములో నుండుట మంచిదికాదని తలఁచి, అచ్చటినుండి బయలుదేఱి ఇందూరు పట్టణమునకు వెళ్లి యచ్చటనే మగచిన్నవానిఁ గనెను. పిల్లవానికి రామచంద్రరావని పేరుపెట్టిరి. మగశిశువు గలిగినందున మైనాబాయిగారి కత్యంత ధైర్యస్థైర్యములుగలిగి యీమె మురారిరావు నెదిరించి, కుమారునకు రాజ్యము సంపాదింప నిశ్చయించెను. ఇంతలో ధారాసంస్థానములోని కిల్లేదారుఁడగు జనగా కోటమీఁది యధికారి, మైనాబాయిపక్షము నవలంబించి క్రొత్తగాఁ బుట్టిన యజమానుని పేరిట కోటను సంరక్షింపఁ బూనెను. ఇట్లు కొన్నిదినములలో మైనాబాయిగారిపక్షము ప్రబలము కాఁగానే మురారిరావు భయపడి కపటము చేయసాగెను. కొందఱు మధ్య

స్థల నేర్పఱచి, వారిద్వారా "నేను మీయాజ్ఞ ప్రకారమే నడుచుకొనఁగలను" అని కపటరహితమైన మైనాబాయిని నమ్మించి, యామెను ధారానగరమునకు రమ్మని విన్నవించెను. ఆమాటలు నమ్మి, ఇందూరునుండి యామె ధారాపట్టణమునకు బయలుదేఱెను. త్రోవలో మురారీరావుపక్షము వారనేకు లామెకెదురై పుత్రజన్మమునకై యామె నభినందించి, హితులవలె మాటలాడి యటులనే నటించి యామెను వెంబడించి, ధారాపట్టణమునకు వచ్చిరి. అచ్చట నామె నొకగృహమునందుంచి, వెంటనే యాగృహముచుట్టు విచ్చుకత్తులు ధరించినభటుల నుంచిరి. ఇంతతో సంతుష్టిఁ జెందక వారాయింటికి నిప్పు ముట్టింప యత్నించిరి! ఆహా! రాజ్యలోభమువలన మనుజుఁ డెంతెంత దుష్కృత్యములను జేయునో చూడుఁడీ!

ఈసంగతి మైనాబాయిగారి సేవకులకుఁ దెలియఁగానే, వారు రోదనము సేయుచు యజమానురాలివద్దకి వెళ్లి, మురారిరావు చేసినమోసమును దెలిపి, "మగవేషముతో మీరు రెచ్చటికైన పాఱిపోయి ప్రాణములఁ దక్కించుకొనుఁడీ" యని వేఁడుకొనసాగిరి. కాని యావీరనారి వారితో నిట్లనియె. "మీరు నాహితముగోరి యిట్లు చెప్పితిరిగాని యటులఁ జేయుట నాకు యుక్తముగాఁ దోఁచలేదు. పగరకు నెన్నఁడును వెన్నియ్యని రాజవంశమునఁ బుట్టి యట్టివంశముననే చొచ్చినందువలనఁ బాఱిపోవుట నాకు యుక్తముకాదు. ఇట్టికృత్యమునకు నే నెట్లు సాహసింతును నా కష్టముకానిస్థలమునకుఁ బోవఁ జెల్ల. ధర్మము దప్పక నాకిష్టమైన స్థలమునం దుండినప్పుడు నాకు మరణము సంప్రాప్తించినను

సంతోషమే. ఇట్లు మృతిఁ జెందినయెడల సహగమనము చేసిన వారి పదమునకు నేను పోఁగలను.” ఈవీరరసయుక్తమైన సంభాషణము చదివినప్పుడు క్రింది భర్తృహరిశ్లోకము జ్ఞప్తికి రాకమానదు:—

సంపత్సు మహతాంచిత్తం భవే దుత్పలకోమలం
ఆపత్సుచ మహాశైలశిలాసంఘాతకర్కశమ్.*

ఇట్లు మైనాబాయి కఠినహృదయయై ధైర్యము నవలంబించి యచ్చటనే నిలుచుటకు నిశ్చయించెను. ఇంతలో నామెవద్ద నుండు పరిచారికాగణములోని యొకస్త్రీ తన కొమారుని మైనాబాయి కిచ్చి, రాజ్యమున కధిపతియైన యామెకుమారునిఁ దాను తీసికొని యెటులనో తప్పించుకొని యాగృహము వెడలి, రాణీగారి పక్షమువారిచే సంరక్షింపఁబడిన కోటలోనికిఁ జొచ్చి సురక్షితముగా నుండెను. ప్రభువు ప్రాణములు దక్కించుటకయి తన సొంత కుమారుని సమర్పించిన యాదాసీరత్నముయొక్క స్వామిభక్తిని గొనియాడుట తరమా? ఇట్లు మహోన్నత సుగుణసంపదలు నీచజాతి స్త్రీలలోఁ గూడఁ గానిపించుచుండఁగా స్త్రీలు దుర్గుణస్వభావము గలవారని చెప్పుట యన్యాయము కాదా? తమ దేహములను తమపుత్ర దేహములను పరోపకారార్థమై సమర్పించువారు పురుషులైనను, స్త్రీలైనను వంద్యులే కాని నింద్యు లెట్లగుదురు?

---

* “తే. గీ. సంపదలు గల్గునపుడు మహాజనులహృదయ
మభినవోత్పలకోమలం బగుచు వెలయు
నాపదలు వొందునప్పుడు మహామహీధ
రాశ్మసంఘాతకర్కశం బై తనర్చు.”

ఇట్లురక్షకుఁడును, రాజ్యమునకు నధిపతియు నైన తనకుమారుని సురక్షితస్థలమునకుఁ బంపి, మైనాబాయి, రాఁగలసంకటములనన్నిటిని ధైర్యముతో నెదిరించుటకు సన్నద్ధ యయ్యెను. తనవద్దనున్న మితపరివారమునకు ధైర్యము పుట్టునటులమాటలు చెప్పి, శత్రువులు తమమీఁదికి వచ్చినపక్షమున వారిని భయములేక యెదిరించుఁడనియు, మనసంఖ్య తక్కువగా నున్నను సత్యము మనవైపునను, అసత్యము శత్రువులవైపునను ఉన్నందున 'సత్యమేవజయతే' యని యున్నది గనుక మనకే జయము కలుగునని యు, నామహాధైర్యశాలిని యగు మైనాబాయి తనపరివారమునకు బోధించెను! ఇట్లు బోధింపఁబడిన వీరులసంఖ్య బహుస్వల్పమైనను వారు ఖడ్గములను ధరించి తమయజమానురాలికి నేమియు మోసము రాకుండ, స్వప్రాణముల కాశపడక రక్షించుచుండిరి; తా నిట్టిసంకటములలో నున్నాననియుఁ దనకుసహాయము చేయవలసిన దనియు కెందేసర్కారువారివద్దకు గుప్తముగా మైనాబాయిగారు మనుష్యుని బంపెను. ఇటులనే ఇంగ్లీషువారిసహాయము నగుటకై వారివద్దకుఁగూడ గుప్తముగా పరిచారకునిఁ బంపెను. కాని యీచిక్కులలోఁ బడినందువలనఁ దమ కేమినష్టము గలుగునో యన్నభీతిచేత వారెవరును ఆమెకు సహాయము చేయుటకు సిద్ధముకాకపోయిరి. గొప్పదై యుండినపక్షమున ధనాశకు సంకటముల నైన నోర్చుకొని పిరిలో నెవరైన మైనాబాయిగారికి సహాయము చేసియే యుందురు. ఈసంగతు లన్నియు మురారిరావుకుఁ దెలియఁగానే యతఁడు క్రోధావేశపరవశుఁడై యామె నిప్పుడే నేలపైచి కాల రాచెదనని తలఁచి, యాప్రయత్నములో

నుండెను. కాని మైనాబాయి యెంతమాత్రము జడియక మురారీ రావున కిట్లు వర్తమానము చెప్పెను. "నీ వెన్నికుయుక్తులఁ బన్నినను, రాజ్యాధికారి యగు నాకుమారుఁడు నీచేతఁ జిక్కనేరఁడు. నన్ను నీ వేమి చేసినను చింతలేదు; కాని నేను వీరపత్నిని అన్నమాటమాత్రము మఱవకుము." ఈ మాటలు విని యాగ్రహపడి మాలేరావు మైనాబాయిని జంప యత్నించుచుండఁగా, బరోడా సంస్థానము మంత్రియొక్క తమ్ముఁడగు సఖారాంచిమణాజీ గుజరాతు దేశమునుండి, గొప్ప సైన్యముతో రాణిగారికి సహాయము చేయుటకయి వచ్చుచున్నాఁడని విని యాతఁడు ధారానగరము నదలి పలాయనముఁ జేసెను. అప్పుడు రాణిగారు బంధవిముక్తయయి కుమారుని పేరిట రాజ్యతంత్రము లన్నియుఁ జూడసాగెను. బరోడానుండి వచ్చిన సైన్యాధిపతికి, రాణిగారు స్వయముగా రాజ్యముఁ జేయుట సమ్మతము కాకపోయెను. ఎందుకనఁగా తాను చేయు సహాయమువలనఁ దన కేమయినలాభము కలుగవలయు ననియు, తన యజమానుఁడయిన బరోడారాజున కేమయిన లాభము కలుగవలయు ననియు నతని యభిప్రాయమై యుండెను కాని మైనాబాయిగారిబుద్ధి కుశలతవలన నితనికోరిక నేదియు సిద్ధించినది కాదు. ఇట్లు రాజ్యము సంపాదించుకొనుట శక్యము కాదని తెలియఁగానే సఖారాంచిమణాజీ రాణిగారివద్ద మంత్రిగ నుండి కార్యములను జూచుటకు సమ్మతించెను. సైనికవర్గించిన సంకటములవలన సంస్థానమునకు నష్టము చాల పెరిగెను. ఈ యప్పంతయుఁ దీర్చుటకు మంత్రిగారి సహాయముచే రాణిగారనేకోపాయములను బన్నిరి. కాని సఖారాంచిమణాజీ త్వర

లోనే కాలధర్మము నొందెను. తరువాత నతనికి బ్రియుఁడగు బాపూ రఘునాథరావుగారు దివానయిరి. ఇతని చాతుర్యము వలనను, పరిశ్రమమువలనను, మైనాబాయిగారి ధైర్యసాహసములవలనను ధారాసంస్థాన మనేకసంకటములనుండి రక్షింపఁబడినది. పరదేశములకుఁబోయి పలుసారులు దండయాత్రకు వెడలి, ధన మార్జించి మైనాబాయిగా రప్పంతయుఁ దీర్చిరి. తరువాత నీసంస్థాన మనేకసంకటములలోఁ జిక్కి తుదకుఁ బరకీయు లగు హూణప్రభువుల సహాయముచే సురక్షితం బయ్యెను. కాని యీకథాభాగముతో మనకుఁ బ్రయోజనము లేదు. మైనాబాయిగారు రాజ్య మత్యంత ధైర్యముతోను, న్యాయముతోను నడిపెనుగాన నిప్పటికి నామెను ఆదేశస్థు లనేకముగాఁ బొగడుదురు. ధారాసంస్థానచరిత్రమునం దీమెను గ్రంథకారుఁడు బహు నుతించినాఁడు. ఇందూరుసంస్థానమున కెట్టుల అహల్యాబాయిగారు భూషణప్రదులో యట్టులనే ధారాసంస్థానమునకు మైనాబాయిగారు భూషణప్రదు లని చెప్పవచ్చును. ఒకకవి యిట్టులవ్రాసియున్నాఁడు:—

చ. నతు లగుచు న్మహోన్నతిఁ దనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుం బరజనప్రియకార్యసమర్థతన్ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహము చేయుచు నిష్ఠురవాదులన్ క్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగు ధీరులు ప్రాజ్ఞులుగారె యోరికన్.

ఈపద్యమునందు వర్ణించిన గుణము లన్నియు మైనాబాయిగారియం దుండినవి గావున నామె యందఱికిఁ బూజ్య యని చెప్పుటకు సందేహము లేదు.

వీరమతి.

స్త్రియ స్తథా పారణీయా యథా తాః కార్యవస్తుని
పుంవత్ ప్రవృత్తి మాధాయ సాధయేయు రనాకులాః,*

సంసారరూప మయినరథమునకు స్త్రీపురుషులు రెండుచక్రములని యందఱకిని దెలిసినవిషయమే. ఈరెండు చక్రములు సమానముగా నుండినఁగాని సంసారరథము తిన్నగా నడవదు. రెండుచక్రములలో నెంతెంతభేద ముండునో యంతంతకష్టముగా రథము నడచును. పురుషుఁడు జ్ఞానవంతుఁడును, స్త్రీ యజ్ఞానాంధకారమగ్నయు నైన యెడలఁ గుటుంబములోఁ గొంచెమాత్ర మైనను సౌఖ్య ముండనేరదని మనలోని యనేకోదాహరణముల వలన స్పష్ట మగుచున్నది. భార్యాభర్తృరూపమయిన రెండు గిఱ్ఱలు విద్యాబుద్ధులయందు సమానముగా నుండినపక్షమున సంసారశకటము బహుసులభముగా నడచు ననియు, నడుమ నెన్ని సంకటములు వచ్చినను ఆగక, చక్రద్వయ సహాయముచే సులభముగాఁ గదలు ననియు, తుద కానందముగా నిష్టస్థలమునకు రథము చేరుననియుఁ, జూపుటకు వీరమతిచరిత్ర మత్యంతోపయోగకర మయినది. కాన చదువరులు దీనిని విశేషశ్రద్ధతోఁ జదువవలయును.

శాలివాహనశకాబ్ద మందలి [illegible]ండవశతాబ్దమునం [illegible]క మూఁడవశతాబ్దమునఁ గుజరాతు దేశమున చావడావంశస్థుఁ

* "పురుషులవలె ధైర్యము నవలంబించి, భీతిఁ జెందక సర్వకార్యములను నిర్వహించునటుల, స్త్రీలకు విద్య నేర్పవలయును."

డగు బీరజుఁడను రాజు, ముకటోడా యను గ్రామమును రాజధానిగా నేర్పఱచుకొని ప్రజాపాలనముఁ జేయుచుండెను. ఇతనితండ్రి బ్రతికియున్నను, అతఁ డతివృద్ధుఁ డయినందువలన, బీరజుఁడే ప్రజాపరిపాలనము చేయుచుండెను. వృద్ధరాజునకు బీరజుఁడుగాక వేఱుసంతాన ముండెను. వారందఱిలోఁ గడగొట్టు కూఁతురి పేరు వీరమతి. ఈమె యందఱికంటెఁ జిన్నదయినందునఁ గడు గారాబముగాఁ బెరుగుచుండెను. చిన్ననాటి నుండియు రాజపుత్రులతోఁ గలసి మెలసి యుండుటవలన నామె రాజపుత్రులు నేర్చుకొను విద్యలన్నియు నేర్చుకొనెను. కావ్యవ్యాకరణాదులయందు నామె కృషిచేసినదో లేదో తెలియదుగాని, చక్కఁగ వ్రాయుట, చదువుట, లెక్కలు మొదలగునవానిలో నామె ప్రవీణత సంపాదించినదని చరిత్రమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఇదియునుగాక అశ్వారోహణము, గజారోహణము, సాముచేయుట, గద ద్రిప్పుట, యుద్ధములో వింట నం బుపయోగించుట మొదలైన రాజపుత్రుల కత్యంతావశ్యకమైన ధనుర్విద్యలును ఆమె నేర్చుకొనెను! ఇట్లు యుక్తవయస్సు వచ్చువఱకు వీరమతి, స్త్రీలకు స్వాభావికము లగు సౌందర్య గాంభీర్యవినయాది సుగుణములను విడువకయే 'పుంవత్ప్రగల్భ' యయ్యెను.

వీరమతి దినదినప్రవర్ధమాన యయి పదునాఱు సంవత్సరంబులది కాఁగానే, యామె వివాహయోగ్యమైనదని తలఁచి అప్పుడుగల యత్యంతశ్లాఘనీయ మయిన స్వయంవర పద్ధతి ననుసరించి యామె వివాహము చేయ నిశ్చయించి, ఆమె యన్నగారగు బీరజమహారాజు దేశదేశములకు విప్రుల నంపి, అప్పట

చ్చటి రాజపుత్రుల లక్షణము లరసి వారి చిత్రపటములను తెండని చెప్పెను. విప్రు లాప్రకారమే దేశ దేశములకు వెళ్లి యనేక రాజపుత్రుల స్వరూపపటములను దెచ్చి వీరమతికిఁ జూపి, యా యా రాజపుత్రుల స్వభావగుణములను నోటితో వర్ణనచేసిరి. వారిలో, ధారానగరములో రాజ్యము చేయుచున్న ఉదయాదిత్య మహారాజుగారి కుమారుఁ డగుజగదేవుఁ డను రాజపుత్రుని సద్గుణములను వినియు, నతని సుందరరూపమును జూచియుఁ దానాతనిఁ దప్ప మఱియొకరిని వరింపనని వీరమతి నిశ్చయించుకొనెను ! ఈ సంగతి యామె యన్నగారికిఁ దెలుపఁగా నతఁడు 'నా చెల్లెలగు వీరమతిని మీ కుమారుఁ డగు జగదేవున కిచ్చెద' నని ఉదయాదిత్యునకు శుభలేఖ పంపెను.

ఉదయాదిత్యుఁడు సూర్యవంశపురాజు ; విక్రమాదిత్యుని వంశములోని ౧౮ వ పురుషుఁడు. ఈయన మాలవదేశములోని ధారానగరమును తన రాజధానిగాఁ జేసికొని యనేక సామంతులకుఁ జక్రవర్తిగానుండెను. చావడావంశస్థుఁ డగు వీరసింహరా జతనికి సామంతుఁడుగానే యుండెను. ఉదయాదిత్యుఁ డత్యంత శౌర్యవంతుఁడని ప్రఖ్యాతినిఁ జెందినవాఁడు. ఇతని భార్య లిద్దఱుండిరి. ఈ రాణీల నామములు తెలియకపోయినను పెద్దభార్య వాఘేలీవంశములోని దనియును, రెండవభార్య సోళంకవంశములోని దనియునుఁ దెలియుచున్నది. వాఘేలీరాణికి రణధవలుఁడనియు, సోళంకీరాణికి జగదేవుఁడనియుఁ బుత్రులు గలిగిరి.

వాఘేలీ సోళంకీరాణులు సవతు లయినందున నొండొరులొండొరులపయి నత్యంత మత్సరముతోఁ బ్రవర్తించుచుండిరి.

బహు పత్నీత్వదోష మీ దేశమునందు బహుకాలమునుండి, శిష్టాచారముగా నడుచుచున్నందున ననేక కుటుంబముల గృహ సౌఖ్యము నాశన మగుచున్నదని సకల జనులకుఁ దెలిసినవిష యమే. ఒక స్త్రీని వివాహమాడి, యామె తన సహధర్మచారి ణియనియు, నర్ధాంగియనియు, 'నాతిచరామి' యని వివాహ మునందు నామెకు వచన మిచ్చితిననియు మఱచి, రెండవభార్య ను వివాహమాడి, మొదటి భార్యయందలి ప్రేమను విభజించుట గొప్ప యన్యాయమని చెప్పవలెనా? ఏకపతివ్రతమును, ఏకప త్నీవ్రతమును, ఉత్తమ నాగరికతా ద్యోతకములని పెద్దలు చెప్పెదరు. మనసమాజములో స్త్రీలయెడ జరగెడి యన్యాయం బులలో బహుపత్నీకత్వ మొక గొప్పయన్యాయము. 'సవతి పోరు స్వర్గమునందయిన నక్కఱలేద'న్న సామెతవలననే యీ బహుపత్నీకత్వమువలన సమాజమునందుఁ గలిగెడి కల్లోలములు వ్యక్తము కాఁగలవు. కావున కుటుంబదుఃఖమునకుఁ గారణమ యిన యీ బహుపత్నీకత్వమును మాన్పి, యనాదికాలము నుండి యీ దేశమున నడుచుచున్న యేకపతివ్రతమువలెనే, యే కపత్నీవ్రతమును దేశాభిమానులు స్థాపించెదరని నమ్ముచున్నాము.

ఉదయాదిత్యమహారాజు వాఘేలిరాణియందు బద్ధానురాగుఁ డయి, సోళంకిరాణిని దాసివలెఁ జూచుచుండెను. కొంతకాల మునకు సవతిమత్సర మధికమయి, వాఘేలిరాణి సోళంకిరాణిని ఇల్లు వెడలఁ గొట్టించెను. కాని మంత్ర్యాదులు మధ్యస్థులయి, సోళంకిరాణియొక్కయు నామె కుమారునియొక్కయు నుదర నిర్వాహకమునకు రెండుగ్రామముల నిప్పించి, వాసము చేయుట

కయి యూరిబైట నొక్కగృహము నిర్మించిరి. సోళంకిరాణి విచా రశీల గావున, సంప్రాప్తమయిన దుస్థితియందుఁగూడ తన కుమారునకు విద్యాబుద్ధులు చెప్పించుటకు సంకోచినది కాదు. ఇతర వ్యయము లన్నియుఁ దగ్గించి, మిగిలిన ధనముతోఁ గుమారునకు రాజయోగ్య మైనవిద్య లన్నియుఁ జెప్పించెను. ఇట్లు జగదేవుఁడు కొన్ని దినములలో రణధవలునికంటె నధికశూరుఁడని విఖ్యాతిని జెందెను. ఇందుచే రాజ్యమునందలి లోకు లందఱును, జగదేవుని యందే బద్ధానురాగు లయి యుండిరి. రాజుగూడ జగదేవుని శౌర్యసాహసముల విని సంతోషించుచుండెను. కాని వాఘేలి రాణికిఁ గోపము వచ్చునేమోయని రాజు తనకు జగదేవుని యందుఁ గలప్రేమ స్పష్టపఱుచుటకు వెఱచుచుండెను. ఇట్లు కొంతకాలము జరిగినవెనుకఁ బైని వర్ణింపఁబడిన వీరజరాజుగారం పినశుభలేఖను దీసికొని కొందఱు బ్రాహ్మణు లుదయాదిత్యుని సభకు వచ్చిరి. ఆశుభపత్రికలను జూచి, రాజు ఆనందభరితుఁ డాయెను; గాని రణధవలుని వివాహము కానందున వాఘేలి రాణి జగదేవుని వివాహమున కనుజ్ఞ యిచ్చునో లేదోయని సంశయించెను. కాని జగదేవుని యదృష్టమువలన రాజుగారు వాఘేలిని త్వరలోనే సమాధానపఱుపఁ గలిగిరి.

ఇట్లు పెద్దభార్యయనుజ్ఞ పుచ్చుకొని ఉదయాదిత్యుఁడు టంకుతోడా గ్రామమునకుఁ దరలివెళ్లి, కుమారుఁ డగుజగదేవు నకు వివాహముఁ జేసి కోడ లగువీరమతిని వెంబడిఁదీసికొని, ధారానగరమునకు వచ్చెను. జగదేవుని వివాహ మయినప్పటి నుండియు సోళంకిరాణియు, జగదేవుఁడును, పూర్వగృహమునం

దుండక రాజగృహమునందే యుండిరి. కొన్నిరోజులత్తవారి యింట నుండి, వీరమతి పుట్టి నింటికి వెళ్ళెను.

రాజగృహమునందుండి, రోజును రాజసభకు వచ్చి రాజకార్యము లనేకములు నిర్వహించుచుండుటవలన జగదేవునికీర్తి దినదినము వృద్ధిని జెంది సభవా రందఱును, అతనినే ప్రేమించుచుండిరి. వాఘేలికుమారుఁ డయినరణధవళుఁడు చిన్నతనమునాటి నుండియు వెఱ్ఱివానివలె నుండుటచేత వాఁ డెవరికిని ప్రియుఁడు గాకపోయెను. ఇట్లు తనకుమారునిఁ జూచి యంద అసహ్యాపడుదు రనియుఁ దనసవతికుమారుని నందఱు ప్రేమించెద రనియుఁ జూచి, యటులనే కొన్నిరోజులు జరగ నిచ్చినయెడలఁ దనకుమారుని వెడలఁగొట్టి జగదేవుఁడే రాజగు ననియు వాఘేలిరాణి తలంచెను. జగదేవుఁడు తనసవతితల్లి యగు వాఘేలిరాణిని సదా సంతోషపెట్టవలయు ననియు, తనపయి నామె పుత్రవాత్సల్యము నుంచవలయు ననియు, నెల్లప్పుడు ఆమె యంతఃపురమునకుఁబోయి యామెకరుణను బడయుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇట్లు తనయంతఃపురమునకు శుద్ధాంతఃకరణముతోఁ బలుమారు వచ్చెడిబాలునిపై గొప్పనెప మొక్కటి మోపి, రాజునకు నమ్మిక పుట్టునటులఁ జేసి, వాఘేలి యా జగదేవుని రాజ్యము వెడలఁ గొట్టించెను. అప్పు డాకుమారుఁడు ఒక గుఱ్ఱమును, తన యాయుధములను మాత్రము వెంటఁబుచ్చుకొని, పట్టణ మను స్వతంత్ర సంస్థానమునకు వెళ్ళి, యచ్చటిరాజునొద్ద నేదియైన నధికారము సంపాదించుకొనవలయు నన్న యుద్దేశముతో నా సంస్థానమునకు బయలుదేఱెను. కాని యంతలోఁ దనసహధర్మచారిణి యగు

వీరమతినిఁ జూచి, యామె యనుజ్ఞ వడసి, పట్టణమునకు వెళ్ళు దమని తలంచి, గుఱ్ఱమును టుకుటోడా పట్టణము వైపునకుఁ ద్రిప్పెను. ఇట్లు జగదేవుఁడు బయలుదేఱి కొన్ని దినములకు టుకుటోడా గ్రామసమీపమున నున్న యొక యుద్యానవనము చేరెను. అచ్చటికిఁ జేరువఱకు సాయంకాల మయినందువలనను, గుఱ్ఱము ప్రవాసముచే నత్యంతాయాసము పడినందువలనను, అచ్చట కొద్దికాలము విశ్రమించుకొని, రాత్రి వెన్నెలలో గ్రామము చేరవచ్చునని దలంచి, జగదేవుఁ డా యుద్యానములోనికి వెళ్లి, గుఱ్ఱమును విడిచి, తాను ఫలాహారము చేసి నిదురించెను.

జగదేవుని వెడలఁగొట్టినతరువాత వాఘేలరాణి వెంటనే కొందఱు దుర్మార్గులకు ధనాశఁ జూపి, జగదేవునిఁ ద్రోవలోఁ జెఱ తోడ్చిరండని వారిని బంపెను. జగదేవుఁడు వెళ్లినదిక్కునకే వారు వెళ్లిరి; కాని తన సవతితల్లి తనను జంపుటకయి యిటుల మనుష్యులను బంపునేమో యని తలంచి, జగదేవుఁడు, పెద్దత్రోవను విడిచి వంకరదారిని నడుచుచుండెను. కనుక వాఘేల పంపిన మనుష్యులకితఁడు త్రోవలోఁ గనుపడినవాఁడు కాఁడు. పైని వర్ణించిన యుద్యానవనములో నిదురించినప్పుడు నలుగురు మనుష్యు లచ్చటఁ బ్రవేశించి, నిదురించుచున్న రాజపుత్రుని బంధించి యడవిలోనికిఁ గొనిపోయిరి. ఇంతలో దైవవశమున వీరమతియు, నామె చెలికత్తెయుఁ బురుషవేషములు వేసికొని, వేఁటాడి యుద్యానములోనికి వచ్చిరి. అప్పు డచటి సేవకజనములామెతో నెవరో రాజపుత్రుఁ డచ్చటికి వచ్చెననియు, నిద్రించుచున్న సమయమున నతనిని నలుగురు దొంగలు పట్టుకొని పోయి

రనియుఁ జెప్పిరి. ఆమాటలు వినినతోడనే వీరమతియు నామె చెలికత్తెయు దొంగలు పోయినత్రోవనె రాజపుత్రుని విడిపించుటకై గుఱ్ఱములను పరుగెత్తించిరి. కొంతదూరము పోయిన తరువాత నొక యరణ్యములో నాసూరస్త్రీలు, కాలుచేతులు కట్టబడియున్న జగదేవుని నడుమఁ బెట్టుకొని యతనిని జంపవలెనా వలదా యని తమలోఁ దాము వాదించుకొనుచుండిన చోరచతుష్టయమును గాంచిరి. పురుషవేషధారులగు వీరిద్దరిని జూచి దొంగలు వారివద్దిధనముఁ దీసికొనవలె నన్న యిచ్ఛచే వారి మీఁదికిఁ వచ్చిరి; కాని వీరమతియు నామె సహచరియు భీతి నొందక వారిపయి తమ కంకపత్రములను, భల్లములను బ్రయోగింపసాగిరి. ఆదుష్టులు చేయఁగలిగిన ప్రయత్నములఁ జేసిరిగాని వారిలో నొకఁడు వీరమతిచేఁ జచ్చెను; మఱియొకఁడు చెలికత్తెయొక్క భల్లప్రహారణమువలనఁ దెబ్బ తాఁగి క్రిందఁ గూలెను. వీరమతిని జూచి మిగిలిన యిద్దఱును పారిపోయిరి. అప్పుడు వీరమతి జగదేవుని బంధనములు విప్పి, యతఁడు తనపనిమిటియని తెలిసికొని, తానెవరో చెప్పక యతనిని గ్రామమునకు రమ్మని బలవంతముచేసి, వెంటఁ దీసికొనిపోయెను. అచ్చటికి నేగినతరువాత నిజస్వరూపముఁ జూపఁగా, తన ప్రాణములు రక్షించినది తన యర్ధాంగియే యని తెలిసికొని, జగదేవుఁడత్యంత సంతోషచిత్తుఁడయ్యెను. అప్పుడు వీరమతి "మాకుఁ దెలియపఱుపక యిటుల నొక్కరు వచ్చుటకుఁ గారణం బేమి" యని భర్తను అడిగెను. అందుపయి నతఁడు తన వృత్తాంత మంతయుఁ జెప్పి "నన్నుఁ గొనిపోయినదుష్టులు మాసవతితల్లిగారిచేఁ బంపఁబడినవారు. నే

నీకమీఁద నిచ్చట నుండినపక్షమున, నీయన్నగారు మాతండ్రికి సామంతుఁడుగాన నానికిఁ జేటు వాటిల్లును, గనుక నేను పట్టణ సంస్థానమునకుఁ బోయి యచ్చట నుద్యోగమును సంపాదించుకొని, నిన్నుఁ బిలిపించుకొందును. పోవుటకు ననుజ్ఞ యిమ్ము” అని పలికెను. అందుపయి వీరమతి, తన్ను వెంటఁ దీసికొని వెళ్ళవలయునని తొందర పెట్టసాగెను. అందుమీఁద జగదేవుఁడు బావమఱఁది యగు బిరజుని సమ్మతిఁ బుచ్చుకొని, భార్యను వెంటఁ దీసికొనిపోవుటకు సమ్మతించెను. వెంటఁగొంత సైన్యముఁ దీసికొనవలసినదని బిరజుఁడు బలవంతపెట్టెనుగాని, యందుకు జగదేవుఁడు సమ్మతింపక పోయెను. భార్యాభర్తలిరువురు రెండు గుఱ్ఱములపయి నెక్కి, యుద్ధమునకు నుపయోగించు శస్త్రములను వెంటఁ దీసికొని, పట్టణమునకు బయలుదేఱిరి.

ఇట్లు ప్రవాసము చేయుచు వా రొకనాఁడు మధ్యాహ్నమొక యూరిలో దిగి భోజనముచేసి, విశ్రమించి, యచ్చటి వారిని పట్టణమునకుఁ ద్రోవ యేదియని యడుగఁగా వారు రెండు దారులు గలవనియు, నం దొకదారిలో మనుష్యులను దిను రెండు బెబ్బులులు లున్నవనియుఁ జెప్పిరి. అప్పుడు పులు లున్న త్రోవనే మనము వెళ్లి, వానిని వేఁటాడి చంపి లోకుల కుపకారము చేయుద మని, వీరమతి జగదేవునితోఁ జెప్పెను. భార్యయొక్క శౌర్యోత్సాహములను జూచి జగదేవుఁడు సంతసించి యా దారినే వెళ్లుటకు సమ్మతించెను. వా రాత్రోవను నాలుగుక్రోశముల దూరము పోఁగానే వారు “ఈ క్రూరమృగమును జంపి మా ప్రాణములను రక్షింపుఁడి”, యన్నధ్వనిని వినిరి. ఆశబ్దము వచ్చెడి

దిక్కునకు వా రిరువురు తమగుఱ్ఱములను ద్రిప్పి కొంతదూరము వెళ్లిరి. దూరమునుండి చూడఁగాఁ బెద్దచెట్టుపై నిద్దఱుమనుష్యులు కూర్చుండి గజగజ వడఁకుచుండుటయు, క్రింద నొక పెద్దపులి బొబ్బలు పెట్టుచు, నెగురుచు, భయంకర మయిన రూపమును దాల్చి చెట్టుపై నున్న మనుష్యులను క్రిందఁ బడవైచుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండుటయుఁ గానవచ్చెను. ఇటులఁ జూచి వారిరువురు ఆపులిని సమీపించి యొక పొదచాటునుండి, దాని వీపునకుఁ దగులునట్టుగా బాణము వేసిరి. అంత నాపులి వృక్షముమీఁది మనుష్యులను వదలి, వెనుకకుఁ దిరిగి తనను నొప్పించిన దంపతులపయికి నురికెను. అంతలో జగదేవుఁడు మఱియొక బాణము వేయఁగా నది తప్పిపోయెను. అందుచేత నాపులి మఱింత గర్జించుచు, జగదేవుని సమీపించెను. అప్పుడు వీరమతి తనచేతికత్తి యాపులిపొట్టలోఁ గ్రుచ్చఁగా నది క్రిందఁ బడి ప్రాణములు విడుచుచుఁ బెద్దగా బొబ్బరించెను. ఆ ఘోర శబ్దమును విని, పొదలలో నున్న యాఁడుపులి యుద్రేకింపఁ బెద్దగా నఱచుచు, తన ప్రాణనాయకుని సహాయమునకు వచ్చెను. అప్పుడా సాహసదంపతులు చూచి యాపులినిగూడఁ జంపిరిగాని దానిగోళ్లచే గీరఁబడినందున జగదేవునిగుఱ్ఱము బాధచే మృతిఁ బొందెను. అందుకు జగదేవుఁడు మిక్కిలి చింతించి, తన దేహము పయి పచ్చడము దానిపై గప్పెను. చెట్టుపయిని యిద్దఱుమనుష్యులు దిగివచ్చి, తమప్రాణదాతలకు నమస్కరించిరి. మీ రెవ్వరని జగదేవుఁడు వారిని నడుగఁగా వారిట్లు చెప్పిరి. "ఉదయాదిత్యమహారాజుగారికి రెండవకుమారుఁ డగు జగదేవుఁ డిగువరి

దినముల క్రింపట నేకారణమువలననో యింటినుండి బయలుదేఱి యెవరికిఁ జెప్పక యెచ్చటికో పోయినాఁడు. అతనితల్లియగు సోళంకిరాణి యతనిని వెదకుట కయి ధీరసింహుఁడనుమంత్రిని బంపినది. మేము ధారానగరమువద్ద నున్నయొక పల్లెలోని వారము. ప్రవాసములో నందఱికంటె ముందు పోయి భోజన ప్రయత్నము చేయుట కయి ధీరసింహుఁడు మమ్ము వెంబడి తెచ్చినాఁడు. నిన్నటిరోజు మేము ధీరసింహునకంటె మొదట బయలుదేఱి, ముందటిగ్రామమునకుఁ బోవుచుండఁగా, త్రోవతప్పి యీయడవిలోకి వచ్చి పెద్దపులులచే బాధితుల మయితిమి." ఇట్లు వారిచేఁ దన తల్లి క్షేమసమాచారమును తనను వెదకుట కయి తనతల్లిగారు తన కత్యంతప్రియుఁడగు ధీరసింహునిఁ బంపిన దనియును విని, జగదేవుఁ డత్యంత ముదితుఁడయి ధీరసింహుఁ డెచ్చట నున్న వాఁడో యచ్చటికిఁ దీసికొనిపొండని వారి నాజ్ఞాపించెను. వారిలో నొకఁడు ముందు, నడుమ గుఱ్ఱముపయి, జగదేవవీరమతులు వారివెనుక నింకొక సేవకుఁడు, ఇట్లు నడుచుచు, కొంతదూరము వెళ్లినతరువాత వారికి నెవరో గుఱ్ఱపురౌతులు, ఎనిమిది పదిమంది యెదురుగా వచ్చుచున్నట్లు గానిపించిరి. వారు ధీరసింహుని మనుష్యులేయని నమ్మి జగదేవాదులు వారిరాకకు నెదురు చూచుచు నిలువఁబడిరి. కాని కొంత సేపటికి వచ్చెడి వారు తమకు మిత్రులుగాక, యెవరో శత్రువులని తెలిసెను. అప్పుడు జగదేవవీరమతులు శస్త్రాస్త్రములను సవరించుకొని యుద్ధమునకు సన్నద్ధులయిరి. వారివెంబడి నున్న సేవకులు కొన్ని

రాళ్ళను పోగు చేసికొని యచ్చటనున్న యొక వృక్షమునెక్కి శత్రువులపయి రువ్వసాగిరి.

ఇంతలో నాగుజ్జపుకాతులు వచ్చి, యాదంపతులను జుట్టుకొనిరి. వారనేకమందియున్నందున వారితోఁ బోరి గెలుచుట యసాధ్యమని తలఁచి, జగదేవుఁడు వారు తమపయికి రాకుండ ఖడ్గము తనచుట్టు త్రిప్పుకొనుమని తనభార్యకు సూచించి తానును అదేప్రకారము చేసెను. వీరిలో వెనుక జగదేవుని పట్టుకొని పోయినవారిలోనివాఁ డొకఁ డున్నందున, వీరందఱును వాఘేలీరాణిగారిచేఁ దమ్ము చంపుటకునై పంపఁబడిన వారని వారు గ్రహించిరి. ఇట్లు కత్తి చుట్టుఁ ద్రిప్పుకొని యాత్మసంరక్షణము చేసికొనుచున్న యాదంపతుల పయి నాశత్రువులనేకబాణములు గురిపెంచిరిగాని యవి యన్నియు వేగముతోఁ ద్రిప్పఁబడుచున్న ఖడ్గముచే ఖండితము లయ్యెను. ఆసమయమున వారిశరీరమును స్పర్శించుటకు వాయుదేవునికిఁగూడ శక్యము కాకపోయెను. ఇట్లు మహావేగముతోఁ గత్తి కొంతసేపు ద్రిప్పి డస్సి యిఁక నట్లుల చాలసేపు సేయుట యశక్యమని తలఁచి వీరమతి, వారుచుట్టిన యావరణమును పగులఁగొని యవతలికిఁ బోవ యత్నించెను; అటులనే సేయుటకయి పతికిని సూచించెను. వారిరువురు రెండుప్రక్కల నావరణమును బగులఁదీయుటకయి యత్నింపఁ జొచ్చిరి. వీరమతి యాశత్రువుల నాయకునిపయి నొక బాణము వేయఁగా నతఁ డాబాణమును దప్పించుకొనెనుగాని యాబాణము దగిలి వానిగుఱ్ఱము కూలెను. ఆగుఱ్ఱము కూలఁగానే యతఁడును క్రిందఁబడి మూర్ఛిల్లెను. ఇట్లు వీరమతిచేఁ

దమనాయకుఁడు భంగపడుట చూచి యితరులందఱుఁ గ్రోధావే శపరవశులయి యామెబలముపైకి నురికిరి. వారందఱిట్లొక్కసారి పేర్చియార్చిన వీరమతి వారితోఁ బోరాడెనుగాని, యామెఱకు ఖడ్గము త్రిప్పిత్రిప్పి యలసియున్నందున నాఘోరకలహములో నాచేతిపట్టు బడి ఖడ్గము క్రిందఁబడెను. దానిని తీసికొనుటకై యామె ప్రయత్నించు నంతలో రెండుబాణములు వచ్చి యొకటి యామె కాలికిని మఱియొకటి యామె చేతికిని తగిలెను. వానిని దీయుటకై యత్నించుచుండ నొకఁడు వెనుకనుండి వచ్చి యామె మెడఁ బట్టుకొనెను. ఇందుపై నామె మూర్ఛిల్లెను గాని యింతలో జగదేవుఁడు తనఖడ్గముచే నాదుర్మార్గుని రెండుచేతులు ను దునిమి, తన ప్రియభార్యను విడిపించుకొనెను. ఇఁక జగదేవునకు మూర్ఛిల్లిన భార్యను రక్షించుకొనుటయు, శత్రువులతో యుద్ధము చేయుటయునను రెండుపనులు చేయవలసివచ్చెను. ఇట్లు జగదేవుఁడు తనశౌర్య మంతయుఁ జూపుచుండఁగా ధీరసింహుఁ డిరువది గుఱ్ఱపురౌతులతో నదేమార్గమున వచ్చుట సంభవించెను. తరువాత జగదేవుని గుఱ్ఱెత్తిగి యామెదొంగల నందఱిని కైదుచేసెను. తరువాత ధీరసింగుగుఱ్ఱము దిగి జగదేవుని కౌగిలించుకొని, యతనిచే దొంగలవృత్తాంత మంతయు విని మూర్ఛిల్లియున్నది వీరమతి యని తెలిసికొని యామెకు శీతోపచారములు చేయించి, గాయములకుఁ గట్లు కట్టించెను. అంత నామె స్మృతి నొంది లేచి, ధీరసింగును చూచి, యతనికి మ్రొక్కెను. తరువాత వారందఱును ఆరోజున నచ్చటనే కూడి భోజనాదులు చేసిరి. భోజనోత్తరము ధీరసింగు జగదేవునితో నిట్టు లనియె "ఇదియంతయు వాఘేలీ

రాణిగారు చేసినపనియే. కనుక నీవు ధారానగరమునకువచ్చి, యీ సంగతినంతయు మీతండ్రిగారికి విశదపఱచి, నీయందు దోషము లేకపోవుట స్థాపించుకొనవలసినది. ఇందుకై నేను నీ వైపున సాక్ష్య మిచ్చెదను." అందుపై, తా నట్లుచేసిన తన సవతితల్లికి నవమాన మగుననియు, తా నింటినుండి బయలుదేఱి నప్పుడు తన బాహుబలముచేఁ గీర్తిసంపాదించిగాని తండ్రికి ముఖముఁ జూపనని ప్రతిజ్ఞఁ జేసితిననియు, తాను పట్టణమునకు వెళ్ళి యచ్చట తన బాహు విక్రమముచేఁ గీర్తియు శ్రీయు సంపాదించి, తల్లిని దండ్రిని జూచుటకు వచ్చెదననియు జగదేవుఁడు ధీరసింహునితోఁ జెప్పెను. ధీరసింహుఁ డందుకు సమ్మతించి, తనగుఱ్ఱములలో నొకదానిని జగదేవుని కిచ్చి, యతనియాజ్ఞఁ బుచ్చుకొని ధారానగరమునకు నడచెను. అప్పుడు జగదేవుఁడు "మాతల్లిగారికి నాక్షేమసమాచారము చెప్పి, యామెకు నేమియు నాయాసము గాకుండఁ జూచుచుండవలసినది" యని చెప్పెను. ఆమంత్రి సత్తముఁడు రాజధానికిఁ బోయి యటులనే చేసెను. ఇచట నాదంపతు లిద్దఱు గుఱ్ఱములనెక్కి సవారు లయి మార్గములో ననేకసంకటములఁ బడుచు కొన్నిరోజులకుఁ బట్టణ మని యపరనామము గల అణహిలపురమునకుఁ జేరిరి. ఆగ్రామము నకు సమీపమున సహస్రలింగతటాక మను నొకచెఱువున్నది. ఆతటాకతీరమున దిగి యచ్చటనే గుఱ్ఱములను వీరమతిని ఉంచి తాను బసచూచివచ్చెద నని జగదేవుఁడు గ్రామములోనికిఁ బోయెను.

జగదేవుఁడు గ్రామములోనికి వెళ్లిన కొంతసేపటికిఁ జెఱువున కొకవనిత నీళ్లకు వచ్చి వీరమతినిఁ జూచి నేర్పుగా నామె పేరు, ఆమె పెనిమిటిపేరు మామపేరు కనుఁగొనిపోయి యాసంగతులన్నియుఁ దన యజమానురాలితోఁ జెప్పెను. ఆకాలమున నాపట్టణము పంద్రెండుక్రోశముల వైశాల్యము గలది యయి బహు రమ్యముగా నుండెనఁట. జయసింగు సిద్ధరాజను రాజు ప్రజాపరిపాలనము చేయుచుండెను. ఆయన ధర్మాత్ముఁ డనియు, దయాశాలి యనియుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కెను కాని అతఁడు రాజ్యములోనియధికారులఁ బరీక్షింపక వారిపయి నమ్మిక గలిగి ప్రవర్తించుటచే నాపట్టణమందు ననేకాన్యాయములు జరుగుచుండెను. ఆపట్టణమునకుఁ గొత్వాలనఁగా దండనాయకుఁడుగా నున్న డుంగరసీ యనువాఁడు స్వయముగా నన్యాయములు చేయించుచుండెను. స్వయముగా దొంగలను బ్రోత్సాహపఱచి వారు తెచ్చినసొమ్ములో భాగము గొనుచుండెను. వేశ్యాంగనాసక్తుఁడయి గ్రామమునం దనేక వేశ్యాంగనలను దెచ్చియుంచెను. వారిలో [illegible]మొతీ యనువేశ్యాంగన మక్కలి చక్కనిదియై లెక్కింపరాని ధనమును సంపాదించెను. దానియిల్లు రాజభవనమునవలెను పూఁదోటలు రాజోద్యానములవలెను గానుపించును. ఈవేశ్యాంగనలలోని రాణి తనదేహమును విక్రయించుటయే గాక పట్టణములోని యనేక సాధ్వీమణులను మోసపుచ్చి తన యింటికి రప్పించి, బలవంతముగా వారిని కాముకజనుల కర్పించి వారిపాతివ్రత్యమును భంగము చేయుచుండును. దండనాయకుని కుమారుఁ డగు లాలదాసనువాఁడుగూడ జారశిరోమణి యని

పేరు గాంచి యీజామోతికి దాసుఁడయి యొప్పుచుండెను.

పైని చెలువునకు నీళ్ళకొఱకువచ్చి వీరమతి నామగ్రామములు కనుఁగొనినదని చెప్పినవనిత యీజామోతియొక్క సేవకురాలు. దాసి చెప్పినమాటలు విన్నతోడనే యావేశ్యాంగన రాజస్త్రీకి యోగ్య మయినవేషము వేసికొని మేనాయెక్కి, వెంటఁ గొందఱు భటులను దీసికొని వీరమతి యున్నచోటికి వెళ్లెను. అచ్చట నామెను గాంచియెవరో కావలసినదానివలె నామెవద్దికి వచ్చి, "పరాయి వారివలె మీరిట్లు వేరు బసచూచుకొనుట న్యాయమా? మీరు వచ్చెద రని మొదలే కబురు చేసినపక్షమున మేము మీ కెదురుగనే వచ్చి యుందుము. నేను ఉదయాదిత్యుని పినతండ్రి కూతురను; జగ దేవునికి వేలువిడిచిన మేనయత్తను. బస చూచుట కయి జగదేవుఁడు పట్టణములోనికి రాఁగా రాజుగారతనిని జూచి యానవాలుపట్టి రాజమందిరములోనికిఁ దోడుకొని వచ్చిరి. అచ్చట నతనిచే నీవిచ్చట నున్నసంగతి విని నిన్ను రాజభవనమునకుఁ దీసికొనిపోవ వచ్చితిని. ఈగుఱ్ఱములు మొదలైనవానిని నాబంట్లు తీసికొనిరాఁగలరు. ఈమేనాలోఁ గూరుచుండుము. పద, పోయెదము" అని పలికెను. ఆమాటలు విని యామె చెప్పినసంగతు లన్నియు నిజమనుకొని వీరమతియామెవెంబడి రాజగృహమునకు సరిపోగుచున్న యామె గృహమునకుఁ బోయెను. అచ్చటికి వెళ్ళినపిదప నావేశ్యాంగన వీరమతికి నభ్యంగనస్నానము చేయించి, కొంతసేపటికి భోజనమునకు లెమ్మని పిలిచెను. అందుపైని మీమేనయల్లుఁడు భోజనము చేసినఁగాని నేను భోజనముచేయనని యామె యుత్తర మిచ్చెను. అందుపైజామోతి

తన పరిచారికలలో నొక దానిని, 'మీకొఱకు మీమేనయత్త కని పెట్టుకొని కూర్చున్నది' అని చెప్పి జగదేవునిఁ దీసికొనిరమ్మని పంపెను. ఆదాసి పోయినటుల నటించి, తిరిగివచ్చి, రాజుగారితో జగదేవుఁడు భోజనము చేసినాఁడు; మిమ్మును వీరమతిగారిని భోజనము చేయుమని చెప్పినాఁడు అనిచెప్పెను. అందుపయి వీరమతి కొంచెము భుజించెను. తరువాత నా వారయువతి యొక సుందరమైన యఱకూపి వీరమతిని అచ్చట విశ్రమించు మని చెప్పి వెళ్ళెను. ఈసంగతు లన్నియుఁ జూచి వీరమతికి సంశయము గలిగెనుగాని సాయంకాలమువఱకుఁ బెనిమిటి వచ్చునే మోయన్న యాశచే నా మ యాఁగదిలో శయనించెను. నాయంకాలము కాఁగానే యింటి యజమానురాలు మఱల వచ్చి భోజనమునకు రమ్మని పిలిచెనుగాని, భర్త వచ్చి భోజనము చేయనిది తాను అన్నము ముట్టుట లేదని వీరమతి తననిశ్చయము తెలిపెను. అప్పుడు జామోతి యేమియుఁ జేయలేక కొన్ని ఫలాహారము లచ్చటఁ బెట్టి తినుమని చెప్పి వెళ్ళిపోయెను. పోవుచు జామోతి గదియొక్క వెలుపలి గొళ్ళెమును వేసికొనెను. అదియంతయుఁ జూచి యిది యొక మాయగా నున్నదని తలఁచి వీరమతి మఱింత భీతి నొందెను. ఆమె యాగదిలోఁ గూరుచుండి పెనిమిటిని నెప్పుడు చూచెదనా యని చింతించుచుండెను.

ఆపట్టణములోని దండనాయకుని కుమారుఁడగు లాలుదాసునకుఁ బ్రతిదినమున నొక క్రొత్త యువతిని సమర్పించుట జామోతి యొక్క నిత్యవ్రతము. ఆరోజు వీరమతివంటి చక్కనిస్త్రీ దొరికి

నందుకు జామోతి యెంతయు సంతసించి, తనకు గొప్ప బహుమానము దొరుకునని నిశ్చయించుకొని యుండెను. సాయంకాలము కాఁగానే యావారకాంత యాదినము జరిగినవృత్తాంతమంతయు లాలుదాసునకుఁ దెలిపి, వీరమతి పెనిమిటి పేరు చెప్పి యతనిఁబట్టి కారాగృహములో వేయించి, రాత్రికి నతనిని (లాలుదాసును) తనయింటికి రమ్మని చెప్పెను. ఆ నరాధముఁడు రాత్రి నియమితకాలమునకు, వేషము వేసికొని, సురాపానము చేసి, జామోతి గృహమునకు రాఁగా ఆ చండాలిని పుచ్చుకొనవలసిన ధనమంతయుఁ బుచ్చుకొని యతనికి వీరమతి యున్న మేడఁ జూపి, తన నివాసస్థలమునకు వెళ్లిపోయెను. ఆ నరాధముఁడు మేడ యెక్కినప్పు డయిన చప్పుడువిని, భర్తృధ్యానరత యైన పతివ్రతానాయిక, తనభర్త వచ్చెనని తలంచి సంతసించెను గాని నీచకీచకుఁడు లోనికి రాఁగా వాని భయంకర మైనస్వరూపమును జూచి, పరపురుషుఁ డని యెఱిఁగి గజగజ వడఁకసాగెను. అంతలో రాజస్త్రీలకు స్వాభావిక మైన ధైర్యము నవలంబించి, యెన్నియో బోధవచనములచే నాదుష్టుని దుర్మార్గమునుండి తొలఁగింప యత్నించెను. ఆమాటలు వినక ఆ నరపశువు, మదోన్మత్తుఁడయి, వివేకశూన్యుఁడై, వీరమతియొక్క పవిత్ర దేహమును దనపాపపు హస్తములతో స్పర్శించుటకై యత్నించెను. ఇఁక నూరకుండిన మానమునకు భంగము కలుగునని తలఁచి, యా యతులపరాక్రమశీల యగు అబల తన నడుములోని గుప్తఖడ్గము సత్వరమునఁ దీసి యా నరాధముని రెండు తునకలుగాఁ ద్రుంచెను. ఈఖడ్గ మెక్కడిది యని చదువరులకు సందేహము వచ్చునేమో. ఆకాలపు ప్రతిరాజపుత్రస్త్రీకి

నడుమున మొలకట్టురూపమున నొక సన్నఖడ్గము అమరి యుండును. ఈ ఖడ్గములు వంచిన విరుగనట్టి యుక్కుతోఁ జేసినవి; ఇవి మొలకట్టు ఆకారము గలబంగారపు ఒరలో నుండుటవలనఁ జూచువారికి మొలకట్టులవలెనే గానుపించును. మానమునకు మోసముఁ గలుగుచున్న పక్షమున రాజపుత్ర స్త్రీ లాఖడ్గమును ఉపయోగించుచుండిరి. ఆఖడ్గమునే సంకటసమయమున వీరమతి యుపయోగించి, తనమానమును సంరక్షించుకొనినది! ఆహా! ఇట్టి పతివ్రతాతిలకంబులఁ గొనియాడ నెవరితరము? స్త్రీపురుషుల కందఱకిని వందనార్హుఁడైన యీ నారీతిలకము మునితిలకుఁడైన మనువ్రాసిన

అరక్షితా గృహేరుద్ధాః పురుషైరాప్తకారిభిః
ఆత్మాన మాత్మనా యాస్తు రక్షేయుస్తాస్సురక్షితాః. *

అనిన వచనమును సోదాహరణముగా స్థాపించి, స్త్రీలకయి మహోపకారముఁ జేసినది. ఓ సోదరీమణులారా! గాంచితిరా పాతివ్రత్యప్రభావము! వనితలకుఁ బాతివ్రత్యమే శ్రేయమనియు, గ్రాహ్యమనియు, లలామభూతమనియు నమ్ముఁడు. పాతివ్రత్యమునకు సాటి నెక్కుడుధర్మము స్త్రీలకెద్దియు లేదు. పతివ్రతా స్త్రీలను సంరక్షించుటకయి సదా సర్వేశ్వరుఁడు సిద్ధముగా నుండును. పాతివ్రత్యమునకుఁ దన్నుఁ దానే రక్షించుకొను సామర్థ్యముగలదని కొందఱు చెప్పుదురు. అనఁగా పతివ్రతా స్త్రీలెంతయాపత్తులందైనను, ఎన్ని సంకటములలో మునిఁగియున్నను, వారికి స్వసన్మానములను గాపాడుకొను సామర్థ్య మీశ్వరుఁ డిచ్చును.

* ఆప్తులైన పురుషులచే గృహమున నిర్బంధింపఁబడు స్త్రీలు రక్షితురాండ్రుకారు; ఏ స్త్రీలు తమయాత్మను తామే కాపాడుకొందురో వారే సురక్షితురాండ్రు.

పతివ్రతలను దుష్టులచేతులలోనుండి విడిపించుట కయి పతివ్రత లవెంబడి యెల్లప్పుడును దేవదూత లదృశ్యులై తిరుగుచుందు రని యొకపాశ్చిమాత్యకవి వ్రాసియున్నాఁడు. కీచకుని గృహము నకుఁ బోవునపుడు ద్రౌపదీదేవి తనపాతివ్రత్యమును రక్షింపవల సినదని సూర్యునికి విన్నవింపఁగా,

క. "తరణియు దుఃఖిత యగుచ
న్తరుణిం గాచుటకు నత్యుదగ్రభుజావి
స్ఫురణాఢ్యు నొక్కరక్కసుఁ
గరుణార్ద్రమనస్కుఁడగుచు గ్రక్కునఁ బనిచెన్"

అని మహాభారతమునఁ జదువుచున్నారము గదా? దమయంతి శాపంబునఁ గిరాతుఁడు దగ్ధుఁడయ్యెననియు విందుము. ఈదేవ దూతలును, రాక్షసుఁడును, శాపసామర్థ్యమును పతివ్రతాస్త్రీల యొక్క సత్ప్రవర్తనమును, దృఢనిశ్చయమును, శౌర్యసాహస ములును అనియె చెప్పవచ్చును. తమధర్మమునకు భంగము కలు గుట సంభవించినప్పుడు పతివ్రతా నారీమణులకుఁ గ్రోధాతిరే కము కలుగును. ఆక్రోధాతిశయముచందె దుష్టుని శిక్షించి, పాతివ్రత్యమును సంరక్షించుకొనుసామర్థ్యము గలదు. కనుక నోహిందూ సుందరులారా! ప్రాణములైనఁ బోఁగొట్టుకొని మీ పాతివ్రత్యమును రక్షించుకొనుఁడు. మీసచ్ఛీల మనుధనమును అపహరించుట కయి యనేక నరచోరులు సదా తత్పరులై యుం దురు. మీకు విద్యనేర్పక మూర్ఖులను జేసి తమవలలో వేసికొన వలెనని యనేకులు స్త్రీవిద్య యక్కఱలేదని ప్రతిపాదించెదరు. వారిమాటలు వినకుఁడి. సద్విద్యను గఱచి, పతివ్రతలచరిత్రము

-లను జదివి, వారివలె ప్రవర్తించుటకు యత్నించుఁడి. విద్యనేర్చు
కొనిన నిట్టిసంకటములు రావని నాతాత్పర్యముకాదు. కాని
యిట్టి సంకటములు సంప్రాప్తించినపుడు మూర్ఖులవలె నిరాశను
బొందక విద్యనేర్చినస్త్రీలు ధైర్యము నవలంబింతురు. సంకట,
మును దొలఁగించుకొనుటకు వారికి ననేక యుక్తులు తోఁచును.
వీరమతికి శస్త్ర మెటుల నుపయోగించినదో యటులనే విద్య
యిప్పటి స్త్రీలకు సంకట సమయమునం దుపయోగించును. కనుక
మీపాతివ్రత్యరక్షణార్థమై మీరెల్లప్పుడును విద్యయనుశస్త్రము
ను వెంబడి నుంచుకొనుఁడి.

ఇట్లు నరాధముఁ డగులాలుదాసును యమసదనమునకుఁ
బంపి, వానిశరీరమును గుడ్డలో మూటగట్టి వీరమతి యామూ
టను గవాక్షములోనుండి వీధిలోఁ బాఱవైచెను. తదనంతరము
లోపలికి మఱి యెవరు రాకుండునటుల మేడత్రోవ లోపల బిగి
యించుకొని యిఁకనేమేమి విచిత్రములు జరగునో చూతమని
చేత ఖడ్గమును ధరించి గవాక్షమువద్ద నిలువఁబడెను. అంతే
రాత్రి గస్తి తిరుగు సంరక్షకభటులు కొందఱా మూటను
జూచి, విప్పి, దండనాయకుని కుమారునిశవ మని తెలిసికొని,
తత్క్షణమే యాసమాచారము దండనాథునికిఁ దెలియఁ జేసిరి.
తనపుత్రునిశవమును జూచి, దండనాయకుఁడు శోకాకులచిత్తుఁ
డై, యాశవ మెచ్చట దొరకినదని యాభటుల నడిగెను. జామో
తియొక్క గుప్తగృహసమీపమున దొరకినదని వారు చెప్పఁగా
నతఁడు వెంటనే యా వారకాంత యింటికిఁబోయి లాలుదాసుఁ
డేఁడియని యడిగెను. అందుపై జామోతి నవ్వి యతఁ డొక

క్రొత్తరంభావిలాసములో నున్నాఁడు. వెఱవకుఁడి; పిలుచుకొని వచ్చెదనని మేడపైకిఁ బోవుటకు వెడలెను. కాని పైకిఁ బోవు త్రోవనము మూసియున్నందున, నెన్ని పిలుపులు పిలిచినను, ఎవరునుఁ బలుకకపోయిరి. అప్పుడామె మఱలివచ్చి యీసంగతియంతయుఁ గొత్వాలుతోఁ జెప్పెను. అప్పు డతఁడు కొందఱు భటులను బిలిపించి, యామేడతలుపులను దీయ యత్నించెను. కాని జామోతియింట జరగిన ఘోరకృత్యము లన్నియు నామేడలో జరుగుచున్నందున నావేశ్యాంగన యెవ్వరికిని దీయ నలవిగాని ఘనతర మైనతలుపు ఆమేడకుఁ బెట్టించి యుండెను. కనుకఁ గొత్వాలు చేసినయత్నము లన్నియు విఫలము లయి తలుపు రాకపోయెను. అప్పుడు వీధిగోడకు నిచ్చెనవేసి గవాక్షములో నుండి లోపలికిఁ బోవ మని నిశ్చయించి యటులనే నిచ్చెన వేసికొని యొకభటుఁడు పైకెక్కి గవాక్షములోఁ దలఁ బెట్టఁగానె యచ్చట నిలుచున్న వీరమతి తనఖడ్గములో వానిమెడఁ ద్రుంచెను. అంత వానిమెడలోపలఁబడి, వానిమొండెము వీధిలోఁబడెను! అందుకు భయము నొందక మఱియొకఁడు పైకిరాఁగా పతివ్రతాతిలక మగుమనచరిత్రనాయిక వానినిగూడ ఖడ్గమునకు బలియిచ్చెను! ఇట్లు పదునొకండుగురు మేటిమగ లాయబలచే నిహతులైరి!! అప్పుడు పైకెక్కుట కేవీరుఁడును సాహసింపక పోయెను. ఇంతలో నీవార్త ప్రాతఃకాల మగుటవలన గ్రామములో సంతయునిండి, యావారవనిత గృహమునకు లోకులు గుంపులు గూడి రాసాగిరి. ఒకస్త్రీ పండ్రెండుగురుభటులను గూల్చిన దని యందఱనుకొనఁగ నాపట్టణపు రాజుకూడ వినెను.

అతఁ డిట్టి విచిత్రమును చూచుట కయి స్వయముగా నచ్చటికిపో యెను. అచ్చట నామె చంపినవారి నందఱినిఁజూచి, స్వయముగా నిచ్చెనపైకి నెక్కి, గవాక్షమువద్ద నిలువఁబడి, యిట్లనియె. "ఓ యసమాన శౌర్యము గల స్త్రీ! నీవెవ్వరవు? ఇట్లు నాప్రజలను జంపుటకుఁ గారణమేమి? నేనీపట్టణమునకు రాజును. నీకెవరైన నపరాధము చేసినపక్షమునఁ జెప్పుము. వారిని నేను దండించె దను." అందు పయి "మహారాజా! నేను చావడా కులోత్పన్నుఁ డయిన బిరజమహారాజుగారి చెల్లెలను ; ధారానగరమునకు నధి పతియైన యుదయాదిత్య మహారాజుగారి కోడలను. నా పేరు వీరమతి" అని చెప్పి తనవృత్తాంతమంతయు తన్ను మోసపుచ్చి వేశ్యాంగన యిచ్చటికిఁ దీసికొని వచ్చినవిధమును సవిస్తరముగాఁ జెప్పి, లాలుదాసుని యనుచితకృత్యమును దెల్పి, "నా పాతివ్రత్య రక్షణమున కయి నేను వానిని జంపితిని ; నన్నుఁ బట్టుకొనవ చ్చిన పదునొకండుగురనుగూడ అందునకే వధించితిని ; నేను క్షత్రియకన్యను. నాదేహమునందుఁ బ్రాణ ముండువఱకు నన్య పురుషస్పర్శ కానియ్యను" అని స్ఫుటముగా వీరమతి పలికెను. ఆమాటలువిని రాజెంతయు సంతసించి "రాజపుత్ర స్త్రీలకుఁ దగినపని చేసితివి ; వెడలిరమ్ము ; నిన్ను నేను నా పుత్రికవలెఁ బాలించెదను. నీపెనిమిటిని వెదకించెదను" అని పలికెను. కాని "నాపెనిమిటి వచ్చినఁగాని యీమేడతలుపు తియ్యనని ప్రతిజ్ఞ చేసియున్నాను. కనుక మొదట నాపెనిమిటిని దెప్పించినపక్షమున తమయాజ్ఞ శిరసావహించెదను. లేనిపక్షమున నిచ్చటనే దేహ మును విడిచెదను" అని వీరమతి యుత్తర మిచ్చెను.

అప్పుడు రాజు తనభటులను బంపి వెతకించి, కారాగృహమునం దున్నజగదేవుని దెప్పించెను. భర్తనుజూచి యామె యానందించి, మేకతలుపు తీసి వెలుపలికి వచ్చెను. రాజు జామోతిని కైదులోవేయించి దాని యిల్లంతయు జప్తుచేయించెను. పిమ్మట జగదేవ వీరమతులను దనరథమున నెక్కించుకొని, యింటికిఁ దీసికొనిపోయెను. పట్టణపుత్రోవను రథములో నెక్కి వీరమతి పోవునప్పు డనేక స్త్రీలు ఆమెకు వందనములు చేసి, కులాంగనలపాలిటిరాక్షసు లైన లాలుదాస జామోతులను శిక్షించి పట్టణపు పాతివ్రత్యమును రక్షించినమహాపతివ్రత యీమెయే యని వేయినోళ్ళ కొనియాడఁ జొచ్చిరి.

రాజుగారు పూర్వపుదండనాయకుని దుశ్చేష్టలను గనుఁగొని యతనిఁదీసి, జగదేవుని బుద్ధిప్రభావములఁ జూచి యతనిని దండనాయకునిగా నియమించెను. అధికారము చేతికి రాఁగానే జగదేవుఁడు రాజ్యమునందుఁ గల యవ్యవస్థయంతయు మాన్పి, రాజ్యములో నంతయు న్యాయము జరుగునట్లు చేసెను. దినదినము శౌర్యవీర్యాదులచే వాఁడు రాజునకు నధిక ప్రియుఁడయ్యెను. ఇంతలో వీరమతి గర్భవతియై యామెకుఁ బుత్రుఁడు పుట్టెను. అప్పుడు జగదేవుఁడు గొప్పయుత్సవముచేసి యాశిశువునకు జగద్ధవలుఁ డని పేరు పెట్టెను. ఈసంగతి తన తల్లిదండ్రులకుఁ దెలుపుట కయి యొకదూతను బంపెను. ఇట్లు సుఖముగాఁ గాలక్రమణము చేయుచుండఁగా నొకనాఁడొక చమత్కారము జరిగెను. అందువలన జగదేవుని కుటుంబమంతయు నాశముఁ జెందునేమో యని భీతిగలిగెను. అదియెట్లనిన :

జగదేవునికి నధికారప్రాప్తిమైనప్పటినుండియు దుష్టులకు బహు బాధ గలుగుచుండెను. కనుక వారందఱును జగదేవునిఁ జంపుట కై యనేకోపాయములఁ బన్నిరిగాని యవియన్నియు నిష్ఫలములయ్యెను. కాని యొకసంవత్సర మాపట్టణమునఁ గత్తెరలుపుట్టి లోకు లనేకముగాఁ జచ్చుచుండిరి. ఎన్నియుపాయములు చేసినను గత్తెర యాగకపోయెను. అప్పుడు రాజు సర్వప్రజాసంహార మగునేమోయని భీతిల్లి, తన్నివారణమునకై యూరిబైటనున్న కాళికాదేవినిఁ బూజించుటకు రోజును స్వయముగా వెళ్ళుచుండెను. ఇట్టి సంకటసమయమున నెవ రేమిచెప్పినను, ఎట్టి యసంభవములైన దైవికచమత్కారములను జూపినను రాజుగారు నమ్మఁగలరని తలఁచి దుష్టులొక యుక్తిని గల్పించిరి. వారిలోనొకఁడు కాళికాదేవి విగ్రహమునకు వెనుక నిలువఁబడి రాజుగారేకాంతముగాఁ బూజచేయునప్పుడు, దేవి పలికినటులే యిట్లనియె. “ఓమహారాజా ! నీభక్తికి మెచ్చితిని ; ఈరోగముపోవుట కొక యుపాయము చెప్పెదను వినుము. సర్వసద్గుణ సంపన్నుఁడైన యొక రాజకుమారుని నాకు బలియిచ్చినపక్షమున, ఈ రోగము పోయి నీప్రజలు సుఖింతురు ; నీవును నూరేండ్లు రాజ్యముచేసి యానంద మొందెదవు.” అందుకు రాజు “ఓతల్లీ! నారాజ్యములో సకల సుగుణములు గల రాజపుత్రుఁ డెవ్వఁడు గలఁడో నీవే యానతియిమ్ము” అనెను. అప్పుడు కాళికాదేవి యిట్లనియె. “వత్సా! నీరాజ్యములో నిట్టి రాజకుమారుఁడు లేఁడని చింతపడకుము. నీదండనాయకుఁ డగు జగదేవుఁ డిన్నిగుణములు గలవాఁడు. కనుక నతనిని బలియిచ్చిన పక్షమున నీవును, నీప్రజలును సుఖం

చెదరు." ఈమాటలు విని రాజు మిక్కిలి ఖిన్నవదనుఁడై యింటికిఁబోయెను. రాజు ఖిన్నవదనుఁ డగుటకుఁ గారణ మేమి యని, జగదేవుఁడు విచారించి, యాసంగతినిఁ దెలిసికొని, చిన్న పోవలదనియు, లోకులకొఱకును, రాజుగారికొఱకును, దాను సంతోషముతోఁబలి పోయెదననియును, రాజుగారితోఁ జెప్పెను. రాజు వలదని చెప్పెనుగాని యామాటలు వినక జగదేవుఁ డింటి కిఁబోయి భార్యతో నామాటలు చెప్పఁగా నామె తానును, దనకుమారుఁడును బలివచ్చెదమని చెప్పెను. ఇట్లు లోకహితా ర్థమై యాత్మదేహములను సమర్పింప నిశ్చయించి యాదంపతులు తమసొత్తంతయు బీదలకుఁ బంచిపెట్టి,యభ్యంగనస్నానము లాచ రించి, ప్రాతఃకాలమున మంగళవాద్యములతో దేవికడకుఁ బోయి రి. దేవికిఁ బూజచేసి, మొదటి పిల్లవానిని, పిదప వీరమతిని, తరువాత జగదేవుని బలియియ్యఁదలంచిరి. ఇట్లు ఆదంపతులు కృతనిశ్చయులై యున్న సమయమున రాజుగారికి నాసమాచా రము తెలిసి, వారి నివారించుటకై యతఁడు దేవిగుడికి వచ్చెను. వచ్చి జగదేవుని వలదని రాజు నివారించుచుండఁగా నాదుష్టులలో నొకఁడు మరల దేవి వెనుకకుఁ బోయి దేవివలెనే యిట్లనియె— "రాజా! వలదని యతని నివారింపకుము. ఈబలివలన నీకుఁ గలలాభము గలుగును." ఈమాటలు వినఁగానే రాజుగారికి సంశయము గలిగి, దేవి వెనుక వెదకి చూడఁగా నాదుష్టులకృత్రి మము తెలిసెను. ఇదేకథ కొందఱిట్లు చెప్పెదురు. జగదేవుఁడును అతని భార్యాపుత్రులును కాళికాదేవివద్దికిఁబోయి స్వదేహము లను స్వహస్తములతో బలి యిచ్చికొనిరఁట. వీరందఱు మృతు

లయినవెనుక రా జచ్చటికి వచ్చి, వారినిజూచి దుఃఖించి, తనదే హామునుగూడ దేవికి సమర్పింపఁ బోఁగా, దేవి ప్రత్యక్షయయి యతని నివారించి, మృతులయి పడియున్న జగదేవాదుల లేపె నఁట. ఈ రెండుచరిత్రములలో నేది నిజమై యుండవచ్చునో చదువరులే గ్రహింపఁ గలరు.

ఇట్లు దుష్టుల దుర్మార్గత తెలిసినతోడనే రాజుగారు వారికిఁ దగినశిక్షలను విధించి జగదేవుఁడు లోకహితార్థమైయును, రాజహితార్థమైయును జూపినసాహసమునకయి యతనికి నేమి యిచ్చినను ఋణము దీర నేరదని యెంచి, యతనికిఁ బ్రభావతి యనుతన కొమార్తె నిచ్చి వివాహము చేసెను. కూఁతుతో ననేకగ్రామాదుల నల్లునికి వరదక్షిణ యిచ్చెను. దుష్టులు జగదేవునకుఁ గీడు చేయఁదలఁచిరిగాని, యందువలన నతనికి మేలే కలిగెను.

ఈప్రకారము జగదేవుఁడు సుఖముగా కాలక్రమణము చేయుచుండఁగా నచ్చట ధారానగరములో ఉదయాదిత్యుఁడు వార్ధక్యమున రాణీగారి కుతంత్రములను గానలేక యామెచెప్పుచున్నట్టు రాజ్యము చేయుచున్నందున, రాజ్యములో నంతయు నన్యాయములు జరుగుచుండెను. ప్రజ లందఱు అసంతుష్టులై యుండిరి. ఈసంగతు లన్నియుఁజూచి దగ్గరనున్న యొక రాజు దండెత్తి వచ్చి, ఉదయాదిత్యునిరాజ్యమును దీసికొని, యతనిని అతని బాంధవుల నందఱిని గారాగృహములో వేసెను. ఈసంగతి యంతయు జగదేవునికిఁ దెలిసి యతఁడు, మామగారియాజ్ఞ పుచ్చుకొని, బయలుదేఱి, ధారానగరమునకుఁ బోయి, శత్రురాజుల నోడించి, తండ్రిగారిని మరల రాజ్యాధిపునిగాఁ జేసెను.

అప్పుడు మంత్రిసత్తముఁ డగుధీరసింహుఁడు రాజునకు జగదేవుని సమాచార మంతయుఁ జెప్పి, యతనియం దెంతమాత్రము తప్పులేదనియు, వాఘేలీరాణియొక్క కుయుక్తులే జగదేవుని దుఃఖములకుఁ గారణము లనియుఁ దెలియఁ జెప్పెను. అప్పు డుదయాదిత్యుఁడు జగదేవుని గౌఁగిటఁ జేర్చుకొని, ముద్దాడి, యతనిని యువరాజుగా నియమించెను. అప్పటినుండి ఉదయాదిత్యమహారాజుగారికి వాఘేలీరాణియం దసహ్యాత గలిగి, యాయన సోళంకీరాణిగారినే ప్రీతితోఁ జూచుచుండెను; కాని వాఘేలిని దిన్నగాఁ జూడవలసినదని పతివ్రతాతిలక మగు సోళంకీరాణి భర్తకుఁ జెప్పుచుండును. ఉదయాదిత్యుని యనంతరము జగదేవుఁడు సింహాసనము నెక్కి న్యాయముగా రాజ్యపరిపాలనము చేసెను.

జగదేవునకు ముగ్గురుభార్య లుండినను, వారియందఱిలో మొదటినుండి, పతికిఁ బ్రతికార్యమందును సహాయముచేసి, యతనిఛాయవలెఁ దిరిగిన వీరమతియే యతని ముఖ్య మహిషిగా నుండెను. కాని యామె సద్గ్రంథములను జదివినదిగనుకఁ గణ్వమహాముని శకుంతలకు నుపదేశించిన

> శుశ్రూష స్వగురూన్ కురు ప్రియసఖీవృత్తిం సపత్నీజనే
> భర్తు ర్విప్రకృతాపిరోషణమ యాస్మ ప్రతీపం గమః
> భూయిష్ఠం భవ దక్షిణా పరిజనే భాగ్యే ష్వను త్సేకినీ
> యాం త్యేవం గృహిణీపదం యువతయో వామాః కులస్యాధయః.*

అను సదుపదేశము ననుసరించి సదాచారిణియై, గృహిణి యన్న సార్థక బిరుదమునువహించెను.

రాణీరామాబాయి

"వజ్రాదపి కఠోరాణి మృదూని కుసుమాదపి
లోకోత్తరాణాం చేతాంసి కోహి విజ్ఞాతు మర్హతి.‡

ఈ యసమానసాహసము గలిగిన శూరనారీరత్నము రాజపుత్రస్థానములోని చిత్తూరు సంస్థానాధీశ్వరుఁ డగుజగమల్ మహారాజుగారి ధర్మపత్ని. ఢిల్లీచక్రవర్తులలో నుత్తమోత్తముఁ డని కీర్తినిఁ జెందిన యక్బరుబాదుషాతో జగమల్‌మహారాజు సమకాలీనుఁడు. రాణీరామాబాయి తనబుద్ధిప్రభావముచేఁ బెనిమిటిపయికి వచ్చిన సంకటములను బెక్కుసారులు తప్పించెను; గనుక అప్పటినుండి మహారాజుగారు భార్యయనుమతిలేక, యేకార్యమును చేయకుండెను.

తనసార్వభౌమత్వమును స్థాపించునప్పుడు, అక్బరుబాదుషా యీ చిత్తూరు రాజ్యముపైకి దండెత్తి వచ్చి, నీవు నాసామంతుఁడవుగానుండి నాకుఁ గొంత సాంవత్సరికపు సిస్తు చెల్లించుటకు నొప్పుకొనవలసినది ; లేనియెడల యుద్ధమునకు రావలసినది ; అని

* చ. గురులకు సేవఁజేయుము, మనుఁగుంగతిఁ జూడుము నీసపత్నులన్ ;
వరుఁ డలుకన్ వహించినను భర్తృవిరుద్ధవుగాకు మీసునన్ ;
పరిజనులందుఁ జూపుము కృపంగడుఁ ; బొందకుభాగ్యగర్వమున్ ;
తిరిగిన నిట్లు, కాంతురు సతీత్వము కాంతలు ; నింద్య లొండుచోన్.

---

‡ గొప్పవారిమనసు వజ్రమునకంటెఁ గఠోరముగాను, పుష్పమున కంటె మృదువుగాను ఉండును. కనుక వారి మనసు ఎవరు కనుఁగొనఁ గలరు ?

జగమల్ మహారాజునకు వర్తమానముచేసెను. అందుపయి జగమల్లుఁడు, మాబొందిలోఁ బ్రాణము లుండువఱకు మేము దీను లవలె మీకు శరణుచొచ్చి, మీసామంతులము కానేరము; మీతో యుద్ధమే చేసెదము. అని ఢిల్లీవల్లభునికి వర్తమానము చేసి, కోటద్వారము లన్నియు మూయించి, సైన్యసమేతుఁడయి, బురుజులమీఁది కెక్కి శత్రువులతో యుద్ధము చేయసాగెను. కాని ప్రతిపక్షు లగుతురుష్కు లధికు లయినందున, క్షత్రియులధైర్య మంతకంతకుఁ దగ్గుచుండెను. ఒకనాఁడు జగమల్ మహారాజుగా రొకబురుజుపయినుండి, శత్రువుల యమితసంఖ్యను, అసమానశౌర్యమును జూచి, తాము శత్రువులచే హతులై, తమస్త్రీలందఱును అగ్నిలోఁ బ్రవేశింప వలసినసమయము దగ్గఱకు వచ్చినదని తలఁచి యెంతయుఁ జింతాక్రాంతుఁడాయెను. అప్పుడు రామాబాయి సైన్యములోని భటులను ప్రోత్సాహపఱచుచు నచ్చటనే యిటునటు తిరుగుచున్నందున నామె తనపతియొక్క దైన్యమును జూచి, యత్యంతదుఃఖితురాలయి, సంకటమునుండి తొలఁగించుట కొకయుపాయము యోచించి, భర్తతో నిట్లనియె. "నేను మాఱురూపముతో శత్రుసైన్యములోనికిఁ బోయి, మనముఖ్యశత్రుఁ డగు అక్బరును జంపివచ్చెదను. మనరాజ్యమును రక్షించుకొనుట కయి, యింతకంటె వేరొకయుపాయము లేదు." ఈమాటలు విని రాజు, తనభార్యయొక్క సాహసమున కత్యంతాశ్చర్యముఁ జెంది, "ఇంత గొప్పకార్యము నీచేతఁ గానేరదు" అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈమాటలు విని రామాబాయి యిట్లనియె. "అందునుగుఱించి

మీరు సంశయింప నక్కఱలేదు. ఆభారమంతయు నీశ్వరునిమీఁదను నామీఁదను వేసి మీరునాకు అనుజ్ఞ యిండి. భర్తయనుజ్ఞచే భార్య యెంత గొప్పకార్యముల నయినను జేయఁగలదు." ఇట్లు భార్యచే ధైర్యముతో వేడఁబడినందున జగమల్ మహారాజుగారు కొంచెము యోచించి యిట్లనియె. "నీసుకుమారహస్తములచేఁ కఠినహృదయు లగు శత్రువుల హృదయభేదనము చేయఁగల నని నీకు ధైర్యము గలదేని నీయిష్టప్రకారము చేయుము. కాని వెంట నొకచిన్నకత్తి గుప్తముగా నుంచుకొనుము; ఎప్పుడయిన మానభంగ మగునట్టిప్రసంగము వచ్చినపక్షమున రాజపుత్రస్త్రీలకు యోగ్య మయిన యాత్మహత్య చేసికొని మానమును రక్షించుకొనుము." పతియనుజ్ఞ దొరికినతోడనే రామాబాయి యత్యంతప్రముదితహృదయ యయి, తనవేషమును మార్చి, కావివస్త్రములను ధరించి, ముక్తకేశిని యయి, పెద్దపెద్ద పూసలహారములను వేసికొని ఫకీరువేషమునఁగా తురకబైరాగివేషము ధరించెను. చిన్నఖడ్గము నొకదానిని గుప్తముగా దాచుకొని, ఫిడే లొకటి వెంటతీసికొని, యెవరికిఁ దెలియకుండ కిల్లా వెడలి, శత్రు సైన్యములోనికిఁ జొచ్చెను. అచ్చటి సంరక్షకభటులతో నామె "నేను బాదుషహాను జూచి యాశీర్వదింప వచ్చితిని ; న న్నతనివద్దికిఁ దీసుకొని వెళ్ళుఁడి" యని పలికెను. ఆమె మృదుమధురవచనములను విని, యామె యెవరోయొక గొప్పఫకీరయి యుండవచ్చునని యెంచి, యామెను బాదుషావద్దికిఁ దీసికొనిపోయిరి. అచ్చటికివెళ్లి యామె బాదుషాకుఁ దురష్కులకు యోగ్యమైనరీతిని జోహారులొనరించి, యాశీ

ర్వచనము లియ్యఁ జొచ్చెను. ఆమె ముఖలక్షణమును నిరీక్షించిచూచి, యక్బరు "నీవేమియిచ్ఛతో నిచ్చటికి వచ్చితివ"ని యడిగెను. "హిందూ దేశపుచక్రవర్తు లగుమిమ్మును ఆశీర్వదించి, ఈశ్వరభజనచే మెప్పించి బహుమతి పడయవచ్చితిని" అని యామాయబైరాగిని చెప్పెను. ఇట్లు చెప్పి యామె ఫిడేలువాయించి, దాని కనుకూలముగా నాలాపము చేసి, యొక హిందూస్థానికీర్తన పాడఁగా, అతిమధుర మయిన యామెకంఠస్వరము విని బాదుషా పరవశుఁ డయ్యెను. ఇట్లు అక్బరు తల్లీనుఁడై కనులుమూసికొని చేతులతోఁ బాటకుఁ దాళమువేయుట చూచి, యాయోగిని, మెల్లఁగా త్తితీసి, బాదుషాగారి కంఠముఁ దెగవేయ యత్నించెను. ఇంతలో గానము ఆగినందున బాదుషా కనులు తెఱచి, ఖడ్గపాణిని యయినయోగినినిఁ జూచి, ఆమె చేయఁదలఁచినపని యెఱిఁగి యుక్తితో నామెచేతిలోని కత్తి గుంజుకొనెను.

ఇట్లు తనమనోరథము విఫలముకాఁగా, రామాబాయి యేమియుఁ దోచక దిగ్భ్రమఁజెంది నిలిచి యుండెను. అప్పుడు అక్బరు "నీగానమునకు మెచ్చితిని; నీ కేమి కావలయునో యడుగుకొనుము; నీయపరాధము క్షమించితిని అని" పలికెను. ఆపలుకులు విని రామాబాయి తనవృత్తాంతమంతయు బాదుషాకుఁ దెలిసి, "ప్రాణములకాశపడక నే నిచ్చటికి వచ్చినాను; నాయుద్దేశము ఫలించినదికాదు. కనుక నేను మరల మాసైన్యములోకి పోఁగొల్ల. ఎవరిచేతనయిన నాశిరస్సు తెగవేయింపుఁడి. ఇదే నాయిచ్ఛ అనిచెప్పెను. ఇట్టి ప్రగల్భవచనముల కాశ్చర్యపడి, ఉదా

రుఁ డగుఢిల్లీశ్వరుఁ డిట్లనియె "నీ వెందుకొఱకువచ్చినను, శూరులగు నాభటు లొకయబలపై తమశస్త్ర నిపుణతచూపరు. నే నిచ్చటికి స్త్రీలతో యుద్ధము చేయుటకై రాలేదు" ఇట్లు పలికి ఆయసమానుఁ డగుబాదుషా, తనముఖ్యసేవకులను వెంటనిచ్చి రామాబాయిని జగమల్ వద్దికిఁ బంపివేసెను!

ఇట్లు భగ్నమనోరథయై తిరిగివచ్చినతరువాతఁగూడ రామాబాయి ధైర్యమును విడువక భర్తతో నిట్లనియె. "ప్రాణేశ్వరా! ఈతుచ్ఛులచేత మనమంగళము కోలుపోవుసమయము తటస్థించినది. కాని మనము ప్రాణావసానపర్యంతము దీనత్వముఁ జెందక వైరులతోఁ బెనఁగులాడి స్వర్గసుఖము అనుభవించెదము." ఇటు లనేకరీతుల బెనిమిటికి ధైర్యము చెప్పి యుద్ధము జరుపుచుండెను.

ఒకనాఁ డక్బరుసేనలు నిచ్చెనలు వేసికొని బురుజులపై నెక్క యత్నింపుచుండ వారిని వారించి, యనేకులను క్రిందపడవేసి, తమ సైన్యములను ప్రోత్సాహపఱుచుచు తటిత్తోయదములవలె బురుజులపై రామాబాయిగారును, జగమల్‌గారును తిరుగుచుండిరి. అప్పుడు తురకసైన్యములోనుండి వచ్చిన యొకబాణము తగిలి జగమల్ మహారాజు గతప్రాణుఁ డయ్యెను. అది చూచి క్షత్రియు లందఱు తమప్రాణముల కాశపడక కిల్లానుండి వెడలి, బురుజుల పైని నిలిచి, అక్బరుసైన్యముపై నిప్పులు కురియింపసాగిరి. ఇంతలో మ్లేచ్ఛసైన్యములో నంతటను మహారాజు చచ్చినసంగతి తెలిసి, వా రందుకు సంతసింపుచు కిల్లాలోనికి నెప్పుడు చొచ్చెద మాయని యోచించుచుండిరి. అంతలో నొక ద్వారమునుండి,

యనేక క్షత్రియసైన్యములు వెడలి, బాదుషాసైన్యములపైఁ బడి యార్చి పేర్చెను. అప్పుడు వారిలక్షణము చూడఁగా, వారు మరల లోనికిఁ బోదుమను ఆశ లేక, కన్నుల నిప్పులు రాల్చుచు, వీరావేశపరవశులయి, పగరపై నెగిరి యొక్కొక్కరు పదుగు రేసి ప్రతిభటుల ప్రాణములఁ గొనుచుండిరి. వారి రౌద్రావేశము చూడఁగా తురక లప్పుడే నిశ్శేషు లగుదురని తోఁచెను. ఈసైన్యములో అందఱికంటె ముందుఁ బురుషవేషమున నసమానరణప్రియ తను జూపుచున్నది పతివిరహితయగు రామాబాయియే! పతి ప్రాణములకు మారుగా బాదుషాప్రాణములు బలి యియ్యకపోయినయెడల తనజన్మము వృథాయని యెంచి, త్రిపురమర్దని యవతారమును ధరించి, యెదురుగ వచ్చినవారి నందఱిని ఖడ్గమునకు బలి యిచ్చుచు, నొక్కొక్కయడుగు ముందుకు నతిత్వరగాఁ బోవుచు, ఎట్లైన బాదుషాను సమీపించి, యతని శిరము తన చేతి ఖడ్గముతో నఱకవలెనని యత్నించుచుండెను. ఆమె, నడుమ వచ్చిన ప్రతిభటుల రక్తముతో స్నానము చేయుచు, ప్రతిభటుల ఆయుధములచే శరీరముపై పెక్కుగాయములైనను, తనప్రయత్నములను వదలక, రాజమందిరద్వారమువఱకుఁ బ్రవేశించెను! అప్పటికిఁ బోవువఱకీమెబలము చాల తగ్గినందువలన నచటి భటు లామెను బట్టుకొని అక్బరువద్దికిఁ దీసికొనిపోయిరి. ఆమె సాహసధైర్యశౌర్యాదులు వినియుఁ గనియు బాదుషా యత్యంతాశ్చర్యము నొంది, యిట్టి శూరనారీమణిని గాంచుట దుర్లభమని యెంచి, సమీపవర్తినులగు పరిచారికలను పిలిచి, ఆమె శరీరమునందలి గాయము లన్నియు కడిగి, ఔషధోపచారము

చేయుఁడని యాజ్ఞాపించెను. ఇట్లుచ్చుట కొన్నిరోజులవఱకు ఉప చారములు జరిగినతరువాత, ఆమెగాయములు చాలవఱకు మాని, యామెకుఁ బూర్వబలము వచ్చెను. అంతట నామె యొకరోజు బాదుషాను చూడవలయునని యిచ్ఛ దెలుపఁగా నామెను, బాదుషాముందటికిఁ దీసికొనిపోయిరి. అప్పు డామె నిర్భయ ముగా బాదుషాతో నిట్లనియె. "నేను అనేక పర్యాయములు నిన్నుఁ జంపఁ బ్రయత్నించితిని. కాని యీశ్వరేచ్ఛ వేరుగా నున్నందున నాప్రయత్నములన్నియు నిరర్థకము లయినవి. నా ప్రాణము లున్నయెడల ఎన్నటికైనను నాపెనిమిటిని జంపినపగ సాధింపకపోను. కాన ఇప్పుడు నేను నీచేతఁ జిక్కినందున ఈసారి క్షమకుఁ బాత్రురాలను కాను. మరణమునకును నేను వెఱచుట లేదు. ప్రాణేశ్వరుని సమీపమునకుఁ బోవలె నన్నయిచ్ఛ నన్ను త్వరపెట్టుచున్నదిగనుక, మీరు తమసేవకులలో నెవరికైన నన్ను త్వరగా యమసదనమునకుఁ బంపుటకు ఆజ్ఞ యియ్యవలసినది." ఇట్టి ధీరోదాత్తవచనములు విని అక్బరుబాదుషా కొంతసేపు చింతాక్రాంతుఁడయి, ఆమెతో నిట్లనియె. 'ఓ! శూరనారీరత్న మా! ఇంతపతిప్రేమ గలిగినట్టియు, శౌర్యము గలిగినట్టియు నీమీఁద నాశస్త్ర మెట్లాడును? నేను శూరపురుషులతో యుద్ధము చే యుదునే కాని, స్త్రీలకొఱకముల్లయినను దాకనియ్యను. నీపెనిమిటి గతించినందునకయి నాకును మిక్కిలి వ్యసనముగా నున్నది. మిమ్ము ను మా అంకితులను జేయుట మాపనిగాని, మిమ్మును జంపుట మా ముఖ్యోద్దేశముకాదు. అయినను జరిగిపోయినసంగతికి దుఃఖించిన ప్రయోజనము లేదు. ఇప్పటికయినను మీరు నేనన్నప్రకారము

నాకువశ్యులయి మెలఁగుదు రేని, ఈయుద్ధము ఆపివేసి మీ దేశవా సులకందఱికి అభయ మిచ్చెదను.” ఇందుకు రామాబాయి యిట్లనియె. “ఈచిత్తూరు సంస్థానములో క్షత్రియు లుండువఱకు ఈ రాజ్యము మీచేతఁ జిక్కనేరదు. రాజపుత్రులబొందిలోఁ బ్రాణము లుండువఱకు వారందఱు మీతో యుద్ధము చేయుదురుగాని, దీను లయి మీకు శరణు రారు. వారందఱు నిహతు లయిన తరువాత మీరు మీయిష్టప్రకారము చేసికోవచ్చును.” అప్పు డక్బరు “మీరు మ్లేచ్ఛులు దుష్టులని మమ్మును నిందించెదరు. కాని మీయందును మాయందును గల భేదము చెప్పెదను వినుము. నీవు నన్నుఁ జంపుట కనేక యత్నములు చేసితివి. ఇప్పటికిని నీవు నన్నుఁ జంపుటకు కృతనిశ్చయురాలవుగానే యున్నావు. నేను మీహితము కొఱకయి చెప్పిన మాటలు నీవు వినుచుండ లేదు. నీ విన్నిసారులు నాచేతఁ జిక్కినను నిన్ను శిక్షింపక నేను విడిచిపెట్టినాను. ఇందువలననే మీ క్రూరతయు మాసాధుత్వమును దేటపడుచున్నవి” అని చెప్పి, ఆమెను బల్లకిలో నెక్కించుకొని, కిల్లాలో విడిచిరండని సేవకులకు నాజ్ఞాపించెను. అప్పుడు రామాబాయి తన ప్రయత్నము లన్నియు నిరర్థకము లయినందుకుఁ జింతించుచు, స్వజాతినింద వినినందువలన రోష మావహిల్ల కన్నులబాష్పకణము లొలుక, పంజరములోఁ జిక్కినపులివలె నేమియుఁ జేయలేక కిల్లాద్వారము సమీపించి తనబిడ్డలకడఁ జేరెను. అంత నామె యచ్చట కిల్లాలో నున్న రాజపుత్రుల నందఱిని బిలిపించి, యొకగొప్పసభ చేసి, “ఓ! క్షత్రియవీరులారా! ఇదివఱకు మీరు మాసంస్థానమును

రక్షించుటకయి సింగములవలెఁ బోరాడితిరి. మీబాంధవులలో ననేకులు ఈయుద్ధమున మృతులయిరి. ఇంతచేసినను మనము గెలుతు మన్నయాశ అడుగంటినది. కొద్దిరోజులలోనే మ్లేచ్ఛులు కోటలోనికిఁ జొరఁబడుదురు. కాన నిఁక ప్రాణముల కాశపడక మీశౌర్య మంతయుఁ జూపి వీరశయనము నొందవలసినది. ఇదియే క్షాత్రధర్మము" అని వారికి నుత్సాహము కలుగునట్లు సంభాషించెను. అందుకు వారందఱును సంతోషముతో యుద్ధమునకు సన్నద్ధు లయిరి. కాని వారిలో నొకసర్దారుఁడు "తల్లీ! మన మిట్లు వ్యర్థముగాఁ బ్రాణములఁ గోలుపోవుట కంటె బాదుషాగారితో సంధిచేసి రాజ్యమును సంరక్షించుకొనుట మేలు" అని పలికెను. ఆమాటలు విని రాణీరామాబాయిగారసహ్యపడి, కన్నుల నిప్పులురాల క్రోధాయమానమానస యయి యాసర్దారునిఁ జూచి, "నాప్రాణవల్లభునిఁ జంపినదుష్టునితో సంధిచేయుమని చెప్పుటకు నీ కెట్లు నోరాడెను? నీముఖము చూడఁ గొల్లను. ఈక్షణమే నాయెదుటనుండి వెళ్ళిపొమ్ము" అని పలికెను. ఇట్లామె పలుకఁగా నక్కడ నున్నవారందఱును వాని నత్యంత తిరస్కారదృష్టితోఁ జూడ వాఁడును మిక్కిలి లజ్జితుఁడయి తల వంచుకొని తొలఁగి చనెను.

అంత నామె వారలనందఱినిఁజూచి, వారి స్వామిభక్తికి మెచ్చి "మీరందఱు క్షత్రియధర్మమును ఎఱుఁగుదురు. శత్రు వెంతమంచివాఁడయినను, మనస్వాతంత్ర్యమును నష్టము చేయుటకయి వాఁడు వచ్చినప్పుడు, మనము వానితో యుద్ధముచేయవలసిన దేకాని, సంధిచేయకూడదు. క్షత్రియునకు యుద్ధమందుఁ

జచ్చుట వివాహాముతో సమానము; సంధిచేసి బ్రదుకుట చావుతో సాటి కాన నుత్తమక్షత్రియు లగు మీ రెట్టిమరణము కోరవలయునో నేను వేరుగఁ జెప్ప నక్కఱలేదు" అని ముచ్చటించెను. అందుపై సర్దారు లందఱును ఏకముఖముతో, మేమందఱము మానాణికొఱకును, రాజ్యముకొఱకును ప్రాణముల యం దాశయుంచక వైరులతోఁ బోరాడి భూదేవికి రక్తస్నానము చేయించి, మాశిరములను అర్పించెదము, అని గర్జించిరి. ఆగర్జనకు నెంతయు సంతసిల్లి రామాబాయి వారినందఱిని, యుద్ధమునకుఁ బంపెను. అట్లు వారు దండు వెడలినతరువాత, రామాబాయి, తమకుమార్తె లగుచంద్రావతి, లీలావతులను బిలిచి తనతోడ వారిని పరలోకయాత్రకు రమ్మని యెట్లు చెప్పుదు నని విచారపడుచుండెను. ఇంతలో వారిరువురు సంగతు లన్నియు విని తల్లిపద్దికి వచ్చి కూర్చుండిరి. వారిలోఁ బెద్దకూఁతురివయస్సు పదునేడుసంవత్సరంబులును, చిన్నకూఁతురివయస్సు పదునేను సంవత్సరములును. యౌవనావిర్భావముచే నత్యంత సుందరముగాఁ గానఁబడుచున్న కొమార్తెలను జూచి కొంత సే పామెకు నేమియు పలుకుటకు నోరాడకపోయెను. కొంత సేపటికి నామె ధైర్యము తెచ్చుకొని పుత్రికలతో నిట్లనియె. "నే నెన్ని ప్రయత్నములుచేసినను దుర్భాగ్యవశమున మనకు జయము కలుగక తురకలచేతులలో మనము పడవలసి వచ్చినది. కనుక మన మందఱము అగ్ని దేవుని ఆశ్రయించి, అపవిత్రులయినతురకలచేతులలోఁ జిక్కక, శాశ్వతసుఖము గలస్వర్గమున కేగి సుఖింపవలయునని నేను నిశ్చయించినాను. కనుక మీ రీలోకములో నే

యుండి యనేకదుఃఖములను అనుభవించఁ దలఁచెదరో, లేక పతి ప్రాణాలుపోవు పరమపదమునకుఁ బోవఁదలఁచెదరో, త్వరగాఁ జెప్పుఁడి". అందుకుఁ ఇంద్రావతి మిక్కిలి యుత్సాహముతో "అమ్మా! మేమురాచకన్నెలమై ప్రాణములు దాచుకొనుటకు యత్నించెదమా? ఇట్టిస్థితియందుఁ బ్రదికియుండి తురకలచేతుల లోఁబడి మానభంగమును బొందుట మాకెల్లరకు ఇష్టమగును? మనపూర్వులందఱ ఆపత్సంకట సమయములందుఁజేసిన స్తుత్య కృత్యమునే చేయుటకు మేమును సిద్ధముగా నున్నాము" అని చెప్పెను. ఆబాలికయొక్క ధీరవచనములు విని రామాబాయి మిక్కిలి సంతసించి, వారిని కౌఁగిలించుకొని, యిట్టిసుగుణవతులీజగమున నుండినపక్షమున నెట్టిమహాకార్యములు చేసియుందురో యని తలఁచి, కన్నులబాష్పబిందువులుగార కొంతసేపు దుఃఖించెను. అప్పుడా బాలికలుగూడ ఆర్తనాదము వెసఁగ శోకించిరి. ఇట్లు కొంతసేపు మనోదుఃఖము బాష్పరూపముగ వెలువడిన తరువాత, రామాబాయి దుఃఖమును ఆపుకొని బాలికలకు ధైర్యము చెప్పి వారినోదార్చెను. వారినిఁ దీసికొని రాజపుత్రులు యుద్ధమునకు సన్నద్ధు లయియున్నచోటికిఁ బోయి వారిలోఁ బ్రతివానికి నుత్సాహము గలుగుమాటలుమాటాడి, "రేపు ప్రాతఃకాలమున మీరందఱు, ప్రాణములు పోయినవని యెంచి, శత్రుసేనలతో యుద్ధము చేసి ముక్తి వడయుఁడి" అనిచెప్పి, వారిభార్యల కడకుఁబోయెను. పురుషులు యుద్ధమునకుఁ బోయినతోడనే వారి స్త్రీలు ఎవరికి వారు చితులమర్చుకొని, అందు కూర్చుండి, నిప్పు ముట్టించుకొని పతివ్రతలపదవికిఁ బోవలయుననియు, తురకలు

కిల్లాలోకి వచ్చునప్పటికి నచ్చట మంటపొగలును, భస్మరాసులును తప్ప మ తేమియు నుండకుండ చేయవలసినదనియు నావీరపత్నులకు రాణీగా రాజ్ఞాపించి స్వమందిరమునకుఁ బోయిరి. స్వమందిరమున రాత్రి అంతయు రాణీగారు ఈశ్వరునిఁ బ్రార్థించుచుండిరి. కడమ స్త్రీలందఱును తమతమ యత్నములలో నుండిరి.

తెల్లవారువఱకు రాజపుత్రు లందఱు యుద్ధసన్నద్ధులై యొకరొకరుగా వెళ్ళి కోటద్వారము సమీపమున గుంపులుగూడిరి. అప్పుడు వారిమనోవికారము లన్నియు నేకీభవించి శత్రుసంహారేచ్ఛయందుఁ గలిసినందున వా రప్పుడు ప్రత్యక్షకాలాంతకులవలెఁ గానఁబడుచుండిరి. వారిభార్యలు తమప్రియపతులయొక్క కడసారిదర్శనము చేసికొని పోవలయునని యెంచి, అప్పటికి వచ్చి యిప్పుడు తప్పిన మరల నగుపడరని యెంచి తమప్రియపతులను, పుత్రులను, అన్నలను, దమ్ములను, కౌగిలించుకొనుచు, ముద్దాడుచు, మ్రొక్కుచు, తనివి తీరకుండ నేడ్చుచుండిరి. వారి మధ్య వారికందఱికిఁ బూజ్యురాలగు రామాదేవి తనకొమార్తెల నిద్దఱిని నిరుప్రక్కల నుంచుకొని మిక్కిలి ఖేదముద్రతో నావీరులను, వీరపత్నులను జూచుచుండెను. ఇట్లొకముహూర్తము వఱకు అచ్చటిపురుషులును స్త్రీలును గొల్లు మని రోదనము చేసిరి. ఇంతలో రామాబాయిగారు ధైర్యము తెచ్చుకొని, స్త్రీ సమూహములోనుండి వెడలి వచ్చి ఘర్ఘర స్వరముతో "ఓ రాజపుత్రులారా! మీరు మీశరీరముతో మీ స్త్రీలయొక్క మానముగూడ మ్లేచ్ఛులకు నొప్పగింప, నిశ్చయించితిరాయేమి" అని పలికెను. ఈమాటలు కర్ణశూల

మువలెఁ దోఁచినందున "అట్లుకాదు అట్లుకాదు." అన్నశబ్ద మంగళి నోటినుండి వెడలెను. "అట్లైనరోదనము చాలించి పురుషులు యుద్ధమునకును స్త్రీలు అగ్నిప్రవేశమునకును వెడలవలయును. విలంబము చేయవలదు" అని రామూబాయి యాజ్ఞాపించెను. యజమానురాలి యాజ్ఞ యైనతోడనే, పురుషులు తమఖడ్గకార్యమునకును స్త్రీలుఁతమ యగ్ని కార్యమునకును వెడలిరి.

అప్పుట తురుష్కులు ఆరోజున కిల్లాద్వారము తెట్లైనఁ బగులకొట్టుకొనిలోనికిఁ బ్రవేశింపవలయు నని యత్నించుచుండిరి. అంతలో కిల్లాయొక్కపూర్వద్వారకవాటములు తెరచుకొని వేలకొలఁది రాజపుత్రులు 'హరహరమహాదేవ' యన్న రణనాదము చేయుచు వెడలిరి! వారి భయంకరమయిన యుగ్రతను జూచి తురుష్కులు కొంత వెనకకు జరిగిరి; కాని మరల ముందుకు వచ్చి మొగలులు పోరాడసాగిరి. వారికప్పుడు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఒకవైపు హతాశు లయినను శౌర్యముతోఁ బోరాడువారును, రెండవవైపు కొద్దిగా గెలిచినయెడల మనమే రాజులమన్న నిశ్చయముతో, బోరాడువారును గలిగియున్న యారణము పదునెనిమిదవ నాటిప్రాతఃకాలమందలి భారతయుద్ధమును బోలియుండెను. హిందువు లొకవయిపునను దురుష్కు లొకవయిపునను తమ శౌర్యాతిశయమంతయుఁ జూపుచుండిరి. ఈరాజపుత్రుల నెటులనైన గడచి కిల్లాలోనికిఁ బోవలయు నని తురకలు ఘోరముగాఁ బోరాడుచుండిరి. ఆ రెడిదీపమునకుఁ గాంతి

హెచ్చునన్న నామెతచొప్పున రాజపుత్రుల వీరావేశ మంత కంతకు హెచ్చుచుండెను. ఇట్లు కొంతసే పొంతగారులను నుగ్గు చేసికొని పీనుంగుపెంటలు కావించిరి. తరువాత తురకలసైన్యములు నలు దిక్కులనుండి నొక్కి పట్టిన రాజపుత్రులపైఁ గవియఁగా రాజపుత్రు లనేకులు గతప్రాణులైరి. ఇట్లు అనేక రాజులు క్రమక్రమముగాఁ గూలుచున్నను రాజపుత్రులు శత్రులకు వెన్నిచ్చి పారరైరి. ఇంతలో సాలంబారుఁ డనురాజపుత్రుల ముఖ్య సర్దారుఁడు పడెను. అతని మృత్యువుఁ గాంచి మిగిలిన రాజులందఱు ధైర్యము విడిచి యుద్ధపరాఙ్ముఖు లగుటకు యత్నించుచుండిరి. కాని వారినందఱిని మఱల యుద్ధమునకుఁ ద్రిప్పుట కొక వింత జరిగెను. అందుచే వారందఱు మఱలి తిరిగి యుద్ధమునకుఁ బ్రవృత్తులైరి. ఆవింత యేదనః—

ఈయుద్ధము జరగుటకుఁ గొన్నిరోజులు పూర్వము పదునెనిమిది సంవత్సరముల రాజపుత్రునికిని పదునేను సంవత్సరముల బాలికకును వివాహ మాయెను. యుద్ధమునకుఁ బ్రారంభ మయినదినమున నాకుఱ్ఱవాఁడు ఖడ్గము తీసికొని యుద్ధమునకు బయలుదేరెను. అప్పు డానవోఢాబాలిక తనభర్తతో యుద్ధమునకుఁ బోయెద నని సన్నద్ధురా లాయెను. పోవలదని యెవ రెంతచెప్పినను వినక, తనపతి దేహమువాల్చినచోటనే తనదేహమును వాల్చెద నని దృఢముగాఁ బట్టుపట్టెను. ఇట్టికొడుకుకోడండ్ర నిశ్చయమును జూచి యాపిల్లవానితల్లి సంతసించి, వారికి బ్రోత్సాహము కలుగునటుల ననేకవచనములు చెప్పి, వారిచేతికి ఖడ్గముల నిచ్చి కొంతదూరమువఱకు వారినిఁ బంపి తిరిగిపోయెను.

వెనుక వర్ణించినట్లు, కొందఱు రాజపుత్రులు యుద్ధరంగమునుండి పాఱి వచ్చుచున్నసమయమున, ఈనూతన బాలదంపతులు రణములోనికిఁ బ్రవేశించిరి. వారు శత్రుసంహారము చేయుటను జూచి పాఱిపోవుచున్న క్షత్రియులు సిగ్గుపడి, మఱల యుద్ధము లోనికిఁ జొచ్చిరి. ఆబాలుఁడును, వానిభార్యయు ననేకులనుయమ సదనమునకు నంపి తుదకు వారును చిరస్వర్గసుఖము ననుభవించుటకయి యుద్ధరంగములో హతులయిరి. తరువాత తురకలు హతశేషు లయినక్షత్రియుల నొక్కరొక్కరిని జంపి కోటలోనికిఁ బోవుటకు సిద్ధ మయిరి.

కొన్నిదినములక్రిందట సౌఖ్యమున కాటపట్టయిన జగమల్ మహారాజుగారికోట అప్పుడు దుఃఖమునకుఁ బుట్టినిల్లాయెను! రాజగృహమునందు, చిచ్చు సామగ్రి సిద్ధముచేసికొని రాణీరామాబాయిగారు దరుప్రక్కల నొక్కొక్కకొమాత్తి నుంచుకొని, యితర రాజస్త్రీలతోడ మిక్కిలి విచారముతోఁ గూర్చుండియుండెను. వారందఱు కొంతసేపు రాజపుత్రులకు జయ మిమ్మని యీశ్వరుని ప్రార్థించి, తల యెత్తి యేమి వార్తయని యెదురు చూచుచుండిరి. ఇంతలో శరీర మంతయు రక్తములో నిండి, లెక్కలేని గాయములచే బాధపడుచున్న పురుషుఁ డొకఁడు మహావేగముతో నచ్చటికి వచ్చెను. వానిని గుర్తించి రామాబాయి "ఓ రామసింగా! జయమేనా?" అని యడిగెను. ఇంతలో నాపురుషుఁడు నిలువలేక భూమిపైఁ బడి, తలయెత్తి రామాదేవికి వందనము లాచరించి "అమ్మా! ఇం కెక్కడి జయము? ఆయుధము పట్టుకొనుశక్తి మాచేతులలో నున్నంతవఱకు మేము పోరాడి,

వైరుల పీనుఁగు పెంటలు చేసితిమి. కాని మీదురదృష్టమువలన మనవారందఱు మడిసిరి. ఒక రిద్దఱున్న వారు; కాని వారును మృతు లయినవారే యని తలంపవలసినది. తూర్పుద్వారము వద్దఁ బడిన పీనుఁగులగుట్టను గొద్దికాలములోఁ దీసివేసి తురకలు కోటలోనికి రాఁగలరు." అని చెప్పి మాటాడలేక కొంత కొట్టుకొని ప్రాణములను విడిచెను.

వాఁ డట్టి కర్ణకఠోర మయిన వర్తమానము చెప్పి ప్రాణము విడుచుటఁజూచి, రాజపుత్రస్త్రీ లందఱిని జూచి యామె యిట్లనియె. "అక్కలారా! ప్రాణసమాను లగు మీపతులును, దమ్ములును, బుత్రులును యుద్ధములోఁ జచ్చి స్వర్గమునకుఁ బోయిరి. వారియంశము మీయందుఁ గలదు. ఇఁక నాలస్యము చేసిన యెడల వీరకాంతలు వీరమాతలు అగు మీరు మ్లేచ్ఛులచేఁ జెర పట్టఁబడి దూషిత లగుదురు; వారికి దాసీ లయి యుండవలసి వచ్చును. ఈశబ్దోచ్చారణయే నాకెంతయో శ్రవణకఠోరములుగా నున్నవి. కనుక శీఘ్రముగా నగ్నిలోఁ బ్రవేశింపుఁడు. ఇటులఁ జేసినచోఁ దప్పక స్వర్గసౌఖ్య మనుభవించెదరు." ఈ మాటలు విని యందఱును మేము సిద్ధముగా నున్నారమని యరచి తమతమ పసిపిల్లలను తీసికొని అగ్నిలో దుముకుటకు సన్నద్ధులైరి. ఇంతలోఁ దూర్పు ద్వారములోఁ బ్రవేశించిన తురకల "దీన్ దీన్" అన్నరణఘోష వినఁబడినందున, స్త్రీలందఱును, త్వరపడి చితులపై నెక్కి, చితులకు నిప్పు ముట్టించిరి. క్షణములో కోట అంతయు నగ్నిమయ మాయెను. మండుచుంటల దాహమునకు తాళఁజాలక తురకసైన్యములు వెనుకకు జరి

గెను. కాని యొక రాజపుత్ర స్త్రీయయినను మంటలోనుండి పారిపోలే కాదు. మంట లన్నియుఁ జల్లారినతరువాత అక్బరు బాదుషా కోట చూడవచ్చెను. అప్పుడు కోట జనశూన్యమయి, నిశ్శబ్దమయి, మహాభయంకరమయి తోఁచెను. భస్మములై పడి యున్న యార్యవీరాంగనలను జూచి ఆబాదుషా మిక్కిలి దుఃఖించి "పాతివ్రత్యము రక్షించుకొనుటలో నార్యస్త్రీలతో సమానమే స్త్రీలునురారు; వీరే యుత్తమోత్తమ పతివ్రతలు" అని పలికెను.

ఈ చరిత్రమునందు పతి భక్తి ధైర్య సాహసములను గుఱించి చరిత్రనాయిక యగు రామాబాయిని, పాతివ్రత్యరక్షణమునందుఁ గల తత్పరత్వవిషయమయి రాజపుత్ర స్త్రీలను, స్వదేశాభిమానమును గుఱించి బాలదంపతులను, ఔదార్యమునకయి అక్బరు బాదుషాను వేయినోళ్ల కొనియాడవలయును!

కుమారీ ప్రేమదేవి.

"భవాదృశాం హి లోకాభ్యుదయాయ తాదృశాం" *

ఈమె ఢిల్లీనగరమునందు ౧[illegible] వ సంవత్సరము ఆగష్టునెల ౧౬ వ తేదిని జన్మించెను. ఈమెతండ్రిగారగు దేవీప్రసాదుగారు, ఇంజనీరింగు ఇలాఖాలో అసిస్టాంటు ఇంజనీరుగా నుండిరి. దేవీప్రసాదుగారికి స్త్రీవిద్యయం దభిమానముగలదు కనుక ఇతరులవలె వారు పుత్రికాజన్మమునకు దుఃఖించినవారు కారు. ఈ భరతఖండమునందలి స్త్రీల దురదృష్టమేమోకాని ఆడుపిల్లపుట్టినదని విన్నతోడనే, యేదో యొక గొప్పసంకటము సంప్రాప్తించినట్లు తండ్రియు, ఆప్తులును చింతాక్రాంతు లయ్యెదరు. బాలసాల మొదలైన వేడుక లంతగా చేయరు. ఆడుపిల్లలను ఎత్తుకొని ముద్దాడనని [illegible]వహించిన [illegible]లుగూడ మనదేశమునందు అనేకులు గలరు. ఇట్లు బాలికాజన్మ మత్యంత మశుభప్రదమని జనసామాన్య మెంచెదరు. ఇట్లెంచుటకు, స్త్రీవిద్యాభావమువలనను, స్త్రీస్వాతంత్ర్యాభావమువలనను హిందూసుందరీమణులకుఁ గలిగిన దురవస్థయే ముఖ్యకారణమని తోచుచున్నది. ఈ దేశములోపల స్త్రీపరంపరాభివృద్ధికై "పుత్రేణదుహితా సమా" యన్న పురాతనవచనము సత్యమని మాదేశస్థులు శీఘ్రకాలములోనే యెంచుదురుగాక. పుత్రజన్మోత్సవములవలెనే పుత్రికాజన్మోత్సవముకూడ ఆనందముతోఁ జేయుదురుగాక.

---

* "ఇట్టివారిజన్మము లోకహితముకొఱకే."

దేవీప్రసాదుగారు స్త్రీవిద్యాభిమానులని వెనుక వ్రాసియుంటిని. ప్రేమదేవి కైదుసంవత్సరము లది కాఁగానే యామెను తండ్రి కుమారీపాఠశాలకుఁ బంపెను. దేవీప్రసాదుగారిభార్యయు విద్యావతి యైనందున ఆమె తన కూఁతునకు విద్య గఱపుచుండెను. ఇట్లు పాఠశాలయందును, ఇంటను విద్య నేర్చినందున ప్రేమదేవికి నేఁడు సంవత్సరములప్రాయము వచ్చువఱకు నాగరీభాష సంపూర్ణముగా వచ్చి, సంస్కృతమునందుకూడ కొద్దిగా ప్రవేశము గలిగెను. అంత నింటిలో నొక యుపాధ్యాయుని నియమించి, ఆమెకు ఇంగ్లీషు నేర్పఁగా బుద్ధి సూక్ష్మతవలన నామె తొమ్మిదిసంవత్సరముల ప్రాయమువఱకును నింగ్లీషు పుస్తకములు నాల్గు నేర్చుకొనెను! దినదిన మిట్లు విద్యయం దధికప్రీతి గలదై జ్ఞానాభివృద్ధిఁ జేయుచుండెను.

బాల్యమునందుండి యామె యీశ్వరునియం దధిక విశ్వాసము గలిగి ప్రవర్తించుచుండెను. ఈశ్వరుఁడు సకలమానవుల ప్రార్థనలను విని వారివారి మనోరథములు పూర్తి చేయునని యామె నమ్ముచుండెను. ఇట్లునమ్మి ప్రతిదినము ప్రాతస్సాయంకాలములయందు నీశ్వరునిఁ బ్రార్థించును. ఈమెభక్తిఁ జూచి తల్లిదండ్రు లెంతయు సంతసిల్లిరి. ఇట్లు నామె కిరండు పండ్రెండు సంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చునప్పటికి ధర్మశ్రద్ధ హెచ్చి ఆమె ధర్మగ్రంథముల ననేకములను శోధించెను. తుదకు జగత్తులోని సౌఖ్యము లన్నియు తుచ్ఛము లనియు, ఈశ్వరభజనమునఁ గలిగినట్టియు పరోపకారమువలనఁ గలిగినట్టియు సౌఖ్యమే నిజమయిన సౌఖ్య మనియును, ఆమె నిర్ధారణము చేసి, అట్లు ప్రవర్తించు

టకు నిశ్చయించెను. ౧౮౮౭ వ సంవత్సరమున ఎస్. ఎస్. అగ్నిహోత్రియను ధర్మశీలుఁ డొకఁడు దేవధర్మమను నవీన ధర్మమును స్థాపించి, అందునుగుఱించి లోకుల కుపదేశము చేయుచుండెను. ఈ సమాచారము ప్రేమదేవిగారికిఁ దెలిసి ఆమహాత్మునిఁ జూచుట కామెకు నిచ్ఛగలిగెను. ఇట్లు ఇచ్ఛగలిగిన కొద్ది దినములలోనే యామె తండ్రిని అగ్నిహోత్రిగా రున్న గుజరావలీ యనుగ్రామమునకు మార్చిరి. అచ్చట నగ్నిహోత్రిగారి యుపదేశమున నామె యంతఃకరణము అతిశుభ్రము కాఁగా ఆమె తన జన్మమంతయుఁ బరోపకారములోనే వ్యయపఱుచుటకు దృఢముగా నిశ్చయించెను. అప్పటి కామెవయస్సు పదునాలుగు సంవత్సరములు! ఇంత చిన్నవయస్సునం దింత పరమార్థవిచారము కుదురుట చూడఁగా ప్రేమదేవి, సాధుమండలిలో నొకతె యని చెప్పవలసి యున్నది.

కొన్నిరోజుల కామె బ్రహ్మసమాజవార్షికోత్సవము చూచుటకయి తండ్రిగారితో లాహోరు పట్టణమునకుఁ బోయెను. అచ్చటి యుపన్యాసములు, ధర్మచర్చలు, ప్రార్థనలు విని యామెమనసు మఱింత కరఁగి, అచ్చటనే యోగిని యయి సత్సంగములో నుండవలెనని యిచ్ఛగలిగెను. కాని తండ్రిగారి నిర్బంధమువలన నామె యతని వెంబడి అమృతసరు పట్టణమునకుఁ బోయెను. కొంతకాలమునకు లాహోరులో స్త్రీలకు వైద్యశాస్త్రము నేరుపుటకుఁ బాఠశాలయొకటి స్థాపింపఁబడెను. ఈమాట విని ప్రేమదేవిగారిని ఆమెతండ్రి వైద్యవిద్య నేర్చుకొనుటకు లాహోరుకుఁ బంపెను. అచ్చట నీకన్యాలలామ వైద్యశాస్త్రము నభ్య

సించుచు సమయము దొరకినప్పుడు బ్రాహ్మతత్త్వములను జదువుచు, సజ్జనులయుపదేశము వినుచు ఆనందముతో కాలక్రమణ చేయుచుండెను. ఇంతలో బ్రాహ్మసమాజముయొక్క ద్వితీయ సాంవత్సరికోత్సవము జరిగెను. అప్పుడు జరిగిన యుపన్యాసములన్నియు విని, ప్రేమదేవి లేచి నిలువఁబడి, గద్గదకంఠ యయి యీశ్వరుని ప్రార్థించి, తనజీవిత మాయనకు సమర్పించితి ననియు, ఆయనమహిమ వెల్లడించుటలో తనజీవితము గడుపుదు ననియు, ఆర్యస్త్రీలయున్నతి కొఱకై యత్నించెద ననియుఁ బ్రతిజ్ఞచేసెను! ఇట్టిఘనమయినప్రతిన విని యచ్చటి వారికందఱికిని మహాశ్చర్య మాయెను. అప్పటినుండి యామె క్రైస్తవమిషనరీస్త్రీలవలె నవివాహితయయి యుండి పరోపకారము చేయుటకు నిశ్చయించెను. ఈసంగతులన్నియు విని యామె బాంధవు లనేకులు సన్యాసము స్వీకరింపవల దనియు, వివాహమాడి సంసారసౌఖ్య మనుభవింప వలసిన దనియు నుపదేశము చేసిరి; కాని ఆమె తన నిశ్చయమును వదలినదికాదు. ఎందఱెన్ని సౌఖ్యములను జూపినను ఆమె స్వీకృతకార్యమును వదలి సంసారసముద్రములో మునుఁగుటకు సిద్ధ మయినది కాదు.

అవివాహితగా నుండి పరోపకారము చేయుట అనఁగా నేమి యని మాస్త్రీచదువరు లడుగుదురేమో. వారిసమాధానమునకయి అందునగురించి కొద్దిగా వ్రాసెదను. పశ్చిమఖండమునందలి క్రైస్తవధర్మమునందు రోమనక్యాథొలిక్కులని యొక మతస్థులుగలరు. వారిలో స్త్రీలకుఁ బురుషులవలెనే సన్యాసము గలదు. మన దేశమునందు విధవలెట్లు మరణపర్యంతము బ్రహ్మ

చర్యవ్రతము చేయుదురో అటులనే యూరోపు క్యాథొలిక్కు-
జోగినులు బ్రహ్మచర్యమును పాలించెదరు. మనలో బతిపరా
యణత్వము నెట్లు పాతివ్రత్యమందురో అటులనే వారిలో స్త్రీల
బ్రహ్మచర్యమును పాతివ్రత్య మందురు. ప్రొటస్టాంటుమతమునం
దిట్టి యోగినులు లేకపోయినను అనేక పరోపకార పరాయణలు
వివాహ మాడక బ్రహ్మచారిణులుగా నుండి, పరహితము లనేక
ములు చేయుచున్నారు. పని చేయుటకు లేనంతగా, తమమతము మఠ
ముల భజనాలయములయందు భజనప్రార్థన లాచరించుట, సమయ
ముకొలఁదిని జ్ఞానవిహీనలగు ఇతర స్త్రీల యిండ్లకుఁ బోయి వాం
డ్రకు ధర్మోపదేశము చేయుట, చదువురానివారికిఁ జదువునేర్పు
ట, కుటుంబములో నుపయోగించు కుట్టుపనులు మొదలయినపను
లు నేర్పుట, రోగిణులుగా నున్న స్త్రీల కౌషధంబు లిచ్చి, వారిని
బాగుచేయుట, బందిఖానాలోనికిఁ బోయి అచ్చట నున్నఖైదీల
కు బోధచేసి వారికి సర్వేశ్వరునియందు భక్తి కలుగునటుల చేయు
ట, దొంగతనము మొదలైన యపరాధములవలని నష్టములు
వారికిఁ దెలియఁ జెప్పి వారిని ఆ యపరాధములనుండి పరావృ
త్తులను జేయుట మొదలయినవి. ఇట్టిమహోపకారపు పనులు
చేయుట కయి పశ్చిమదేశములలో ననేక స్త్రీలు ప్రతిసంవత్స
రము, కుటుంబసౌఖ్యమును వదలి బయలుదేరుచున్నారు.
ఇట్టి స్త్రీలను దేవాంగన లని చెప్పుట కేమి సందేహము? వీరి
సహాయమువలన వేలకొలఁది దుఃఖితు లిదివఱకు సుఖులయిరి;
లక్షలకొలఁది యధార్మికులు ధార్మికు లయిరి.

పైనివర్ణన చేసినట్టి యింగ్లీషు స్త్రీల చరిత్రములు చదివినది గనుకనే ప్రేమదేవి తానును వారివలెనే యవివాహితగానుండి లోకకల్యాణము చేయఁ దలఁచెను. ఇందునకై యామె లోకస్తుతికిఁ బాత్రురా లని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. ఎందుకనఁగా ఎవరెవరు స్వార్థమును విడిచి, పరార్థమును చేయుదురో వారు లోకవంద్యులుగాక నింద్యులెట్లగుదురు? కాని హిందూసమాజము యొక్క ప్రస్తుతస్థితినిబట్టి చూడఁగా బాలికలు వివాహములేక యుండుట స్పృహణీయము కాదని నా తాత్పర్యము. బ్రాహ్మణ కన్యకవివాహ మాడక యుండవలదని శాస్త్ర మున్నందువలనను వైవాహికవిధి సమాజోన్నతికి నత్యంతావశ్యకంబై యున్నందు వలనను విద్యావతులు వివాహ మాడినయెడల సమాజమునందు జ్ఞానవతు లయినభార్యలు, తల్లులు, అక్కలు దొరకుట సంభవింపకపోవుట వలనను, పశ్చిమదేశవాసులకు హితప్రద మయిన యీబ్రహ్మచారిణులపద్ధతి, ఇప్పుడే మన దేశమునందు హితప్రదము కానేరదని నాయభిప్రాయము.

వితంతువులకు విన్నప.

పరోపకారము చేయుటకు మనదేశమునందు బాలిక లవివాహితలుగా నుండు నంతయావశ్యకమే లేదు. మనసామాజిక నిర్బంధనలవలన నీదేశమునం దిట్టి బ్రహ్మచారిణులు, సన్యాసినులు లక్షలకొలఁది యున్నారు. ప్రతిసంవత్సరము లెక్కలేక పెరుగుచు న్నారు. వీరెవరని సంశయింప నక్కఱలేదు. వీరు మహాదుర్భాగ్య లగు బ్రాహ్మణ వితంతువులే యని వేరుగాఁ జెప్పవలెనా? కేవలము దుఃఖము ననుభవించుటకొఱకే యీదేశము

నందు జన్మించిన వితంతువులకు సద్విద్య గఱపి పైని వర్ణింపఁ బడిన పరోపకారము లన్నియు వారిచేఁ జేయింపవచ్చును. పరోప కారము చేయుటయందు వీరి జన్మమంతయు వ్యయ మయిన యెడల నిప్పటివలె వారికి, నమజన్మము కేవల నరకమని తోఁ పదు; వారిసంకటము లనేకములు తగ్గును. కనుక వితంతువులను ఈకార్యమునందుఁ బ్రవేశపెట్టిన పక్షమున రెండు లాభములు గలవు. ఒకటి వితంతువులదుఃఖస్థితి సంస్కరించుట; రెండవది వా రిద్వారా లోకోపకారము చేయుట. ఇప్పుడు వితంతూద్వాహ ములు జరుగుచున్నవిగనుక నిట్టిపరోపకారకార్యములకు వితంతు వులుగూడ దొరకుట దుర్లభమని కొందఱు చెప్పుదు రేమో కాని యిట్లు సంతోషింప నక్కఱలేదు. అచ్చటచ్చట వితం తూద్వాహములు జరుగుచున్నను, మన హిందూసమాజము "శాస్త్రాత్ రూఢిర్బలీయసీ" యన్నమంత్రమును జపించుచు న్నందున, పునరుద్వాహాచార మీదేశమునందంతటను వ్యా పించి సర్వసమ్మత మగుటకు నొకయుగము కాకపోయినను, ఒక శతాబ్దమయినను కావలయును. కనుక దుఃఖసముద్రములో మునిఁగియున్న పూర్వనువాసినులకు సద్విద్య నేర్పి వారిని పరో పకారపరాయణులను చేయుట యిప్పటికాలములో నత్యంతావ శ్యకము. ఇట్లు ఆత్మోన్నతి చేసికొని పరోన్నతి చేయుట హిం దూధర్మమునకుఁగాని, శాస్త్రమునకుఁగాని విరుద్ధము గానం దునఁ బునర్వివాహమును దిరస్కరించినట్లుఁ బూర్వనాగరికు లీకార్యమును తిరస్కరింపఁ జాలరు. "పరోపకారః పుణ్యాయ" అని యున్నదిగనుక నవనాగరికులవలెనే పూర్వనాగరికులుగూడ

ఈకార్యమునకు సహాయము చేయఁగలరు. కనుక బ్రాహ్మసామాజికులేమి, ప్రార్థనాసమాజమువారేమి, భారతమహామండలాధ్యక్షులేమి, హిందూధర్మవర్ధకులేమి, దివ్యజ్ఞానసమాజమువారేమి, శశిపాదబనర్జిగారు బంగాళాదేశమునందు స్థాపించునట్లు, వితంతువులకొఱకు నొకపాఠశాల స్థాపింపవలయును. ఆపాఠశాలలయందు, అనాథస్త్రీలకుఁ యుక్తమైన సంగతులు నేర్పి వారిని మిషనరీస్త్రీలవలె లోకోపకారిణులను చేయవలయును. ఇట్టిపాఠశాల పూనాపట్టణమునం దొకటియు, చెన్నపట్టణమునం దొకటియు స్థాపింపఁబడునని విన్నాము. ఇట్టిసత్కార్యములకు సజ్జనులు సహాయము చేయుదురు గాక. ఏలు గలిగినవారు తమబాంధవు లగుపూర్వసువాసినులను, డఫరిన్ దొరసానిగారి సన్మానార్థము స్థాపింపఁబడిన స్త్రీవైద్యశాలలకుఁ బంపి, వారికి స్త్రీచికిత్సాశాస్త్రము నేర్పి వారిచే లోకోపకారము చేయించవచ్చును. సచ్ఛ్రోత్రియు లగుశాస్త్రపండితులు, తమయింటిలోని వితంతువులకుఁ గొద్దిగా సంస్కృతము చెప్పి, వారికిఁ గొంచెము స్వయజ్ఞానము గలుగునట్లు చేసి, వారిచే నితరస్త్రీలకుఁ బురాణములు చెప్పించి, ధర్మోపదేశము, పాతివ్రత్యమాహాత్మ్యము, గృహనిర్వాహకత్వము మొదలయినవి యుపదేశింపవచ్చును. ఇందును గురించి విద్వాంసులు విచారణ చేసెదరుగాక యని కోరి, మూలపరిశ్రమునకు వచ్చెదను.

లాహోరుపట్టణములోని వైద్యశాలలో ప్రేమదేవి అధ్యయనము చేయుచుండెనని వెనుక వ్రాసియుంటిని. ఆపాఠశాలయందీమె తనబుద్ధికుశలతఁ జూపుచు అందఱికంటె నధికముగా విద్యా

ధ్యయనము చేయుచుండెను. నాలుగుసంవత్సరంబు లచ్చటఁ జదివి తుదకుఁ బరీక్షయందు నితరులకంటెఁ బై తరగతిలోఁ గృతార్థురా లాయెను. అప్పు డామెకు విశేష బహుమతులు దొరకినవి. తాను చేయదలఁచిన పరోపకారకృత్యములు చేయుచునే పరీక్షకుఁ జదివినను అద్వితీయబుద్ధి వైభవముచే నీమె పరీక్షలో గొప్పగా కృతార్థురా లాయెను. అచ్చట నీమె చదువుచున్న సమయముననే ఆమె తండ్రిగారిని నచ్చటికి మార్చిరి. అప్పటినుండి యామె తండ్రిగారివద్దనేయుండి చదువుచుండెను. ఆకాలమునందు వివాహ మాడుమని ప్రేమదేవిగారిని ఆమెతండ్రి అత్యంత నిర్బంధ పెట్టసాగెను. ఒక గొప్పధనవంతుఁ డగువరునిఁ జూచి కూతును వాని కిచ్చి వివాహముచేయుటకు నిశ్చయించెను. కాని దృఢనిశ్చయము గల యామె తండ్రిగారితోఁ దనకు వివాహ మక్కఱ లేదని స్పష్టముగాఁ జెప్పెను. అందుపైఁ దండ్రి యామెను నిర్బంధ పెట్టిన లాభము లేదని యెంచి వివాహ విచారము వదలి వేసెను. తనయింట నీమె యొక స్త్రీ సమాజము నేర్పఱచి, వారవారము సమాజములోని స్త్రీల కందఱకని బోధ చేయుచుండెను. బ్రాహ్మసమాజవార్షికోత్సవమునందు ఈమెను "దేవధర్మపరిచారికదీక్షిత" గా నియమించిరి. ప్రేమదేవిగా రాగ్రామమునందు స్త్రీలకొఱకు నొక యౌషధాలయ మేర్పఱచి, యచ్చటి స్త్రీలకు రోగులకు నౌషధంబు లిచ్చుచుండెను. ఇదిగాక యీమె ప్రతిదినమును ఘోషాయందుండు ఆడువారి యింటికిఁ బోయి వారికి దైవభక్తి నుపదేశించి, కుట్టుపనులు, విద్యమొదలైనవి నేర్పి యుపకారము చేయును. అనేక స్థలములలో స్త్రీ

విద్యాస్వాతంత్ర్యములను గూర్చి యుపన్యాసము లిచ్చుచుండెను. బీదలకుఁ జేతనైనంత సహాయము చేసి, వారి దుస్థితి బాగు చేయుటకై యీశ్వరునిఁ బ్రార్థించుచుండెను. ఇట్లు అనేకపరోపకారకృత్యములు చేసి, మఱియు ననేక సత్కృత్యములఁ జేయఁ దలఁచెను. కాని యామెచేయు పరిశ్రమవలన నామె దేహ మంతకంతకు దుర్బలము కాసాగెను. ఆమె తన దేహ మశాశ్వతమని యెఱిఁగినదిగావున, తనరోగమును లక్ష్యపెట్టక లోకోపకారమునకై పాటుపడుచుండెను. అంత్యకాలము సమీపింప, నీమె తనచరిత్రము స్వయముగానే యింగ్లీషుభాషలో వ్రాసియుంచెను. తరువాత నంతకంతకు వ్యాధి హెచ్చి ప్రేమదేవి ౧౮౭౫ వ సంవత్సరమునందుఁ బరలోకవాసిని యయ్యెను. ఈమె యింకను జీవించియుండినపక్షమున, చేసినకార్యములకంటె గొప్పగొప్ప సత్కార్యములు చేసియుండు ననుటకు సందేహము లేదు.

రాణీదుర్గావతి.

గీ. చిరుకులఁ గదల్చుటను నగ్ని చెలఁగి యుండు;
చెడుగు చేయుటచేఁ బాము పడగ ద్రిప్పు;
మఱియుఁ క్షోభంబువలననే మానవుఁడును
దనగు మహిమంబు చూపును దథ్యముగను.—వీరేశలింగకవి.

పదునాఱవ శతాబ్దమున బుందేల్ఖండు సంస్థానములోఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన రాజులలోఁ బ్రథముఁ డగు చందవేల్ రాజునకు రూపగుణ సంపన్నురాలగు ఒక కన్యక గలిగెను. ఆమె పేరు దుర్గావతి. ఆమె రూపగుణముల కీర్తి దిగంతముల నిండి, యనేక రాజపుత్రు లామెకొఱకు చందేల్ రాజును ఆశ్రయించుచుండిరి. కాని యారాజపుత్రులు తనకూఁతునకుఁ దగినవారు కారని యెంచి చందేల్ రాజు వారి కేదో యొక కారణము చెప్పి పంపుచుండెను. ఒకసారి గఢామండలా సంస్థానాధిపతియగు గోండురాజు దుర్గావతినిఁ దన కిమ్మని యామె తండ్రిని వేఁడెను. ఈగోండురాజుయొక్క శౌర్యసాహసములను గుఱించి చారులచే వినినదిగావున దుర్గావతియు నాయనయందు బద్ధానురాగయై యుండెను. గోండులు జాతియందును, విద్యయందును, నాగరికతయందును రాజపుత్రులకంటెఁ దక్కువవారు. గోండువారార్యులుగారు; అనార్యులు. కనుక నిట్టి నీచకులజునికిఁ దను శ్రేష్ఠవంశపుకన్యను ఇచ్చుటకు చందేల్ రాజునకు నిష్టము లేక పోయెను. కాని అప్పుడు గోండురాజు మిక్కిలి బలవంతుఁడుగా

నుండెను. ఈరాజు పాలించెడి గఢామండలరాజ్యమంతగా గొప్పది కాకపోయినను, అతఁడు మిక్కిలి బలవంతుఁడై, అతనికి అనేక రాజులు సహాయముగా నుండిరి. ఇట్టి రాజుతోఁ బోరిగెలుచుట దుర్లభమనియు, దుర్గావతి మనము అతనియందుఁ జిక్కినదనియు నెఱిఁగి, చందేల్ రాజు గఢామండలేశ్వరునకుఁ దన కన్యక నిచ్చి మహావైభవముతో వివాహము చేసెను.

వివాహము జరిగినతరువాత సత్తవారింటికి వచ్చినప్పుడు దుర్గావతి, తన్ద్రి రాజ్యమునందున్న పేదసాదల కనేకులకు శాశ్వత జీవనము లేర్పఱచెను. అందువలన వారందఱామెను తమ పాలిటి దైవమని భావించి యామె కనేకము దైవసేవన లొసంగిరి. ఈమె గఢామండలమునకు వచ్చినతరువాత నీమెభర్త, రాజ్యవిచారణ మేమియుచేయక, యీమెయందే యధికానురాగము కలవాఁడై, సదా నర్మదానదీతీరమునను, అచ్చటనున్న యుద్యానవనములయందును విహరించుచు కాలము వ్యర్థపుచ్చుచుండెను. అనేక పర్యాయములు దుర్గావతి రాజ్యమును బాగుగా నేలుఁడని రాజునకు సూచించెనుగాని విషయాసక్తుఁడయిన రాజు ఆమాటలను లక్ష్యపెట్టినవాఁడు కాఁడు. అంతఁ గొంత కాలమునకు దుర్గావతీరాణి గర్భవతియయి యొకపుత్రునిఁ గనెను. ఆపుత్రునికిఁ బదిసంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చినప్పుడు, రాజుగారేదో రోగముచేత మృతి నొందెను. అప్పుడు రాజ్యపాలన మంతయు దుర్గావతిమీఁదఁ బడినందున నామె తనకుమారుని సింహాసనాసీనుఁ జేసి, యతనిపేరిట తానే రాజ్యముఁ జేయఁ జొచ్చెను. ఆమె తన పెనిమిటివలెఁగాక, మిగుల దక్షతతో,

న్యాయముతో, రాజ్యపరిపాలనముఁ జేయుచుఁ బ్రజలను సంతోష పెట్టుచుండెను.

ఇట్లు తనప్రజలను సుఖపెట్టుచు, పరరాజులతో వైరము లేక యైదాఱుసంవత్సరములు రాణిగారు రాజ్యము చేసినతరువాత మొగలాయి రాజైన యక్బరుబాదుషా ఆమె కీర్తి విని, యిట్టి రాజ్యము పరిపాలించెడిరాణి మనకు నంకితురాలుగా నుండవలయు నని నిశ్చయించెను; ఇట్లు తలఁచి యక్బరు ఆసఫ్‌ఖాను అను ప్రసిద్ధవీరుని ౧౫౬౪ వ సంవత్సరమున దుర్గావతిరాజ్యము పైకిఁ బంపెను! అక్బరు సకల సద్గుణసంపన్నుఁడని చరిత్రకారులు చెప్పె దరు. అతనియందు ననేక సద్గుణము లుండెడివి. ఇతర యవన ప్రభువులతోఁ బోల్చి చూచినయెడల నతఁడు దేవసమానుఁడే యని చెప్పుటకు సందేహములేదు. కాని యిట్టి మహాత్ముని గూడ రాజ్యకాంక్ష వదలినది కాదు. రాణి దుర్గావతి యక్బరు నేమి, ఆయనరాజ్యములోని ప్రజలనేమి యించుకమాత్రము బాధ పెట్టినది కాదు. వారి జోలికైన నెన్నడు పోయినదికాదు. ఇట్లు లుండఁగా నాయబలమీఁదికి సైన్య మంపుట మహత్త్వా కాంక్షగాక మఱియేమి? ఇట్లు ఆసఫ్‌ఖాను శూరుఁడు (అవును. అబలతో యుద్ధమునకుఁ దలపెట్టినవాఁడు శూరుఁడే.) తనపై దం డెత్తి వచ్చుచున్నాఁడన్నమాట విని, దుర్గావతి భయపడక, మహాధైర్యముతో యుద్ధమునకు సిద్ధము చేయసాగెను. మహాప్ర యత్నము చేసి కొద్దికాలములోనే గజ కరులను, గుఱ్ఱ తు రంగములను, గొప్పకాల్బలములను సిద్ధపఱచెను. తాను పురుష వేషము ధరించి, ఆయుధములను బుచ్చుకొని, యేనుఁగు పైనె

క్కి ప్రత్యక్షదుర్గవలె యుద్ధభూమికి వెడలెను! ఆమెనుజూచి సైనికులందఱికిని ఉత్సాహము గలిగి వారిశౌర్య మినుమ డియై వారు శత్రుసైన్యముపై నడరి యతిఘూర్తు లగు యవన సైనికుల ననేకుల హతముచేసి, మఱునాఁడు సేనాధిపతిని యమసదనమున కనుప నిశ్చయించిరి. కాని ఢిల్లీశ్వరునిచే మహావీరుఁడని ప్రఖ్యాతిని గాంచిన ఆసఫ్ ఖాన్ కొద్దిసైన్యముతో నీమెను జయించుట దుస్తర మని తెలిసికొని, మఱునాఁడింకను సైన్యమును గూర్చుకొని, తమవద్దనున్న ఫిరంగీ లన్నియు నగ్రభాగమునం దుంచి, గోండుసైనికులపై నకస్మాత్తుగా వచ్చి, తన సామర్థ్య మంతయుఁజూప వారు చీకాకుపడి శత్రువుల మారొన్న శక్తులు కాకయుండిరి. ఇట్టి దురవస్థఁజూచి, దుర్గావతీకుమారుఁ డల్ప వయస్కుఁ డయ్యును, అభిమన్యు కల్పుఁడుగాన, తాను ముందై వెఱవవలదని సైనికులకు ధైర్యమిచ్చి, శత్రువులను మారొన్నెను. ఇట్లు కొంతసేపు మహాధైర్యముతోఁ బోరాడి యాబాలవీరుఁడు బాణఘాతముచే మూర్ఛిల్లెను. అప్పుడు సైనికు లందఱు చింతాక్రాంతులై యా దుఃఖవార్త, యింకొకవైపున తురకలను మర్దించుచున్న దుర్గావతికిఁ దెలియఁజేసిరి. ఆమాట విని, దుఃఖించుట కది సమయము కాదని యెంచి, రాణీగారిసుమంతైనను జలింపక పుత్రవాత్సల్యమును ఆపి, తనసేనాధిపతికి నిట్లు వర్తమానము చేసెను. "ఈసమయము ధైర్యమును వదలి దుఃఖించుచు కూర్చుండఁ దగినది కాదు. శత్రుహననము మన ముఖ్యకర్తవ్యము. ఈశ్వరేచ్ఛవలన నైన కార్యమునకు వగవఁ బనిలేదు. కాన పిల్లవానిని శిబిర

మునకుఁగొనిపోయి తగిన యుపచారములు చేయుఁడు. నేని ప్పుడు యుద్ధమును విడిచి వచ్చుటకు వీలులేదు. రణయజ్ఞము సమాప్తము చేసి, ప్రాప్తియున్న మరలఁ జూచెదను." ఈయనుజ్ఞ ప్రకారము సైనికులు కార్యమును జరిపిరి.

యుద్ధమునందుఁ గొంతసేపు వారికి జయమును, కొంతసేపు వీరికి జయమును గలుగుచు, తుద కెవరు గెలుతురో నిశ్చయించుటకు వీలు లేకయుండెను. ఇట్లు కొంతసేపు ఉభయపక్షముల సమానముగా యుద్ధము జరిగి, అది హిందువుల స్వాతంత్ర్య నాశన కాలముగాన, తురుష్కులకే యాధిక్యము వచ్చెను. గోండు సైనికులు పోరాడిపోరాడి, ఉత్సాహహీనులైరి. గోండు లెట్లెట్లు ఉత్సాహహీనులైరో, అట్లట్లు మ్లేచ్ఛులబలము హెచ్చుచుఁ బోయెను. సమరాజ్యమును గోండుదేశమునందు స్థాపించవలె నన్నదృఢేచ్ఛ గలవారు గనుక 'దీన్ దీన్' అను రణశబ్దము నుచ్చరించుచు ఘోరముగా గోండు సైన్యములను చెదర్చిరి. ఇట్లు భయంకరమయిన హననయజ్ఞము జరుగఁగ, మూఁడువందల సైనికులతోడ దుర్గావతిరాణీమాత్రము బ్రతికి భయంకరముగాఁ బోరాడుచుండెను. ఆమెను మార్కొనుటకు ఆసఫ్‌ఖాను దుర్గావతివద్దికి స్వయముగా వచ్చెను. కాని యామె రౌద్రమునుజూచి భయమంది, దూరముపోయి, అచ్చటనుండి యామెపై బాణవర్షమును గురిపింపఁ దొడఁగెను. ఆమె యాబాణముల నన్నిఁటినిఁ దునిమెను. కానియంతలో నొక బాణము శిరస్సునందు గ్రుచ్చుకొనఁగా నామె మఱింత క్రోధాయమానమానసయై, ఆ బాణమును తానె పెరికివైచి, మఱింత రౌద్రముతో యుద్ధము చేయసా

గెను!! అప్పు డామెశరీర మంతయు రక్తమయ మైనసంగతి చూచి, ఆమెడస్సిన దని తెలిసికొని, స్వామిభక్తి గలయొకసేవకుఁ డామెను సమీపించి యిట్లనియె, "అమ్మా! మీరిఁక యుద్ధమును జేసినందువలన లాభ మేమియు లేదు. కొద్దికాలములోనే శత్రువులు మిమ్ము జెరఁబెట్టఁ గలరు. వారిచేతులలోఁబడక శీఘ్రముగా నిచ్చోటనుండి పలాయనముచేయుట మేలు: తమకొకయిబ్బంది లేక నేను ఆవలకు దీసికొని పోయెదను." ప్రియసేవకుఁడు పలికిన యీవచనములు విని ఆమెచింతించి, శత్రువులు నిజముగా సమీపించుచున్నా రని చూచి, పవిత్ర మైనదేహము మ్లేచ్ఛులచే నపవిత్ర మగుచున్న మాటమాత్రము తలఁపునకురాఁగా సహింపలేక, విషణ్ణవదనయై, తనసేవకునిఁజూచి యిట్లనియె "ఓరీ! నీవన్నమాట నిక్కము. ఇదిగో నాచేతనున్నఖడ్గముంగొని, యిచ్చటనే నాశిరచ్ఛేదము చేయుము; నేను క్షత్రియకన్యను; కాన పగరకు వెన్నిచ్చి, చనుట నాకనుచితము. ఈశరీరమును శత్రువు లంటఁజాలరు. కాన నీ వన్యథావిచారము చేయక నాతల దునుముము. అందుచే నేను వీరస్వర్గమును బొందుదును. నాయాజ్ఞ విని నన్నుసంకటమునుండి కాపాడినందున నీకును బుణ్యమే గలుగును; పాపము గలుగ నేరదు." ఈమాటను విన్నతోడనే యాస్వామిసేవాపరాయణుఁడయిన సేవకుఁడు నిశ్చేష్టితుఁడై యేమియుఁ దోఁచక నిలువఁబడెను. కొంతసే పట్లు నిలువఁబడి వాఁ డిట్లనియె. "తల్లీ నావిన్నప మాలకించి, ఈయేనుఁగు నెక్కుఁడి. అది శీఘ్రముగా మిమ్మును శత్రువులబారినుండి తప్పించి, యవతలకుఁ గొనిపో

వును. నేను స్త్రీవధ చేయఁజాలను.” అప్పుడా రాణీగారు మిక్కిలి విచారించి, మ్లేచ్ఛులామెను సమీపించుట గని, తన ఖడ్గమునకు మ్రొక్కి దానితోఁ దనంతట దానే పొడుచుకొని రణభూమియందే ప్రాణములు విడిచెను!!! రాణీగారిశవము మ్లేచ్ఛులచేఁ బడకుండ నామె సేవకుఁడు భద్రపఱిచి, తానును యుద్ధముచేసి యచటనే మృతుఁడయ్యెను! రాణీగారికుమారుఁడును పరలోకగతుఁడయ్యెను. ఇట్లొక తురక బాదుషాయొక్క రాజ్యలోభముచేత గోండుసంస్థానములోని నిరపరాధు లగులోకు లందఱు హతులైరి. అహా! రాజ్యలోభ మెట్టి ఘోరకృత్యములను జేయదో చూడుఁడి.

ఈరణశూర యైనదుర్గావతియొక్క సమాధి జబ్బలపురము వద్ద నున్నది. ఆసమాధియొద్దనే యీమె గుణవర్ణనాత్మక మైన శిలాశాసనము కలదు. అచ్చటికి వెళ్లిన బాటసారు లందఱును ఆసమాధిని మహాభక్తితోఁ జూచి యీశూరనారిని గుఱించి పూజ్యభావమును వహించెదరు. పరమధార్మికుఁ డయిన యొక బాటసారి యిందును గుఱించి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. “దుర్గావతియొక్క సమాధి నాపర్వత దేశమునందు నిర్మింపఁబడినది. అచ్చట రెండు పాషాణ స్తంభంబు లున్నవి; వానినిఁ జూడఁగానే వెనుక జరగిన యుద్ధము మూర్తివంతముగాఁ గనులయెదుటఁ గానఁబడును. ఆగిరిశిఖరముమీఁద నిప్పటికిని భయంకరమైన రణఘోషము రాత్రిపూట వినవచ్చునని యచ్చటిలోకులు నమ్మెదరు. నిర్జన మయ్యును రమణీయ మగునీస్థలమునకు వచ్చెడి బాటసారులు ప్రేమపూర్వకముగా రాణీగారి సమాధిని దర్శి

తుగు. ఆమెపరాక్రమ శ్రవణముచే విస్మయచిత్తులయి నానంద ముతో నామె సమాధినిఁ బూజించెదరు. ఆస్థలమునందుఁ బ్రకాశ మానము లయినగాజు తునుక లనేకము లున్నవి. ఆగాజుతును కలే రాణీగారికి బాటసారు లర్పించెదరు. ఈపూర్వాచారము ననుసరించి, నేనును దుర్గావతియొక్క దివ్యగుణములను అభినం దించుటకయి యొకగాజుతునుక సమాధికి నర్పించితిని." అవును. ఇట్టి యలౌకికశౌర్య మేరికి నభినందనీయము గాకుండును? క్షత్రి యులకు నత్యంత శ్రేయస్కర మయినధర్మమును నాచరించి స్వర్గ ద్వారమునందుఁ జొచ్చినవారు పురుషులయినను, స్త్రీలయినను సర్వజనవంద్యులే. శ్రీకృష్ణమూర్తియు నర్జునున కిదియే బోధించె నాఁడు:—

యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గ ద్వార మపావృతమ్
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ! లభంతే యుద్ధ మీదృశమ్.*

---

* ఓ అర్జునుఁడా! కోరకుండ సంభవించినట్టియు, తెఱవఁబడిన స్వర్గ ద్వారరూపమయినదియు నగు నిట్టి యుద్ధమును ఏరాజులు పొందుచున్నారో, వారలు సుఖు లగుచున్నారు.—భగవద్గీత. అ. ౨. శ్లో ౩౨.

సౌభాగ్యవతి రఖమాబాయి కేళ్కర్.

స్త్రీవిద్యావిజయధ్వజము !!!

సంపత్సరస్వతీ సత్యం సంతానం సదనుగ్రహః
సత్తా సుకృతిసంభారః సకారాః సప్త దుర్లభాః.†

వర్తమానకాలమునందు హిందూదేశమున స్త్రీవిద్యను గురించి యనేక వాదవివాదములు జరుగుచున్నవి. ఉన్నతవిద్య స్త్రీలకు నేర్పవలయునా వలదా యన్నసంగతిని గురించి యనేకు లనేక విధములుగా వితర్కించుచున్నారు. కొందఱు, స్త్రీలకుం బురుషులవలె నన్ని విద్యలు నేర్పవచ్చునని చెప్పుదురు. స్త్రీలకు బురుషులవలె నున్నతవిద్య యక్కఱలేదనియు, వారి కల్పజ్ఞానము గలిగినం జాలుననియుం గొందఱు చెప్పుదురు. స్త్రీలకు నింటిపనితప్ప చదువుచే నెంతమాత్రము ప్రయోజనము లేదనియు మఱి కొందఱు చెప్పుచున్నారు. స్త్రీలకు విద్య నేర్పినయెడల వారు గర్వింతు రనియు, వారు తమ స్వాభావిక సద్గుణములను త్యజింతు రనియు, భర్తలను లక్ష్యము చేయరనియు, అందువలన సంసారము చక్కంగా జరగక, స్వధర్మ మంతయు చెడి, సమాజ సౌఖ్య మంతయు విధ్వంస మగుననియుం గొందఱు ప్రతిపాదించెదరు. ఇట్లు ప్రత్యక్షముగా ఉదాహరణము లేమియు నెదుట

† సంపత్తి, సరస్వతి (విద్య), సత్యము, సంతానము, సదనుగ్రహము (పెద్దలకృప; లేక గొప్పవారి ఆశ్రయము), సత్త(అధికారము), సుకృతిసంచయము, ఈసకారసప్తకము దుర్లభము సుమా.

రఖమాబాయి కేల్కర్

లేనందువలన నెవరికి మనసువచ్చినట్లు వారు స్త్రీవిద్యావిషయముగు మాటలాడుచుందురు. 'విద్యా దదాతి వినయం' అని యున్నదిగనుక విదుషీ స్త్రీలితర స్త్రీలకంటె నధికసుశీలము గలవారును, అధిక వినయసంపన్నలును, కావలయును. ఐనను విద్యచే స్త్రీలు చెడుదురని యనేకులు చెప్పుట వింతగానున్నది. ఇట్టి నాక్షేపణ లాడుమాటలు కేవల మబద్ధమని నాయాటకుఁ బ్రత్యక్షప్రమాణముచే కానవలయును. ఉన్నతవిద్య నేర్చుకొని, మహావిద్యావతులని పేరు వడసియు, వినయాదిసద్గుణవిభూషితలగు ధర్మశ్రేష్ఠల విదుషులు. ఇంగ్లీషువారి దురాచారములను గ్రహింపక, వారి సద్గుణములనుమాత్రమే గైకొనుచు పాతివ్రత్యమును బాహ్యముగాఁ బ్రతిపాలించి సతీశిఖామణుల గనొక్కి ప్రత్యక్ష చరిత్రములే దురాక్షేపలాడు ప్రతిపక్షులను లజ్జితులను జేయును. ఇట్టి పవిత్రచరిత్రములవలన మనదేశమునందు గల స్త్రీవిద్యాద్వేషము సమూలముగా నడఁగఁగలదు. ఈ దేశమునందు స్త్రీవిద్య వృద్ధిఁ బొందనారంభించినది, ఇట్టిసుగుణాభిరామ లయినవిదుషీరత్నము లనేకులు గలుగఁగలరు. ఇప్పుడు ప్రభుత్వమువారిసహాయమువలన నీదేశమునం దనేక బాలికా పాఠశాలలు స్థాపింపఁబడినవి. ఈ పాఠశాలలయందు నేర్చుకొని యచ్చటచ్చట విదుషీరత్నము లుత్పన్న లగుచున్నారు. ఇదియునుగాక యనేక స్త్రీవిద్యాభిమానులు, తమభార్యలకు విద్యచెప్పి వారిని తమసహధర్మచారిణులుగాఁ జేసికొనుచున్నారు. ఇట్లు మనదేశమునం దుద్భవించుచున్న విదుషీమణులసుగుణసంపదలు, లోకులకుఁ దెలిపి, స్త్రీవిద్యను వృద్ధిపఱచుట ప్రతిస్వదేశాభి

మానునిపని. కనుక నిప్పుడు బ్రతికియున్న యొకమహాసాధ్వి యొక్క దివ్యచరిత్రము చదువరులకొఱకీమాలయందు గ్రుచ్చఁ దలఁచితిని. ఈమెపేరు సౌభాగ్యవతి రఖమాబాయి కేళ్కోకర్. ఈపతివ్రతాతిలకముయొక్క విద్యావైభవము, అసామాన్యసౌజన్యము, నిస్సీమపతినిష్ఠ, పరమవినయము, సంపూర్ణశాలీనత, అనుపమేయౌదార్యము, అనుకరణీయ మయినగృహ నిర్వాహకత్వము, మొదలయిన సద్గుణసమూహమును జూచి, విభ్రమముఁ జెంది యెంతగొప్ప పూర్వనాగరికుఁ డయినను, తనమనములోని స్త్రీవిద్యాద్వేషము సంపూర్ణముగాఁ బోఁగొట్టుకొని యతఁడు స్త్రీవిద్యాభిమాని కాక మానఁడు. ఇట్టిప్రభావ మీచరిత్రమునందుఁ గలదు గావుననే యీమెను మహారాష్ట్రములోని పూర్వనాగరికులగుపత్రికాకర్తలుగూడ వేయినోళ్ల కొనియాడుచున్నారు. కావుననే యీమె చరిత్రమునకు శిరోభాగమునందు నేను 'స్త్రీవిద్యా విజయధ్వజము' అని పేరుపెట్టితిని. శిరోభాగమున నుదాహరింపఁబడిన శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన సకారసప్తక మీమెయందు నేకీభవించియుండుటఁ జూచి, మహాశ్చర్యమగ్నురాలనై, ఇట్టిపవిత్రచరిత్రమును వ్రాసినయెడల సోదరీమణుల కత్యంతోపయోగ మగునని యెంచి రఖమాబాయిగారి చరిత్రము సంక్షేపముగా వ్రాయుచున్నాను.

సౌ. రఖమాబాయిగారు మహారాష్ట్రవైశ్యులు. ఈజాతివారు చాల తక్కువగానుండి, బొంబాయి, సోలాపూరు, విజాపూరు, వసయీ, యన్నగ్రామాదులలోనే యున్నారు. ఈమె బొంబాయి పట్టణమునందు ౧౮౫౭వ సంవత్సరప్రాంతమున

జన్మించెను. చిన్నతనమునం దీమె విద్యాభ్యాసము చేసినది కాదు. ౧౮౭౮వ సంవత్సర ప్రాంతమున బొంబాయిలో, డాక్టరు కృష్ణాజిదాదాజి యన్నఆయనతో నీమె వివాహము జరిగెను. ఈ వివాహసమయమునుండియే, యీమె నిజమయినచరిత్రమునకుఁ బ్రారంభ మయినదని చెప్పవచ్చును. రాజశ్రీ కృష్ణాజీగారి మూలనివాసస్థలము వసయీ యన్నగ్రామము. ఈయన బొంబాయిపట్టణములోని గ్రాంట్ మెడికల్ కాలేజిలో వైద్యశాస్త్రము నభ్యసించి, డాక్టరుపరీక్షయందు పారంగతుఁ డయ్యె. ఈయనకుఁ జిన్ననాటినుండియు విద్యావ్యసనము గలదు. పాఠశాలయం దభ్యసించిన వైద్యశాస్త్రమునం దేకాక, మహారాష్ట్రభాష, వ్యాకరణము, కవిత్వము మొద లయినవాని యందుఁగూడ కృష్ణాజీ ప్రవీణుఁ డయ్యెను. ఈడాక్టరుకుఁ బ్రథమమునుండి స్త్రీవిద్యయందుఁ జాల అభిమానముగలదు. కేవలాక్షరజ్ఞానముమాత్రము స్త్రీలకుఁ జాలునని యీయన అభిప్రాయముకాదు. పురుషు లభ్యసించు నున్నతవిద్యలన్నియు స్త్రీలకు నేర్పవచ్చునని కృష్ణాజీగారి యభిప్రాయము. విద్యవలన నాఁడువారు చెడిపోవుదు రన్నమాట యసత్యమని డాక్టరుగారి యభిప్రాయము గనుక, తాను స్వయముగా తనభార్యకు విద్య నేర్పి, స్త్రీవిద్యా నిందకులమాటలు స్వప్న సృష్టిలోనివేగాని, వాస్తవ సృష్టిలోనివి కావని ప్రత్యక్ష ప్రమాణముతో స్థాపించుటకు డాక్టరు కృష్ణాజీగారు నిశ్చయించిరి.

తననిశ్చయము ననుసరించి కృష్ణాజీగారు రఖమాబాయికి విద్య నేర్పుట కారంభించిరి. ఆమెకు వివాహమునకుఁ బూర్వము విద్యా

మానునిపని. కనుక నిప్పుడు బ్రతికియున్న యొకమహాసాధ్వి యొక్క దివ్యచరిత్రము చదువరులకొఱకీమాలయందు గ్రుచ్చఁ దలఁచితిని. ఈమె పేరు సౌభాగ్యవతి రఖమాబాయి కేళ్కోకర్. ఈపతివ్రతాతిలకముయొక్క విద్యావైభవము, అసామాన్యసౌజన్యము, నిస్సీమపతినిష్ఠ, పరమవినయము, సంపూర్ణశాలీనత, అనుపమేయౌదార్యము, అనుకరణీయ మయినగృహ నిర్వాహకత్వము, మొదలయిన సద్గుణసమూహమును జూచి, విభ్రమము జెంది యెంతగొప్ప పూర్వనాగరికుఁ డయినను, తనమనసులోని స్త్రీవిద్యాద్వేషము సంపూర్ణముగాఁ బోఁగొట్టుకొనియతఁడు స్త్రీవిద్యాభిమాని కాక మానఁడు. ఇట్టిప్రభావ మీచరిత్రమునందుఁ గలదు గావుననే యీమెను మహారాష్ట్రములోని పూర్వనాగరికులగుపత్రికాకర్తలుగూడ వేయినోళ్ళ కొనియాడుచున్నారు. కావుననే యీమె చరిత్రమునకు శిరోభాగమునందు నేను 'స్త్రీవిద్యా విజయధ్వజము' అని పేరుపెట్టితిని. శిరోభాగమున నుదాహరింపఁబడిన శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన సకారసప్తక మీమెయందు నేకీభవించియుండుటఁ జూచి, మహాశ్చర్యమగ్నురాలనై, ఇట్టిపవిత్రచరిత్రమును వ్రాసినయెడల సోదరీమణుల కత్యంతోపయోగ మగునని యెంచి రఖమాబాయిగారి చరిత్రము సంక్షేపముగా వ్రాయుచున్నాను.

సౌ. రఖమాబాయిగారు మహారాష్ట్రవైశ్యులు. ఈజాతివారు చాల తక్కువగానుండి, బొంబాయి, సోలాపూరు, విరారుపూరు, వసయీ, యన్నగ్రామాదులలోనే యున్నారు. ఈమె బొంబాయి పట్టణమునందు ౧౮౭౭వ సంవత్సరప్రాంతమున

జన్మించెను. చిన్నతనమునం దీమె విద్యాభ్యాసము చేసినది కాదు. ౧౮౭౮వ సంవత్సర ప్రాంతమున బొంబాయిలో, డాక్టరు కృష్ణాజిదాదాజి యన్నఆయనతో నీమె వివాహము జరిగెను. ఈ వివాహసమయమునుండియే, యీమె నిజము యినచరిత్రమునకుఁ బ్రారంభ మయినదని చెప్పవచ్చును. రాజ శ్రీ కృష్ణాజీగారి మూలనివాసస్థలము వసయీ యన్నగ్రామము. ఈయన బొంబాయిపట్టణములోని గ్రాంట్ మెడికల్ కాలేజిలో వైద్యశాస్త్రము నభ్యసించి, డాక్టరుపరీక్షయందు పారంగతుఁ డయ్యె. ఈయనకుఁ జిన్ననాటినుండియు విద్యావ్యసనము గలదు. పాఠశాలయం దభ్యసించిన వైద్యశాస్త్రమునం దేకాక, మహా రాష్ట్రభాష, వ్యాకరణము, కవిత్వము మొదలయినవాని యందుఁగూడ కృష్ణాజీ ప్రవీణుఁ డయ్యెను. ఈడాక్టరుకుఁ బ్రథమమునుండి స్త్రీవిద్యయందుఁ జాల అభిమానముగలదు. కేవలాక్షరజ్ఞానముమాత్రము స్త్రీలకుఁ జాలునని యీయన అభిప్రాయముకాదు. పురుషు లభ్యసించు నున్నతవిద్యలన్నియు స్త్రీలకు నేర్పవచ్చునని కృష్ణాజీగారి యభిప్రాయము. విద్యవలన నాఁడు వారు చెడిపోవుదు రన్నమాట యసత్యమని డాక్టరుగారి యభిప్రాయము గనుక, తాను స్వయముగా తనభార్యకు విద్య నేర్పి, స్త్రీవిద్యా నిందకులమాటలు స్వప్న సృష్టిలోనివేగాని, వాస్తవ సృష్టిలోనివి కావని ప్రత్యక్ష ప్రమాణముతో స్థాపించుటకు డాక్టరు కృష్ణాజీగారు నిశ్చయించిరి.

తననిశ్చయము ననుసరించి కృష్ణాజీగారు రఖమాబాయికి విద్య నేర్పుట కారంభించిరి. ఆమెకు వివాహమునకుఁ బూర్వము విద్యా

గంధ మయినను లేకపోయినను, బుద్ధికుశలత గలిగినదిగావున, త్వరలోనే మహారాష్ట్రము వ్రాయుట, చదువుట చక్కఁగా నేర్చుకొనెను. అందువలన ఆయన కధికోత్సాహము కలిగి, భార్యకు విద్యచెప్పుట మాతని కొకవినోదమైన పనిగాఁ దోఁచెను. తన యుద్యోగమునకును, రోగులయిండ్లకు వెళ్లి చూచుటకును కావలసినవేళతప్ప, కడమసమయ మంతయు కృష్ణాజీగారు భార్యకు విద్యగఱపుటయందే గడుపుచుండెను! ఆకాలమునందు భార్యాభర్త లిరువురును యౌవనసంపన్ను లయ్యుండియు, ధన సంపన్నులై యుండియు, నితరులవలె స్వేచ్ఛాసుఖములయం దిష్టము లేనివారై, యుభయులును విద్యాభివృద్ధికై పాటుపడు చుండిరి! అట్టి సమయమునం దెంతమాత్రము విసుగులేక, ఆమె యెంత త్వరగా నభ్యసించిన నంత యుత్సాహముతో బోధించిన కృష్ణాజీగారి సదుద్దేశము లెంతయుఁ బ్రశంసింపవలసి యున్నది. కృష్ణాజీగారు తన భార్యకు విద్య గఱపినరీతి యత్యంత ప్రశంస నీయముగాను, అనుకరణీయముగాను, ఉన్నది. సఖమాబాయి గారు చదువుకొను నఱలోఁ బెట్టిన ప్రతిపదార్థమును బోధప్రద ముగానే యుండెను. గోడలకు గోడసంచులు మొదలైనవి కొట్టుటకుమారుగా గోళములయొక్కయు, గోళార్థములయొక్క యు, నక్షత్రములయొక్కయు, సూర్యమండలముయొక్కయు, గ్రహణములయొక్కయు సుందరమైన పటములను కృష్ణాజీగారు కొట్టించిరి. జగత్తులో పర్వతములయొక్కయు, నదులయొక్కయు, ద్వీపములయొక్కయు, పటములను శ్రమపడి సంపాదించి, గది నలంకరించుచుండెను. ఆవిద్యామందిరమందు, భిన్నభిన్న దేశ

ములలోని లోకుల ప్రతిమలును, సీత, తార, ద్రౌపది మొద లైన పౌరాణికసాధ్వీమణుల పటములును, అహల్యాబాయి, ఎలిజబేతు మొదలైన స్త్రీలయొక్కయు, వాషింగటన్, నెపోలియన్ మొదలైనవారియొక్కయు పటములును, తుకారాము, రామదాసు, మోరోపంతు, ముక్తేశ్వరుఁడు మొదలయిన మహారాష్ట్రకవులయొక్క బోధవచనములు పెద్దక్షరములతో వ్రాయఁబడిన కాగితములును, స్థలస్థలమునందుఁ గానవచ్చుచుండెను. సూర్యునిచుట్టు పృథివి యెటులు తిరుగునో, పృథివిచుట్టుచంద్రుఁ డెట్లు తిరుగునో చూపుటకుఁ జేయఁబడిన యంత్రము, వాయుభారమును గొలుచుయంత్రము, ఉష్ణత గొలుచు యంత్రము, పాలలో నీరు కలిసినది లేనిది తెలిసికొనుటకుఁ జేయఁబడినయంత్రము, చల్లచేసెడియంత్రము, జాగరూకత నిమిత్తమై చేయఁబడిన గడియారము మొదలయిన చిన్నచిన్న కొద్దివెల గలయంత్రములచే నాగది యలంకరింపఁ బడుచుండెను. ఇట్లు ఆవిద్యామందిరమం దెటచూచినను, ఆనందప్రదము లయినట్టియు, బోధప్రదము లయినట్టియు, జ్ఞానప్రదము లయినట్టియు వస్తువులే గానవచ్చుచున్నందున, ఆగృహము కేవలముగా సరస్వతీదేవియొక్క విలాసమందిరముగాఁ దోచుచుండెను! ఇట్టి సరస్వతీమందిరమునం దధ్యయనము చేసినందువలన రఖమాబాయి గారికి సరస్వతీ దేవితో నతిశీఘ్రముగా సహవాసము గలిగెనని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. ఆగదిలోని యేయేపదార్థమువైపు ఎప్పుడెప్పుడు దృష్టిపోయిన అప్పుడప్పుడు కృష్ణాజీగారు · వానివాని విషయమై భార్యకు సవిస్తరముగా బోధ చేయుచుండిరి.

అచ్చటి ప్రతి పదార్థమును జూచి దానిని గుఱించిన సంగతు లన్నియు సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికోవలయునని యామెకుఁ గుతూహలము గలిగి యామె భర్తను సవినయముతో ననేక ప్రశ్న లడుగుచుండెను. డాక్టరు కృష్ణాజి సర్వము తెలిసినవాఁడుగావున, భార్యకుఁ గలిగినశంకల కన్నిఁటికిని తగిన సమాధానములు చెప్పి, ఆమె జ్ఞానమును వృద్ధిపఱచుచుండెను. ప్రసంగానుసారముగా నితిహాసము, పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రము, రసాయనశాస్త్రము, జ్యోతిషశాస్త్రము మొదలైనవానిలోని సంగతు లన్నియు మనోరంజకముగా నుండునటుల బోధించి యామె మనస్సునందు నాటునట్లు చేసెను! వ్యాకరణము, గణితము మొదలైన విషయములు నేర్పునప్పుడేమి, నేర్చుకొనునప్పుడేమి పురుషులకే మహాకఠినముగా నుండును. స్త్రీల కంతకంటెఁ గఠినముగా నుండునని వేరుగాఁ జెప్పవలెనా? ఐనను కృష్ణాజీగారు గణితవ్యాకరణములను గూడ సులభముగాను, మనోరంజకముగాను భార్యకు నేర్పిరి! ఇందుచేతనే రఖమాబాయిగారు గణితవ్యాకరణములలో మిక్కిలి ప్రవీణయై, కోలాపూరుపట్టణములో నధ్యాపనము చేయునప్పుడు, ఈవిషయములలోని ప్రావీణ్యమును గుఱించి ప్రఖ్యాతిని వహించెను. ఇదియంతయు కృష్ణాజి దాదాజీగారి పరిశ్రమఫల మని చెప్పుట కేమి సందేహము? ఇంగ్లీషు నేర్చుకొని, మాతృభాషలను మఱచిపోవువారివలెఁగాక కృష్ణాజీగారు, మహారాష్ట్రభాషయందుఁ బ్రావీణ్యము గలవారుగావున, ఆయన తనభార్యకు మహారాష్ట్ర భాషయొక్క సాహిత్యశాస్త్రమును గూడ నేర్పెను.

ఇట్లు రఖమాబాయిగారు మహారాష్ట్రమునం దధికాభ్యాసము గలవారై, యింగ్లీషువిద్య నభ్యసించుటకుఁ బ్రారంభించిరి. ఆమెకుఁ గల యుత్సాహమువలనను, కృష్ణాజిగారి పరిశ్రమమువలనను కొద్దికాలములోనే యాభాషయందుఁ గూడ రఖమాబాయిగారికిఁ జాలప్రవేశము గలిగెను. ఇదియంతయు, నామె స్వయముగా నింటిపని చేసికొని తీరినకాలములో నేర్చుకొనెను! బడికి వెళ్ళక యింటనే యభ్యసించినను, బడియం దభ్యసించి ప్రవీణు లనఁబడు వారికంటె నధికముగానే నేర్చెను!! కాని, యింతవిద్వాంసురాలయినను, ఈమెకు నక్షరజ్ఞాన మైనకలదని, యిరుగుపొరుగువారికేమి, బాంధవులకేమి తెలియక యుండెను!!! ఐనను కస్తూరి పరిమళ మెంత దాచినను దాగనేర దన్నట్లు, ఈమె యెంత గుప్తముగా నుండినను, ఈమె కీర్తి మిక్కిలి చమత్కారముగా నీవలకు వచ్చెను.

డాక్టరు కృష్ణాజీ యెల్లప్పుడును తమపనియం దధికశ్రద్ధ గలవాఁడయి, కౌశలముతోఁ బనిని నిర్వహించుచుండెను. కానఁ బయియధికారు లాయనను జాల ప్రేమించుచుండిరి. అప్పటి యధికారిపేరు డాక్టరు జాన్స్టను. ఒకరోజు డాక్టరు జాన్స్టన్ అకస్మాత్తుగా కృష్ణాజీగారి వైద్యశాల చూచుట కయి వచ్చెను. వచ్చి, నీవుత్వరగా వైద్యశాలకు రావలసినదని వ్రాసి కృష్ణాజీ యింటికి నొకచీటిని బంపెను. కాని కృష్ణాజిగా రొకరోగిని జూచుటకయి, దగ్గఱ గ్రామమునకు వెళ్లియున్నందున, ఆయుత్తరము రఖమాబాయి చేతఁబడెను. ఆయుత్తరము ఇంగ్లీషులో నున్నందున, ఆమె దానిక్రింద "కృష్ణాజిదాదాజిగారు ఇంటివద్ద

లేరు. రోగినిజూచుటకయి గ్రామాంతరము వెళ్లియున్నారు; సాయంకాలమునకు రాఁగలరు" అని యింగ్లీషులోనే వ్రాసి, దొరగారివద్దికిఁ ద్రిప్పి పంపెను. ఆకాగితము చూచుకొని, ఆయన యింటికిఁ బోయెను; గాని ఆకాగితముపై దస్కతు లేనందున కాగిత మెవరు వ్రాసిరో యని జాన్స్టనుకు సంశయము కలిగెను.

తదనంతర మారోజుసాయంతనము కృష్ణాజీగారు గ్రామము నుండి వచ్చి వెంటనే డాక్టరు జాన్స్టనుగారి యింటికి వెళ్లిరి. అనేకసంగతులను గుఱించి మాటలాడి ప్రసంగానుసారముగా దొరవారు "నాయుత్తరమునకు ఇంగ్లీషుతో జవాబు వ్రాసిన వా రెవరు?" అని కృష్ణాజిని అడుగఁగా "జవాబు వ్రాసినది నా భార్యయే" యని యాయన ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. అప్పుడు దొరగా రత్యంత విస్మితులయి "ఇంతవిద్య నామె యెచ్చట నభ్యసించెను" అని యడిగెను. అందులకు కృష్ణాజిగారు "ఇదియంతె యు నేను ఇంట నేర్పినవిద్యయే, గాని మఱి యెచ్చటను నేర్చు కొనినది కాదు" అని చెప్పెను. ఈమాటలు విని దొరగారు మిక్కిలి యానంద మగ్నమానసులై 'మీభార్య దర్శనము నా కగుటకు నేమయిన నభ్యంతరము కలదా?' యని మిక్కిలి పూజ్యభావముతో నడిగెను. అందునకు కృష్ణాజీగా రొప్పు కొని, యింటికిఁ బోయిరి. మఱునా డుదయమున దొరగారు వచ్చి, వైద్యశాలయంతయు సంశోధించినతరువాత కృష్ణాజీ తన యధికారిని నింటికిఁ దీసికొనిపోయి భార్యను జూపించెను. ఆమెను చూడఁగానే నిన్నప్రత్యుత్తరము వ్రాసిన స్త్రీ యీమెయే యయియుండవచ్చునా యని దొరగారికి సంశయము కలిగెను.

కాని కొద్దికాలములోనే ఆమె సంభాషణవలన నామె విద
శయము వ్యక్తమయి, ...స్టనుగారి సంశయము తొలం
ఇంటిలోనేయుండి యింతవిద్య నేర్చుకొనుట చూచి వారు
మిక్కిలి యాశ్చర్యమయి, ఆయన కృష్ణాజిగారిని, రఖమా
యిగారిని మిక్కిలి కొనియాడెను. వారిపరిశ్రమను అభినం
వారికి నుత్సాహము కలుగునట్లు చేసెను.

కృష్ణాజిగారి యీయుదాహరణమువలన నీదేశము
పురుషులు బోధగ్రహింపవచ్చును. ఈదేశములో బాలికా
శాల లుండినను ఆశాలలకుఁ జిన్నచిన్నపిల్లలే వెళుచు
కొంచెము పెద్దవారయిన తరువాత ఆఁడుపిల్లలు పాఠశా
వెళుటకు సిగ్గుపడుదురు. కనుక హిందూసుందరులకు సంపూ
ముగా విద్య నేర్చుకొనుటకు బాలికాపాఠశాల లుపయో
పవు. ఇదియునుగాక యనేకబాలికాపాఠశాలలలోఁ బురు
యుపాధ్యాయులుగా నుండుటవలన ననేకులు, తమబాలిక
పాఠశాలలకుఁ బంపరొల్లరు. కావున స్త్రీవిద్యాభిమాను
పురుషు లందఱును తమతమభార్యలకును, అక్కలకును, చె
డ్రకును, ఇంటివద్దనే చేతనయినంతవిద్య గఱపవలయును.
లము అక్షరజ్ఞానమేకాక సమస్తవిద్యలును గృహములో
వచ్చునని, రఖమాబాయిగారి యుదాహరణమువలన స్పష్ట
చున్నది. కావున ప్రస్తుతస్థితిని విడువఁజాలని మనదేశము
పురుషులు గృహమునందుననె చేతనైనమట్టుకు స్త్రీవిద
వృద్ధిచేయవలయును. ఇట్లు చేసిన బహుసులభముగాను,
ముగాను, ఈదేశమునందు స్త్రీవిద్యాభివృద్ధి కాఁగలదు.

భార్యకుఁ జదువు చెప్పినపుడు డాక్టరు కృష్ణాజిగారికిఁగాని, అత్యుత్సాహముతోఁ జదువుకొనునపుడు సౌ॥ రఖమాబాయికిఁ గాని, ఆవిద్యవలన ధనము సంపాదించవలెనని యూహలేదు. విద్య నేర్పుటయందును, నేర్చుకొనుటయందును వారి ముఖ్యోద్దేశము లేవియన, ఆమె మానసోన్నతిచేసి ఆమెను జ్ఞానవతిని జేయుటయు, స్త్రీల కిట్టిజ్ఞానము గలిగిన చెడుదురన్నలోకోక్తి యబద్ధమని చూపి అట్లు మిథ్యోక్తు లాడువారిని లజ్జితులను చేయుటయు, మనదేశములోని స్త్రీలకు నొక యుత్తమోదాహరణము చూపుటయు, స్త్రీకి జ్ఞానప్రాప్తియై సృష్టిచమత్కారజ్ఞానమంతయు భార్యాభర్తల కిరువురికి సమానముగానున్న వారిజీవితకాలము విశేషసుఖముగా జరుగునని వారితాత్పర్యము ! ఈయుద్దేశముతోనే చేతనైనంతమట్టుకు కృష్ణాజిగారు భార్యకు విద్యనేర్పిరి. కాని యీవిద్యవలన వారికి ద్రవ్యసంచయము గలుగవలయు నని యీశ్వర నియామక ముండినందువలన, సుఖముగానుండి జ్ఞానమును సంపాదించుచున్న యీదంపతుల కొకగొప్పసంకటము సంభవించెను. అదియేదియన—

డాక్టరు కృష్ణాజిగారికిఁ జిన్నతనము నుండియు పీనస అను పేరుగల యొక నాసికారోగ ముండెను. అందువలన అప్పుడప్పుడు కొద్దిగా బాధ కలుగుచుండెను. కాని విశేషబాధ లేకయుండెను. ఆయన స్వయముగా వైద్యుఁడు గనుక ఆరోగమున కేదో యౌషధము చేయుచునే యుండెను. కాని యామందులవలన నేమియు గుణములేక కొన్నిరోజులకు ఆరోగము హెచ్చసాగెను. డాక్టరుగా రత్యంత పరోపకారబుద్ధి కలవారుగావున అనేకుల

కాయన ప్రీతిపాత్రుఁ డయ్యెను. లోకు లాయన పరోపకారబు ద్ధికి మెచ్చి, ఆయనను పనవేల్ మ్యునిసిపాలిటిలో మెంబరుగా నేర్పఱిచిరి. ఆమ్యునిసిపాలిటీసభలో నొకరోజు ఏదోయొక సంగతిని గురించి వాదము చేయుచుండఁగా నకస్మాత్తుగా నాయన ముక్కులోని పీనస అధికమై ముక్కునుండి రక్త ప్రవాహము గారఁజొచ్చెను. అప్పు డాయన నిరుపాయుఁడై ఆప్రసంగ మంతటఁ జాలించి యింటికి వెళ్ళ వలసినవాఁ డాయెను. ఆరోజునుండియు రోగము దినదినము హెచ్చుటయే కాని తగ్గుట లేకపోయెను. అప్పు డారోగము విశేషబాధాకరమనితోఁచి, కొంత కాలము వఱకు కృష్ణాజిగారు ఇంగ్లీషు ఔషధోపచారములు చేసిరి. సౌ॥ రఖమాబాయియును మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతోఁ బతికి నుపచారము చేసెను. కాని యేమియు లాభములేకపోయెను. కనుక నింగ్లీషు ఔషధములు చాలించి, దాఁక్శాస్త్రియను పేరు వడసిన హిందూవైద్యునివద్ద కృష్ణాజి మందుపుచ్చుకొనసాగెను. ఆయనమందువలన మొదట కొద్దిగా గుణముకలిగెను. కాని మొత్తముమీఁద నేమియు లాభము లేకపోయెను. ఇట్లేమియు సుగుణమగుపడకపోవుట చూచి, యాహిందూవైద్యుఁడు ఒకగొప్ప యౌషధమును సిద్ధము చేసి, ౨౧ దినములకు మాత్రలు కట్టి యిచ్చెను. ఈగొప్ప యౌషధమువలన సుగుణ మగుపడుట యటుండఁగా, ముక్కుకాక మొగ మంతయు వాచి శ్వాసోచ్ఛ్వాసములుసహితము నడచుట దుర్లభ మాయెను. అన్నము మ్రింగుడు పోవుటలేక పాలైనను మిక్కిలి కష్టముతో గొంతులో జారుచుండెను. అట్టిసమయమునం దాదంపతులకుఁ గలిగినచింత

వేఱుగా వక్కాణింప నక్కఱలేదు. 'అయ్యవారిని చేయఁబో యిన కోఁతియాయెను' అనిన లోకోక్తిచందమున బాగగుటకు యత్నించుచుండఁగా ప్రాణసంకటమే సంప్రాప్తించెను. అప్పు డాయన జీవించియుండుటయే దుర్లభమని వైద్యు లనుకొనిరి. కాని సౌ॥ రఖమాబాయిగారి మంగళసూత్రముయొక్క మహి మచేఁ గృష్ణాజిగారి ప్రాణముమీఁది సంకటము తప్పెను. కాని శాశ్వతమైన యంగవైకల్యము సంప్రాప్తించెను. కనుక నిరాశనుబొంది కృష్ణాజిగారు ఉద్యోగమును వదలుకొన వలసి నవాఁ డాయెను. ఇట్టి సంకటసమయమున రఖమాబాయిగారి కెంతమనోవ్యాధి యుండెనో చదువరులే యోచింపఁగలరు.

సుఖానంతరము దుఃఖము దుఃఖానంతరము సుఖము సంభ వించుట జగత్తుయొక్క ధర్మమేయని పెద్దలు చెప్పుదురు. కృష్ణా జిగారు పరోపకారు లను పేరొందిరి. రఖమాబాయిగూడ దయ, సత్యము, శీలము, శాంతిమొదలైన గుణములు కలదై, సద్వి ద్యాభ్యాసమువలన బంగారమునకు పరిమళమబ్బినట్లు ప్రశంసనీ యమై యుండెను. ఇట్లు సద్గుణశీలు రయి విద్యావ్యసనము తప్ప మఱి యేవ్యసనమును ఎఱుఁగనిదంపతులకు నిట్టిసంకటము గలుగుటచూడఁగా దైవగతి విచిత్రమని చెప్పకతప్పదు.

కృష్ణాజిగారివ్యాధి కొద్దిగా కుదిరినను, అంగవైకల్యము ప్రాప్తించినందున, నలుగురిలోఁ దిరుగుటకుఁగాని, యుద్యోగము చేయుటకుఁగాని వీలులేదని యెంచి, భార్యాభర్త లిరువు రొక పల్లెయందు నేకాంతముగా నుండ నిశ్చయించిరి. అందుకుఁ దగిన యేర్పాటు చేసికొని వారు దగ్గఱనున్న యొకపల్లెకు వెళ్లి, బీద

లవలెఁ గాపుర ముండిరి. అచ్చటను కృష్ణాజిగా రప్పుడప్పుడు రోగముచే బహు పీడితు లగుచుండిరి. ఔషధమువలన నేమియు గుణము లేకపోయెను.

అట్టి సమయమున రఖమాంబాయిగారు చూపిన ధైర్యమును చేసిన పతిసేవయు వర్ణనీయములు. ఆమె చేసిన పతిశుశ్రూష వినినపక్షమున పురాణములలోని పతివ్రతల చరిత్రము చదువు చున్నామా యేమి యని తోఁచును. పతికి మఱింతదుఃఖ మగు నని తలఁచి, యామె తనకుఁ గలదుఃఖము నంతను నడఁచి, సం తోషవృత్తిని ధరించి పతికి సేవచేయుచుండెను. ఆమె పతికి ననేకధైర్యపుమాటలు చెప్పి, పెనిమిటిని దుఃఖసమయమునందు నుగూడ సంతోషపెట్టుచుండెను. ఆరోజులలో విసుగులేక రఖ మాంబాయిగారు చేసిన యసమానసేవను తలఁచుకొని కృష్ణాజి గారు ఇప్పటివఱకును ఆనందబాష్పములు రాల్చుచుందురు! ఆహా! ఏమి యీసాధ్వియొక్క మహిమ! సాధారణ యువతు లందఱును తమభర్త లారోగ్యవంతులై యుండుకాలమునందు వారికి వినయముతోఁ బనులు చేయుచునేయుందురు. కాని కష్ట సమయమునఁగదా వారి నిజమైనప్రేమ పరీక్షింపఁబడును? అట్టి పరీక్షయందు సంపూర్ణముగాఁ గడ తేరినవారుగదా నిజమైన గృహిణు లనఁబడుదురు? ఇట్టిపరీక్షయందు విద్యావిభూషిత యైన రఖమాంబాయిగారు ఇతరస్త్రీలకంటె నెక్కువగాఁ గడ తేరి విద్యయం దజ్ఞానులచే నారోపింపఁబడు దోషము మిథ్యయని వెల్లడిచేసినారు! ఇట్టి సంకటసమయమునం దీపతివ్రతాతిలకము

యొక్క పతిప్రేమ తగ్గక యిట్బడియయ్యెను!! ఇట్టిదిగదా విద్యా ప్రభావము!!!

ఇట్లాదంపతు లిద్దఱు ఆపల్లెయందుఁ గాలయాపనము చేయు చుండఁగా, వారి కాగ్రామమునందు బ్రొద్దుపోవుట దుస్తరమ య్యెను. చిన్నప్పటినుండియు గొప్పనగరములో వాసము చేసిన వారుకావున వారికి పల్లె రమ్యముగాఁ గానిపించదయ్యెను. వారి బిడ్డల కచ్చట నౌషధంబులు దొరకకపోయెను. ఇట్టిదురవస్థలో వారికొమార్తయొకతె ఔషధాభావమువలన మృతినొందెను. ఇట్లచ్చట వారికి దుఃఖములే సంప్రాప్తమైనందువలన వారి కాగ్రామమునం దసూయగలిగి, వారందఱును సముద్రతీరమం దున్న ఆలీబాగుపట్టణమునకు వచ్చిరి. వీరి అదృష్టమువలన అప్పుడు డాక్టరు జాన్‌స్టనుదొరగారును, పనిమీఁద నాగ్రామ ములోనే యుండిరి. జాన్‌స్టనుదొరగారికి కృష్ణాజియందుఁ బరి పూర్ణకటాక్షముండెనని వెనుకనె వ్రాసియున్నాను. కాన నాదొరగారు కృష్ణాజి యెచ్చట నున్నాఁడని, లోకులను నడుగు చుండెను. కాని ఆయనకుఁ గృష్ణాజి యెచ్చట నున్నది బొత్తిగాఁ దెలిసినది కాదు. తాను ఆలీబాగుకు వచ్చినతరువాతను మఱచి పోక, ఆపరోపకారపరాయణుఁడైనదొరగారు కృష్ణాజిని గుఱించి వీరిని వారిని అడుగుచునే యుండెను. ఒకరోజు కృష్ణాజిగారు త్రోవలోఁ బోవుచుండఁగా, ఆయనను గుర్తించి దొరవారిసే వకుఁ డొకఁడు, ఆయనవద్దికిఁ బోయి, 'దొరవారుమిమ్మును వెదుకుచున్నారు' అని చెప్పెను. ఆమాట విని కృష్ణాజి చాల సంతోషించి, తత్క్షణమే యాదొరగారిని దర్శించుటకుఁ

బోయెను. ఆదొరగారు కృష్ణాజికి సంభవించిన దురవస్థనుజూచి వ్యసనపడి, పూర్వము కృష్ణాజి యుద్యోగమును వదలినప్పుడు తాను పైకివ్రాసి కృష్ణాజిగారికొఱకుఁ దెప్పించిన బహుమానపు రూపాయ లతనికిచ్చెను. కృష్ణాజి మిక్కిలి మంచివాఁడని పై యధికారులవద్ద జాన్స్టనుగారు ప్రశంసచేసి కృషి చేసినందువలననే యీపైకము దొరకెనని వేఱుగఁ జెప్పవలెనా? ఇందువలననే జాన్స్టనుదొరగారి సదయాంతఃకరణము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇట్లు ధనసాహాయ్యము చేయుటయేకాక, ముందు జీవనము నడుచుటకుఁ గూడ ఆయన యొకయుపాయము సూచించెను. దొరగారు కృష్ణాజితో నిట్లనిరి. "నీ విట్లు వికలాంగుఁడవై యేమియుఁ జేయుటకు శక్తిలేనివాఁడ వైతివి గాన నీకుటుంబమును పోషించుకొనుట కష్టము. నీభార్య యధికవిద్వాంసురాలును, సూక్ష్మబుద్ధిగలదియునై యుండ మీరూరక కూర్చుండుట నాకు బాగుగా లేదు. ఆమె కెచ్చటనయిన నుద్యోగము దొరకఁగలదు. వాటింగ్ దొరగా రిప్పుడు విద్యాశాఖయందు ఇన్స్పెక్టరుగా నున్నారు. నీవు వెళ్లి ఆయనను దర్శింపుము. అవశ్యముగా లాభము కలుగఁగలదు. అనిచెప్పి జాన్స్టనుదొరగారు, విద్యాశాఖాధికారికి నొకయుత్తరము వ్రాసియిచ్చి, అది తీసికొని కృష్ణాజీని ఆదొరగారివద్దికిఁ బొమ్మని యాజ్ఞయిచ్చెను. ఇట్టి మహోపకారమునకై కృష్ణాజిగారు కృతజ్ఞతాపూర్వకముగా దొరగారికి సలాముచేసి యింటికిఁ బోయెను. అచ్చట తన రాకకు నెదురు చూచుచున్న రఖమాబాయిగారికి ఆవర్తమాన మంతయు సంతోషముతో సవిస్తరముగాఁ జెప్పి, జాన్స్టను

దొరగారు వాటింగ్ దొరగారికి వ్రాసియిచ్చిన యుత్తరము చూపెను. ఆసంగతియంతయు విని రఖమాబాయిగారికి మొదట కొంచె మానందమాయెను గాని కొద్దిసేపులోనే యింతపని నాచేత నెట్లగునా యని ఆమెకుఁ జింతగలిగెను. తన కెంతవిద్య వచ్చినను, తా నెన్నఁడును పరీక్ష లియ్యలేదనియు, ఎవ్వరైనఁ బరీక్ష చేసిన నెట్లు ప్యాసు అగుదుననియు, ప్యాసు అయినను, ఏదైన నుద్యోగము దొరకినయెడల దాని నెట్లు నిర్వహించుకొనె దననియు నామె చింతింపసాగెను. దొరగారు చెప్పినట్లు ఇప్పుడు చేయకపోయిన మనకు ధన మెట్లు సంప్రాప్తించుననియు, దొరగారిచ్చిన యుత్తరమును ఇప్పు డుపయోగింపనియెడల మరల నిట్టి ప్రసంగము రానేరదనియు నామె విచారించుచుండెను. అటులనే డాక్టరు కృష్ణాజిగారి మనసుగూడ అందోళనముగానే యుండెను. ఇట్లు వీరు త్రొక్కుడుపడుచున్న కాలములో నేమో సినియర్ పూనాట్రేనింగుస్కూలు (అధ్యాపకలకు అధ్యాపనవిధి నేర్పుటకై నియమింపఁబడిన పాఠశాలలోని) శిక్షకురాలు గ్రామమునకు వచ్చెను. ఆమె రఖమాబాయిగారిని జూచి యామె మనసునం గలసంశయముల నన్నిఁటిని తొలఁగించి, కృష్ణాజీ గారికి ధైర్యము చెప్పి వారందఱు పూనాకుఁ బోవునట్లు చేసెను.

వారుభయులు పూనాపట్టణమునకు వెళ్లి, వాటింగ్ దొర గారిని దర్శించి డాక్టరు జాన్స్టనుగారు ఇచ్చినయుత్తరము వారి కిచ్చిరి. ఆయుత్తరమునందు దాదాజిగారి దురవస్థను స్పష్టముగాఁ దెలిపి, ఆయనకు సహాయము చేయవలసినదని వ్రాసియుండెను. దాదాజిగారి దురవస్థను ఆదొరగారు స్వయముగాఁ జూచి, తన

చేత నయినంత సహాయము చేసెదనని చెప్పెను. ఆదొరగారు రఖమాబాయిని కొన్ని ప్రశ్న లడిగి, ఆమె యిచ్చిన యుత్తర ములవలన నామె మిక్కిలి విద్వాంసురాలని గ్రహించి, 'ఇంటఁ జదువుకొని యింతవిద్యను సంపాదించినందునకు నీమెయే ప్రథ మోదాహరణమని నేఁ జెప్పఁగలను. అయినను, ఈమె యిచ్చట ఫీమేల్ ట్రేనింగ్ కాలేజియొక్క సూపరింటెండెంటుగారిని, (ముఖ్యాధ్యాపకను) దర్శించి, ఆమెవద్దనుండి యోగ్యతా పత్ర మును సంపాదించినపక్షమున మిక్కిలి యుపయోగకర [illegible].' అని చెప్పెను.

దొరగారి యనుమతిప్రకారము, రఖమాబాయిగారు, పూనా ఫీమెల్ ట్రేనింగ్ కాలేజియొక్క యధికారిణి యగు మిస్ ఎమ్. ఆర్. మిచల్ దొరసానిగారిని దర్శించి ఆమెకుఁ దనవస్థ నెఱిఁ గించెను. ఆదొరసానిగారు మిక్కిలి [illegible] గనుక, రఖమాబాయిగారి దురవస్థకు మిక్కిలి చింతించి, ఆమెయొక్క విద్యావినయాదిగుణముల కెంతయు మెచ్చి, ఆమెను పరీక్షిం చెను. పరీక్షించి రఖమాబాయిగారి విద్యాప్రవీణతకు సంతసించి, 'నీకు సంపూర్ణముగా విద్య వచ్చుననుటకు సందేహము లేదు. కాని యిచ్చటి కాలేజియొక్క నియమానుసారము, నీవీ కాలేజి లోఁ గొన్నిరోజులయిననుండనిది యోగ్యతాపత్రిక యిచ్చుటకు వీలులేదు.' అని చెప్పెను. అప్పుడు రఖమాబాయి యాపాఠ శాలలో కొన్నిరోజు లుండుటకు సమ్మతించెను.

ఇట్లు కొన్నిరోజులు భార్యాభర్త లిరువురును పూనాపట్టణము ననే నివసించియుండిరి. కాని కాలేజునందు రఖమాబాయిగారు

క్రొత్తగా నేర్చుకొనుసంగతి యేమియు లేకపోయెను. కాన నామె కొన్నిరోజులు వృథాకాలక్షేపము చేయవలసివచ్చెను. ఈక్రొత్త మార్పువలన నామె మనసు అస్థిరమై యేమియుఁదోఁచక యెట్లో కాలక్రమణ చేయుచుండిరి. వారి కుటుంబమునకు అచ్చటి నీరు పడనందువలన వారి దేహము లెప్పుడును అస్వస్థముగానే యుండెను. ఇంతలో రఖమాబాయిగారు గర్భవతియైనందువలన నీళ్ళాడుటకు సెలవు తీసికొని యెచ్చటికైనను పోవలయు నని నిశ్చయించిరి. ఇంతలో, బొంబాయిపట్టణమున జ్యోమతస్థులచే స్థాపింపఁబడిన స్త్రీపాఠశాలకుఁ బ్రధానోపాధ్యాయిని కావలసివచ్చెను. ఆస్థలమునకు రమ్మని రఖమాబాయిగారిని విశేషముగా బలవంత పెట్టసాగిరి. మిచల్ దొరసానిగారుగూడ అస్థలమును స్వీకరింపవలసినదని రఖమాబాయిగారికి నుపదేశించిరి. పూనా పాఠశాలలోని పరీక్ష యప్పటికి చాలకాల మున్నందువలన రఖమాబాయిగారు ఆపనికి నొప్పుకొని పూనాపాఠశాలలో నొక సంవత్సరపు సెలవు తీసికొని ముఖ్యోపాధ్యాయినిగా బొంబయికిఁ బోయెను. అచ్చటికిఁ బోయినప్పుడు ఆమెకు సహాపరిచెండెం టయిన మిచల్ దొరసానిగా రొక యోగ్యతాపత్ర మిచ్చెను. ఆపత్రికవలన మిచల్ దొరసానికి రఖమాబాయిని గుఱించి గల గౌరవాభిప్రాయము వ్యక్త మగుచున్నది. కావున నాపత్రిక నిచ్చట నుదాహరించెదను:—

"పూనా. ౨౭ వ డిసెంబరు ౧౮౮౧.

"ఈ పత్రికావాహినియగు సౌ॥ రఖమాబాయి కేళ్కరు, పూనాపట్టణముననున్న ట్రేనింగు కాలేజిలోఁ గొన్నిరోజులవఱకు

నధ్యయనము చేసినది. ఆమె నేర్చుకొనవలసిన సంగతులన్నియుఁ బూర్తిగా నేర్చుకొనె నని చెప్పవచ్చును. పునాపట్టణపు గాలి యామె శరీర ప్రకృతికి సరిపడనందున నేను ఆమెకు, జీతము (విద్యార్థి వేతనము) లేనిపద్ధతిమీఁద నొకసంవత్సరము సెల విచ్చితిని. ఈమె యత్యంత సద్గుణసంపన్నురాలును, శ్రేష్ఠమైన ఆచరణపరాయణురాలును అయి, జ్ఞానసంపాదనయం దాసక్తి కలదియై యున్నది. ఈమె సర్వోత్కృష్ట మగు ఉపాధ్యాయిని అగునని నాయొక్క యభిప్రాయము."

(దస్కతు) ఎమ్. ఆర్. మిచల్.,

లేడీ సూపరింటెండెంటు, ఫీమేల్ ట్రేనింగుకాలేజి, పూనా.

విద్యానిధి యని పేరొందిన మిచల్ దొరసానివద్ద నుండి యిట్టి స్తోత్రపత్రిక సంపాదించునంతవిద్య సంపాదించిన రఖమాబాయిగారి పరిశ్రమను మన మెంతయుఁ గొనియాడవలసి యున్నది. ఇంటిపను లన్నియు మగనిచేఁ జేయించి, యీయామె యింతజ్ఞానము సంపాదించె నని కొందఱు వికటతార్కికులు అనెదరేమో. అట్లనుకొనుట గొప్ప తప్పు. ఇంటిలోనిపనియంతయుఁ దానే చేసికొని, పిల్లలను తానే సవరించుకొని, మిగిలినసమయములోనే రఖమాబాయిగా రింతవిద్య నేర్చుకొనిరి. విద్య నేర్చుకొనుచున్నానని గృహకృత్యములయం దలక్ష్యము చేసినదికాదు. మొదటినుండియు ననఁగా వీరిస్థితి బాగున్నప్పటినుండియు, రఖమాబాయి స్వయముగా నింటిలోని కార్యముల నన్నింటిని చక్కపెట్టుకొను చుండెను. ఇట్లింటిపనియంతయు తానేచేసి, తనపాఠములను చదువును. ఇందువలన, రఖమాబాయిగారు తమ ఆయు

ష్యములోని యొకగడియ యైనను వ్యర్థపుచ్చక, ప్రతినిమిష మును సత్కార్యమునందే వినియోగించుచుండి రని స్పష్టము గాఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

స్త్రీవిద్య యక్కఱలేదు అని చెప్పెడివా రెల్లప్పుడును, స్త్రీల కింటిలోఁ గార్యము లనేకము లుండును కాన వారికిఁ జదువుకొ నుటకు వ్యవధియే దొరకఁజాలదు; అని యాక్షేపించుచుందురు. కాని యిది దురాక్షేపణయే యని రఖమాబాయిగారి యుదా హరణమువలన స్పష్ట మగుచున్నది. ఇదియునుగాక, కొంచెముగా నాలోచించిచూచినయెడల నీయాక్షేపణయందు సత్యాంశ మెంత మాత్రమునులేదని విశద మగును. ప్రొద్దున లేచినప్పటినుండియు, రాత్రి నిదురింపఁబోవువఱకు ఇంటిపనులే చేయుచున్న స్త్రీలీ దేశ మున నేమి యేదేశమున నేమి చాల లే రనియు, ఇట్టి స్త్రీలుండు ఆవశ్యకతయు లేదనియు, అందఱికిఁ దెలిసినవిషయమే. అత్యంత దరిద్రులై జీవనము కొఱకు నింటిలోని స్త్రీలును పురుషులును భిక్షాటనమో కూలిపనియో చేయుచున్న అతి దరిద్ర కుటుంబ ములలోని స్త్రీలకుఁ దప్ప, సాధారణస్థితిగల ప్రతిగృహములోని స్త్రీలకుఁ బొరుగిండ్ల పెత్తనములు చేయుటకు అధమపక్షము రెండుమూడుగంట లయిన వ్యవధియుండునని మన మెఱుఁగుదు ముకదా? ధనవంతులయింటి స్త్రీల కేమియుఁ బని యుండద నియు, వారుకాలిపైకాలువేసికొని దినమంతయు పుక్కిటిపురాణ ములు చెప్పుచుందు రనియు విశ్వవిఖ్యాతమేకదా? వీరికి దినమం తయు వ్యవధియే యని చెప్పవచ్చును. పైని చెప్పఁబడిన నిరు పేద స్త్రీలను చదువుకొనుఁ డనియెవరును చెప్పలేదు. వారిపురు

షులును విద్యాశూన్యు లయియే యుందురు. మన దేశమునందలి పరోపకారులు వీరికొఱకు రాత్రి పాఠశాలలను స్థాపించువఱకు వీరు అజ్ఞానములోనే యుండవలసిన వారు. ఇందుకు ఉపాయము లేదు. కాని మధ్యమస్థితి గలయూఁడువారును, ధనవంతుల యింటి స్త్రీలును ఏల చదువుకొనఁగూడదో తెలియకున్నది. 'ఎల్లమ్మ గారి యింట గోంగూర వండిరి. పుల్లమ్మగారియింట పులుసు కూర వండిరి" అని రాజకార్యములు చేయుటకంటె విద్య నభ్యసించుట శ్రేయస్కరముకాదా? రోజు రెండుగంటలు చదువుకొని సంస్కృతమువంటి కఠినభాషలోఁ బ్రవీణు లైనవారనేకులుగలరు. కనుక మన దేశములోని స్త్రీలు కాలము వ్యర్థపుచ్చక విద్య నేర్చుకొనినయెడల వారు ఏవిద్యలోఁ బడిన నావిద్యలోఁ బ్రవీణలు కావచ్చును. కనుక పైయాక్షేపణ నిరాధారమయినది యనియే చెప్పవలసియున్నది.

బొంబాయియందుండు 'ఆంగ్లోజ్యూయిస్సు అసోసియేషన్' యొక్క బాలికాపాఠశాల మిక్కిలి విస్తీర్ణముగానుండి, అందు మూఁడు వందలకంటె నధికముగ బాలికలు చదువుకొనుచుండిరి. వారికి విద్య చెప్పుటకు ముగ్గురుపాధ్యాయిను లుండిరి. బాలికలకు విద్య నేర్పుటయందు దదివఱకు రఖమాబాయిగారికి ననుభవము లేకుండినను, ఆమె యాపనిని శ్రద్ధవహించి చేసెను. బాలికలకుఁ జక్కఁగా చదువు చెప్పుటయందుఁ బ్రసిద్ధి వహించి, అసోసియేషన్ వారివలన నత్యుత్తమప్రశంసపత్రిక పుచ్చుకొనెను. అచ్చట నున్నస్వల్పికాలములోనే యామె తనసద్గుణములచే సకలజనులకుఁ బూజ్యురా

లయ్యెను. అందువలన నామె యీపాఠశాల విడుచునప్పుడు జ్యూయిష్‌కమిటివారు, ఆమెవియోగమున కెంతయుఁ జింతిల్లిరి.

బొంబాయిలో నున్నకాలముననే, ఆమె ప్రసవకాలము గడచి, బాలింతతనము సమాప్తియయి, పూనా ట్రేనింగుకాలేజి యొక్క చివరపరీక్షకు వచ్చి యందు నామె యుత్తమోత్తమ ముగా కృతార్థురా లాయెను. ఈక్రింది యోగ్యతాపత్రికవలన నామె విద్యావైభవము తెలియఁగలదు.

"ఫీమెల్ ట్రేనింగ్ కాలేజి, పూనా." ౧౬ మార్చి ౧౮౮౩.

"ఇందువలనఁ దెలియఁజేయుట యేమనఁగా, సౌ॥ రఖమాబాయి కేళోకర్, పూనా ఫీమెల్ ట్రేనింగ్ కాలేజిలోని అత్యుచ్చ మయినపరీక్షయందు, అత్యంతోత్తమముగానే, ప్రథమతరగతి లోను కడ తేరినది. మఱియు నీమె మంచి సద్గుణవతియు, అప్రతిమ సదాచరణపరాయణయు, మంచి యుపాధ్యాయినియు నయి యున్నది. ఈమె యిప్పుడు కాలేజి విడిచి పోవుచున్నదిగాన, ఈకాలేజితో సంబంధించినవా రందఱును ఆమెను అభినందించు చున్నారు."

(దస్కతు) ఎమ్. ఆర్. మిచల్,

లేడిసూపరింటెండెంటు, ఫీమెలు ట్రేనింగుకాలేజి, పూనా.

ఈయోగ్యతాపత్రిక సామాన్య మయినది కాదు. ఈపత్రిక చూచినతోడనే రఖమాబాయిగారియొక్క విద్యావిశేషములను గాని సద్గుణములనుగాని విశేషించి వర్ణింపనక్కఱలేకయే యవి తేటపడఁగలవు. వెనుక నుదాహరించిన యోగ్యతాపత్రికయం దును, ఈపత్రికయందును మనము ఆనందముతోఁ జూడవలసిన

సంగతి యొకటి గలదు. అదియేదనఁగా, మిచల్ దొరసానిగారు రఖమాబాయిగారిని కేవలము విద్యావైభవమును గురించియే నుతింపక, సద్గుణములను గురించియు విశేషముగాఁ బొగడి యున్నది. ఇందువలన 'విద్యా దదాతివినయం' అన్న వచన మీమె యందు సార్థక మయినదని చెప్పుట కెంతమాత్రము సందేహము లేదు.

ఇట్లు రఖమాబాయిగారు పరీక్షయందుఁ గృతార్థురా లయి కొంతకాలము విశ్రాంతి పుచ్చుకొనవలయు నని తలఁచి యుం డెను. కాని యింతలో కోలాపూరు దర్బారువారు, ఇంగ్లీషు దొరతనమువారిని ఒక యుత్తమోత్తమోపాధ్యాయిని కావల యునని యడిగిరి. అందుపై బొంబాయిసర్కారువారు సౌభాగ్య వతి రఖమాబాయిని తమవైపునుండి కోలాపూరుసంస్థానమునకు నిచ్చితి మని నియామకము చేసి ౫౦ రూపాయిలవేతన మిచ్చి రఖమాబాయిగారిని కోలాపురమునకుఁ బంపిరి. కోలాపురము చాల దూరమని మొదట రఖమాబాయిగా రచ్చటికిఁ బోవు టకు ననుమానించిరి. కాని మిచల్ దొరసాని మొదలయినవారు, ఆమెకు ధైర్యము చెప్పి, కోలాపురము సంస్థానమయినందువలన త్వరలో నీకు జీత మెక్కువై లాభము గలుగునని బోధించి నందువలన నామె పోవుటకు నొప్పుకొనెను.

కోలాపురమునకుఁ బోయినతరువాత రఖమాబాయిగారిని మాతుశ్రీ ఆనందీబాయి రాణీగారికి విద్యనేర్పుటకు నియమించిరి. కాని కొద్దిరోజులలోనే మాతుశ్రీగారి భర్తయగు నాల్గవశివాజి మహారాజుగారు గతించినందున నామెకు మిక్కిలి దుఃఖమును

ఔదాసీన్యమును గలిగి యామె విద్యాధ్యయనమును మానెను. అప్పుడు రఖమాబాయిని ఫీమెల్ ట్రేనింగుకు అధికారిణి యయిన, మిస్ లిటిల్ సూపరింటెండెంటుగారి చేతిక్రింద కోలాపూరులోని ఫీమెలు ట్రేనింగుకాలేజిలోఁ బ్రధానోపాధ్యాయినిగా నేర్పఱిచిరి. అచ్చట నీమెచేతిక్రిందఁ బనిచేయువా రెవరును లేకపోయినను ఒక్కతెయే యన్నిపనులను నిర్వహింపుచుండెను.

౧౮౮౩-వ సంవత్సరమునందు రఖమాబాయిగారు క్రొత్తగా కోలాపురమునకు వచ్చినప్పుడు వీరికుటుంబమున కనేకములైన యిబ్బందులు కలిగెను. ఉండుటకు వారికి మంచియిల్లయినను దొరకినది కాదు. కాని అప్పు డచ్చట నున్న బర్వేదివాన్‌గారు, ఈ దంపతులకుఁ జాలసహాయము చేసిరి. పొలిటికల్ ఏజంటుగా రయిన కర్నల్ రీవసుదొరగారు, వీరికష్టములను జూచి కరుణించి పాఠశాలకు సమీపమున నున్నయొక సర్కారుబంగళా రఖమాబాయిగారికి నుండుట కిప్పించిరి. ఇట్లు రఖమాబాయిగారి సచ్ఛీలమునుజూచి, అందఱును ఆమెను మన్నించుచు, సత్కరింపుచుండిరి.

రఖమాబాయిగారివర్తన మత్యంత సరళముగా నుండును. మాటలయం దేమి ప్రవర్తనమం దేమి నగలు అన్నమాట యామెకు తెలియదు. ఆమెయొక్క సరళత చూచి తీరవలయునే గాని యిట్టిదని యెంత వర్ణించినను సంపూర్ణముగాఁ దెలియఁజాలదు. ఆమె యెల్లప్పుడును తనకర్తవ్యమునందే చిత్తము గలిగి యుండును. ఇతరమైన యధిక ప్రసంగముల కెన్నడును పోదు. ఆమెను క్రొత్తఁగాఁ జూచువారు, ఆమె సరళతనుజూచి, ఆమె

ఎవరో సాధారణపు స్త్రీ యని యెంచుదురేగాని యింత
గొప్ప విద్వాంసురాలని సంశయింపఁజాలరు. గణితము, వ్యాకర
ణము, ఇతిహాసము మొదలగు గహనమైన శాస్త్రములయందు
నీమెకుఁగల మార్మికపరిజ్ఞానమును జూచి, ఈమె శారదాదేవి
యొక్క యపరావతారమా యేమియని సంశయింపవలసి యున్న
ది! బాలికలకుఁ జదువుచెప్పెడి యుపాధ్యాయినులకు నుపాధ్యా
యినియైన రఖమాబాయిగారి విద్యాతిశయము వేఱుగా వర్ణింప
వలెనా? కావ్యములయందును, కుట్టుపనియందును, ఈమెకు
విశేషప్రీతికలదు. ఈమెశిష్యురాండ్రు నలువురీమెవలెనే ప్రవ
ర్తించుటకు యత్నించుచున్నారు. ఆహా! ఏమి యీమెభాగ్యము!
మొదటమొదట, లేడీసూపరింటెండెంటయిన లిటిల్ దొరసానికి
నీమె సద్గుణములు దృశ్యమానములయినవికావు. కాని సుగుణ
ములు చాలరోజులు దాగియుండవుగనుక, క్రమక్రమముగా
లిటిల్ దొరసానిగారికి రఖమాబాయిగారి సద్గుణములు దృశ్య
మై యామెయం దధికవిశ్వాసమును, భక్తియుఁ గలిగెను.
ఈదొరసానిగారు సీమకు వెళ్లిపోవునప్పుడు, అడుగనిదే తాను
రఖమాబాయిగారికి నొక యోగ్యతాపత్రిక యిచ్చినది. ఆపత్రిక
యీచరిత్రముయొక్క తుదను ప్రచురించెద. ఆపత్రిక చూచిన
యెడల నీదొరసానికి రఖమాబాయియందు నెంత గౌరవము
కలదో తెలియఁగలదు. ఇట్లు స్వపరిశ్రమవలనను, స్వసద్గుణముల
వలనను, సదాచరణమువలనను, రఖమాబాయిగారు లోకప్రఖ్యా
తకు పాత్రురాలైరి.

ఇట్లు కొన్నిరోజు లయినతరువాత మిస్ లిటిల్ దొరసాని ఇంగ్లండు దేశమునకు వివాహనిమిత్తమై పోఁదలఁచి, తనయుద్యోగమును వదలుకొనెను. ౧౮౯౭వ సంవత్సరమున ఆగస్టు నెలలో దొరసానిగారు తనపనిని వదలుకొని వెళ్ళిపోయెను. అప్పుడాగొప్పపని యెవరి కియ్యవలయునని సంస్థానాధీశ్వరునికి సంశయము గలిగెను. మిస్ లిటిల్ దొరసానిగారికి, నాలుగువందల యేఁబదిరూపాయలు జీతము, ఉండుటకు గొప్పబంగళా, కావలసిన పరిచారకులు, రెండుగుఱ్ఱములబండి, సంస్థానము వారిచ్చుచుండిరి. కోలాపురసంస్థానమునందుఁ గల బాలికాపాఠశాలల కన్నిటికిని, ఆమెయే యధికారిణిగా నుండెను. ఈపను లన్నియుఁ జేయుటకు ఇంగ్లీషుస్త్రీ తప్ప నితరు లెవ్వరును సమర్థురాండ్రు కారని బహుజనుల యభిప్రాయము. కనుక మరల నెవరినయిన ఆంగ్లేయస్త్రీని, దెచ్చి యాపని యియ్యవలెనని, సంస్థానములోని యధికారులు తలఁచిరి. కాని యట్టిపనులనేగాక యింతకంటె గొప్పపనులనుగూడ నిర్వహించునంత విద్యయు, సామర్థ్యమును రఖమాబాయిగారికిఁ గలవని కోలాపురములోని యనేకవిద్వాంసులకుఁ దెలియునుగనుక, ఆపట్టణమందలి విద్యావిలాసము, జ్ఞానసాగరము మొదలయినపత్రికలు, రఖమాబాయిగారికిఁ దప్ప నితరులకు సూపరింటెండెంటు పని యియ్యఁగూడదని, యధికారులకుపదేశించెను. ఇట్లు పత్రికలు, రఖమాబాయి యోగ్యురాలని శ్రీమహారాజా ఛత్రపతిగారికి నెఱిఁగింపఁగా, వారును, దివానుగారును, సభ్యులును ఆమోదించి, ఆసన్మానప్రద మయిన గొప్ప యుద్యోగము రఖమాబాయికి నిచ్చిరి. ఈమె కీయుద్యోగ మొక

యయమూల్యభూషణమని చెప్పవచ్చును. ఈపతివ్రతాతిలకమునకు లేడీ సూపరింటెండెంటు పనికంటెను అధికమయినపని యిచ్చి నను శోభించఁగలదని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. కాని మన దేశమున స్త్రీలకు నాలుగునూఱులుజీతముఁగాని, రెండుగుఱ్ఱముల బగ్గీగాని, కావలసిన సేవకులఁగాని యెవరిత్తురు? లిటిల్ దొరసానికి మొదట నిన్నూఱు రూపాయిలు జీతముండెను. కాని రఖమాబాయి హిందువుగనుక నామెకు మొదటనూఱు రూపాయిలే చాలునన్నారు. జీత మెంతయినను, అధికారము రఖమాబాయి గారి కిచ్చినందుకుఁ గోల్లాపురాధిపతిని మనము కొనియాడవలసి యున్నది. రఖమాబాయిగారికి నిట్టియధికార మిచ్చి మహారాజు గారు, ఆమెనే కాక హిందూసుందరుల నందఱిని సన్మానించిరని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. ఇటులనే యితరమహారాజులును, తమతమ రాజ్యములలో స్త్రీవిద్యాభివృద్ధిని జేయుదురుగాక.

ఇప్పుడు రఖమాబాయిగారికి దొరకిన యధికారము బహు గొప్పదియు, మాన్యత గలదియు ననుటకు సందేహము లేదు. కాని యిందునుగుఱించి యామెకు లేశమాత్రమైన అభిమానము ను, గర్వమును లేదు. తానొకశ్రేష్ఠురాలనని గాని, ఇతరులు తన్ను సన్మానించవలెననిగాని యామెకు నెప్పుడును తోఁచక, ఈమె యెల్లప్పుడును మర్యాదను విడువక స్వకార్యమునందు దత్తురాలై యుండును. ఆమె యెల్లప్పుడును గృహిణికి శోభించునట్టి బట్టలనే ధరించును. ఇంగ్లీషువేషముగాని, బూట్లు, మోజాలు, మొదలైన వానిఁగాని యెన్నఁడును ధరించదు. ఈమె పాఠశా లలోఁ జదువు చెప్పునప్పు డెవరైనఁ బురుషులు పాఠశాలఁ

జూడవచ్చినయెడల కుర్చీమీఁదనుండి లేచి నిలువఁబడును. కూర్చుండవలసినదని వారంతగా బలవంతపెట్టినయెడల, అచట బల్లమీఁదఁ గూర్చుండును. స్త్రీకి స్వాభావిక మైనమర్యాదను విడిచి యెప్పుడును పురుషులతో మాటలాడదు. ఇటుల నెల్లప్పుడును వినయాదిసద్గుణము లామెను సేవించుచునే యుండును.

విద్యవలన స్త్రీలు దాంభికురాండ్రగుదురనియు, అవిధేయ లగుదురనియు, వారికిఁ స్వాభావికము లయినవినయమర్యాదాది సద్గుణముల నతిక్రమించెదరనియు, తమ విద్యాతిశయముఁ జెప్పుకొని మురియుచు గర్విష్ఠురాండ్రగుదురనియు, స్త్రీవిద్యాద్వేష్టలొత్తియొత్తి చెప్పెదరు. ఈమాటలన్నియు శశశృంగములవలెను, ఆకాశపుష్పములవలెను, అత్యంతాభావములని సప్రమాణముగా స్థాపించుటకుఁ గాఁబోలును సౌభాగ్యవతి రఖమాబాయిగా రవతరించిరి. గర్వమనుదుర్గుణము 'విద్య' యను సద్వస్తువునందెట్లుపుట్టునో తెలియకున్నది. గర్వము స్వతంత్రమైన యొకదుర్గుణము. అది విద్యావంతులయందేగాని, తక్కిన యితరులయందుఁ గానుపించదని లేదు. విద్యావిహీనునియందుఁగూడఁ గానుపించును. అక్షరశూన్యుఁ డయిన మంగలిమంగాయకు, చాకలి సరవాయకు, కమ్మరిగుండాయకు గర్వ మనుదుర్గుణము లేదని చెప్పుట కెవ్వరు సాహసింతురు? అక్షరశత్రువు లైన ఆచారపు అన్నమ్మ, చేదస్తపు చెలమమ్మ లందఱును గర్వము లేనివారేనా? ప్రాయికముగా అక్షరసహితులకంటె నక్షరరహితులే యెక్కువ గర్విష్ఠులుగ నుందురు. ఇట్లుండుటచే గర్వమను దోషము స్త్రీవిద్యయం దారోపించుట యుక్తమై యుండలేదు.

ఎచ్చటనైన విద్యాధికులయిన పురుషులేమి, స్త్రీలేమి, గర్వము గలవారుగాఁ గానఁబడిన, అది వారిస్వభావదోషమో, లేక సాంగత్యదోషమో అయియుండును, గాని విద్యాదోషము కానేరదు. ఇదియునుగాక యిట్టిగర్వమున కింకొకచిన్నకారణము గలదు. కొద్దిగా సూక్ష్మవిచారము చేయువారికి ఆకారణము తెలియఁగలదు. తనకు రెండుకాళ్లును, రెండుచేతులును గలవని గర్వపడినమనుజుల మన మెన్నఁడయినఁ జూచితిమా? లేదు. ఇందుకుఁ గారణమేమి? అందఱు మనుష్యులకును రెండుకాళ్లు, రెండుచేతులు ఉండుటవలన అందునగుఱించి యెవ్వరును గర్వము వహించుటకుఁ గారణములేదు. అనఁగా నితరులకంటెఁ దమలో నేమైన నాధిక్యము గలిగినఁగాని, మానవుఁడు గర్వము వహించఁడు. కనుక పురుషులలో నేమి, స్త్రీలలో నేమి యొకరిద్దఱికి విద్య నేర్పినయెడల గర్వము గలుగుట సంభావ్యము. కాని వారిలో ననేకులకు విద్య నేర్పినయెడల గర్వమునకు స్థానమే యుండదు. మొదట ఇంగ్లీషువిద్య యీ దేశమునందు ప్రారంభమయినప్పుడు, ప్రవేశపరీక్షలోఁ గృతార్థులయినవారు ధన్యుల మనుకొనుచుండిరి. ఇప్పు డదేవిద్య ననేకులు అభ్యసించుటవలన, ఈకాలమునందుఁ బట్టపరీక్ష యిచ్చినవారికిఁగూడ గర్వమున కవకాశములేక యున్నది. కనుక స్త్రీవిద్యచే స్త్రీలు గర్వితలగుదురేమో యని భీతి యున్నచో, అందుకుఁ దగినయుపాయము స్త్రీలకుఁ జదువు చెప్పకయుండుట కాదు. స్త్రీవిద్యను ప్రోత్సాహపఱిచి, బాలికాపాఠశాలలను వృద్ధిచేసి, జనానాస్త్రీలకుఁ జదువుచెప్పుటకుఁ దగినస్త్రీలను నియమించి, అనేకస్త్రీలకు

విద్యాదానము చేయుటయే•విద్యవలనఁ గలుగు నన్నగర్వమును అణఁచుటకు నుత్తమోపాయము. ఇట్లనేకస్త్రీలలో బహువిద్యా ప్రసార మయినయెడల, ఒకరికంటె నొకరు విద్యావతు లయినం దున, గొప్పవిద్య రానిస్త్రీల కెవరికిని గర్వము కలుఁగనేరదు. గొప్పవిద్య వచ్చినవారికిని గర్వ ముండఁబోదు. ఎందుకనఁగా గొప్పవిద్యను సంపాదించి, మహాపండితు లనియు, విద్వాంసుల నియు నేటివఱకుఁ బేరొందినవారిలో నెవరో కొందఱు తప్ప, అందఱును వినయశీలు రని విఖ్యాతిఁ జెందిరి. కనుక విద్యవ లన స్త్రీలకు భూషణప్రదము లయిన వినయమర్యాదాదిగుణ ములు లోపించక, అధికసంస్కృతము లయి వెల్లడిల్లునని చెప్పకతప్పదు.

కోలాపురములోని బాలికాపాఠశాలలును, బావడేయన్న గ్రామములోని బాలికాపాఠశాలలును, సరిగా జరుగుచున్నవా లేదా యని పరీక్షించుటకు సౌ. రఖమాబాయి ప్రతిదినమును, బగ్గీ మీఁద నెక్కి యాయాపాఠశాలలకు వెళ్లుచుండును. వెళ్లినప్పుడు వెంబడిని మిఠాయి, బొమ్మలు మొదలయినపదార్థములు తీసికొని పోయి, పాఠశాలలోని చిన్నబాలికలకు నిచ్చి, విద్యయందు వారికి నభిరుచి పుట్టించును. కొద్దిగాఁ బెద్దబాలికలతోఁ బ్రియోక్తులు పలికి వారికి విద్యాప్రభావము బోధించుచుండును. ఈమె బాలి కలకుఁ జేయుబోధ బహుశ్రావ్యముగనుండును. ఆఁడుపిల్లల తల్లు లతో మాటలాడునప్పుడు, వారిపిల్లలను పాఠశాలలకుఁ బంపుట విషయమును వారుస్వయముగా విద్య నేర్చుకొనుటను గుఱించి బోధించి, వారిమనసు త్రిప్పుచుండును. ఎప్పుడయిన నాదివా

రమునాఁడు సభ్యస్త్రీలను పేరంటమునకు తనయింటికిఁ బిలిపించి, వారికి ననేకసంగతులను బోధించుచుండును.

ఈమె యింతయధికారసంపన్నురా లయినప్పటికి పాఠశాల పని కాఁజేసికొని యింటికి వచ్చినతరువాత నీమె నెవరయినఁ జూచినయెడల ఇంతయధికారము గలస్త్రీయని యనుకొనఁజా లరు. ఈమె యుద్యోగము చేయుననికూడ నెవరికి సంశయము రానేరదు. ఇంటికి రాఁగానే యుద్యోగపు దుస్తులు తీసి విడిగా నుంచి, వేఱుబట్టలు గట్టుకొని యీమె యింటిపనులు చేయుట కారంభించును. ఒకవంటకత్తెను ఇద్దఱు ముగ్గురుసేవకులను బెట్టుకొని యన్నిపనులు వారిచేఁ జేయించి, తాను సుఖముగా కూర్చుండునంతధనము ఈమెకు నీశ్వరుఁ డిచ్చియున్నాఁడు. కాని తా నట్లు చేసినయెడల, విద్య నేర్చినస్త్రీలు సోమరిపోతు లగుదు రన్న నిరాపనింద స్త్రీవిద్యయందు నారోపింపఁ బడునని తలఁచి, యీగృహిణీలలామ, యింటిలోనివంట, పిల్లలకును పతికినిఁ గావ లసిన బట్టలు స్వయముగాఁ గుట్టుట, మొదలైనయింటిలోని పను లన్నియు స్వయముగాఁ జేయుచుండును. కేవలము విద్యలో నేగాక, కుట్టుపని, ఉన్నితో అల్లిచేసెడిపనులు, స్వయంపాకము మొదలయినవానియందుఁగూడ నీమెకు నధికప్రవీణత గలదు! భిన్నభిన్న దేశములలోని పక్వాన్నములు రుచిగా వండుట యీ మెకుఁ దెలియును. ఇంతియకాక, శిశువులను బోషించుట, వారి యారోగ్యరక్షణము చేయుట, వారికిఁ దగిన యౌషధంబు లిచ్చుట సశాస్త్రముగాఁ బురుడుపోయుట మొదలయినపనులు

గూడ నీమెకుఁ దెలియును. ఇట్లు సంసారమున కత్యంతావశ్య కంబు లయినపను లన్నియు నీమె యెఱుఁగును.

ఈమె ప్రతిదినము బాలికాపాఠశాలల నన్నిఁటిని జూచి, ట్రేనింగు కాలేజు చూచుటకు వెళ్ళును. సమయ ముండిన యెడల నచ్చటియుపాధ్యాయినులకుఁ గొంతసేపు తాను స్వయముగాఁ జదువు చెప్పును. బాలికాపాఠశాలలకొఱకు నామె చేసిన నిబంధనలు బహుబాగుగనున్నవి. బాలికల కెవరికిని దేహదండన చేయక, వారిని లాలించి, బుజ్జగించి, బహుమానముల యాశ చూపి చదువు చెప్పవలెనని రఖమాబాయిగారు నియమించిరి. దెబ్బలు కొట్టనిదే పిల్లలకుఁ జదువు రాదనినమాట రఖమాబాయిగా రబద్ధముచేసిరి. పాఠశాలలయందుఁ జదువు పిల్లలయొక్కయు, చదువుచెప్పెడి యుపాధ్యాయినుల యొక్కయు, ఆచరణయు నీతియు స్తోత్రార్హముగా నుండవలయునని యామె యెల్లప్పుడును యత్నించుచుండును. దుర్నీతియే జీవనముగాఁ గలవేశ్యాంగనలును, కొందఱు నీతిమాలిన నీచజాతిస్త్రీలును, విద్యార్థివేతనము దొరకు నన్నయాశచే పాఠశాలలోఁ జదువు కొనుటకు వచ్చుచుండిరి. కాని వీరివలన నితరబాలికలు చెడుదురని అవివాహిత లైనయెడల తండ్రివద్దనుండి యోగ్యతాపత్రిక, వివాహితలయిన యెడల పెనిమిటివద్దనుండి యోగ్యతాపత్రిక తెచ్చిననఁగాని యెవరిని బాలికాపాఠశాలలోనికిఁ జేర్చుకొనవలదని రఖమాబాయిగారు నియమించిరి. ఇట్లీమెచేతిక్రింద నున్న బాలికాపాఠశాలలలో నెల్లప్పుడును విద్యావృద్ధియు, నీతివృద్ధియు జఱుగుచుండును. ఈపాఠశాలలలోని బాలికల సత్ప్రవర్తనయు, విద్యా

కుశలతయు, అతురసౌందర్యమును,' జూచి మన దేశములోని బాలిక లింత యోగ్యురాండ్రయిరి యని మనమున కత్యంతా నందము కాకమానదు; వారి నింతవారిని జేసిన రఖమాంబాయి గారి యెడలఁ బూజ్యభావము గలుగక పోదు.

ఉద్యోగసంబంధమునరఖమాంబాయిగారు సేయుపనులను ఇది వఱకు వర్ణించితిని. ఇఁకనింటియందలియామెదినచర్యవిషయమయి కొంచెము వ్రాసెదను. ఈమెయొక్క యుద్యోగశీలతను జూచి లోకులు మహాశ్చర్యమును బొందుదురు. ఈమె యెప్పుడును ఇంటివద్ద నూరక కూర్చుండియుండదు. సదా సర్వకాల మేద యినపని చేయుచుండును. ఈమెకు నైదుగురు ఆఁడుపిల్లలును, నలుగురు మొగపిల్లలును గలరు. ఇంతపరివారమును ఈమె స్వయముగాఁ బోషించుచుండును. ఇంట వంటలక్క లేదనియు నీమెయే వంటఁ జేయుననియు వెనుకనే వ్రాసియున్నాను. వంటలక్కలు తిన్నగా, రుచిగా, స్వచ్ఛముగా వంటచేయరనియు, వస్తువు లను దొంగిలించి నాశము చేసెదరనియు, వారితో తగవులాడుచు నుండవలెననియు, కనుకనే మనమే వండుకొనిన మేలనియు నీమె యభిప్రాయము. 'నే నే స్వయముగ వంట చేసికొనని యెడల నాకు అన్నము రుచిగాను యుండదు' అని ఆమె చెప్పును. ఇట్లు ఉద్యోగమునుండి రాఁగానే యింటిపనియందును, ఇంటిపని అయినతోడనే ఉద్యోగమునందును రఖమాంబాయిగారు నిమగ్నురాలయియుండుదురు. మధ్యాహ్నము కొంచెము విశ్రాంతి కొఱకు నింటికి వచ్చినప్పుడును, ఆమెకు విశ్రాంతి దొరకదు. ఉపాధ్యాయినులును, ఇతరసేవకులు మొదలైన వారు, సెలవు

లడుగుకొనుటకు, జీతము హెచ్చింపుమని యడుగుకొనుటకు, ఇతరమైన మొఱలు చెప్పుటకు, అవిశ్రాంతి సమయములోనే యామెవద్దికి వచ్చుచుండెదరు. వీరికి సెలవులిచ్చి, వారిస్థలమున నింకొకరిని నియమించి, తగినయేర్పాట్లు చేయుటకే విశ్రాంతికాల మంతయును సరిపోవును. ఈపనిగాక యింటిపనులును అనేకము లుండును. చిన్నచిన్నపిల్లలను పెంచుట యెంతకష్టమో పిల్లలు గలమాతలకే వేద్యము. ఒకపిల్లకావురు మన్న, రెండవపిల్ల బావురు మనును. నేడు వీనికి రోగము వచ్చిన, రేపు వానికి రోగమువచ్చుగా. ఇటుల నత్యంతకష్టప్రద మయినను రఖమాబాయిగారు శిశుసంరక్షణ మత్యంతజాగరూకతతోఁ జేయుచుండును; వారికి విద్యాబుద్ధులు చెప్పుచుండును; వయోమానమును గుర్తెఱిఁగి వారివారికిఁ దగినవిద్య నేర్పుచుండును. ఈమెను జూచుటకు గ్రామములోని పెద్దమనుష్యులభార్యలు పలువురు వచ్చెదరు. వారితో మాటలాడుటయందును, ఆమాటలలో స్త్రీవిద్య, బాలసంగోపనము మొదలయిన విషయములను గుఱించి యుపదేశము చేయుటయందును గొంతకాలము గడచును. ఇట్లీమెకాలమంతయు స్త్రీవిద్యాభివృద్ధిని జేయుటయందే వినియోగ మగుచుండును.

ఇతరుల బాలికలకు విద్య చెప్పెడి విషయమై రఖమాబాయిగా రధికముగాఁ బరిశ్రమపుచ్చుకొనియెద రని చెప్పినందువలనఁ దమకన్యల కెంత శ్రద్ధతో విద్య నేర్పెదరో చదువరులే యూహింపఁగలరు. ఈకుటుంబమువలన నీ దేశమునందు స్త్రీవిద్యాభివృద్ధి కావలయునని యీశ్వరసంకేత ముండినందునఁ గాఁబోలును.

మొదటి నాలుగు కానుపులకు నీమెకుఁ ఆఁడుపిల్లలే కలిగిరి. ఈనలు గురు బాలికలకు సౌ. రఖమాబాయిగారు సద్విద్యయును నీతియుఁ గఱపినారు. వీరిలోఁ బెద్దవారయిన సౌ. ద్వారకాబాయియు సౌ. కృష్ణాబాయియుఁ బ్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందుఁ గృతార్థురాం డ్రయి, యిప్పుడు బొంబాయిలోని వైద్యవిద్యామందిరమునందు ఎల్. ఎమ్. అండు ఎస్. అను వైద్యపరీక్షకుఁ జదువుచున్నారు. ఈపాఠశాలయందు వీరు అందఱికంటెఁ బ్రథమలుగానే యుం దురు. కొన్నిదినముల క్రిందట శారీరశాస్త్రమునందు జఱిగిన పరీ క్షలో సౌ. ద్వారకాబాయిగారు మొదటినంబరును సంపాదించె నని వినుచున్నాము. ౧౮౯౫ వ సంవత్సరమున పూనాపట్టణము నందు దేశీయమహాసభ జరిగినప్పుడు, ఈయక్కచెల్లెండ్రు కోలా పూరుపట్టణమునుండి ప్రతినిధులుగా నామహాసభకు వచ్చియుం డిరి. వీరెల్లప్పుడు తమ యాచరణమునందుఁ దల్లినే యనుసరించె దరు. మూడవ నాల్గవ కన్నియలైన సౌ. యమునాబాయియు, సౌ. అహల్యాబాయియు పూనాపట్టణములోని ఫీమెల్ హైస్కూ లులో (స్త్రీలకు ఉన్నతవిద్య నేర్పుటకు పూనాయందు స్థాపిం చఁబడిన పాఠశాలయందు) చదువుకొనుచున్నారు. కొన్నిరోజుల క్రిందటఁ జిన్నకొమార్తె గణితములోని పరీక్షలోని మొదటిసంఖ్య సంపాదించెనఁట! ఇదే ప్రకారము చిన్న చిన్న పిల్లలవి ద్యనుగుఱించి సౌ. రఖమాబాయిగారు శ్రద్ధ వహించి, వారికిఁ జిన్నప్పటినుం డియు సుగుణములను ఉగ్గు త్రాగించుచుండును. పిల్లలకు, పెని మిటికి, తనకుఁ గావలసిన బట్టలన్నియు నీమె స్వయముగా నింటనే కుట్టును. ఎండకాలపు సెలవులలోఁ బిల్లలందఱును ఇంటికి

వచ్చినప్పుడు, సంవత్సరమునకుఁ గుటుంబమునకు సరిపోవు నన్ని బట్టలు, వారిసాహాయ్యముచేఁ గుట్టి యుంచును. ఇంటిపనులన్ని యుఁ జేసివేళ దొరకినయెడల వృత్తాంతపత్రములను, మాసపత్రములను, నూతనగ్రంథములను జదువుచుండును. ప్రతిదినము క్రొత్తదేమయినఁ జదువనియెడల నామెమనసు వికాసముగానే యుండదఁట! ఈమె వంటచేయుచున్నపుడును, ఇతరమైనపనులు చేయుచున్నప్పుడును, డాక్టరు కృష్ణాజిగారు లేక యీమెపుత్రికలలో నెవరయిన, ఈమెకు సద్గ్రంథ మేదయినఁ జదివి వినిపించెదరు. ఇట్లీ యద్వితీయగృహిణీలాలమ, యొకక్షణమయిన వ్యర్థపుచ్చక స్వపరజ్ఞానాభివృద్ధిఁ జేయుచుండును.

జ్ఞానార్జనము చేసినస్త్రీలు గృహకృత్యములను జేయరనియు, శిశుపోషణముచేయ రనియు, మగవారికి నాఁడువారిపనులుఁ చేయవలసివచ్చుననియు స్త్రీవిద్యానిందకులు చెప్పుదురు. కాని, యీమాట లన్నియు మత్సరజన్యములేకాని, సత్యములుకావనియు, రఖమాబాయిగారిప్రవర్తనము వేయినోళ్ళఁ జెప్పుచున్నది. ఇట్టి దురాక్షేపములు చేయువారు, ఈసంసారములోని సంగతు లన్నియు మానవేచ్ఛప్రకారమే నడచుననియు, వానిని నడుపుట యందు ఈశ్వరనియామక మేమియు లేదనియుఁ దలఁచెదరు గాఁబోలును. ఇప్పుడు జగత్తులోని స్త్రీలందఱును దమతమ పిల్లలను సంరక్షించుకొను చున్నందునకుఁ గారణము వారికి భారతభాగవతములు చదువుట రాకపోవుటయేయని వీరి తాత్పర్యమా యేమి?, అందఱు స్త్రీలకు భారతభాగవతములు చదువుట వచ్చిన యెడల జనవృద్ధి నేటితో నాగిపోవును గాఁబోలును! స్త్రీలు తమ

పిల్లలను ప్రేమించుటకుఁ బెద్ద వారిని జేయుటకు వారి యజ్ఞానము కారణముగాక, ఈశ్వరుఁడు వారియం దుంచిన నైసర్గిక పుత్రవాత్సల్యమే నిజమయిన కారణమని చెప్పవలయును. ఈవాత్సల్యము పశువులయందుఁ బక్షులయందు క్రిమికీటకాదులయందు, పురుషుల యందు, స్త్రీలయందు, విద్యనేర్చినవారియందు, విద్యనేరువనివారియందు, అందఱియందును ఉండును. ఇట్లు విశ్వవ్యాపక మైన యీవాత్సల్యము విద్య నేర్చుకొనిన స్త్రీలయం దుండదనుకొనుటకు మాత్సర్యము తప్ప రెండవకారణము లేదు. ఇంతియు కాదు. విద్యావతులు, విద్యలేని స్త్రీలవలెఁ దమపిల్లలను, ఎండకు ఎండినట్టును వానకుఁ దడిసినట్టును ఉంచక, వారిపోషణయందును ఔషధోపచారములందును విద్యాబుద్ధులయందును విశేష దక్షులై యుందురని యు, రఖమాబాయిగారిచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. విద్య నేర్చినందువలన లలనలు ఇంటిపనులయం దలక్ష్యము చేయుదురన్నమాటయు నమ్మఁ దగినది కాదు. ఇప్పుడు సంసారము చక్కఁగాఁ జేయుసుందరీమణులకుఁ జదువుటయు, లెక్క వేయుటయు, రానందువలననే వారు సంసారమునందు శ్రద్ధ గలిగి యున్నారనియు, లేనియెడల వారు సంసారమును నాశము చేసియుందు రనియు, చెప్పుట యెంత హాస్యాస్పదము! 'సతీహితబోధిని' 'గృహనిర్వాహకత్వము' 'స్త్రీధర్మరత్నభాండాగారము' 'కుమారీశతకము' 'మానినీశతకము' మొదలయినగ్రంథములను జదివినందువలనను, ఇంటివెచ్చముల లెక్కలువేయుట నేర్చుకొనినందువలనను, స్త్రీలు గృహకార్యములందు అధికతత్పరత వహింతురో లేక తత్పరత వహింపకపోవుదురో సారాసార

విచారము గలచదువరులే యోచింపఁగలరు. అపాత్రదానము, చిఱుతిండి, చూచుటకు రమ్యముగానుండి గవ్వకయినఁ గొఱకాని యసత్యపునగలు కొనుట, లెక్క వేయుట రానందువలన సేవకుల మోసము కనుఁగొనలేక ధనమును బోఁగొట్టుకొనుట, ఆయ వ్యయములు ఎంతెంతయని చూచుటకు చేతఁగానందున ఆయమునకంటె నధికముగా వ్యయపఱచుట, మొదలయిన యజ్ఞానజన్య దోషము లన్నియు స్త్రీవిద్యవలనఁ బోయి, స్త్రీలు సంసారసుఖమును వృద్ధి చేయుదురు గాని యెంతమాత్రమును సుఖహాని చేయఁజాలరు.

ఇంటియందు స్వచ్ఛత యుంచుటయందును, స్నానపానాదులయందు దేహారోగ్యమున కనుకూలముగా నడచుకొనుటయందును భోజనవిషయము మితముగా నుండుట యందును రఖమాబాయిగారు బహుదక్షురా లయియుండును. ఇందువలననే వీరి యింట రోగములు చాల అరుదుగా ప్రవేశించును. సౌ. రఖమాబాయిగా రన్న వ్యాధి అన్నమాటయే యెఱుఁగదని చెప్పుదరు. తనపిల్లలను పాఠశాలలోనిపిల్లలను స్వచ్ఛముగా నుంచి వారికి స్వచ్ఛతయొక్క యావశ్యకము బోధించుచుండును. స్త్రీవిద్యను గుఱించియు, పురుషవిద్యను గుఱించియు, ఈమె చాల విచారము చేసియున్నది. ఇందువిషయమయి యామెమనమునందనేకమైనయూహాలు కలిగియున్నవి. ఇప్పుడు పాఠశాలలయందుఁ జెప్పెడి పురుషవిద్యయందేమి, స్త్రీవిద్యయందేమి యనేకగ్రంథములను వ్రాయఁదలఁచి యున్నది. కాని మనదురదృష్టమువలన నామెకు గ్రంథరచన చేయుటకు సమయమే చిక్కకయున్నది.

ప్రాతఃకాలము ఆఱుకొట్టినప్పటినుండియు రాత్రిపదికొట్టువఱకు నామె యేదో యొకపనిలోనే యుండును.

తనకుఁ గలిగిన యమితవిద్యవలనను, విద్వాంసుఁడును రసికుఁడును అయిన భర్తయొక్క సహవాసమువలనను, ఈమె అత్యంత ఉన్నతములయిన మతములను (అభిప్రాయములను) గ్రహించినది. అయినను దేవుఁడు, దైవభక్తి, ముఖ్యములయిన వ్రతములు, మొదలయినవానిని విడిచినదికాదు. కాని, యీామె యన్నివ్రతములకంటెను 'పతిభక్తి' యను వ్రతమునే యెక్కువగ నెంచుచుండును. పతినిఁ బ్రత్యక్షదైవముగ నెంచి, ఆయనను సంతుష్టినిగ నుంచవలయునని యెల్లప్పుడును యత్నించుచుండును. నేఁడు రఖమాబాయిగారికి సౌభాగ్యమును, సంపత్తియు, సంతతియుఁ గలవు; గొప్ప యధికారముగలదు; రాజసంస్థానమునందు మాన్యతగలదు. ఇవి యన్నియుఁ జూచి ఈమె 'చాలసుఖి' యనికొందఱు అనుకొనియెదరు. కాని యీామె యిన్ని సంపద లుండినను సదామనసునందు విషాదముగనే యుండును. అందుకు, డాక్టరు కృష్ణాజీగారి అంగవైకల్యమే కారణమని చదువరు లిదివఱకే గ్రహించియుందురు. ఎల్లప్పుడును తనపతియొక్క హతాశస్థితి కనులయెదుట నుండుటవలన రఖమాబాయిగారు రేయుఁబగలును చింతామగ్నలయి యుందురు. గొప్పవిద్వాంసుఁడును, రసికుఁడును, గుణియు, తనహితకర్తయు, నయిన పెనిమిటి యింటఁ గూర్చుండుటయు, తాను ఉద్యోగము చేయుటయు, తన పేరే లోకులలోఁ బ్రసిద్ధి తన్నే లోకులు నుతించుటయు నీమె కెంతమాత్రమును నిష్టములేదు. ఆమె యప్పుడప్పు డిట్లనును. "పురుషులు ఇంటఁ

గూర్చుండి, స్త్రీ లుద్యోగములు చేయుట మిక్కిలి ఖేదకరము. ఈశ్వరుఁ డిట్టియోగము మాకుఁ దెచ్చినందున కెంతయుఁ జింతిల్లవలసి యున్నది. పిల్లల నందఱ నెటులయిన సంరక్షించ వలయునని యీపని చేయుటయే కాని యిందువలన మనసునకు లేశమయిన సంతోషములేదు. ఈజగత్తునందు కాలము నొకరీతిగఁ గడపవలయునని యీ యుద్యోగము చేయుచున్నాను గాని వేఱుకాదు. నాకర్తవ్యము నేనుచేయుచున్నానే గానియెక్కువ చేయుటలేదు." ఆమెకు పతియొక్క వికలాంగత్వమునుగుఱించి తోఁచు మనోదుఃఖము, ఈమాటలవలన వెల్లడి యగుచున్నది. పరపురుషులతోఁ గూర్చుండి సిగ్గువిడిచి యీమె యెన్నఁడును మాటలాడదు. వారితో మాటలాడుపని వచ్చినయెడల లేచి నిలువఁబడి, ప్రక్కకుజరిగి మాటలాడును!

లేడీసూపరింటెండెంటుపని నిర్వహించునంత విద్యగలిగి, సంసారభారమంతయు నొంటరిగ భరించునంత సామర్థ్యము గలిగి, యింతవినయము, సదాచరణము, నిస్సీమ పతిభక్తియుఁ గలిగిన పతివ్రతను చూచినచో నామెయందు పూజ్యభావ మెవ్వరికిఁ గలుగకుండును? మిస్ లిటిల్ దొరసానిగారు ఉద్యోగము వదలి వెళ్లునప్పుడు, ఆమె రఖమాబాయిగారిని ప్రేమపూర్వకముగాఁ జూచి, పోయివత్తునని చెప్పెను. అప్పుడే, దొరసానిగారు "మీ ఆనవాలుగ మీఫోటోగ్రాఫు (ప్రతిమ) దింపుకొనియెదను." అని రఖమాబాయిగారిని అడిగెను. కాని తా నేమియు గొప్ప దేశోపకారపుపని చేయనందునఁ దనప్రతిమ దింపించుకొనుటకుఁ దన కిష్టము లేదని రఖమాబాయిగారు వినయముతో విన్నవించు

కొనిరి. ఆహా! ఏమి యాలీనత!! మిస్ లిటిల్ దొరసాని తన ప్రతిమ నొకదానిని రఖమాబాయి కిచ్చి, యింటికిఁబోయి ఆమెకు నామెయదుగనిదే, యొకసర్టిఫికట్టు (యోగ్యతాపత్రిక) వ్రాసి యింటికిఁ బంపెను. ఈపత్రికయందు రఖమాబాయిగారి సుగుణ సంపదలను మనఃపూర్వకముగా వర్ణించియున్నందునను, అంత కంటె నధికప్రేమతో నెవరును వర్ణింపఁజాల రనియు నాపత్రిక నిం దుదాహరించుచున్నాను:—

"చదువుచెప్పెడి స్త్రీలకుఁ జదువు చెప్పుటకయి స్థాపింపఁబడిన పాఠశాలయందు సౌ. రఖమాబాయి కేళోకరు, కొన్నిరోజుల నుండి, విద్య చెప్పుటయందుఁ బ్రవీణురాలయి యున్నది. స్త్రీలకు విద్య గరపుటయం దామె మహోత్సుకురాలయి యుండును; ఇట్టి యీమె యుత్తమోదాహరణమువలన స్త్రీవిద్య యధికముగా విస్తరించినది. ఇట్టి తెలివి గలిగినట్టియు, సహాయము చేయునట్టియు, అసిస్టంటు (సహాయకారిణి) దొరకినందుకు నేను ఆమెకుఁ గృతజ్ఞురాలనయి యున్నాను. ఈమె మహా సద్గుణవతి యయి పరోపకార విషయమయి సదా తత్పరురాలయి యుండును. ఈమెవద్ద నభ్యసించిన యుపాధ్యాయినులు కొలాపూరు సంస్థానమునం దంతటను, నిండియున్నారు. ఈ యుపాధ్యాయినులలో ననేకులు ఎచ్చటెచ్చటికి వెళ్లిరో, అచ్చటచ్చట రఖమాబాయిగారివలెనే యాచరించి, జనులకు మేలుచేసి, అచ్చటివారి నందఱను సంతోషపెట్టుచున్నారు. రఖమాబాయిగారు కులీన స్త్రీ యనియును, సుశీలవతి యనియును, అనుభవికమాత యనియును, ఉత్తమయుపాధ్యాయిని యనియును, ఇన్ని రీతుల [illegible]

యందు నాకుఁ బూజ్యభావము గలదు. ఈమె శ్రేయస్సును బొందు చున్నదని విని, నా కెల్లప్పుడును సంతోషమే యగును."

(దస్కతు) ఎచ్. లిటిల్,
అగస్టు ౨౦, ౧౮౯౫. } లేడీసూపరింటెండెంట్, ఫీమేల్ ఎడ్యుకేషన్.

పరదేశవాసినియగు మిస్ లిటిల్‌గారిచే నింత స్తోత్రమును బడసిన సౌ. రఖమాబాయిగా రెంత సద్గుణవతి యైనది, యెంత విద్యావతియైనది, యెంత వినయశీలయైనది, చదువరులే యోచింపఁగలరు. స్త్రీవిద్యాస్వాతంత్ర్యము లక్కఱలేదని చెప్పెడివారి కీమె కుఠారమై జన్మించినందున, భరతఖండములోని లలనల కందఱకు నీమె లలామభూతయని చెప్పవలసియున్నది.

ఓసహోదరీమణులారా! సౌ. రఖమాబాయిగారి చరిత్రమువలన మీ రనేకోపదేశములు గ్రహింపవచ్చును. 'కుమారీశతకము' 'మానినీశతకము' మొదలయిన గ్రంథములవలెనిదియు మీ కొకయుపదేశ శతకమే. మీ రందఱును సౌ. రఖమాబాయిగారివలెఁ జేతనయినంతవఱకు విద్య నభ్యసింపుఁడు. విద్యవలన లాభము లనేకములు గలవని మీకుఁ దెలిసినవిషయమే. సౌ. రఖమాబాయిగారివలె మీ కందఱకును నుద్యోగము చేయవలసిన యావశ్యకము లేకపోయినను, గృహకృత్యములయందు, శిశుపోషణాదులయందుఁ మీవిద్య మీకుఁ జాల సహాయకారి కాఁగలదు. కనుక నెల్లమ్మగారియింటను పుల్లమ్మగారియింటను బ్రొద్దుపుచ్చుకొనక, తండ్రులవద్దనో, భర్తలవద్దనో, అన్నలవద్దనో, మఱందులవద్దనో, విద్యాభ్యాసము చేయుఁడి. విద్య నేర్చుకొని యంతమాత్రమునకే గర్వపడక, సౌ. రఖమాబాయివలె విద్యతోఁ గూడ

వినయాది సద్గుణములను స్వీకరింపుఁడి. సౌ. రఖమాబాయి గారివలెనే మీరు పతిభక్తియం దధిక తత్పరురాండ్రయి, విద్యా రహితలయిన భార్యలకంటె విద్యాసహితలయిన భార్యలే, సంసార సుఖమును అధికముగా వృద్ధిఁ జేసెదరని, సోదాహరణపూర్వక ముగా సిద్ధాంతీకరించి, కొందఱ జనులయందుఁగల స్త్రీవిద్యా ద్వేషమును తొలఁగించి, దేశహితములు సమకూర్పుఁడు. ఇ ట్లీమె పవిత్రమయిన చరిత్రములోనుండి మీ రనేకోపదేశములను గ్రహింపవచ్చును.

తుదకు సౌ. రఖమాబాయిగారు అనేక సంవత్సరములవఱకు బ్రతికి సౌభాగ్యము, సత్త, మొదలయిన సకారముల నవిచ్ఛిన్న ముగా ననుభవింతురు గాకయనియు, ఆమెవలన నీదేశమందంత టను స్త్రీవిద్యాభివృద్ధియై యీదేశము బాగుపడును గాక యనియు, ఈశ్వరుని అనన్యభావముతోఁ బ్రార్థించి యీచరిత్ర మును, ముగించుచున్నాను.

కర్మదేవి.

తే. గీ. ప్రాణిలోకంబు సంసార పతిత మగుట
వసుధపైఁ బుట్టి గిట్టనివారు గలరె
వారిజన్మంబు సఫల మెవ్వారివలన
వంశ మధికోన్నతి వహించి వన్నె కెక్కు.

మన భరతఖండమున నవతరించి, తమసత్కార్యములవలనను సద్గుణములవలనను దేశము నలంకరించిన స్త్రీరత్నములలో ననేకులకు రాజపుత్రస్థానమే జన్మభూమి యైయున్నది. రాజపుతానాయందలి క్షత్రియవీరులు తమశౌర్యమువలన స్వదేశమున కెటులు కీర్తికారణులైరో, అటులనె క్షత్రియస్త్రీలును పురుషులు సంపాదించుకీర్తిని వృద్ధిపఱిచిన వారయిరని చెప్పుటకు నెంతమాత్రమును శంకింపఁబని లేదు. ఇటు వెనుక నాలుగువందల సంవత్సరములనుండియు రాజపుత్రస్థానముయొక్క స్వరూపముమాఱి, యది వీరపుత్రజనని యను నామమాత్రావశిష్టమయియున్నది. కాని యంతకుఁ బూర్వ మచటిరాజపుత్రులన్న, నన్ని దేశములవారికిని కాలాంతకులవలెఁ గానఁబడుచుండిరి. అటులనే యచటిరాజపుత్రస్త్రీ లన్న దృఢనిశ్చయ విభూషిత లనియు, సద్గుణసంపన్న లనియు, పరమపతివ్రత లనియు ప్రసిద్ధిఁగాంచిరి. ఇట్లు తమ యపూర్వ సద్గుణపుంజమువలన దేశమున కలంకారభూత లయిన యనేక రాజపుత్రస్త్రీలలో కర్మదేవి యొకతె. ఈపతివ్రతాతిలకము మార్వాడదేశములోని

'జౌరింత్' అను సంస్థానమునం దుదయించెను. ఈమెజన్మకాలము ఐదవశతాబ్దప్రారంభ మని తోఁచుచున్నది. ఈమె మోహిల రాజమాణిక్యరాజు కూఁతురు. కర్మదేవి యత్యంతసురూపవంతు రాలును, సుగుణసంపన్నురాలును, అయినందున బాల్యమునుం డియుఁ దల్లిదండ్రు లామెను తమప్రాణములకంటె నధికముగాఁ బెంచుచుండిరి. సిమ్మట నామె పెరిఁగినకొలఁదియు వీరులచరిత్ర ములను వినుటయం దత్యంతాసక్తి గలిగి, జననీజనకుల నెప్పు డును ఆసంగతులనే యడుగుచుండెను. వారును తమముద్దుల కూఁతురిని సంతోషపెట్టుటకయి యాబిడ్డ కనేక ప్రాచీనశూరుల చరిత్రలనే చెప్పుచుండిరి. కాన కర్మదేవికి నితరసంభాషణ లేవియు రుచింప కుండెను. ఆమె యల్పవయస్కురా లయినను జ్ఞానముచేఁ గడువృద్ధురా లయినందున వృథాసంభాషణ, సోమరితనము, మొదలయినవానియం దత్యంతతిరస్కారము గల దయి ప్రాచీన యోధుల కథలను వినుచు వారినే దైవతుల్యులనుగా భావించి, మానసమునం దెల్లప్పుడును పూజింపుచుండెను. జశల్మీరుని భట్టీరాజ్యములోఁ జేరిన పూగల్‌పరగణాధిపతి యగు రాణారణంగ దేవుని పుత్రుఁడయిన సాధునామధేయుని యసమానపరాక్రమ మెల్లప్పుడు నామె కతిప్రియముగా నుండెను. ఆవీరునిచరిత్రము వినినపిమ్మట మఱి యొకరిచరిత్రము వినుటకామెకు నిష్టమే లే దయ్యెను. ఆతేజోనిధి యనేక దేశములను జయించి శౌర్యమునం దభిమన్యుతుల్యుఁడని కీర్తిని సంపాదించెను. నాగూరు మొదలు సింధునదిపర్యంతము దండు వెడలి యనేకవీరుల ననేకసారుల నోడించెను. రాజు లంద ఱాయన కతిభీతు లగుచుండిరి. సాధు

దండు వెడలినప్పు డెల్లను ఘోరింతనగరముమీఁదినుండియే పోవుచుండెను. కాన ఆనగరమునందుఁ గలవా రందఱును ఆయనసౌందర్యమును, శౌర్యమును, సద్గుణములను పూర్తిగా గుర్తెఱిఁగియుండిరి. కర్మదేవితండ్రి యగు మాణిక్యరాయలుసాధును మిక్కిలి మన్నించి యప్పుడప్పుడు తనగృహమునకుఁ దోడుకొని వచ్చి, తగిన మర్యాదలుచేయుచు వచ్చెను. తండ్రితో సాధు ప్రసంగించుసమయమున కర్మదేవి చాటుననుండి వారి ప్రసంగము మిక్కిలి యుత్సుకతతో వినుచుండెను. ఆప్రసంగము లామె కధికోల్లాసమును, ఆనందమును కలిగించెను. క్షత్రియస్త్రీల మనస్సులు క్షాత్రతేజమునకు నివాసస్థలములు. రాజపుత్రస్త్రీల *జహారవ్రత మనుశబ్దము వినఁగానే యేయార్యునకు వారియెడ గౌరవబుద్ధి గలుగకుండును? ప్రాచీనరాజపుత్ర స్త్రీలయందెట్టి క్షాత్రతేజముండెనో యట్టి తేజము కర్మదేవియందుండుటవలన, నామెకు వీరులను గుర్తించు సహజశక్తి గలిగెను. ఆమె సాధుపరాక్రమము విన్నకొలఁదిని, చూచినకొలఁదిని, ఆయనయందధికప్రేమ కలదియై, బద్ధానురాగ యయ్యెను. ఇట్లుండ నొక దినము కర్మదేవి తనమేడగచ్చుపై నుండఁగా నామేడక్రిందుగా సాధుపోవుట తటస్థించెను. ఆసమయమునం దాయిరువురును ఒకరి నొకరు చూచిరి. సాధు తా నామెను చూచియు లోకుల కాసంగతి తెలియకుండుట కయి యచటినుండి త్వరగా వెడలి

* చిత్తూర్‌కోటపై అల్లాఉద్దీన్ ఖిలజీ యను తురుష్కుఁడు దండెత్తి వచ్చినప్పుడు అచ్చటి రాజపుత్రస్త్రీలు తమ పాతివ్రత్యసంరక్షణార్థ మయి యగ్నిలోఁ దుమికిరి. ఈయగ్నిప్రవేశము నే జహారవ్రత మనియెదరు.

పోయెను. కాని ఆయన మనస్సంతయుఁ గర్మదేవినీమయమయి యుండెను. కర్మదేవియు నాటినుండి సాధునందు నధికాదరము కల దయి, ఆతనిఁ దప్ప మఱి యొకరిని వరింపనని నిశ్చయము చేసి కొనెను. ఇట్టి యపూర్వప్రేమ యామె తలిదండ్రుల కెంతమా త్రమును తెలియలేదు. కూఁతునకు యుక్తవయసు రాఁగా జననీజనకు లామెకు వరుని శోధింపుచుండిరి. ఇట్లు వెదకివెతకి ముందరాధిపతి రాణాచంద్ అను నృపతియొక్క చతుర్థపుత్రుఁ డగు అరణ్యాకమలుఁ డనువాఁడు రూపవంతుఁడును, శౌర్యవం తుఁడును, ధనవంతుఁడును, ఐనందున కర్మదేవి నాతనికిచ్చి వివా హముచేయ నిశ్చయించిరి. ఉభయ పక్షములవారికిని సమ్మతమై నందున లగ్న నిశ్చయము చేయబడెను. కాని యాలగ్నదినము సమీపించినకొలఁదిని కర్మదేవికంతకంతనధికాధిక విచారముగలుగు చుండెను. ఆమె యంతకు ముందె తనమనసునందు సత్పురుషుఁ డైనసాధును భర్తనుగా వరించెనుగాన నితరపురుషుల నెవ్వరిని వరి యింపనొల్లదయ్యె. ముందరాధిపతికుమారుఁ డగు అరణ్యాకమ లుఁడు, కర్మదేవి సౌందర్యమున కధికమోహితుఁడై తనవలెనే కర్మదేవియుఁ దనయందధికానురాగముగలదై వివాహదినము కొఱ కెదురుచూచుచున్నదని తలఁచెను. కాని శుభ్రాకాశ మా స్మికముగా మేఘాచ్ఛాదితమై ప్రచండవర్షము కురియుననియు, మొద లేమియులేక యకాలమునఁ బ్రచండమారుతము వచ్చి భూమిని కంపింపఁ జేయు ననియు, ఆయన కెప్పుడును తోఁచ దయ్యెను. ఆకాలుఁ డెప్పుడును ముందు రాఁబోవుసుఖమునెన్నుచు

జాగ్రత్ స్వప్నావస్థలయందును, మనోరాజ్యముల యందును విహరించుచుండెను!

కర్మదేవి తల్లిదండ్రులు తమకూఁతునకు యోగ్యవరుఁడు దొర కెనని యధికోత్సాహముతోఁ బెండ్లిపనులను జేయుచుండిరి. వివాహదినము సమీపించుచున్నందున కర్మదేవి కధికవ్యసనముగా నుండెను. తనమనోనిశ్చయము తల్లిదండ్రుల కెటులనైనఁ దెలుప వలయునని నిశ్చయించుకొని కర్మదేవి తన కట్టిసమయమునందు సాయముచేయు ప్రాణసఖు లెవ్వరు గలరాయని యోచింపు చుండెను.

ఇట్టిసమయమున నొకనాటిరాత్రి పున్నమవెన్నెలగాయ నతి రమ్య మగుచల్లని గాలి వీచుచున్న మనోహర మగు సమయము నందు కర్మదేవి తనయంతఃపురములో గవాక్షము చెంత నేమో విశేషవ్యసనకర మగువిచారము చేయుచు నిలుచుండెను. ఆమె వెనుక నామె సఖియగు అమలవచ్చి నిలుచున్న సంగతియే యామెకుఁ దెలియకుండెను. ఇట్లు కొంతతడవు నిలుచుండి యా సఖి కర్మదేవికి నేదో యసహ్య మగుమనోవ్యధకలదని తెలిసి కొని ప్రాణమిత్రురా లగు అమల యచాటున "అక్కా! నీవింత విచారమేల చేయుచున్నావు?" అని ప్రశ్నచేసెను. ఆమాటకు కర్మదేవి జవాబు చెప్పుటకు సిగ్గుపడి యెటులనైన తప్పించుకొన వలయునని వేఱుప్రసంగమున కారంభించెను. కాని యమల కా మాటయం దెంతమాత్రమును ధ్యానములేక యది కర్మదేవి ప్రతి దినమువలె ప్రసన్నముఖిగా నుండక యామెముఖ మధికవిచా రముచేతఁ గళాహీనమై యున్నకారణ మేమోయని చింతింపు

చుండెను. ఇట్లు చింతించి యమల కర్మదేవికరములను తనకరముం లచేఁ బట్టుకొని "ప్రాణసఖి! నీవింత ఖిన్నురాలవై యుండుటకు నిమిత్తమేమి? త్వరలోనే నీ వివాహమై నీయఖండసౌఖ్యమునకుఁ బ్రారంభము కాఁగలదు, గాన నీవిప్పు డధిక సంతోషముతో నుండవలయును; గాని దుఃఖించుటకుఁ గారణమేమి! ఏకారణమైన నున్నయెడల దాచక నాకు విశదపఱుపుము." ఇట్లు తన ప్రియసఖి యడుగుటవలన కర్మదేవికి నధికదుఃఖము గలిగెను. వివాహానంతరము పితృగృహము విడువవలయును గదా యని కర్మదేవి చింతిల్లుచున్నదని అమలకుఁ దోఁచెను. కాని తదనంతర మామె యపారదుఃఖమును గని భీతిల్లినదాయెను. ఆమె కర్మదేవితో వినోదము చేయవలయునని యచటికి వచ్చిన దయ్యును తనసఖి మిక్కిలి దుఃఖములో నుండుట గని దీనముఖముతోఁ గర్మదేవి వైపు చూచుచు నిలుచుండెను. అంతఁ గొంత సేపునకుఁ గడుపులోనుండి పొంగిపొరలి వచ్చుదుఃఖమును అతి ప్రయాసముతో నాపుకొని కర్మదేవి అమలతో నిట్లనియె. "సఖి! నాదుఃఖకారణము విన్నయెడల నీకును విశేషదుఃఖము కలుగును. నీవు తత్క్షణమున నేపోయి నాప్రియజననీజనకులతో నిట్లనుము. 'నేనిదివఱకే వీరపురుషుఁ డగుసాధును నాహృదయమునందు నిలిపితిని గనుక నిఁక నితరపురుషునిదర్శన మైన నొల్లను." అని చెప్పి యామె దుఃఖముతోఁ దనముఖము మఱి యొకవైపునకుఁ ద్రిప్పుకొనెను. ఆమె దృఢప్రతిజ్ఞను విని అమల మిక్కిలి చింత నొంది అరణ్యకమలునితోడను నిశ్చయింపఁబడిన వివాహము మరలుట దుస్తరమని తలఁచి మెల్లగాఁ గర్మదేవీ! అరణ్యకమలుఁడు

సాధునకంటెఁ దక్కువవాఁడు కాఁడు. మఱియు మీవివాహ
మును గుఱించి యిదివఱకే వాఁడు నిశ్చయము చేసియున్నారు. ఇట్లు
సిద్ధమైన వివాహము పడఁగొట్టఁగూడదు. అరణ్యాకమలుఁడు
కులమునందును, శీలమునందును, సంపదయందును సాధుతో
సమానుఁ డనవచ్చునుగాన నీవతనినే వరియింపుము." ఆమా
టలు విని కర్మదేవి మిక్కిలి గంభీరముగా నిట్లనియె. "ఈహృద
యము ధనైశ్వర్యములను, కులశీలములను, కోరదు. ధైర్యశౌ
ర్యాది క్షాత్రగుణములను విని యెవని నొకపర్యాయము వరిం
చెనో అతఁడే యీశరీరమును కధిపతి. ఈమనశ్శరీరము లాత
నికిఁ దప్ప పరుల కీజన్మమున లభించుట సంభవింపదు." ఇట్లతి
దృఢనిశ్చయముతో నుచ్చరించినవాక్యములు విని యమల
యాసంగతి కర్మదేవి తలిదండ్రులకుఁ దెలిపి, యామెకు హిత
మాచరింపవలయునని యచ్చటినుండి వెడలెను. కర్మదేవి జననీజ
నకు లమలవలన కూఁతురి యభిప్రాయ మెఱిఁగి, యేమియుఁ
దోఁచక మిక్కిలి విచారపడసాగిరి. సర్వసిద్ధమైనవివాహ మెట్లు
ఆపవలయునో వారికిఁ దోఁచకుండెను. సిద్ధమైన వివాహమునకు
విఘ్నము కావించుట యనఁగా నొకగొప్పసంకటమును తెచ్చు
కొనుటయే. అరణ్యకమలుఁడు సామాన్యుఁడు కానందున నిట్టి
యవమానము అతనికిఁ గలిగినపక్షమున, వారి వంశీకులందఱును
మిగుల నాగ్రహపడి దండెత్తివచ్చి మహానర్థము చేయ సమర్థులు.
ఇట్టి వివాహభంగమువలనఁ దమకు నష్టము కలుగుటయేగాక
తమముద్దుల కూఁతునకును క్రొత్తయల్లునకును గొప్పసంకటము
ప్రాప్తించునని వారు చింతింపసాగిరి. కాని వారికి కర్మదేవియందు

నసామాన్యప్రీతి గలుగుటచే నెట్టి సంకటముల నైన లక్ష్యము చేయక కన్యకోరినవరునకే యామె నిచ్చి వివాహముచేయ నిశ్చ యించిరి. ఇట్లు నిశ్చయించి వారప్పుడు వీరపురుషుఁడగు సాధును పిలువనంపి ఆయనతోఁ దమకూమార్తె వృత్తాంతమంతయుఁ జెప్పి వివాహమాడవలెనని వేఁడుకొనిరి. సాధు, అదివఱకే కర్మదేవి యందు బద్ధానురాగుఁ డైనందున వివాహమునకు సమ్మతించెను. కొద్దిరోజులలోనే కర్మదేవికిని సాధునకును వివాహము చేయఁ బడెను. ఆమె మాతాపితరులు తమపుత్రిక హాసముఖమునుఁగని ధన్యులైరి. కర్మదేవి వివాహవార్త స్వల్పకాలములోనే యరణ్యా కమలునకుఁ దెలిసెను. ఇట్లు తనకు నిశ్చయింపఁబడిన కన్యను మఱియొకఁడు పెండ్లి చేసికొని తన కవమానము కలిగించినందున అరణ్యకమలుఁడు క్రోధాంధుఁ డాయెను. ఆతని మనస్సున క్రోధ విషాదము లధికముకాఁగా నాతఁడు "నన్ను నవమానపఱిచిన సా ధును చంపినఁ గాని నేను క్షత్రియుఁడఁగాను" అని ప్రతిజ్ఞ చేసి సా ధుపై దండు వెడలుటకై తన సేన సిద్ధము చేసెను. ఈసంగతి యంత లో దేశమంతటను వ్యాపింపఁ గర్మదేవి జననీజనకులు తాముము న్దువచ్చునను కొనిన సంకట మిప్పుడె ప్రాప్తమైనదని భయపడుచుం డిరి. అంతఁ గొన్నిరోజులకు సాధు మామగారి సెలవు-బొంది భార్యాసమేతుఁడై తన రాజ్యమునకు వెడలెను. అప్పు డాతని వెంట నాతని సంరక్షణార్థమై విశ్వాసార్హులగు పదునందల వీర భటులుండిరి. ఇంకను కొంత సేనఁ గొనిపొమ్మని మామగారు వేఁడుకొన ఆయన సమాధానమునకై సాధు ఇంకను ఏడునూఱు సైన్యమును వెంటఁగొనెను. అప్పు డశ్రుపూర్ణనేత్రములతోఁ

గర్మదేవి యందఱి సెలవుపొంది యత్తవారింటికిఁ బోవ బయలుదేఱెను. ఇట్లు వారు కొంతదూరము పోయినపిదప, త్రోవమధ్య నరణ్యాకమలుఁడు తనసేనతో వారి నడ్డగించెను. వాఁడిది వఱకిట్టి సమయముననే వేచి, పగసాధింప నెదురు చూచుచుండెను. అవమానమువలన వాఁడత్యంతకుపితుఁడై, "చంపుదు; లేక చత్తు"నని నిశ్చయము చేసికొనియున్నందున నచట నారెండు సేనలకును ఘోరసంగ్రామ మారంభమాయెను. ఆయుద్ధమునం దిరుగడలనుగల వీరు లనేకులు వీరస్వర్గమును స్వీకరించిరి. ఉభయసేనలను వెనుకదీయక ప్రాణములకాశింపక పోరుచుండెను. అప్పుడు తనసైన్యమునకు జయము కలుగునో లేదో, యని చింతించి అరణ్యాకమలుఁ డింకొకయుక్తి నాలోచించెను. అతఁ డప్పుడు సాధునకు "నీవు నిజమైన క్షత్రియుఁడవైన నాతో ద్వంద్వయుద్ధమునకు రమ్ము. అట్టిసమయమున నన్నోడించి నీవు విజయము పొందిన మిగుల ఘనతగలుగును" అని వర్తమాన మంపెను.

అప్పుడు సాధు ద్వంద్వయుద్ధమునకుఁ బోవుట కయి తనప్రియభార్యను అనుజ్ఞ అడుగఁగా నామె సామాన్యస్త్రీలవలె నధైర్యపడక మిగుల ధైర్యముతో భర్తకు నమస్కరించి, వీరపత్నికి నుచిత మగునటుల నిట్లనియె. "స్వామీ! పోయిరండు. వీర ధర్మమును వదలక పాలింపుఁడు. యుద్ధమునందు తమకు జయము కలిగెనేని మన మిహమందే యొకరినొకరి చూడఁగలము. అటులఁగాక మీకు యుద్ధమునందు మరణము ప్రాప్తించెనేని తమ్ము స్వర్గమునందుఁ గలిసికొనియెదను. కాని తమరు విచారప

డకుఁడు" ఇట్లు ధైర్యోత్పాదకము లగువచనములచే మిక్కిలి ధైర్యము గలిగినసాధు, అరణ్యాకమలుని యెదుట యుద్ధమునకు నిలువఁబడెను. ఎవఁడు తనయవమానమునకు కారకుఁడో, ఎవని పగ సాధింపఁ దాను ప్రతిజ్ఞచేసెనో, అట్టిశత్రుఁడు తనసమీపమున సంగ్రామసన్నద్ధుఁ డయియుండుటఁ గని ఆయరణ్యాకమలుని బాహువు లధికముగా స్ఫురింపసాగెను. సాధును చంపి మాతని రక్తమువలనఁ దనకోపాగ్ని నార్పవలయు ననియాతఁ డాతురుఁ డాయెను. ఇట్లిరువురిమనస్సులయందును క్రోధాగ్ని ప్రజ్వలింప ద్వంద్వయుద్ధ మారంభ మాయెను. అట్టిసమయమున వా రిరువురును భీమశల్యులవలె సమానపరాక్రమము చూపి యొండొరులచేఁ దాడితు లయి భూమిపై మూర్ఛిల్లిరి. కాని సాధు, విశేషముగా గాయములుతగిలినందున, మూర్ఛనుండి లేవకయే మృతిఁ బొంది వీరస్వర్గము స్వీకరించెను. ఈసంగతి దూరమునుండి చూచుచున్న కర్మదేవి తనప్రాణవల్లభుఁ డట్లు గూలుటఁ గని లోపలినుండి వచ్చుదుఃఖవేగమును బహుప్రయాసమునసాపి, తా నింక నీజగత్తునం దుండుట యుక్తము కాదని తలఁచి, పరలోకప్రయాణమునకు సిద్ధపడెను. మనసునఁ గోరిన భర్త లభించియు స్వాధీన మయిన సౌభాగ్యము స్వల్పకాలమయినను అనుభవింపఁ దటస్థింపకపోయెనని యామె కాసమయమునందుఁ గలిగిన యపారదుఃఖము, పరమునందు భర్తతో శీఘ్రముగఁ గూడెద నన్నయాశచే నడఁపఁబడెను. అప్పుడు కర్మదేవి తనసైనికులకు చితిఁ బేర్చ ననుజ్ఞ నిచ్చెను. ఆమె యాజ్ఞాప్రకారము భటులు క్షణములో సిద్ధము చేసిరి. అంత

నామె తనచెంతనున్నభటుని ఖడ్గమునుగొని, యామె యేమిచే యునో యని సైనికులు చూచునంతలో, తనయెడమచేతిని ఆకత్తితోనఱికి యొకభటునకిచ్చి వానితో నిట్లనియె. "దీని నీవు గొనిపోయి మా మామగారికి నిచ్చి యిట్లని విన్నవింపుము—"మీ కోడలిముఖ మీలోకమున నిఁకఁ గనుట సంభవించదు. కాన, నామె తనమాఱుగా ఈచేయి తమకుఁ బంపినది. తమకొడుకును కోడలును, స్వర్గమునందు సుఖు లయియున్నారు." ఇట్లు చెప్పిన పిదప నామె తన సమీపమునఁగల భటుని చూచి తనరెండవ చేయి నఱుకుమని యుత్తరువిచ్చెను. వాఁ డందుకుఁ గొంత వఱకు సమ్మతింపక, తుదకు నామె కఠినమైన యాజ్ఞవలన విధిలేక రెండవచేతిని నఱకెను. అంత నామె తనపుట్టినింటినుండి వచ్చిన భటునిఁ బిలిచి "నీ వీహస్తము గొనిపోయి మాతండ్రిగారికిఁ జూపి మీకొమార్తెముఖ మిఁక చూచుట యసంభవముగాన, ఆమె తనహస్తముమీకడ కంపెను అనుము." అంత నాధీరబాల భర్త్రుప్రేతమును చితిపై నుంచి తానును చితిపైఁ గూర్చుండి చితికి నిప్పు ముట్టించెను. అగ్నిహోత్రుఁ డామె దేహమును భస్మీభూతము చేసెను; గాని యామె కీర్తిని దశదిశలు వ్యాపింపఁ జేసెను. పుత్రశోకమువలన నత్యంతవ్యాకులుఁ డగు రణాంగ దేవుఁడు కోడలిహస్తమున కగ్నిసంస్కారముచేసి యాస్థలము నం దొకసరోవరము నిర్మించెను. ఆపవిత్రసరోవర మిప్పటికిని కర్మ సరోవరమని పిలువఁబడును. ఆసరోవరముచేఁ గర్మదేవియొక్క కీర్తి యజరామరమయి యున్నది. ఇట్టిస్త్రీరత్నములేగదా భూమికి రత్నగర్భ యని పేరు దేనేర్తురు.

మైసూరు మహారాణి లక్ష్మమ్మాన్ని.

శా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నాయాససంత్రస్తులై
యారంభించి పరిత్యజింతు రురువిఘ్నాయత్తులై మధ్యము
ల్ధీరు ల్విఘ్ననిహన్యమాను లగుచున్ ధృత్యున్నతోత్సాహులై
ప్రారబ్ధార్థము లుజ్జగింపరు సుమీ ప్రజ్ఞానిధు ల్గావునన్. — భర్తృహరి.

మైసూరు దేశపుం జరిత్రమునందు నీమహారాణి మిక్కిలి ప్రసిద్ధిం గాంచినది. ౧౭౯౬ వ సంవత్సరము డిశంబరు నెలయందుం బరలోకమున కేగిన మైసూరుమహారాజుగారి కీమె తాతమ్మ (పితామహునితల్లి) యని చెప్పెదరు. ఈమె మిగుల ధైర్యవతియు శౌర్యవతియు నయియుండెను. హైదరును తత్పుత్రుండయిన టిప్పుసుల్తానును, మైసూరురాజ్యమును బలాత్కారముగా వశపఱచుకొనిన సమయమునం దీమె ధైర్యచాతుర్యాదిగుణములు వెల్లడించెను. ఈమె తనచాతుర్యధైర్యములవలన రాజ్యమును మరల సంపాదించుకొనెను. కాన నీమెచరిత్ర మత్యంతశ్రవణీయము. ఈమె కట్టిగోపాలరాజుఉర్సు గారికూంతురు. ఈయవ తిరిచునాపల్లి యుద్ధసమయమునందుం బ్రసిద్ధుం డైనసర్దారుండు. ఈతండు మైసూరుమహారాజుగా రగునందరాజువద్ద నొకసేనానాయకుండుగా నుండెను. తిరిచునాపల్లిపై మహామదల్లితో దండెత్తి వెళ్ళియుండెను. లక్ష్మమ్మాన్నిగారిజన్మకాలము తెలియుమార్గమేదియు లేదు. కాని ౧౭౫౮ వ సంవత్సరమునం దామె

వివాహము ఇమ్మాది కృష్ణరాజవడియారుగారితో నయ్యె నని మాత్రము తెలియుచున్నది. అప్పు డామె రాజుగారికి మూఁడవ రాణిగా నుండెను.

ఈరాజుగారి పెంపుడుతండ్రి యగునందరాజు పూర్వపు మైసూరురాజునకు మామగారు. అల్లునియందు రాజ్యతంత్రమును నడుపు నేర్పు లేనందున నందరాజుతానే రాజ్యమును నడుపు చుండెను. ఇట్లుండనంత రాజుగారొక్క యాజ్ఞానువర్తియగుహైదరు తానే యారాజ్యమునకు రాజు కావలెనను హేతువుచే నంద రాజు నొకమూలనునిచి, తానే యధికారారూఢుఁ డగుటకు యత్నింపసాగెను.

తదనంతరము, నందరాజుమరణసమయ మాసన్నము కాఁగా హైదరున కేవిధమయిన యధికారము నియ్యవలదని చెప్పి పోయెను. కాని యందువలన ఫల మేమియు కలిగినది కాదు. నంద రాజుపత్ని యగుమహారాణిజమ్మాన్ని దేవి హైదరు సర్వాధికారి యగుట కిష్టము లేనిదై యందుకు విఘ్నము చేయ నెంచి హైదరుకొద్ద నుండు ఖండేరావుసరదారుతో గుప్తముగా నాలో చన చేయఁబోడఁగెను. ఆమె ఇమ్మాది కృష్ణరాజ వడియారును పెంచుకొనెను. ఈకృష్ణరాజుగారిభార్యయే ప్రస్తుతకథానాయిక. ఈతఁడు సింహాసనమునకు ముఖ్యవారసుఁ డగుటచే జమ్మాన్ని రాణి తనకొమారుని పేర తాను రాజ్యము నడుప యత్నించెను. కాని మహాయోధుఁ డగుహైదరు ఈసంగతి యంతయు నెఱింగి యిందుకుఁ గారకుఁ డగు ఖండేరావును బంధించి పంజరములో నుంచెను. నానాటికి హైదరుని యధికార మధికము కాఁగా

౧౭౬౧వ సంవత్సరమున నాతఁడు సర్వాధికారియయి కృష్ణరాజు నొక చదరంగములోని రాజువలెఁ జూడసాగెను. ఇమ్మాదికృష్ణరాజు ౧౭౬౬వ సంవత్సరమున మృతుఁ డాయెను. ఆయనకు మృత్యుసమయమున నందరాజచామరాజులను యిరువురుపుత్రులు గలరు. వారు రాజ్యపదవికి నర్హులయినను హైదరు ఎంతమాత్రమును వారియధికారము చెల్లనియ్యక తానే రాజ్యముఁ జేయుచుండెను. నందరాజు మరాఠాసరదారుఁ డగు త్రియంబకరావుతో గుప్తముగా రాజ్యమునుగురించిన యాలోచన చేయుచున్నాఁ డన్నవార్త విని హైదరు వానిని కారాలముపయి నెక్కించి చంపెను. చామరాజు హైదరు బాధనలననే ౧౭౭౬వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. ఇట్లు సింహాసనాధీశు లగుటకు దగినవా రిరువురును మృత్యుముఖమునఁ బడినందునఁ దనకిఁక నెదురువచ్చువారు లేరని హైదరు పరమానందభరితుఁ డయియుండెను. అదివర కంతఃపురమునందు నిర్బంధింపఁబడియున్న మహారాణి లక్ష్మమ్మాన్నిపయి నొక్కసారిగా నపారమగుసముద్రము పొంగివచ్చి నట్లాయెను. ప్రియభర్తయుఁ బ్రాణాధికు లగు పుత్రులును హైదరుని బాధవలన నీలోకమును విడిచిరనియు దుష్టుఁ డగుహైదరునిచేత నున్నాననియు విచారముతో నామె కృశింపసాగెను. ఇట్లపారదుఃఖరాశియందు మునిఁగి యామె కొన్నిమాసములవఱకిత రవిషయము లేవియుఁ దోఁచక యూరకుండెను. ఇట్లుండఁగాఁ బ్రాచీన మగుహిందూరాజ్య మన్యాయముగా నశించిపోవుచున్న దనియు, మన మూరకుండిన నెడల, తురుష్కులు రాజ్యము నంతయు నాక్రమించెద రనియు, నామెకు నొక

నాఁడు ఘన మయినవిచారము గలిగెను. రాణిలక్ష్మమ్మాన్ని యొక యబలయయినను, ఆమెయందు స్వాభిమానమను తేజమధికముగా నుండెను. మైసూరు హిందూసింహాసనము నష్టమయి యవన రాజ్యము స్థాపింపఁబడు నన్నతలఁ పామె మనసునకు రాఁగా, అది వఱకు నణఁగియున్న స్వాభిమానప్రకాశ మామెయం దాకస్మిక ముగా నుదయించెను. అంత నామె తనదుఃఖమునంతను మిక్కిలి ధైర్యముతో నాపి హిందూరాజ్యరక్షణోపాయమును విచా రింపసాగెను. ఆమె యంతకుఁ బూర్వమంతయు నంతఃపురముననే యుండి రాజ్యముజోలికిఁ బోయినది కాదు. కాన సమయానుకూ లము లగురాజకార్యము లేవియో యామెకుఁ దెలియుట సంభ వించినది కాదు. కాని సంకటము ప్రాప్తికాఁగానే ధీరు లగు మానవులబుద్ధి యెట్లు ప్రజ్వలించునో యీ యామెచరిత్రమువలన నెఱుఁగవచ్చును. రాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడు లేఁడని తోఁచిన వెంటనే యామె తనసహోదరికొమారుఁ డగు మాడూరు నరసరాజును గాని, తనమనుమఁ డగుసిద్ధరాజునుగాని తాను దత్తపుత్రునిగాఁ దీసికొనఁగోరి యీసంగతి హైదరునకుఁ దెలిపెను. మహారాణి లక్ష్మమ్మాన్ని గుణవతియు చాతుర్యవతియుఁ దేజస్వినియు నగునని యందఱకు నదివఱకే తెలియునుగనుక హైదరు సర్వసత్తాధీశుఁ డయినను, ఆమెతో స్పష్టముగాఁ బోట్లాడుటకు సంశయించు చుండెను. అందువలన 'నీవు దత్తవిధానము చేసికొనవలద'ని రాణి గారితో ననుటకు వానికి వశముగా కుండెను. కనుక వాఁడు మిగుల యోచించి రాణిగారి కిట్లు వర్తమాన మంపెను. "మీకు దత్తుఁడు కావలసినయెడల మీరే స్వతంత్రించి బాలుని నేరుకొన నక్కఱ

లేదు. రాజ్యముఁ జేయుటకు సమర్థుఁ డగుబాలుని నేను పరీక్షించి తమకుఁ జూపెదను." అని చెప్పి వాఁ డనేకబాలకులను రప్పించి వారి నందఱ నొకగదిలో నుంచెను. వారిసమీపమున వివిధము లయినభోజ్యపదార్థములను, ఆటవస్తువులను, అనేకవిధాయుధములను, ఉనిచి మీకు నిష్ట మగువస్తువులను మీరు గొనుఁ డని యాబాలకులతోఁ జెప్పెను. అందుపయి వా రందఱలోను అరికోటరాధిపుఁ డయిన దేవరాజుపుత్రుఁ డగు చామరాజను కుఱ్ఱవాఁ డొకఖడ్గమును, ఒక దర్పణమును, గొనెనఁట. అందుపయి నాకుఱ్ఱవాఁడే రాజ్యమున కర్హుఁడని హాయిదరు నిశ్చయించెను మూఁడు సంవత్సరముల ప్రాయము గల యాబాలకుని నామమాత్రమునకు రాజును జేసి హాయిదరు రాజ్యలాభమంతయుఁ దానే పొందుచుండెను. మహారాణిలక్ష్మమ్మాన్నిగారికీకపట మంతయుఁ దెలిసియు హైదరుతోఁ బోరాడుటకు వీలులేకయుండెను. అప్పుడు వాఁడుప్రతాపమున లంకాధీశుఁ డగురావణునివలెఁ బ్రబలముగా నుండెను. కాన నచట నున్న పేరు లయిన సరదారులలో నెవరును, ఆమెకుసాయముఁ జేయుటకు సాహసింపకపోయిరి. అందువలన హైదరుతో బహిరంగముగా విరోధము పెట్టుకొనుట దుస్తరమని తలఁచి యాచతురరాణి గుప్తరీతిగాఁ బరరాజులతో సంధిఁజేసి హాయిదరుని పదచ్యుతునిఁ జేయనెంచెను. అందునకయి యామె అప్పుడు చెన్నపట్టణములో గవర్న రగుపింగాటుదొరగారితో గుప్తముగా పత్రవ్యవహారము జరుపసాగెను. మైసూరురాజ్యమును తురుష్కులచేతిలోనుండి రక్షించు నిమిత్త మింగ్లీషువారిసహాయముఁ గోరుటకయి యామె

తిరుమలరావు అను వకీలును చెన్నపట్టణమునకుఁ బంపెను. ఎల్లప్పుడు నంతఃపురమునం దుండిన యొక రాజయువతి హైదరుని యన్యాయమున కోర్వక వానిబందిఖానాలోనే యుండి వానికిఁ దెలియకుండ వానినే కూల్చుటకు నాంగ్లేయులసహాయము సంపాదించె నన్నసంగతి భవిష్యత్కాలమునందుఁ బుట్టఁబోవు చరిత్రకారులకు నత్యంతానం దాశ్చర్యములను బుట్టింపక మానదు. ఇట్టి మహాసంకటసమయమునందు రాణిగారు వ్రాసిన యుత్తరములే యామెకుఁ గల రాజ్యకార్యధురంధరత్వమును వెల్లడించుచున్నవి. ఆమె మొదటి యుత్తరమునందుఁ దిరుమలరావునకిట్లు వ్రాసెను. "నీ కెంతమాత్రమును నాలస్యముఁ జేయక వెంటనే బయలుదేరి చెన్నపట్టణమునకుఁ బోయి యచట లార్డు పింగాటు దొరగారిని దర్శించి, మరల మన రాజ్యము సంపాదించుటకు నుచితములైనమాటలను ఆయనతోఁ జెప్పుము. వారిసైన్యపు కర్చుకొఱకు లక్షకోటి వరహాయలును, దరబారు ఖర్చుకొఱకు మూఁడులక్షల వరహాయిలును, ఇచ్చుటకు మేముసిద్ధముగా నున్నాము. లార్డు పింగాటు దొరగారికి మేము పరస్పరము వ్రాసిన యుత్తరమునందు నీవు మాపైపున సర్వముత్తారువనియు, నీవు మాను సారముగా మాకొఱకు నింగ్లీషువారితో సంధి చేయుటకు నీకు స్వతంత్రత కలదనియును వ్రాసినాము. నీవేప్రకారముగనైనఁ బ్రయత్నముచేసి రాజ్యము మరల సంపాదించినయెడల నీకు రాజ్యమునయొక్క యాదాయములో నూటికి బదిప్రకారము బహుమతి యిచ్చి, నీజీవితకాలమంతయును నిన్ను చాల గౌరవించెదము. ఇదియుఁగాక నీకు వంశపరంపరగా సంస్థానమునయొక్క

దివానిగిరి యియ్యఁగలము" ఈపత్రికప్రకారము తిరుమలరావు చెన్నపట్టణము పోయి లార్డు పింగాటుదొరగారితో సలహా చేయుచుండెను. కాని యింతలో పింగాటుదొరగారివద్ద నేదో యొక కారణముచేఁ గంపెనీవారికిఁ గోపము కలిగినందునఁ దిరుమలరావు చేయుపనికి విఘ్నము కలిగి ఆయన తంజావూరునందుఁ గొన్ని దినములవఱకు యూరక యుండవలసినవాఁ డాయెను.

ఇంతలో నిచట హైదరు మఱింత క్రూరతఁ జూపఁ దొడఁగెను. వాఁడు తన ప్రభావమువలన హిందూస్థానమునందలి బహు ప్రదేశములను వశపఱచుకొని, చెన్నపట్టణముపయి దండెత్తఁ బ్రయత్నించుచుండెను. చెన్నపట్టణపు గవర్నరగు లార్డు మ్యాకర్టను వంటి వానికి సహితము హైదరు ప్రతాపాధికము కానియ్యఁ, గూడదనియు, వానినెట్లయిన చెరుపవలయుననియుఁ దోఁచెను, మైసూరురాణి స్వరాజ్యాభిలాష గలదియుఁ గార్యనిర్వాహకత యందు దక్షురాలును, అగునని లార్డుమ్యాకర్టన్ వినియుండెను. హయిదరు వంటి బలవంతునితో స్వతంత్రముగాఁ బోరాడి గెలుచుట కష్టముగాన లక్ష్మమ్మాన్నిగారిని గలుపుకొని యామెతోఁ గూడి హైదరును గుప్తముగా నశింపఁ జేయవలయునని యాతఁడు ఆలోచించెను. ఇట్లు నిశ్చయించి లార్డుమ్యాకర్టన్‌గారు తంజావూరు సంస్థానమునకు రెసిడెంటుగానున్న సలివనుగారిని ఆపనికయి నియమించిరి. ఆయన రాణిగారిప్రధాని యగుతిరుమలరావు నారాయణరావుగారితో ౧౭౮౨ వ సంవత్సరము అక్టోబరు ౨[illegible] వ తేదిని సంధిచేసెను. ౧౭[illegible] వ సంవత్సరము నవంబరు ౨౮ వ తేదిని మద్రాసు గవర్నరుగా రందుకు సమ్మతిం

చిరి. ఇంగ్లీషువారి సహాయము లేనిది తనరాజ్యము దొరకుట దుర్లభముగాన లక్ష్మమ్మాన్ని గారును ఆసంధికి సమ్మతించి దానిని బలపఱచిరి. వెంటనే యింగ్లీషువారును యుద్ధమునకుఁ గావలసిన సామగ్రి యంతయు సిద్ధపరచి తంజావూరు రాజును గాపాడినటులే మైసూరు మహారాణిగారిని రక్షింపఁ దలఁచిరి. ఇట్టి యుప కారము చేసినందుకుఁ గంపెనీవారికిఁ బ్రత్యుపకారముగా సంవత్స రమునకు ౭౦ లక్షలరూపాయిలు కప్పముగను ౧౫ లక్షలు చెల్లుదేశమును ఇచ్చెదమని రాణిగారు వ్రాసిరి. హయిదరుపయి దండెత్తి యింగ్లీషువారిసైన్యము సమీపమునకు రాఁగానే శ్రీ రంగపట్టణములోని రాణిపక్షమువారందఱును హయిదరు సైన్య ములపయిఁ దిరుగఁబడవలెననియు, వీరికి గ్రామములోని పోలీసు వారు సహాయులుగానుండవలె ననియు, నిట్లు లోపలినుండియు వెలుపలినుండియు హయిదరు సైన్యములను ముట్టడించవలె నని యు, రాణిగారు మొదట నేర్పాటు చేసిరి. శామయ్య యను శూరుఁడగునసరదారు డొకఁడు రాణిగారికి మిక్కిలి యను కూలుఁడయియుండెను. శ్రీరంగపట్టణములోఁ జరగవలసినకార్య ములకు నన్నింటికిని రాణిగారీశామయ్యనే యధిపతిగా నియ మించిరి. ౧౭౬౭-౨వ సంవత్సరము నవంబరులో రాణిగారిందు విషయ మయి తిరుమలరావుగారి కిట్లు వ్రాసిరి. "శామయ్యయు మఱికొందఱు సరదారులును మనకు ననుకూలు లయిరి. కాన నింగ్లీషుసైన్యము వచ్చినవెంటనే మేము విశేషప్రయాస మక్కఱ లేకయె ధనాగారమును, కోటను వశపఱచుకొనఁగలము. కాఁబట్టి మీరు గజలహట్టీకావేరీపురముపయిగా నింగ్లీషుసేన నతిత్వర

గాఁ బంపునది." ఇట్లు రాణి వ్రాసిన పిదప ఈసంగతి యంతయు నొక సేవకుఁడు స్వామిద్రోహుఁడయి హైదరునకుఁ దెలియఁ బఱచెను. హాయిదరుఁ డాసంగతి విని మిగుల నలిగి ౧౭౬౩ వ సంవత్సరము జూలై ౨౯ వ తేదిని రాణి కనుకూలు లయినవారి నందఱను అనేక బాధలపఱచి కారాగృహాబద్ధులం జేసెను. వారి లో ననేకులను యమసదనమునకుఁ బంపెను. ఇట్లు తన ప్రయ త్నములకు నడుమ విఘ్నము కలిగినను, లక్ష్మమ్మాన్ని తనపూర్వ ప్రయత్నములను మానక లోలోపల కంపనీవారితో నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడుపుచు హైదరు టిప్పూల, సంపూర్ణ వినాశ ప్రయత్నము గుప్తముగా నడుపుచునే యుండెను. ఆమె యబల యయ్యును తన ప్రయత్నముల కనేక విఘ్నము లడ్డపడుచున్నను, ధైర్యమును వదలకుండెనన్నసంగతి సామాన్యమయినది కాదు. పురుషులకయిన నిట్టిధైర్య ముండుట కష్టము. ఆసమయము నందు టిప్పు అనిన నింగ్లీషువారు సహితము వెఱఁగంది వానిని మైసూరిబెబ్బులి యని వాడు కొనుచుండిరి. ఇట్టి శూరుని నెటుల నోడించెదమో యని సంశయించు చుండిరి. అట్టి దుష్కరమయిన కాలమందును, ఆవృద్ధరాణి టిప్పును నశింపఁ జేసి మైసూరును మరల సంపాదించెదనన్న ధైర్య మును, ఇచ్ఛను, స్వదేశాభిమానమును వదలకుండెను. ఆహా! ఇట్టి ధైర్యము దుర్లభముగదా? ౧౭౬౧ వ సంవత్స రమునం దామె జనరల్ మేడోస్ దొరగారికి వ్రాసిన పత్రిక లత్యు త్సాహపరిపూర్ణము లయి యున్నవి. అందుపయి నాసేనాధిపతి వ్రాసిన ప్రత్యుత్తరములుమాత్ర మంతగా నుత్సాహప్రదములు

గాకుండెను. మైసూరుచరిత్రమును సంపూర్ణముగా నెఱుఁగఁ గోరెడివారీ యుత్తర ప్రత్యుత్తరములను నవశ్యముగాఁ జూడనలయును. జనరల్ మేడోస్ దొరగారు ౧౭[illegible] వ సంవత్సరమునందు రాణీగారికి వ్రాసిన యొక యుత్తరమునం దిట్లు వ్రాసిరఁట. "టిప్పూ యెన్నఁడు నశించునో, దేశ మెన్నఁడు ముక్తిఁ జెందునో యొక పరమేశ్వరునకే తెలియును. (అనఁగా ఈసంగతి యిప్పుడు తగునటులఁ గానఁబడదు.) విజయము ప్రాప్తించుట పరమేశ్వరాధీనమే. మాకుఁ బరమేశ్వరుఁడు యతిస్సామర్థ్యము లిచ్చినయెడల, యోగ్యమని తోఁచినయెడల, మేము మహానందముతో, మైసూరు రాజ్యము నీమకు సమర్పింపఁగలము. రాజ్యము నీవు గెల్చిన గెల్పిట్లు పంచుకొనవలయునో యన్న సంగతిని గుఱించి యిప్పుడు మేమేమియుఁ జెప్పఁజాలము. మహారాజావారును, నిజామును, మాకు స్నేహితులుగాన వారి యాలోచనప్రకారము జరుగును. సంపూర్ణ యుద్ధవ్యయములును, గెల్చినతరువాత సైనికులకు బహుమానములును, ఇచ్చెదమని మీరు వ్రాసినారు. ఇది బహు మంచి పని." సంపూర్ణసహాయము చేసెదరన్న మాటతో మిత్రులను జేసికొనిన యింగ్లీషువారియొద్దనుండి యిట్టి పోడిమాటలతోఁ గన్నులు తుడిచెడి ప్రత్యుత్తరములు వచ్చినప్పుడు రాణిగారి కెంత మనోవ్యథ గలిగియుండునో చదువరులే యోచింపఁగలరు. అయినను ధైర్యముయొక్క యపరావతారమైన యామహారాణి విగతప్రయత్నమైనది కాదు. చిన్నప్పటినుండియు రాణివాసములో నుండి యేమియు నెఱుఁగని రాజస్త్రీ శత్రువుచేతిలోఁ జిక్కియు వానిని నాశము చేయుటకయి చేయుప్రయత్నములును,

అందుకు 'ఆగుము తొందరపడవలదు. శాంతింపుము' అని కంపనీవారు చెప్పెడిజవాబును, చదువుట కెంతయు వింతగా నున్న దనుటకు సందేహము లేదు. రాణి లకుమ్మాన్నియందుఁ గల స్వకార్యమునకయి సంతత ప్రయత్నేచ్ఛయు, "సత్యమేవజయతే" యన్న వాక్యమునందు నామెకుఁ గల దృఢవిశ్వాసమును, మఱి యనేక సద్గుణములును, ఆమె తిరుమలరావునకును, లార్డు మార్నింగటన్ దొరగారికిని సంకటసమయమునందు వ్రాసిన యుత్తరములవలన స్పష్టమగుచున్నవి. ఆయుత్తరము లధికహృదయద్రావకములుగాను, కరుణారసపూర్ణములు గాను, ఉన్నందున వానిలోని కొన్నిటి నిచట వ్రాసెదను. ఆమె తనపరతంత్రతను, దీనస్థితికని విసిగి తిరుమలరావున కిట్లు వ్రాసెను. 'మేము మాదీనావస్థను గూర్చి పలుమారు మీకది వఱకే తెలిపియున్నాము. మీరు మైసూరు విడిచి యిప్పటికిరువది రెండుసంవత్సరములు నావచ్చినది. మేము ప్రతిదినమును ఈయవనరాక్షసుడు (హైదరు సుమారుఁడైన టిప్పు) పెట్టెడి యనేక విధములయినబాధలను అనుభవించుచునేయున్నాము. వాఁడు మమ్ము సంతతము కఠినదుఃఖమున ముంచుచున్నాఁడు. వాఁడు స్ఫోటకమిషచెప్పి చామరాజు వడియారును గుప్తముగాఁ జంపెను. మాకు శరీరాచ్ఛాదనమునకు నొకవస్త్రమయిన లేకుండ బాధపెట్టుచున్నాఁడు. మమ్ము రాజమందిరమునం దుండ నీయక యచటనుండి వెడలఁ గొట్టెను. మేమచటనుండి వచ్చున ప్పుడు అచట యుండుకావలివారు మమ్ము పరీక్షించినాచి యవమానించిరి. వారు మాదేహములయం దుండినగల నన్నిటిని

తీసికొని మాకుఁ గట్టుకొనుటకు ముతకవస్త్రము లిచ్చిరి. మాకు కాంతిరావుగారి పాతగృహమునం దొకవైపున నుండ స్థలమిచ్చిరి. మాచుట్టును కారా యుంచినారు. మాదాసీజను లందమహమ్మదీయమతస్థులనుగాఁ జేసి వారి కతి నికృష్ట మయినపనులను చెప్పిరి. మఱి కొందఱను అతిదూష్య మగువేశ్యావృత్తి నవలంబింపఁ జేసిరి. మిగిలినవారిచే శౌచకూపములను గడిగించుచున్నారు. నిత్యమును మాకుఁ బిచ్చగాండ్ర కిచ్చుబత్తె మియ్యఁబడును. మేము కుండలలో వండుకొని పర్ణపుటములలో భోజనము చేయుచుందుము. టిప్పూ త్వరలోనే మముఁ జంపుటకయి ప్రతిజ్ఞఁ జేసెనఁట. వాఁడెప్పుడు మాప్రాణములను గొనునో తెలియదు. మాకు మేలు చేయఁగోరి మీ రనేకవిధసంకటములననుభవించితిరి. మాకొఱకు మీరింగ్లీషువారితో స్నేహముఁ జేయ నెంచి జాన్ సలివ్హాన్ గారితోడను, ఇతర యింగ్లీషు సరదార్లతోడను, ప్రసంగించి వారు మాకు సహాయు లగునటులఁ జేసితిరి. ఇదియుఁగాక మాకొఱకు మీమిత్రులను, బంధువులను ఈయవనరాక్షసున కర్పింపవలసినవార లైతిరి. ఇట్లు మీ రనేక నష్టములు కలుగుట తలఁచుకొనిన నాగుండె యదరిపోవుచున్నది. ఇంత నష్టమైనను మనప్రయత్నము కొనసాగి మారాజ్యమునకు స్వాతంత్ర్యము కలుగనందున నధికసంతాపకరముగా నున్నది. ఇంక త్వరలోనే మానాశ మగుననుటకు సంశయము లేదు. టిప్పూవద్దికి నిప్పుడొక ఫ్రెంచివకీలు వచ్చియున్నాఁడు. మమ్ము (రాణిగారిని) జంపకుండిన టిప్పూనకుఁ ద్వరలోనే నాశము కలుగునని వాఁడు బోధించెనఁట. అందుపై నన్నుశీఘ్ర

ముగాఁ జంప నిశ్చయించిరఁట. టిప్పువకు ఫ్రెంచివారికిని జరిగిన సంధికి నకలిందుతోఁ బంపినాను. మీరది యింగ్లీషు గవర్నర్ జనరల్‌గారికిఁ జూపవలయును. ఫ్రెంచివారిందుఁ బ్రవేశించుటకుఁ బూర్వమే యింగ్లీషువారు తమసైన్యము నిందుఁ బంపి యీయవనరాక్షసుని నడఁచనియెడల కంపనీవారి రాజ్యమునకే మిగుల భయము కలుగఁగలదు. అప్పు డందఱిప్రాణములకును మోసము రాఁగలదు. ఇదివఱకు రెండుమూఁడుసారులు జరిగినటుల మరల నింగ్లీషువారు విలంబము చేసినయెడల ఫ్రెంచివారు టిప్పుతోఁ గలసి భయంకరమైన యగ్నియుఁ బ్రచండమారుతమును గూడినట్టులయి సకలదేశములను బాడుచేసి ప్రజాసంహారమొనరింతురు. ఇంగ్లీషు గవర్నరుకు మావిజ్ఞాపనము గూర్చియు, మాప్రాణరక్షణమునుగూర్చియు, చింత లేకుండినను కంపనీవారి రాజ్యమును రక్షించుకొనుటకైనను సైన్యమును అతి త్వరితముగా నిందుఁ బంపవలయునని నీవు అతనితోఁ జెప్పుము. అంత వఱకెట్లయిన మేము మాప్రాణములను రక్షించుకొనెదము.

రాజ్యము మాకు లభించిన పక్షమున హూణులకు నొక కోటిరూపాయ లియ్యఁగలము. వారు సలిహ్వాన్ దొరగారితో నైన కరారునామా చెల్లింపవలయును. సలిహ్వాన్ మొదలగు సరదార్లకందఱకు నగ్రహారము లిచ్చెదము. ఈయవనరాక్షసుఁడు అతిక్రూరుఁడయినందువలనఁ బ్రజల కధికబాధ కలుగుచున్నది. అందువలన సేనలోని సైనికులందఱును వానికి విరుద్ధముగానున్నారు. ఇట్టిసమయమున నింగ్లీషు సైన్యమునకు నిచటి సైనికు లధిక సహాయము చేయఁగలరు. ఇచట నున్న

వారందఱును వాని నాశనమునే కోరుచున్నారు. ఇంగ్లీషుసైన్య మేవంకను వచ్చినను వారి భోజనపానాదులకు సామగ్రి కావలసినంత, యేమియు నాటంకములేక దొరకును. కాన మీరు మీ సామర్థ్యమునంతను వ్యయపఱచి యుద్ధప్రయత్నముఁ జేసిన యెడల శ్రీరంగనాథుఁడు తప్పక మీకు సహాయుఁ డౌనని నమ్మెదను."

ఆకాలమున మైసూరులోనుండు రాజకీయస్థితులన్నియు నీయుత్తరమువలనఁ గన్నుల యెదుటఁ గానఁబడుచున్నవి. అట్టి భయంకర సమయమునందు యవనరాక్షసుఁడగు టిప్పునకు విరుద్ధముగాఁ బ్రయత్నము చేయుట యెంతదుస్తరమై యుండునో చదువరు లీయుత్తరమువలననే యోచింపఁగలరు. ఇట్టిమహా సంకట సమయమునందు లక్ష్మమ్మాన్ని యెంతమాత్రమును చలింపక, నిస్తరంగ సముద్రమువలె శాంతిని నవలంబించియు, నచల పర్వతమువలె ధైర్యమును స్వీకరించియు నుండెనని చూచి యెట్టిధీరులును గద్గదకంఠులుగాక మానరు. స్త్రీల యచల ధైర్యముయొక్క యత్యుత్కృష్టమైన యీ యుదాహరణము హిందూదేశచరిత్రకారులు సువర్ణాక్షరములతో వ్రాసియుంచ వలసిన దనుటకు సందేహము లేదు.

తరువాత పూనా పేష్వాలును, హైదరాబాదు నైజామును, ఇంగ్లీషువారును గూడి ౧౭౯౯ వ సంవత్సరమున టిప్పుతోఁ జేసిన యుద్ధ మితిహాసముఁ జదివినవారి కందఱకును విదితమే. కాన నిందు నాయుద్ధమును వర్ణింపఁ బనిలేదు. శ్రీరంగపట్టణమున జరిగిన ఘోరసంగ్రామమునందు టిప్పు మేనెల ౪వ రోజున హతుఁడై

నందున, మైసూరు సింహాసనము బంధముక్త మయ్యెను. ఆ యుద్ధమునందు లక్ష్మమ్మాని యింగ్లీషువారికి నధిక సహాయము చేసి నందున వారికి నామెయందు నధిక గౌరవము గలిగెను. యుద్ధము సమాప్తము కాఁగానే యాంగ్లేయు లామె నధికముగాఁ గొనియాడి, మైసూరు రాజ్యమునం దామె చెప్పినచొప్పున నేర్పాటులు చేసిరి. రాణి లక్ష్మమ్మానియుఁ దనబుద్ధికిఁ దోడువయోవృద్ధుఁడును, విచారజ్ఞుఁడును, నైన పూర్ణయ్య యను మంత్రిపుంగవుని యాలోచన గ్రహించి, యింగ్లీషువారితోడ చేయవలసిన సంధిలోని షరతులన్నియు నిర్ణయించెను. ఆమెయాలోచనప్రకారము మైసూరురాజ్యము కృష్ణరాజవడియారునకు నియ్యఁబడెను. ఇట్లు ప్రాచీనరాజ్యమును తన స్వబుద్ధిబలముచే మరల స్థాపించి యీ స్వాభిమానవిభూషిత యైన స్త్రీ కృతకృత్యురాలాయెను. తిరుమలరావుగారికి దివాన్‌గిరి యియ్యవలయునని యామె కధిక మైన యిచ్ఛయుండెను. కాని యామెగారి యిచ్ఛ లింతమాత్రము కొనసాగినది కాదు. రాజ్యతంత్రము లన్నియుఁ బురాతనపు ముత్సద్దియగు పూర్ణయ్యగారే నడుపుచుండెను.

రాజ్యములోని వ్యవహారములన్నియు యథాప్రకారముగా జరుగ నారంభ మైనపిదప రాణిగారు పరమార్థవిచారమునందుఁ గాలము గడుప నిశ్చయించిరి. పరమేశ్వరునియందు నామెకు నధిక విశ్వాసమును, భక్తియుఁ గలిగియున్నందుననె యామె మహా[illegible]ములైన సంకటములను భరించి సౌఖ్యాన్వితశిఖరమునకుఁ బ్రవేశింపఁగలిగినది. అందువలననే యామె యెల్లప్పుడును భక్తిరసపరిపూర్ణతచేఁ దన్మయత నొంది దీనదయాళుఁడగు పరమేశ్వరుని

ధ్యానించుచుండెను. ఇట్లు కొన్ని దినములు భక్తిలోఁగడపి యా యద్వితీయ స్త్రీ పరమపదము నొందెను. ఈమె యేసంవత్సరము నందు మృతిఁజెందినది స్పష్టముగాఁ దెలియలేదు. కాని ౧౮౧౦వ సంవత్సరములోపల మృతిఁబొందె నని చెప్పవచ్చును. ఈమె భర్తయనంతరము ౪౫ సంవత్సరములు జీవించెను. ఇంతకాలములో నామె కనేకస్థిత్యంతరములు ప్రాప్తించెను. వాని నన్నిఁటిని నామె తనబుద్ధిబలముచే, ధైర్యగుణముచే నివారించి తుదకు స్వాతంత్ర్యసుఖమును అనుభవించెను. మైసూరు దేశముయొక్క యితిహాసము వ్రాసిన కర్నల్ విల్క్సు లక్ష్మమ్మాన్నిని గూర్చి ౧౮౧౦ సం॥లో నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. "ఈవృద్ధరాణి లోకపూజ్యయు బహువిచారశీలయునై యున్నది. ఆమె చరిత్రమును, ఆమె యనుభవమును, ఆయనుభవములవలన నామెకుఁదోఁచిన సద్విచారములును, అత్యంతప్రశంసనీయములై యామె బుద్ధివైభవమునకు ద్యోతకములగు చున్నవి." మృత్యుసమయమునం దామెవయస్సు రమారమి డెబ్బదిసంవత్సరము లుండెను. అంత వృద్ధావస్థయందును ఆమె యింద్రియపటుత్వము చెదరకుండెనఁట! ఆపద్దశయందు ధైర్యమును అవలంబించినటుల నీమహాసాధ్వి యధికారపు దినములలో శాంతియు, భూతదయయు నవలంబించెను. సేవకుల నెప్పుడు దయాదృష్టితోఁ జూచుట యామెకు లోకవ్యసనమైయుండెను. పేదల కీమె చేసిన యపరిమిత సహాయమునుబట్టి లోకు లీమెను మైసూరుప్రాంతమునందు నిప్పటికిని 'మహాశ్రీలక్ష్మమ్మాన్ని' యను దురు. ఆహా! ఇట్టి స్త్రీ రత్నము లేకదా భరతఖండమునకు లలామభూతలగుదురు.

తోరూదత్తు.

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు
సుకవీంద్రులు విజయనిధులు సుమ్ము తదీయా
ధికకీర్తిశరీరంబులు
ప్రకటజరామరణజన్మభయరహితంబుల్.

పాశ్చాత్యవిద్య లగు ఫ్రెంచు మొదలయినభాషలయందు నసారపాండిత్యముఁ గలిగి, ఆయాభాషలయందుఁ గవిత్వము చెప్పియు, గ్రంథములు వ్రాసియుఁ, బ్రసిద్ధి కెక్కిన హిందూపురుషులే యరుదై యుండఁగా, నట్టిస్త్రీ లుండుట యసంభవమే యని చెప్పవచ్చును. కాని మన మసంభవము లనుకొనినసంగతులే ఈశ్వరుని దివ్యప్రభావమువలన సంభవములయి మనకు నాశ్చర్యమును, ఆనందమును, గలిగించుచున్నవి. ప్రస్తుతకథానాయిక యగు తోరూదత్తు నామాంతరముగల తరులతాదత్తు విషయమీచిత్రములలో నొక విచిత్రమయి యున్నది. ఈమె జనకుని పేరు బాబూ గోవిందచంద్రదత్తు. దత్తుగారు క్రైస్తవధర్మమును స్వీకరించిన హిందువులు. ఈయన నివాసస్థలము హిందూదేశమునకుఁ బ్రస్తుతరాజధాని యయిన కలకత్తానగరము. ఆనగరమునందాయన న్యాయాధికారిగా నుండెను. స్త్రీవిద్యయం దీయనకు నధికప్రీతి యున్నందున నీతఁడు తనచే నయినంతవఱకు స్త్రీవిద్యాభివృద్ధికై పాటుపడుచుండెను. ఆయనయిచ్ఛపూర్తిచేయఁ గాఁ బోలు నీశ్వరుఁ డతనికిఁ ద్వరలోనే మూఁడుసంతతి నిచ్చెను.

అందు నందఱకంటెను చిన్నకూఁతు రగు నరులత కలకత్తాలో ౧౮౫౬వ సంవత్సరమునందు జన్మించెను. ఈమె బాల్య మంతయు నానగరములోనే గడిచెనని చెప్పవచ్చును. అరులత యందఱికన్న కడసారికూఁతు రగుటచే నామెను అందఱును "తోరు" అను ముద్దుపేరు పెట్టి పిలుచుచుండిరి.

తోరునాదత్తు తండ్రి గొప్ప విద్యాభిమాని యయినందున నితర బంగాళీ స్త్రీలకు విద్యార్జనమునందుఁ గలుగు నిబ్బంది లేమియు లేక విద్య నభ్యసించుటకు నితర బాలికలకు నలభ్యమైన సాధనము లెన్నియో యీమెకు బాల్యమునుండి లభించెను. ఈమె తండ్రి యత్యుత్సాహముతో నీమెకును, పెద్దకూఁతు రగు అరు బాయికిని విద్య గరపెను. పిదప కుమారుఁ డగు ఆబాజీతో నీ యాఁడుబిడ్డలకును ఇంగ్లీషు నేర్పుటకు బాబు శివచంద్ర బనర్జీగారిని గురువునుగా నియమించిరి. గురువగు బనర్జీ తోరుయొక్క బుద్ధి కుశలతఁ గనిపెట్టి విశేషశ్రద్ధతో నేర్ప నామె యింగ్లీషువిద్య యందు నధికప్రీతి గలిగినదై బహు శీఘ్రముగా విద్యార్జనము చేయుచుండెను. ఇట్లు విద్యార్జనముఁ జేయఁ గొన్నికాలములోనే యీమెకును ఆమెయక్కకును ఇంగ్లీషుభాషలోని మహాకావ్యములయొక్క యర్థము స్వయముగా గ్రహించునంత శక్తి గలిగెను. "ఘనతవహించిన మిల్టను కవివరుని గ్రంథముల నీ యక్క చెల్లెండ్రు పఠనగ్రంథముగాఁ గైకొని, తమతో సమమైన యీడుగల యాంగ్లేయబాలికలకంటె నెక్కుడుగా నర్థమును గ్రహింపఁ గలిగి కవితాప్రవాహాదులను జూచి యత్యద్భుతముఁ బొందుచు వచ్చిరి." అని యొక చరిత్రకారుఁడు వీరినిగుఱించి

వ్రాసియున్నాఁడు. ఈజాన్ మిల్టనుకవి యింగ్లీషుకవులలో బహు గొప్పవాఁడఁట. ఆయనగ్రంథములు ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకును బట్ట పరీక్షకును, మఱియితరమయిన గొప్పగొప్పపరీక్షలకును, పఠనీయ గ్రంథములుగా నుంచెదరఁట. గొప్పగొప్ప విద్యార్థులకును ఈయన గ్రంథములలోని యర్థము తెలియుట కష్టమఁట. వానిలోని యంతరార్థము తెలియుట యంతకంటె దుర్లభమఁట. సంస్కృతములోని మాఘునైషధ కావ్యములయొక్కయు ఆంధ్రములోని వసుచరిత్రముయొక్కయుఁ గాకముమీఁదనే యీకవియొక్క కావ్యములును దిగినవఁట. ఇట్లయ్యును ఈకవియొక్క కావ్యములలోని రహస్యములు చిన్నతనమునందే కనిపెట్టిన తరులతాదత్తుయొక్క బుద్ధివైభవమును ప్రైవిక మనియే చెప్పవలసి యున్నది.

౧ వ సంవత్సరమునందుఁ బుత్రమరణదుఃఖితుఁ డగు గోవిందచంద్రదత్తుగారు, కన్యలే తమకుఁ బుత్రులని యెంచి వారివిద్యాభివృద్ధికయి వారిని యైరోపాఖండమునకుఁ గొని పోయెను. వారికి ఉన్నతవిద్య నేర్పఁదలఁచి, ప్రథమమునం దాయన ఫ్రాన్సుదేశమునకుఁ బోయి 'నీసు' నగరమునందు వసించెను. అచట నాసోదరీమణు లిరువురును తమబుద్ధిబలిమిచే విద్యార్థివేతనముల సంపాదించుకొనుచు, ఫ్రెంచువిద్వాంసుల నాశ్రయించి ఫ్రెంచుభాష నేర్చుకొనిరి. కొన్నిరోజులు వీరు ఫ్రాన్సుదేశమునకు రాజధానియయిన పారీసునగరములో నుండిరి. అచ్చట ఫ్రెంచువిద్య చక్కఁగా నేర్చుకొని మూవురును ఇటాలీదేశముఁ జూచి లలితకలావిద్యలకుఁ బుట్టినిల్లయిన ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళిరి. ౧౮౭౩ వ సంవత్సరమువఱకు వారచట నుండిరి

వా రా కాలమునందును వ్యర్థముగాఁ గాలము గడపక యింగ్లీషు ఫ్రెంచుభాషలయం దసాధారణప్రవీణత సంపాదించిరి. వారు కేంబ్రిడ్జ్ పట్టణము (మనకాశీపట్టణమువలెనీ గ్రామ మింగ్లండు నందు నొకగొప్పవిద్యాపీఠము) నం దుండి బ్రేగ్నిల్ దొరసాని గారు ఫ్రెంచుభాషయందు నిచ్చిన యుపన్యాసములకుఁ దప్పక పోవుచుండిరి. తదనంతరమందు వా రిరువురును సెంటులియోనార్డ్సుపట్టణమునందు తమఫ్రెంచు విద్యను వృద్ధిపఱిచిరి. యూరపు ఖండమునం దున్న కాలమున తోరుదత్తు తననిత్యప్రవర్తన నిత్యము వ్రాయఁ దొడఁగెను. ఆపుస్తకమునందు ననేకసంగతు లామె మిగుల శ్రద్ధతో వ్రాయుచుండెను. నిత్యము జరిగినసంగతు లాపుస్తకమునందు నత్యంతశ్రద్ధతో నతివివరముగా వ్రాయఁ బడినవి. అందు నామె యనేక సంగతులను గుఱించి తనసొంత యభిప్రాయము వ్రాసియున్నది. ఆయభిప్రాయము లెంతయో రమ్యముగా నున్నవఁట.

ఈచిన్నకుటుంబము ఫ్రాన్సుదేశమునకంటె నింగ్లీషుదేశమునసే విశేషదినములుండుట తటస్థించినను, తోరుదత్తుకు ఫ్రాన్సుదేశమునందే విశేష గౌరవము కలిగియుండెను. జన్మభూమి యయిన హిందూదేశముపయి నామె కెంతప్రీతి యుండెనో యంతప్రీతి ఫ్రాన్సుదేశముమీఁద నుండెను. ౧౮౭౦ వ సంవత్సరమున ఫ్రాన్సుదేశమునకును, జర్మనీదేశమునకును జరిగిన ఘోరరణమునందు ఫ్రాన్సునకుఁ బరాభవము కలిగినప్పుడు చూడ నోపక తోరుదత్తు తననిత్యప్రవర్తన గ్రంథమునందు నిట్లు వ్రాసెను. "నేను వెనుక దినచర్య వ్రాసి యెన్నియోదినములు

గడిచెను. అయ్యో! ఈయవకాశమునందు ఫ్రాన్సు దేశమున నెన్ని యోమార్పులు గలిగినవి. పారీసునగరమునందు మేమున్న స్వల్పకాల మాపట్టణ మెంతయో రమణీయముగా నుండెను. అచటి రాజమార్గము లత్యంత రమ్యములుగా నుండెను. ఆ దేశములోని సైన్యము లన్నియు నత్యంత సువ్యవస్థతో నుంచఁబడెను. అట్టి వైభవసంపన్న మగుపట్టణము నేఁ డిట్లు హీనదశకు వచ్చుటఁ గన నా కత్యంత దుఃఖకరముగా నున్నది. పృథ్విలోని సర్వపట్టణములలో నధిక మయినదని ప్రసిద్ధిఁ జెందిన పట్టణమున కిట్టిదీనావస్థ గలుగుటఁ గని యెవరికి హృదయము కరఁగకుండును? ఫ్రాన్సు దేశీయులకును జర్మనీ దేశీయులకును యుద్ధమారంభమైన నాఁటనుండియు నామనసంతయు ఫ్రాన్సు దేశజయమునే కోరుచుండెను. తుదకిట్లుగాక ఫ్రాన్సు దేశమునకే పరాభవము కలుగుట మిగుల వ్యసనకరము" ఈవాక్యములవలననే యామెకు ఫ్రాన్సు దేశమునందుఁ గలగౌరవాతిశయము వెల్లడి యగుచున్నది. ఆ దేశమునందుఁ దనకుఁ గలగౌరవమును తోరూదత్తు ఇంగ్లీషునందు స్వయముగా నొకపద్యకావ్యము రచించి వెల్లడించెను.

౧౮౭౦వ సంవత్సరమున కొమార్తెలను దీసికొని గోవింద చంద్రదత్తుగారు తిరిగి కలకత్తా ప్రవేశించిరి. ఇంటికి వచ్చిన పిదప తోరూదత్తు ఇంగ్లీషు ఫ్రెంచుభాషలయందు నధిక పరిశ్రమ జేయుచు, తండ్రిగారియొద్ద సంస్కృతమును నేర్చుకొన నారంభించెను. ఈసమయమునందే యామెకు పద్యగద్యకావ్యములు వ్రాయుటకు విశేషస్ఫూర్తి కలిగెను. అందుపై నామెతండ్రి కవిత్వము చేయుటకై కవిత్వస్ఫూర్తిని వృద్ధిపరచుటకై కొమా

ర్తైను సదా ప్రోత్సాహపరుచుచుండెను. అందువలనఁ దనకుఁ గవిత్వశక్తి లభించి దృఢపడినదని తోరూదత్తు యెల్లప్పుడును తండ్రిగారియెడ మిగుల కృతజ్ఞురాలయియుండెను. ఇటులఁ గదా తండ్రి తనపుత్త్రీపుత్త్రులను జ్ఞానవంతులఁ జేయవలసిని విధి. ఇటులఁ గదా పుత్త్రీపుత్త్రులు తమమాతాపితలయెడఁ గడుఁగృతజ్ఞులయి యుండవలసిన విధి.

ఇట్లు గోవిందచంద్రదత్తు తనకొమార్తెలకు విద్యాబుద్ధులు చెప్పించి పుత్రులవలెనే పెంచుట చూచి కొందఱాశ్చర్యపడుదు రేమో. కాని యట్లు ఆశ్చర్యపడుటకుఁ గారణము లేదు. పుత్త్రికలను పుత్త్రులవలెఁ జూచుటయే శాస్త్రధర్మము. కన్యా వివాహ సమయమునందుఁ దండ్రి 'పుత్త్రివత్పాలితామయా' 'పుత్త్రునివలె నాచేఁ బెంచఁబడిన కన్య' యని చెప్పుట సర్వప్రసిద్ధమే కదా. ఇదియుఁగాక మునిశ్రేష్ఠుఁడైన మనువు పుత్త్రీపుత్త్రులు సమానమని స్పష్టముగా వ్రాసియున్నాఁడు.

యథాహాత్మా తథాపుత్రః పుత్రేణ దుహితాసమా.

"తనతో సమానుఁడు పుత్త్రుఁడు, పుత్రునితో సమానము కూఁతురు."

శాస్త్రము లిట్లుల నుద్ఘోషించుచుండఁగా మన దేశమునందు బాలికలను బాలురకంటె నతిహీనముగాఁ జూచుటఁ జూడ మిక్కిలి ఖేదకరముగా నుండకమానదు. ఆఁడుపిల్ల పుట్టిననాటి నుండియుఁ దలిదండ్రులకు మిక్కిలి ఖేదకరముగా నుండకమానదు. ఆఁడుపిల్ల పుట్టిననాటనుండియుఁ దలిదండ్రులు మిక్కిలి ఖేదముతో నుండెదరు. పెద్ద పెరిగినకొలఁది పుత్త్రికలను పుత్త్రులవలెఁ జూడక యెటులనైనను బెంచవలయునని యెంచుదురు. ఇట్లనుట

వలన నాఁడుపిల్లలను దయతోఁ బెంచువారే యీదేశమునందు లేరని నాతాత్పర్యము కాదు. అట్టి సజ్జనులుగూడ నున్నారు. కాని, యీ దేశములోని యాఁడుపిల్లలలో నూటికి తొంబదితొమ్మండ్రుబాలికలు నేను చెప్పినప్రకార మత్యంతాలక్ష్యముతోఁ బెంచఁబడుచున్నా రనుటకు సందేహము లేదు. ఆంధ్రమహారాష్ట్ర దేశముల బాలికలస్థితి యంతశోచనీయముగా లేదు. కాని బంగాళా పశ్చిమోత్తరపరగణాలు మొదలయినదేశములలో నాఁడుపిల్లలు కలుగుట కుటుంబమునకు నొక గొప్పసంకటము ప్రాప్తించుటయే యని యెంచెదరు. ఇట్లు మనదేశమునందు బాలికలకు నత్యంత దురవస్థ ప్రాప్తించుటకుఁ గారణము, స్త్రీలన్నిసంగతుల యందును పురుషులకంటెఁ దక్కువ వారని మన దేశమునందుఁ గల వాడుకయే. ఈవాడుకకుఁ గారణము, స్త్రీల యజ్ఞానదశ. కాన, స్త్రీవిద్యాభివృద్ధియైనఁ గాని బాలికలకు నిట్టి యవస్థతప్పదు గనుక దేశాభిమానులగు సహోదర సహోదరీమణులారా! మీరు దత్తుగారివలె మీబాలకులను బాలికలను సమానప్రీతితోఁ జూచుచు బాలికలకు బాలురకువలె నింగ్లీషు గ్రంథములు చెప్పించకపోయినను, మీమాతృభాషయైనఁ జెప్పి దేశక్షేమమునకుఁ దోడగుదురని నమ్ముచున్నాను.

బంగాళాస్త్రీ పరకీయభాషయందు నుత్తమకవిత్వముఁ జెప్పి ప్రసిద్ధిగాంచునని యాసమయమునం దెవ్వరును స్వప్నమం దైనన అనుకొనినవారు కారు. అట్లగుట సాధ్యమని చెప్పిన నెవ్వరును నమ్మకుండిరి. మనదేశపుస్త్రీ లనేక శతాబ్దములనుండి యజ్ఞానాంధకారమునకుఁ బుట్టినిల్లు చేయఁబడినందున, హిందూ

దేశమునందలి యొక యబల యీపద్యముల వ్రాసెనని యెవ్వ రును తలఁపరైరి. తోరూదత్తు ప్రథమమున నొక ఫ్రెంచుకవిని గూర్చి యొక వ్యాసము వ్రాసి యొకమాసపత్రికలోఁ బ్రసిద్ధపతి చెను. ఆపత్రిక యందు నామె ఫ్రెంచుభాషయందలి యనేక పద్యముల నింగ్లీషునందు భాషాంతరీకరించి యచ్చు వేయించు చుండెను. ఆకాలమునం దాపత్రికను జదివినవారి కామె వ్రాసిన వ్యాసములును పద్యములును బహు ఆనందముఁ గలిగించు చుండెను.

ఇంతలో ౧౮౭౭ వ సంవత్సరమునం దీమె యక్కగారగు ఆరూబాయి క్షయరోగమువలనఁ బరలోకవాసిని యయ్యెను. ఆరూబాయి కవిత్వకల్పనలయందుఁ జెల్లెలికంటె దక్కువ నేర్పరి యైనను, బంగాళీ, యింగ్లీషు, ఫ్రెంచుభాషలయందలి పాండిత్య మునందు తోరూతో సమానముగా నుండెను. ఈ యిద్ద స్త్రీయు బహు సాధువృత్తియైయుండెను. ఆమెకు నేకాంతవాసమునం దుండుటయే యధికసౌఖ్యకరమై యుండెను. ఆరూబాయికిఁ దన పేరు ప్రసిద్ధి యగుట యొంతమాత్రమును ఇష్టము లేకుండెను. కాని యామె తనచెల్లెలి కవిత్వస్ఫూర్తినిఁ గని సంతోషించుచుం డెను. ఈమె పటములను వ్రాయుటయందు మిగుల ప్రవీణురా లుగా నుండెను. ఈయక్కచెలియం డ్రిద్దఱలో తోరూదత్తు గ్రంథములను రచించునట్లులను, ఆరూబాయి యాగ్రంథములకు ననుకూలము లయిన పటములను వ్రాయునట్లులను, నియమించు కొనిరి. కాని, యదియంతయు నారూబాయి మరణముతో నడఁ గెను. ఈయక్కచెలియం డ్రిద్దరును గాయనమునం దసమాన

ప్రజ్ఞగలవారై యనేక వాద్యములను బహు కుశలతతో వాయించుచుండిరి. వీరు తమవిద్యాభ్యాసమును చేయుచు సాధారణ కుటుంబపుస్త్రీలవలెనే తమగృహకృత్యములను చక్కఁబెట్టుచుండిరి. 'ఆఁడుది చదివిచెడె' నన్నమూర్ఖపులోకోక్తి యబద్ధమనియు 'చదువక మగవాఁడు చెడె' నన్నలోకోక్తివలెనే 'చదువక యాఁడుదిచెడె' నన్నలోకోక్తియే నిజమని యీయక్కచెల్లెండ్రు ఉదాహరణపూర్వకముగా స్థాపించి రనుటకు సందేహము లేదు.

తోరూదత్తు అన్నిపనులయందును చురుకుఁదనముఁ జూపుచుండెను. ఆమెకుఁ బ్రతిపనియందును గల బుద్ధికుశలతఁ జూచి దానామెతండ్రి మిక్కిలి యద్భుతము నొందుచుండెను. ఆమె జ్ఞాపకశక్తి బహు యద్భుతము. ఆమె రచించిన పద్యము లన్నియు, నామెకుఁ బాఠముగా నుండెనఁట. సంస్కృత, బంగాళి, ఇంగ్లీషు, ఫ్రెంచు, భాషలలోని మహాకవీశ్వరులపద్యము లనేకము లామెకుఁ గరతలామలకములై యుండెనఁట. ఆమె తాను చదివినగ్రంథముల నన్నిఁటిని తిరిగి నొకసారి మననము చేయుచుండెను. ఒకానొకచోటఁ దనకర్థము తెలియకుండిన మరలమరలఁ జదివి, యంతలి యర్థమును గనుఁగొనినఁగాని ముందు చదువునది కాదు. ఇటుల నామె మానసోన్నతియందు మిగుల తత్పరురాలై యుండెను. తోరూదత్తు తనయక్క గతించినపిదపను ధైర్యము విడువక తనప్రయత్నమును మాన కుండెను. ఈమె రచించిన 'పద్యసముదాయమ'ను ప్రథమగ్రంథము ౧౮౭౬లో వెలువడెను. దానియందు ఫ్రెంచుకవీశ్వరుల కావ్యములనుండి

యింగ్లీషుభాషకు భాషాంతరీకరింపఁబడిన పద్యరూపమునను‌న్న చిన్నచిన్న కథలుండెను.

అందు పీఠికస్థానమున నొకపద్యము వ్రాసి యీగ్రంథము తనతల్లికిఁ గృతియిచ్చినటులఁ జెప్పెను. ఇందుచే నీమె మాతృభక్తి వెల్లడి యగుచున్నది. ఈగ్రంథము మొట్టమొదట బంగాళా దేశమునందలి భవానీపురమునందు నచ్చువేయఁబడెను. కాగితములు బహు సన్ననివిగాను, అచ్చు అంటిముంటనక్షరములుగాను, ఈపుస్తకము గుజరీ పుస్తకముగా నచ్చువేయఁబడెను. లోకములోఁ బైసౌందర్యముఁ జూచి భ్రమించు వాడుకగలదు. కాన నదిమంచిగ్రంథమేయైనను దాని బహిరంగము చూచుట కింపుగా లేనందున నందలి పద్యరత్నములను చదువుట కాకాలమునం దెవరికిని బుద్ధిపుట్టదయ్యెను. అందువలననే యీకవయిత్రీపుస్తకము మనదేశమునందా కాలమున మెప్పువడయకుండెను. ఇట్లా బయిటిడంభమునకే ప్రశంసకువా రనేకు లుండినను, ఈజగత్తునందు సత్యశోధకులును, సద్గుణపక్షపాతులును నూటికి కోటికి నైన నొక్కరు గానఁబడకపోరు. ఇట్టి రసికు లుండుటవలననే కవిత్వాదివిద్యలు వృద్ధిఁబొందుచున్నవి. తోరుభాగ్యమువలన నిట్టి రసికుఁ డొకఁడు, ఇంగ్లీషుదేశమునం దుండెను. దైవవశాత్తుగ నీపుస్తక మాయనచేతఁబడుట సంభవించెను. ఈగుణగ్రహణపారీణుని పేరు ప్రొఫెసర్ ఎడ్మండ్ గాస్. ఆపుస్తకముఁ జదివి యతఁడు ఇంగ్లీషుదేశమునందలి “ఎక్జామినర్” అను వార్తాపత్రికయందు దాని నిట్లు ప్రశంసించెను. “ప్రొ. మింటో దొరగారు ‘ఎక్జామినర్’ అను వార్తాపత్రికాధిపతిగానున్న సమయమునం

ఒకదినము నేను వారి కార్యస్థానమునకుఁ బోవుట సంభవించెను. అపు డాయన తనయొద్దకు నభిప్రాయమునకై వచ్చిన పైని హిందూస్థానముద్రగల, యొకపుస్తకము నాచేతికిచ్చెను. ఆపుస్తకము చూచుట కసహ్యముగా నగుపడుచుండెను. అది భవానీపురమునందలి సప్తాహికసంవాదమను ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపఁబడినది. ఇది రెండువందలపుటములుగల పుస్తకము. దీనియందు నుపోద్ఘాతము మొదలైన వెంతమాత్రమును లేవు. దానిఁ జూచినతోడనే చిత్తుకాగితముల బుట్టలోఁ బాఱవేయవలయునని తోఁచును. అందలి, సగము అంత్యయంటని యక్షరములఁ గనిన దానిలో సూక్ష్మకవిత్వము కలదని తోఁచకుండుట యొక వింతకాదు. కాని, పుస్తకము విచ్చి దానియందలి పద్యమొకటి చదివినతోడనే నాకుఁ గలిగిన యానందాశ్చర్యములు వర్ణింపశక్యముకాదు." తోరూదత్తు రచించినగ్రంథములన్నిఁటిలో నిది ప్రథమప్రయత్నమే యైనందున ఈకావ్యము తదనంతర మామెచే రచియింపఁబడిన కావ్యములంత రసవంతమైనది గాక యుండుట సహజము. అయిన నట్టిగ్రంథమే పాశ్చాత్యపండితులచేఁ గొనియాడఁబడినప్పుడు ఆమెచే రచింపఁబడిన యితరకావ్యము లెంతరసవంతములై యుండునో చదువరులే యూహించుకొనఁగలరు.

తోరూదత్తునకుఁగల యింగ్లీషుఫ్రెంచు భాషాజ్ఞానము ఈమెకంటె నధికవయస్కురాండ్రగు ఇంగ్లీషుఫ్రెంచు స్త్రీలలోనే కానవచ్చుటయే దుర్లభము. ఈరెండుభాషలును తోరూదత్తునకుఁ బరభాషలేయైనను వానియం దామె స్వభాషవలెనే కవిత్వము

చేయుటఁ గని లోకు లాశ్చర్యపడుచుండిరి. ఈమె కవిత్వములో విశేషభాగము భాషాంతరీభూత మైనను, అందు కవిత్వమునకుఁ గావలసినలక్షణము లన్నియు ననఁగా శబ్దసౌష్ఠవము, అర్థగాంభీర్యము, రసపుష్టి మొదలైన గుణము లున్నందునఁ జదువరుల కామెకావ్యములు భాషాంతరీకృతములుగాఁ దోఁచక స్వతంత్రరచనగానే తోఁచుచుండెను. తోరూదత్తు 'ప్రాచీన హిందూస్థానములోని పాటలు' అను కావ్యమొకటి రచించెను. ఆకావ్యమునకు ప్రొ. గ్యాస్ దొరగారొక పీఠికవ్రాసిరి. అందు నాతఁడు "పందొమ్మిదవశతాబ్దములోని కవులచరిత్రమును వ్రాయు నప్పుడు తోరూదత్తుచరిత్రమును వ్రాయవలసియుండును" అని వ్రాసియున్నాఁడు. ఆంగ్లేయునిచే నిట్లు స్తుతివడసిన నారీరత్నమును స్తుతించుటకు నే నెంతదానను ?

ప్రథమగ్రంథ మచ్చుపడిన కొద్దిదినములకే తోరూబాయికి వ్యాధిసంభవించెను. అందువలన నామె, తండ్రిబలవంతముచే సంస్కృతాధ్యయనమును మహాకష్టముతో వదలివేసెను. రోగము, నడుమనడుమ తగ్గినట్లు కనఁబడుచుండినను దినదిన మామె సత్తువ తగ్గుచుండెను. ఆమెకు బలము క్షీయించినకొలఁదిని కవిత్వధోరణి యధికమయ్యెను. తానీప్రపంచమునందుండుట కొద్దిదినములవఱకేయనితోఁచినకొలఁదిని కావ్యములువ్రాసియజరామరణకీర్తిని సంపాదించవలయునను ఇచ్ఛ యామె కెక్కువగాఁ గలుగుచుండెను. ఆసమయమునందు క్లారీసాబ దేరను ఫ్రెంచు స్త్రీచే రచింపఁబడిన గ్రంథమొకటి యామె చదువుట తటస్థించెను. దాని నింగ్లీషున భాషాంతరీకరింపవలయునని యామెకు దృఢ

తరమైనయిచ్ఛ కలిగెను. అంత నామెభాషాంతరీకరణమునకు ననుజ్ఞ యిమ్మనిపుస్తకకర్త్రికిను త్తరము వ్రాసెను. అందుకునా గ్రంథకర్త్రి యనుజ్ఞనిచ్చెను. అప్పటినుండి వారికి నత్యంత స్నేహము గలిగినందున, తోరూ ఆగ్రంథకర్త్రికిఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగాఁ దన పటమును, సంస్కృతమునుండి తాను ఫ్రెంచులోనికి భాషాంతరీకరించిన సరసపద్యములను బంపెను. ఆపద్యముల నాదొరసాని యెంతయో మెచ్చెనఁట! గాని యీదేశముయొక్కయు, విశేషముగా నీదేశములోని స్త్రీలయొక్కయు దౌర్భాగ్యవశమున విద్యావతియగు తోరూదత్తు ఫ్రెంచు గ్రంథకర్త్రియొక్క గ్రంథమును భాషాంతరీకరింపకయే ౧౮౭౭వ సంవత్సరమున నశ్వరమగు ప్రపంచమును వదలి శాశ్వతమగు పరలోకమున కరిగెను. ఈమె యంత్యసమయమునందుఁ జెప్పినవాక్యములవలన నామె శుద్ధాంతఃకరణము వ్యక్తమగుచున్నది. ఆసమయస్థితి నాయమ తండ్రిగారిట్లు వ్రాసిరి. ఆమె తనయంత్యదినములు సమీపింపఁగా తనకు మందిచ్చు డాక్టరుతో నిట్లనియె. 'శారీరకబాధను నేను సహింపఁజాలకున్నాను. కాని నాయాత్మకు నాయాస మెంతమాత్రమును లేదు. పరమేశ్వరునియందు నాకు దృఢమైన నమ్మకముగలదు.' ఈవాక్యములవలన నీమెకుఁ గల యనుపమేయ దైవభక్తి తెలియుచున్నది.

కొడుకుకొమార్తెల మరణముచే నదివఱకే దుఃఖితుఁడయిన గోవిందచంద్రుఁడు తరులతామరణముచే నత్యంతవిహ్వలుఁడయ్యెను. దుఃఖము కొంతశమించిన వెనుక గోవిందచంద్రదత్తుగారు తనప్రియపుత్రిక విద్యాభ్యాసముఁ జేయుగదిలోనికి నరిగి

చూడఁగా నాతనికి తోరుబాయి వ్రాసియుంచినకాగితములు కొన్ని దొరకెను. అందుపై నాతఁడు తోరు కృతగ్రంథము లన్నియు నచ్చువేయించ నిశ్చయించెను. ప్రథమమున తోరుబాయిచే వ్రాయఁబడినగ్రంథము రెండవకూర్పునందు దళసరికాగితములపై సుందర మయినయక్షరములతో నచ్చువేయఁబడెను. దానితో కొకచిన్నయుపోద్ఘాతమును తోరుదత్తుచరిత్రము ఆతోబారుల పటములును జేర్పఁబడెను. కావున పూర్వము పల్చని కాగితములపై ననహ్యముగాఁ దోఁచినగ్రంథమే యిప్పుడు పెక్కుచదువరులకు నత్యంత ప్రాజ్యమయ్యెను. దత్తుగారికి దొరకిన కాగితములలో పునపురాణకథల ననుసరించియు, వేదాంతకథలననుసరించియు, పురాణభాషయందు రచించినకొన్ని చిన్నచిన్న కావ్యములుండెను. నవకావ్యముల రత్నముల మాలగ్రుచ్చవలయునని తోరుదత్తు సంకల్పించియుండెను. కాని వానియందు నేడుకావ్యములే వ్రాయఁబడెను. మిగిలిన రెండుకావ్యములకొఱకు విష్ణుపురాణమునుండి కొన్నికథలను భాషాంతరీకరింప నిశ్చయించెను. సంకల్పప్రకారము మాామె యదివఱకే 'కలకత్తా రివ్యూ' 'బెంగాల్ మాగ్యజీన్' అను మాసపత్రికలయందుఁ గొన్ని కావ్యములను ప్రచురపఱచెను. ఈతొమ్మిదికావ్యము లొకపుస్తకముగా నచ్చువేయఁబడెను.

చావుముందర తోరుదత్తు "కుమారీ డార్వెరను ఫ్రెంచుస్త్రీ ఆత్మవృత్తి" మను ఒకకథను వ్రాయఁబూనెను. పరదేశీయులను గూర్చి యిట్టికథలు వ్రాయవలెనన్నవారి యాచారవిచారములును, వారిదేశచరిత్రము మొదలయినవియు బాగుగాఁ

దెలియవలయును. తోరూదత్తా దేశమునను డిన స్వల్పకాలము లోనే యీసంగతుల నన్నిటిని తెలిసికొనెను. ఈకల్పనాకథా గ్రంథ మెంత యుత్తమమయినది యని చెప్పుటకువీలులేదు. కాని తోరూదత్తు జీవించి యాగ్రంథమును మరల దిద్ది యచ్చు వేయించి యుండినపక్షమున నింకను నుత్తమముగా నుండి యుండవచ్చునని చెప్పుటకు సందియములేదు. ఈగ్రంథమును బారెను ఒకఫ్రెంచు స్త్రీ దిద్ది యుపోద్ఘాతము వ్రాసి ప్రచుర పఱచెను.

కవయిత్రి యనియు, గ్రంథకర్త్రి యనియు మిగుల, ప్రఖ్యాతిఁ బొందిన పేరులను యల్పకాలములోనే వాడిపోవుట యీదేశము యొక్క దౌర్భాగ్యమే యని చెప్పవలసియున్నది. అయినను ఒకకవి

చ. మనుజుని జీవితంపుఁ బరిమాణము నేఁడులచేతఁగాక చే
సిన ఘనకార్యసంచయముచేత గణింపఁగఁ జెల్లు నెప్పుడున్.

అని చెప్పినందున ఘనకావ్యనిర్మాణమను ఘనకార్యసంచయ ముచే, తోరూదత్తు 'జీవితంపుఁ బరిమాణము' అత్యల్ప మయ్యును, ఆమె దీర్ఘాయుష్మతియే—మృతజీవియే—యని చెప్ప వచ్చును.

తారాబాయి

క. విదళింపను జంకు సింగపుఁ
గొదమయు మదమలినగండకుంజరములపై
నిది బలశాలికి సైజము
గద ? తేజోనిధికి వయసు కారణ మగునే ?

ఈమె క్షత్రియవంశమునం దుద్భవించి తనయందలి యనేక సద్గుణములకుఁ దోడు శౌర్యమును సహితము ధరియించి మిక్కిలి వన్నె కెక్కెను. ఈమెకాలము గనుఁగొనుటకుఁ బ్రస్తుతమేమియు సాధనము లగుపడనందున విధిలేక యాప్రయత్నమును మాని యామెపవిత్రచరిత్ర మిం దుదాహరించెదను.

పూర్వము మ్లేచ్ఛరాజులకాలమునందు మనదేశమునందలి సంస్థానికులును, రాజులును, మిగుల కష్టదశయం దుండిరి. తురకలు చేయు నన్యాయమున కోర్వఁజాలక ప్రజలును మిగుల హీనస్థితియందు బాధపడుచుండిరి. అట్టిసమయమునందు రాజపుతానాలో, వేదనగరమను చిన్నసంస్థాన మొకటి యుండెను. సూర్యనాథారావను నాయన అచటి ప్రభువుగా నుండెను. ఈయన పూర్వము మహాబలశౌర్యములు కలిగి శత్రుల నోడించినవాఁడైనను పిదప మిగుల వృద్ధుఁ డగుటవలన వైరివీరుల నెదుర్చుటకు శక్తుఁడు గాకుండెను. ఇట్లుండ దిల్లాయను తురుష్కుఁ డొకఁ డాయనపై దండెత్తివచ్చెను. ఆమ్లేచ్ఛునితోడఁ బోరుటకు శక్తిలేక యారాజు రాజ్యము వానికి విడిచి తనముద్దుల

కూఁతురగు తారాబాయిని దోడ్కొని తక్షశిలా అనఁగా తకపూ రనుస్థలమునకరిగి యచట వాసము చేయుచుండెను. ఆయనకీ కొమార్తెతప్ప మఱిసంతానముకాని దగ్గఱయాప్తులుకాని లేకుం డిరి. ఈకన్యకు బాల్యదశయందే మాతృవియోగము సంభవిం చెను. కాన తండ్రి యామెను ప్రాణపదమునుగాఁ బెంచుచుం డెను. అచట సూరథాన్‌రాయులు కన్యాసహితముగా నుండుట విని యాతని పగతుఁడగు నాప్లేచ్ఛుఁ డాతని నటనుండియుఁ బాఱఁ దోలెను. కాన నతిప్రియమయిన తోదాపట్టణమును విడిచి యతఁడు అబూయను పర్వతాగ్రమున వసియింపవలసినవాఁ డాయెను. ఆసమయమునందు ప్రతిరాజునకుఁ దనరాజ్యము రక్షిం చుకొనుట యత్యావశ్యకమై యున్నందున సూరథాన్‌రాయు లడిగినను రాజు లెవ్వరును అతనికిఁ దోడుపడరైరి.

సూరథాన్‌రాయులకీకన్యదప్ప పుత్రులు లేనందున నాకన్య చేతనే తన పగతీర్పింప నెంచి యాతఁడాచిన్నదానికిఁ బుత్రునికిం బోలె యుద్ధవిద్య నేర్పుచుండెను. ఆకన్యయు నాపర్వతప్రాంత మునందుఁ దండ్రితోడనుండి యాతనికి సేవచేయుచు నాతఁడు నేర్పిన రణవిద్య శ్రద్ధతో నేర్చుకొనుచుండెను. తారాబాయికిఁ గొంచెము జ్ఞానము తెలిసినప్పటినుండియుఁ దండ్రి తనకు శస్త్ర విద్యను నేర్పుటకుఁ గారణ మామె తెలిసికొని యామె యధి కోత్సాహముతో శస్త్రాస్త్రవిద్య నభ్యసించి యందుఁ బ్రవీణ యయ్యెను. బాల్యదశనుండియు యుద్ధవిద్య నేర్చుకొనుటవలన నామెశరీరము మిగుల దృఢమైనదియుఁ జపలతగలదియు నయ్యెను. అభ్యాసమునను తండ్రి యుపదేశమునను దేహమువలెనే

యామెమనసుగూడ మిగుల కఠినమై వజ్రసమమయి యుండెను. ఆ బాల శుక్లపక్షచంద్రునివలెది నభివృద్ధిఁ బొందిన కొలఁదిని తండ్రికిఁ గలిగిన యవమానమున కెంతయుఁ గుందుచు నతని కట్టి యవమానముఁ గలుగఁ జేసినవానిఁ జంపి పగ తీర్చుకొనుటకు సమయము నెదురు చూచుచుండెను. ఆమె విద్యయందును శౌర్యమునందును నేప్రకార మసమానురాలో రూపమునందును అట్లే యనుపమేయమై యుండెను. తారాబాయి వివాహయోగ్య కాఁగా నామె సౌందర్యఖ్యాతివిని యామెను వరించి రాజపుత్రు లనేకులు వర్తమానము లంపసాగిరి. ప్రథమమునందు మేవాడ రాజపుత్రుఁడగు జయమల్లుఁడు తన కామె నిమ్మని కోరెను. కాని తండ్రిపగవాని నడఁపక వివాహమాడనని తారాబాయి నిశ్చయించుకొనినందున నారాజపుత్రునకు "ఎవఁడు నా జనకుని పగతునిఁ జంపునో వాఁడే నాభర్తయగుట కర్హుఁడు" అని యామె వర్తమాన మంపెను.

సూరథాను రాయులు మేవాడరాజుగారి సామంతులిరుఁ డగుటచే నాతఁడు (మేవాడరాజు) తనకొమార్తె నడుగుట సన్మానప్రదముగనే సూరథానునకుఁ దోఁచెను. కాని కుమారి ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చినయెడల నామె నతనికి నియ్యవలయునని యుండెను. జయమల్లుఁడు శౌర్యహీనుఁడును గర్విష్ఠుఁడునై నందున పంతమీడేర్చుటకుఁ బూర్వమే వివాహము కావలయునని కోరెను. కాని యందుకు తండ్రీపుత్రిక లిరువురును సమ్మతింపకుండిరి. బలిష్ఠుఁడగు తురుష్కునిం బొడిచి గెలిచినంగాని తన కన్యారత్నము దొరకదని తెలిసికొని యారాజపుత్రుఁ డాశారహితుఁ

డావీరబాల నిట్లని నిందింపఁ దొడఁగెను. "నీతండ్రివలెనే నీవును దరిద్రలక్షణురాలవు. నేఁడు నావంటి గొప్ప రాజపుత్రునిఁ దిరస్కరించితివి. కాన నీయింటనుండు నొక హీనసేవకునకంటె నన్యులు నిన్నెవరు వరింపఁగాలరని నమ్ముము." సూరథాన్‌రాయులంతటి స్వాభిమాని కట్టి నీచవాక్యములు విని యూరకుండ మనసెట్లొప్పును? తత్క్షణమే యాతఁడు చేతిఖడ్గముతో నా రాజపుత్రునిఁ జంపెను. ఈవర్తమాన మాతనితండ్రియగు రాయమల్లునకుఁ దెలియఁగా నాతఁడెంతమాత్రము చింతింపక "మానిర్మలమైన వంశమును జెఱుపనున్న నాదుష్టునికిఁ దగినశిక్ష గలిగె" నని నుడివెను. అట్లు దుష్టుని శిక్షించినందునకై సూరథాన్‌రాయులను మిగుల పొగడెను.

రాయమల్లునకు పృథ్వీరాజను మఱియొకకుమారుఁడుండెను. తండ్రి యాపుత్రుని నేలనో ద్వేషించి పూర్వము విడనాడెను. కాని పెద్దకుమారుఁ డీప్రకార మడుగంటిన పిదప పృథ్వీరాజును రప్పించి యువరాజును గావించెను. పృథ్వీరాజు మిగుల సద్గుణవంతుఁడును న్యాయప్రియుఁడును నైనందువలన ప్రజ లాతనిరాకకు మిగుల సంతసించిరి. పృథ్వీరాజు రాజ్యపదవి నొందినపిదప తారాబాయి సద్గుణములును సాహసావస్థాదులను విని యెన శౌర్యముఁ గనపఱచి యామెను వివాహమాడ దలంచి సూరథాన్ రాయుల శత్రునిపై దండెత్తిపోవ నిశ్చయించెను. ఆవార్తవిని తారాబాయి మిగుల సంతోషముతోఁ దానును నాతనితో యుద్ధయాత్రకు నెడలెను. పృథ్వీరాజు ఏడెనిమిదివేల క్రొత్తసైన్యమును సిద్ధపఱచి అఫగణదేశస్థులను గెలుచుటకై

ఖోదానగరముపైకి దండు వెడలెను. ఆసమయమునందుఁ దారాబాయి పురుషవేషధారిణియై గుఱ్ఱము నెక్కి ప్రత్యక్ష మహిషాసురమర్దని యన నా యవనుని నంతమొందింపఁ బ్రయాణమయ్యెను !

వీరందఱు ఖోదానగరమును సమీపించిన దినమునఁ దురకల కధికోత్సాహకరంబగు మొహరముపండుగయొక్క తుదిదినమయి నందువలన నానగరవాసులగు తురకలందఱు పీర్లను గుమ్మటము లలోనుంచి యూరేగింపుచు నానందమహోత్సవములో నిమగ్నులై యుండిరి. ఆమహోత్సవావలోకన తత్పరుఁడయి యచటి ప్రభువగు లిల్లా తనమేడపై దివ్యవస్త్రభూషణముల నలంకరించుకొనుచుండెను. అట్టి సమయమునందు దమసైన్యమునంతను నగరద్వారమున నునిచి పృథివీరాజును, తారాబాయియు మఱి యొకభృత్యుఁడును, ఉత్సవముఁ గనవచ్చినవారివలె నామూకలోఁ జేరి పోవుచుండిరి. ఇట్లు జరుగునపుడు తారాబాయి తనజన కుని శత్రువు నెఱింగి గుఱివెట్టియొక్క బాణమాతనికిఁ దగులునట్లు వేసెను. మూకలోనుండి వచ్చిన యీబాణము మా యవనుని జొమ్మునందవిలి వానిని యమసదనమునకనిచెను. తరువాత నామే యవను లా నగరద్వారమున నొకమత్తగజమును గావలియుంచి తమప్రభువుప్రాణముల నపహరించిన యోధుని వెతుకఁ జొచ్చిరి. కాని వారి చేతను నాతఁడు పట్టుపడినవాఁడుకాఁడు.

తారాబాయిపగతునిఁ దెగవేసినపిదప నాముప్పురును గ్రామ మావలనున్న తమసైనికులఁ గలియఁబోవుచుండిరి. ఇట్లు పోవు వారికి సింహద్వారముకడ మత్తగజమును కొంతసైన్యమును

అగుపడి వారి నడ్డగించెను. దానిఁగని వారుప్రథమమునం దించుక జంకిరికాని వీరుఁడగు పృథివీరాజు తారాబాయియు మరల ధైర్యమవలంబించిరి. ఆసమయమునం దామత్తగజము సమీపింపఁగా తారాబాయి తనచేతనున్న ఖడ్గముతో నాయేనుఁగుతొండమును నఱికెను. అంత నా నాగము ప్రచురధ్వని సేయుచు నావలి కరుగఁగా నాముర్వురుయోధులును నచటిస్వల్పసేనను సరకుఁగొనక నగరము వెల్వడిరి.

తామిటులు తమయోధులఁ గలసికొనిన పిదప పృథివీరాజు థోదానగరసైన్యముల నెదుర్కొని పోరుఁడని తనసైనికుల కాజ్ఞాపించెను. రాజాజ్ఞయైన తత్క్షణమే యాపీరభటు లాపట్టణమును ముట్టడించి యచటిసేనలను నలుమొగంబులఁ దాఁకి ద్రోలిరి. ఆయుద్ధమునం బఠానుల సేనలలో మూఁడునంతులవఱకుఁ బగఱచేఁ జచ్చిరి. తదనంతరమునందు పృథివీరాజును తారాబాయియు మహోత్సవముతో నగరము ప్రవేశించిరి. తమకు జయము చేకూరినపిదప తమసైనికులు మ్లేచ్ఛులను పట్టుకొని బాధించుటఁ గని తారాబాయి అట్లు చేయవలదని స్వసైన్యముల కాజ్ఞాపించెను.

ఇట్లు సూరథాన్‌రాయులకు రాజ్యము చేకూరకినపిదప తారాబాయి పృథివీరాజును వరించెను. సూరథాన్‌రాయులుకూఁతురి వివాహానంతరము తనరాజ్య మల్లున కిచ్చి తాను భగవత్స్మరణ చేసికొనుచు నిశ్చితుండయ్యెను. తారాబాయియు నామెభర్తయు బహుస్వరానురాగము కలవారై ప్రజలను కన్నబిడ్డలవలెఁ బ్రోచు

చుండిరి. వారిట్లు రెండు సంవత్సరములు సుఖముగా నుండఁగా వారికి నొకసంకటము ప్రాప్తించెను.

పృథివీరాజు బావయగు ప్రభురాయుఁడనువాఁ డధిక దుష్టుఁడై తనభార్య నధికబాధ పెట్టుచుండెను. పృథివీరాజు తనసహోదరికిఁ గలుగు బాధలఁగని యూరకుండఁజాలక మంచిమాటలతో బావకు బుద్ధిచెప్పెను. ఆదుష్టున కావాక్యములు పామునకుఁ బాలుపోసినట్లై యాతఁడు తనభార్యను విశేషముగా బాధింపఁ దొడఁగెను. దానింగని పృథివీరాజు ప్రభురాయులకుఁ గఠినోక్తులతో జాబువ్రాసెను. అప్పటినుండి యాదుష్టుఁడు పృథివీరాజుపై మిగుల కోపించియు కుత్సితముఁ దెలుపడనీక పైకి మిగుల మిత్రత్వముతో నగుపడుచుండెను. ఇట్లుండ నాతఁ డొకదినము పృథివీరాజును తనగృహమునకు విందునకుఁ బిలిచి యాతనికి విషాన్నము పెట్టించెను. కపట మెఱుఁగని పృథివీరాజు భోజనముచేసి మరల తన నగరునకు వచ్చుచుండెను. ఇంతలో నాతనికి విష మెక్కినందున నాత్రోవలోనే యాయన మూర్ఛితుఁడాయెను. ఈవర్తమానము తారాబాయికిఁ దెలియఁగా నామె యాసన్నమరణుఁడగు భర్తకడ కేగి యాతనికిఁ బలు చికిత్సలు చేయుచుండెను. కాని యందువలన నింతమాత్రమును గుణముకాక తుద కాయన స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. అంతటితో తారాబాయి జీవనచరిత్రముగిసెను. రాజపుత్ర కులాచారమగు అనుగమనముచేసి తారాబాయి పరమపదమున కేగెను.

విద్యాసాగరజనని భగవతీదేవి.

తే. ఒకపరోపకారంబు చేయుటయె కాదె
యిలపయిని జన్మమెత్తినఫలము మనకుఁ;
గాన మనమేలు మాడక యైనఁ దరుణి !
పరుల కుపకార మొనరింపవలయుఁ జూ. వె—వీరేశలింగకవి.

పేదలయొక్కయు దుఃఖితులయొక్కయు బంధుఁడును, వంగదేశముయొక్క సత్పుత్రుఁడును, భారతవర్షమను ఆకాశమునకుఁ దేజోమయమగు నక్షత్రమును, విధవాబంధుఁడునునగు ఈశ్వరచంద్రవిద్యాసాగరుని తల్లియగు భగవతీదేవిచరితము సకల జనులకు ననుకరణీయము. ఏసద్గుణములవలన విద్యాసాగరుఁడు ప్రాతఃస్మరణీయుఁ డాయెనో యాసద్గుణములకు మూలకారణ మాతని తల్లియేయని బహుజనులకుఁ దెలియదు. ఎట్టి విత్తో యట్టి ఫలమే కలుగు ననుట భగవతీదేవి విద్యాసాగరుల చరిత్రములవలనఁ దెలియును. దయ, ధర్మము, క్షమ మొదలయిన సద్గుణములు భగవతీదేవివలననే విద్యాసాగరునికిఁ బట్టుపడెను. కావున విద్యాసాగరుఁడు తనతల్లిని సాక్షాదన్నపూర్ణనుగా భావించి పూజించుచుండెను.

ఈమె [illegible]వ బంగాళ సంవత్సరము ఫాల్గునమాసమునందు బంగాళ దేశమునందలి యొకపల్లెయందు బ్రాహ్మణవంశమున నవతరించెను. ఈమెతండ్రిపేరు రామకాంత చట్టోపాధ్యాయుఁడు. తల్లి గంగాదేవి. రామకాంతుఁడు చిన్నతనమునుండియు

దైవభక్తిగలిగి విరక్తుఁడయ్యెను. ఆతఁడు విశేషముగా నెవ్వరి తోను మాటలాడక అరణ్యమున కరిగి, యేకాంతముగ జపము చేసికొనుచుండెడివాఁడు. ఆయన బొత్తుగ సంసారమునందు విరక్తుఁ డగుట విని గంగాదేవితండ్రి యగువిద్యావాగీశుఁడు తన పుత్రికను సంతానసహితముగా పాతూలగ్రామమునకు గొని చనెను. నాఁటినుండియు గంగాదేవి తనయిరువురుకూఁతులతో పుట్టినింటనే యుండెను. పంచానన విద్యావాగీశునకుఁ నిరువురు కన్యకలును, నలుగురుకొమాళ్లును ఉండిరి. వారిలోఁ జ్యేష్ఠకొడుకు పేరు రామమోహనవిద్యాభూషణుఁడును, రెండవవాని పేరు రామధన తర్కవాగీశుఁడును, మూఁడవవాని నామము గురు ప్రసాదశిరోమణియును, నాల్గవవాని పేరు విశ్వేశ్వరన్యాలంకా రుఁడును. ఈకుటుంబము విద్య, దయ, ధర్మము, అతిథిసత్కా రము మొదలయిన సద్గుణములచే విశేషఖ్యాతి వహించెను. విద్యాసాగరుఁడు తన జీవనచరితమునం దీపరివారమునుగూర్చి యిట్లు వ్రాసెను. "అతిథిసేవయందును ఆభ్యాగతుని సన్మానిం చుటయందును నీకుటుంబమునకుఁ గల శ్రద్ధ మిగుల ప్రశస్యము. అట్టిశ్రద్ధ యింకెక్కడను నాకు గానుపించదు. ఆపరివారమునం దీస ద్గుణములు లేనివా రొకరును కానరాకుండిరి. రాధామోహన విద్యాభూషణుని వాకిటికి వచ్చి యన్నముదొరకక వెడలి పోయిన యతిథి యొకఁడును కానరాఁడయ్యె. ఆయింట నుండు వాలురు వృద్ధులు నందఱును ఇట్టిసద్గుణములు గలవారే". ఇట్టి పరివారములోఁ బెరిగినందుననే భగవతీదేవికి నట్టిసద్గుణములు పట్టువడెను. అందువలననే యదినములకు దురదృష్టవంతు లాలుగు

వంగజనని తేజోమయమగు నక్షత్రమువంటి విద్యాసాగరుం డను న్యాయరత్నమును గాంచ సమర్థురా లాయెను. తమసంతానము నకు సద్గుణములు నేర్పుటకయి కుటుంబ మెట్టు లుండవలయునో నేర్చుకొనం దలంచినవారికి పాతూలగ్రామమునందలి విద్యా వాగీశునిపరివారమే చాలినంత దృష్టాంతము. భగవతీదేవి యొక్కయు విద్యాసాగరునియొక్కయు చరితములందుం బ్రకా శించు దయ, ధర్మము మొదలగు సద్గుణములకు విద్యావాగీశుని కుటుంబమే మూలము. [illegible] సంవత్సరమున బనిమాలాపురము నందలి రామజయబంద్యోపాధ్యాయుని పుత్రుం డగుఠాకుర్ దాసుని భగవతీదేవి వివాహమయ్యెను. ఈదంపతులకే ప్రాతః సంస్మరణీయుం డగు ఈశ్వరచంద్రవిద్యాసాగరుండు జన్మించెను.

ఠాకుర్‌దాసుని బాల్యమునందే యాతనితండ్రి సంసారము నందు విరక్తుండయి స్వదేశపరిత్యాగము చేసి తీర్థయాత్రలు చేయుచుండెను. కాన ఠాకుర్‌దాసుని తల్లియగు దుర్గాదేవి తన పుట్టినింటికి తరలవలసినదాయెను. అచ్చట నామెదుఃఖ మెంత మాత్రము తగ్గక, మీదుమిక్కిలి యన్నలయొక్కయు, వదినెల యొక్కయు బాధనే ఎక్కువయ్యెను. కావున నామె యాగ్రామ మునవే యొకకుటీరము నిర్మించుకొని యొకవిధముగా కాల ముగడపుచుండెను. ఆమె రాత్రియంతయు నారవడికి దాని నమ్మి తానును కొమారుండును భోజనము చేయుచు డిరి. బుద్ధిమంతుం డగుఠాకుర్‌దాసు, తల్లికష్టము చూడనోపక కల కత్తాకరిగి యతికష్టముతో విద్య నభ్యసించెను. ఆయన స్వేరగా స్వల్పవిద్య నేర్చి యల్ప వేతనము గలయుద్యోగమును సంపా

దించెను. ఆదినములలో భోజనసామగ్రి చవుకగా దొరకుటవలన స్వల్పవేతనము గలయుద్యోగము దొరకినను ప్రజ లానందించుచుండిరి. ఠాకుర్‌దాసునకు ౮ రూపాయిలవేతనము గలపని దొరకుట విని దుర్గాదేవి తనపర్ణకుటీరములో నానందోత్సవము చేసెను. వారిహితకాంక్షులందరు నాసమయమున మిగులసంతసించిరి. తదనంతరము కొన్నిదినములకు రామజయుఁడు (విద్యాసాగరుని తాతవచ్చి) భార్య కష్టములనువిని మిగుల చింతనొంది పుత్రునిఁ దనుఁగొని యాతనివివాహముఁ జేసి మరల తీర్థాటనమున కరిగెను; గాని యాతఁడు పూర్వమువలె విశేషదినములు తీర్థాటనము చేయుచునుండక త్వరలోనే యింటికి వచ్చెను. ఆయన వచ్చినందున కిట్లొకకారణమును జెప్పెదరు. ఒకదిన మాతఁడు కేదారపర్వతమున విహరించుచుండఁగా నొకమహాపురుషుఁ డాయన స్వప్నమున గనఁబడి యిట్లనెను. "ఓ రామజయుఁడా! నీ వేల నీకుటుంబమును విడిచి తిరిగెదవు? త్వరగా నీవు నీయింటి కరుగుము. మీవంశమున నొకమహాపురుషుఁడు పుట్టఁగలఁడు. వానిదయాదానవిద్యాదిగుణములచే మీవంశము ప్రఖ్యాతిఁగాంచును. పరమేశ్వరునికి మీయందు విశేషదయగలదు." ఈస్వప్నముఁ జూచి రామజయుఁడు వీరసింహగ్రామమునకు వచ్చి [illegible]మనప్పటికి ఠాకుర్‌దాసు కలకత్తాలో నుద్యోగము చేయుచుండెను. అతనిభార్య యగుభగవతీదేవి గర్భవతియయి యున్మాదము గలిగి యింటియొద్దనే యుండెను. రామజయుఁడు కోడలి పిచ్చి పోవుట కనేకౌషధములును, మంత్రతంత్రములును చేసి చూచెను గాని [illegible]యుండుటవలన నాపిచ్చి కుదురకుండెను. కాన [illegible] కొ

జ్యోతిష్కుని బిలిచి యడుగఁగా నాజ్యోతిష్కుఁడు భగవతీదేవి యొక్క జాతకమును ఆమె యవయవములును జూచి యిట్లు చెప్పెనఁట. "ఈమె గర్భమునం దొకమహాపురుషుఁడు గలఁడు. ఆయన ప్రభావమువలననే యీమె కిట్టియున్మాదావస్థ గలిగెను. ప్రసవానంతర మీమె బాగగును. ఇప్పు డౌషధోపచారములు చేయుటవలన నేమియుఁ బ్రయోజనము లేదు." ౧౨౨౭ వ సంవత్సరము ఆశ్వయుజమాసమునందు సాక్షాత్ దయయొక్క యవతారావతారుఁ డగు ఈశ్వరచంద్రుఁడు జనించెను. నీళాడిన పిదప భగవతీదేవికిఁ గలయున్మాదము పోయెను.

భగవతీదేవి విశేషరూపవతి గాకున్నను ఆమెముఖమునందలి తేజము విశేషహృద్యముగా నుండెను. వంగదేశమునందలి యాధునికప్రఖ్యాతకవి యగురవీంద్రనాథుఁడు భగవతీదేవినుగూర్చి యిట్లు వ్రాసెను—"భగవతీదేవి ముఖమునందలి గాంభీర్యము, నుదారతయు నెంత చూచినను తృప్తికలుగదు. ఆమెబుద్ధియొక్క ప్రసారమును దెలుపుచున్నతలయాటము, దూరదర్శులును స్నేహవర్షులునునగు ఆయతనేత్రములు, సరలనాసిక, దయాపూర్ణమైన యోష్ఠాధరము, దృఢతాపూర్ణమైనచుబుకము—ఇట్లన్నియవయవములు పొంకముగఁ గలిగి మహిమమయమైనయామె ముఖసౌందర్యము చూచువారిహృదయమున కధికముగాఁ బూజ్యభావమును బుట్టించును. ఇందువలన (భగవతీదేవి ముఖమునందు దైవికకళ గలిగినందున) నే విద్యాసాగరుఁడు ఇతర పౌరాణికదేవతలనెవరినిఁ బూజింపక తనతల్లినే దేవతయని పూజించుటకుఁ గారణముకూడ వ్యక్తమగుచున్నది."

పేదలదుఃఖములఁ గనిన భగవతీ దేవికి మిగుల జాలిపుట్టి కన్నుల నీరు గారుచుండెను. ఆఁకొన్నవారికి నన్నమిడుటయు, రోగుల కౌషధోపచారము లొనర్చుటయు, తృష్ణాతురుల కుదకదానము చేయుటయు, చలికి బాధపడువారికి వస్త్రము లొసంగుటయు లోనుగాఁగలవి భగవతీ దేవియొక్క నిత్యవ్రతములు. ఎవ్వరి కేని రోగమువచ్చినయెడల భగవతీ దేవి చేత నౌషధములు తీసికొని వారి సేవచేయుటకు సిద్ధముగానుండెను. ఎవ్వరేని అర్థాభావము వలన బాధపడుచుండిన నో భగవతీ దేవి తనచేతఁ గలది కొంగునఁ గట్టుకొని వారికి గుప్తముగా సహాయపడుటకు చనును; ఎవ్వరేని చలివలన బాధపడుచుండిన నో భగవతీ దేవి తనవెచ్చనివస్త్రి వారి కిచ్చును! ఆమె బ్రాహ్మణకులమునందు జన్మించినదైనను నీచకులములమలమూత్రములు తీసి వారి కుపచారములు చేయుటలో నెన్నఁడును అసహ్యపడినది కాదు. ఇదిగో నిజమైన భూతదయ.

ఒకానొక సమయమునందు విద్యాసాగరుఁ డింటివారు కప్పు కొనుటకుఁ గొన్ని యుత్తమ వస్త్రముల నింటికిఁ బంపెను. అవి యింటికి రాఁగాఁ జూచి తమపొరుగువారలు చలిచే బాధపడుచుండుటఁ గని భగవతీ దేవి వానిని పొరుగువారల కిచ్చి కొడుకున కిట్లు వ్రాసెను. "ఈశ్వరా! నీవు పంపినబట్టలు మనపొరుగువారలు చలిచే బాధపడుచుండఁగా వారి కిచ్చితిని. కాన మనయింటికొఱకు వేఱేబట్టలు పంపవలయును." తల్లియొక్క భూతదయకు సంతసించి విద్యాసాగరుఁడు 'మనయింటికొఱకును బీదవారికొఱకును మరియెన్నిబట్టలు కావలయునో వ్రాసినయెడలఁ బంపెద'

నని తల్లికి వ్రాసెను. తల్లి యెట్టిదో కుమారుఁడును నట్టివాఁడే యగునుగదా ?

విద్యాసాగరుని సహోదరుఁడగు దీనబంధు న్యాయరత్నమును మిగుల నుదారుఁడుగానే యుండెను. ఆయన వస్త్రహీనులను జూచినచో తనపైవస్త్రమునైనను వారికిచ్చుచుండెను. పరుల దుఃఖమును గనిన నాతఁ డాదుఃఖము తనకే కలిగినట్లుల విచారపడును. ఒకదినము దీనబంధుఁడు వీధిలో నొంటరిగా నిలిచి యుండఁగా నొకబీదస్త్రీ చింకిరిబట్టను గట్టుకొని పోవుచుండెను. దానిఁగని దీనబంధుఁడు పైనున్న చిన్నవస్త్రమును తాను కట్టుకొనిన కట్టుబట్టను దాని కిచ్చివచ్చి తల్లి కావృత్తాంతము నంతను చెప్పెను. అందు కామె మిగుల సంతసించి "నాయనా! నీవు బహుమంచిపని చేసితివి. నే నొకదినము రాత్రి నాలుగువడికిన సెకు దోవతియగు" అని చెప్పెను. ఇట్టిబీదతనమునందును వారియిల్లు అతిథి అభ్యాగతులకును దుఃఖులకును సుఖప్రదమగుచుండెను. పిదప విద్యాసాగరుని బుద్ధికౌశలముచే నెక్కొక్కశల మునస్సు కెంతవనోపకారము చేసియుండునో చదువరులే గ్రహింపఁగలరు.

పండిత ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరులవారు పితంతూద్వాహములనుగుఱించి యత్నముచేయుట భగవతీదేవిగారి ప్రేరణచే తనే మని చెప్పెదరు. ఇందునుగుఱించి జనానాపత్రికయందిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది:—

"విద్యాసాగరుఁడు మహోన్నతపదవియందుండి, తనసత్పాత్ర దానమువలన వంగదేశమున నొకకష్టము రాకుండఁ గాపా

డుచున్నసమయమునం దొకనాఁడు శ్రీభగవతీదేవిని సందర్శించుటకయి యొకబాలవితంతువు వచ్చియుండెను. ఆమె శ్రీభగవతీదేవిని దర్శించి సంభాషణవశమునఁ దననిర్బంధవైధవ్యదశను గూర్చి దుఃఖముతో నించుక ముచ్చటించెను. ఆర్తత్రాణపరాయణత్వమును వహించిన భగవతీదేవి యామెకష్టమును వినఁగానే పట్టరాలని దుఃఖముతోఁ దన కుమారునివద్దకుఁ బాఱివచ్చి "కుమారా! నీవు సమస్తశాస్త్రములను జదివితివిగదా; ఆపన్నులయిన బాలవితంతువులను సంరక్షించుశాస్త్రమేదియును నీకుఁ గానుపింపలేదా?" అని యడిగెను.

"విద్యాసాగరునికిఁ దనతల్లియం దతిగౌరవము గలదు. అతఁడు తనచిన్నతనమునందును జిన్నానాఁడు తన కామె కలిపిన సద్గుణపుంజమువలన నందియుండెను. దుఃఖముతో నట్లు తనతల్లి చెప్పినమాటలను వినఁగానే విద్యాసాగరుఁడు తిరిగి శాస్త్రములను జదువుట కారంభించి తుదకుఁ బరాశరస్మృతియందు, స్త్రీపునర్వివాహములు తప్పక జరుపఁబడవలెనని విధించు నీక్రింది వాక్యమును గాంచెను."

"నష్టే మృతే ప్రవ్రజితే క్లీబేచ పతితేపతౌ।
పంచస్వాపత్సు నారీణాం పతి రన్యోవిధీయతే."

"తనకుమారుఁడు స్త్రీపునర్వివాహములను జేయ నారంభించినతరువాత నాతనికి బహువిధములధైర్యము నొసంగుచు కుమారా నీ వవలంబించినసమార్గమును విడువక పూనిన యామహాకార్యమును నిర్వహింపుము. నీ కెన్నికష్టములు వచ్చినను మే మెప్పుడును నిన్ను విడువక నీకు సహాయులమై యుండెద

దము. ఒకవేళ మేము నిన్ను విడిచిపెట్టినను నీవు నిరుత్సాహుఁడవు గాకుమా” యని మాతనికి బోధించుచు శ్రీభగవతీదేవి బాలవితంతువులపాలిటికి సత్యమయిన రక్షకురా లయి నిలిచెను.

పునర్వివాహము చేసికొనిన వధూవరులను ఆకాలమునందు వారియాప్తులు తిరస్కారముగఁ జూచి మిగుల బాధపెట్టుచుండిరి. ఆయువతులను దనయొద్దకిఁ బిలిచి భగవతీదేవి వారికి ననేకబుద్ధులఁ గఱపి బుజ్జగించి వారినిఁ దనప్రొత్తునఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని భోజనము చేసి యాప్తుల తిరస్కారమువలన ఖిన్నులైన వారిని సంతోషపెట్టుచుండెను. ఇంటికి వచ్చిన అతిథిని తాను సన్మానించి పంపనిదినము భగవతీదేవికి మిగుల దుఃఖదినముగా నుండెను. తనశరీర మస్వస్థముగా నున్నను అతిథి కన్నము పెట్టించిగాని యామె నిద్రించునది కాదు.

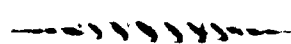
సివిలియను హారిసను దొరగా రొకదినము వీరియింటికి విందారగింప వచ్చెను. అప్పుడు భగవతీదేవి తానే పాకముచేసి వడ్డించెను. భోజనానంతరము వా రందఱు మాటలాడుచుండ నా దొర భగవతీదేవినిఁ జూచి ‘మీయొద్ద చాలధనమున్నదా’ యనియడిగెను. అందు కామె కొన్నెలియావచ్చి తనకొమారులఁ జూపి వీరే నాధనమని చెప్పెను. ఆమెనుగని యా దొర విద్యాసాగరునితో ‘ఈ సాధ్వివలననే నీవింతసద్గుణవంతుఁడవ యితివ’ని పలికెను. భగవతీదేవియొక్క సుగుణసంపదలఁ గని యామెయం దధికపూజ్యభావము గలిగి యాసాంగ్లేయుఁ డామెకు హిందూరీతిని ననుసరించి సాష్టాంగముగా నమస్కరించెను.

స్త్రీలయినను, పురుషులయినను, శ్రీమంతులయినను, బీదల

యినను, కులీనులయినను, కులహీనులయినను, విద్వాంసులయినను, మూర్ఖులయినను, భేదభావములేక భగవతీదేవి యందఱను సమానముగాఁ జూచుచుండెను. ఈసమభావముచేతనే యామె సకలజనులచే సకలదిక్కులఁ బూజింపఁబడుచుండెను.

భగవతీదేవిగారి దయకు మితిలేకయుండెను. పరులదుఃఖముం గనిన నామెహృదయము కరఁగిపోవుచుండెను. ఆమె యతిథులకు, నభ్యాగతులకు, విద్యార్థులకు, రోగులకు సహాయము చేయుచు వీరసింహ మనుపల్లెలోనే వాసము చేయుచుండెను. ఒక సమయమునందు విద్యాసాగరు లామెను కలకత్తాకు దీసికొని వచ్చిరి. కలకత్తాలో వీరసింహములోఁ జేసినట్లు పరోపకారము చేయుటకు వీలులేదని చూచి యామె కుమారునితోఁ బలికినపలుకులు వినిన పాషాణహృదయులుగూడ దయామయులగుట వింతకాదు. ఆమె కుమారునితో నిట్లనెను. "నేను వీరసింహమునకుఁ బోకుండిన మనయింట నారగించి విద్య నభ్యసించు విద్యార్థుల కెవరు భోజనము పెట్టఁగలరు? ఎండవానలలో నడచి యలసి వచ్చిన యతిథులకు నాశ్రయ మొసఁగువా రెవరు? నిరాశ్రయమగు కుటుంబమునకు నాశ్రయమొసంగు వారెవరు? ఇట్లిచ్చట ననాథులు కష్టపడుచుండఁగా నేనిచ్చట నెట్లు సుఖముగా నుండఁగలను? నన్ను త్వరగా వీరసింహమునకుఁ బంపుము." విద్యాసాగరు లామె యభిప్రాయమును గనిపెట్టి దీనరక్షణార్థమై యామెను వీరసింహమునకుఁ బంపిరి. మఱియొకసారి యామెను ఈశ్వరచంద్రులు దమయొద్దకిఁ దోడ్కొనివచ్చుటకు యత్నించిరి. కాని పరోపకారార్థమై యామె యాపల్లెను విడిచినదికాదు.

స్వర్ణాలంకారములయందు భగవతీదేవి కెంతమాత్రము నిష్టము లేకయుండెను. "నగలు పెట్టుకొనిన నేమిప్రయోజనము? ఒకదినము దొంగలు తీసికొనిపోఁగలరు కాని యాధనముతోనే సహాయహీనకుటుంబములకు, దరిద్రులగు విద్యార్థులకు, సహాయముచేసిన నెంతయో యానందము కలుగును!" ఇట్లు భగవతీదేవి లోకుల కుపదేశించుచుండెను. ఒకసారి విద్యాసాగరుఁడు తల్లితో నిట్లనియె "అమ్మా దేవి పూజచేయుటమేలా? లేక యాధనముతోనే పరోపకారము చేయుటమేలా?" అందు కాపరోపకారపరాయణ "అదేధనముతో దుఃఖితులదుఃఖము నివారణమయ్యెడియెడలఁ బూజసేయుటకంటె దుఃఖితుల కిచ్చుటయే మేలు" అనెను. ఆహా! భూతదయ యనిన నిట్టిదియే కదా! ఈమె వార్ధక్యకాలమునందు కాశీవాసము చేసి యచ్చటనే కాలధర్మము నొందెను.

అసామాన్య.

"ఉపకారిషు యః సాధుః సాధుత్వే తస్య కో గుణః
అపకారిషు యః సాధుః ససాధుస్సద్భిరుచ్యతే "*

ఈపరోపకారపరాయణురాలు, సురాజుద్దౌలా రాజ్యముఁ జేయుసమయమున ముర్షిదాబాదు లోనుండెను. ఈదుష్టప్రకృతి గల నవాబుయొక్క గుణములు చదువరులిదివఱకే రాణీభవాని చరిత్రమునందుఁ జదివియున్నారు. కాన నాతనివిషయమై నేనిందు విస్తరింప నక్కఱలేదు. పూర్వపు నవాబగు ఈయనతాత మనుమని మిక్కిలి గారాబము చేసినందువలనను దుష్టస్నేహితుల సహవాసమువలనను దుర్వర్తనపరుఁడై సురాజుద్దౌలా పెరిగి రాజ్యభారము వహించునప్పటికి నొకమానవరాక్షసుఁ డాయెను! ఈదుష్టుఁడు సింహాసనాసీనుఁ డైనఁ బ్రజ లెట్లు బ్రతుకుదురా యని లోకు లదివఱకే భీతమనస్కులై యుండిరి. వారనుకొనిన భవిష్య మసత్యముగాక సత్యమైనందువలన అన్యాయము, దుర్నీతి మొదలగు దుర్గుణముల నాయధముఁడు గ్రహించెను. ఆతఁడు రాజ్యమునకు రాఁగానే నిరపరాధులసమూహములు కారాగృహములు పాలయ్యెను. రాజమందిర సమీపమునుండి గాని, మఱి యేరాజమార్గమునుండిగాని నడచుట నిష్కారణముగా గొప్పసంకటముఁ దెచ్చుకొనుటయై యుండెను. సురాజు

* క. ఉపకారికి నుపకారము* విపరీతము గాదు సేయ వివరింపంగా
నపకారికి నుపకారము* నెపమెన్నక సేయువాఁడు నేర్పరి సుమతీ.

నము చేయకుండుట, ద్యూతవిరుద్ధవాక్యముల నుచ్చరించుట,
వ్యభిచారమును తిరస్కరించుట, ధర్మోపదేశము జేయుట, దుర్జ
నులను నిందించుట, మొదలగునవి యన్నియుఁ బంచమహాపా
తకములుగా నెన్నఁబడుచుండెను. తండ్రి, యన్న, భర్త మొద
లగువారు చూచుచుండఁగ బిడ్డ, చెల్లెలు, భార్య మొదలగు
వారి కత్యంతమానహాని సంభవించుచుండెను. సురాజుద్దౌలా
రాజ్యమునందలి యేస్త్రీని నేవేళ రాజభటులు గొనిపోవుదురోయని
స్త్రీలందఱును, వెలుపలి కెన్నఁడును రాక యిండ్లలో నేయెల్లప్పుడును
దాఁగియుండు చుండిరి. వంగదేశమునం దితరదేశములకంటె
ఘోషా (రాణివాసము) యధికమగుట కిదియే కారణము. దుష్టు
లగు మ్లేచ్ఛులభయముచే నట్లు వంగస్త్రీలు రెండుమూడు శతా
బ్దములవఱకును ఉండుటవలనఁ గొన్నిదినముల కది స్త్రీలకు
ముఖ్యధర్మమని వారికిఁ దోఁచెను. పిమ్మట నీ ఘోషాపద్ధతియే
సభ్యస్త్రీల కుచితమని యు నది లేని స్త్రీలు నీతిమాలినవా
రని యు వారు సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇతరదేశములం దిట్టిరాజబలా
త్కారము లేనందున, మహారాష్ట్రదేశమునందును, తెనుఁగు
దేశమునందును, ద్రావిడదేశమునందును, మఱి యనేకదేశము
లందును నిట్టి ఘోషాపద్ధతి లేదు. వంగదేశీయుల ఘోషా
యుత్పత్తికారణమును దెలిసికొని న్యాయపరిపాలకులగు ఆంగ్లే
యుల ప్రభుత్వమునందుఁ దురకలచేఁగాని మఱి యెవరివలనఁగాని
స్త్రీల కిట్టిబాధయుఁ గలుగదుగాన ననేకశతాబ్దములనుండి యున్న
కారాగృహవాసమునుండి తమ స్త్రీలను విడిపించెదమని నమ్ము

చున్నాను. ఇట్లు కొంతకాలము జరిగిన వెనుక నవాబుగారిదృష్టి తనయొద్ద నున్నయధికారుల యంతఃపురముపైఁబడెను! ఏయధికారియింటనైన నధిక సౌందర్యవతి గలదని తెలిసిన నవాబాయధికారితోఁ దన కాస్త్రీనిఁ దెచ్చి యిమ్మనియడుగును. వాఁడట్లు సేనియెడల ననేకప్రయత్నముల నాయధికారిని బాధించి వాని యంతఃపురమునుండి యాస్త్రీని బలవంతముగాఁ గొనివచ్చుచుండెను!

ఇట్టి ప్రళయసమయమున ముర్షిదాబాదులో జగత్ సేటను ఇంటిపేరుగల మహాధనసంపన్నులగు సాహుకారు లుండిరి. వీరికిఁ గల యమితధనమువలన వీరు కుబేరులనఁబడుచుండిరి. నాగపూరు రాజగు భోన్స్లేగా, బంగాళాదేశముపై దండెత్తిపోయినప్పుడీజగత్సేటు గృహమును కొల్లగొట్టి కోట్లకొలఁది ధనమును దీసికొనిపోయెను. ఇట్లసంఖ్య ధనరాసులు వారు గొనిపోయినను జగత్సేటు "మరాఠావారు నాయొపాయిలోనుండి యొకకాని డబ్బు గొనిపోయిరి." అని యనెనట! ఇట్లావంశమువా రపరిమితధనవంతు లయినందున బంగాళాదేశమునందంతటను జనులు వారిని మన్నించుచుండిరి. ఆసమయమునందు మతబ్ చందు అను సాహుకారు జగత్సేటువంశమున ముఖ్యుఁడుగా నుండెను. ఈయన మిక్కిలి బుద్ధిమంతుఁడును, రాజకార్యకుశలుఁడును, అయినందున నవాబు దర్బారునందు అతని కధికమర్యాదలు జరుగుచుండెను. కాన నధికారులంద అతనికి వెఱచుచుండిరి. అతని యొద్దనుండి నవాబున కెల్లప్పుడును ధనసహాయముకావలసియున్నందున సురాజుజగత్సేటును అందఱికంటె నధికముగా

మన్నించుచుండెను. ఈమతబ్ చంధు జగత్సేటున కత్యంత లావ
ణ్యవతియు, గుణవతియునగుకూఁతురు గలదు. ఆమె యసమాన
రూపమును గని తండ్రి మూచిన్న దాని పేరు 'అసామాన్య' యని
పెట్టెను. ఆమెకుఁ దండ్రి యత్యంత వైభవముతో వివాహమహో
త్సవము జరపెను. వివాహమైన స్త్రీ యత్యంతపవిత్రు రాలనియు
దానిని దాఁకుట యత్యంతపాప మనియుఁ దురకల ధర్మశాస్త్ర
మునందుఁ జెప్పఁబడినను, సురాజుద్దౌలా, యసామాన్యయొక్క
సౌందర్యఖ్యాతిని వినఁగానే, మోహపరవశతచేఁ బిచ్చివాఁ డా
యెను. కాని యామె జగత్సేటు కూఁతురైనందున నాసంగతి
యెవరికిఁ జెప్పుటకు వీలులేకుండెను. అదేలయన రాజ్యమునందుఁ
గల ప్రజ లందఱును జగత్సేటున కనుకూలురయినందునఁ దన
దుర్నీతి తెలిసినయెడల లోకు లందఱును దనకు విరుద్ధు లగుదు
రని సురాజున కత్యంతభయము కలిగియుండెను. ఇట్లత్యంతభీతిచే
గొన్ని దినము లరుగ నాతని కామాగ్ని యంతకంత కధికము
కాఁగా, వాఁ డొకదినము గాత్రి స్త్రీవేషము వేసికొని, యొకా
నొకసామాన్యస్త్రీవలెనే జగత్సేటుమందిరముఁ బ్రవేశించి యసా
మాన్య వశించునట్టి యంతఃపురములోనికి వెళ్లెను! అనటికిఁ
బోయి యసామాన్య వాస్తవముగా నసమాన సౌందర్యవతి
యగుటఁ గని మూఢుష్టుఁడు భ్రమిష్ఠునివలెఁ, దానప్పుడుదాల్చిన
వేషమునకు భంగము కలుగునని యైనఁ దలఁపక, అత్యంతపవి
త్రురా లగుపతివ్రత నంటఁబోయెను. అది గని యసామాన్య
భీతిచేఁ గేక వేయ నవా బచటనుండి పాఱిపోవ యత్నించెను.
అంత నామెభర్తయు నింటఁ గల యితరజనులును వచ్చిను ంచి

స్త్రీవేషధరుఁ డగు సురాజుద్దౌలాను గుర్తించి యామెభర్త వానికిఁ దనపాదరక్షచేఁ జక్కఁగా బుద్ధిచెప్పి, నవాబుగాన గరుణించి ప్రాణములతో విడిచెను.

ఇట్లుతాఁ దలఁచినకార్యసిద్ధి గాకపోఁగా, మీఁదు మిక్కిలి యవమాన మగుటకు రోయుచుఁ దన్ను ట్లవమానపఱచినవాని పగ తీర్చుకొను దినమును నిరీక్షించుచుండెను.

తదనంతర మొకనాఁడు అసామాన్యపెనిమిటి రాజమందిర సమీపమునుండి యరుగుచుండఁ గని నవాబు వానిఁ బట్టి తెప్పించి తల తీయించెను. అట్లతని శిరచ్ఛేదము చేసి యాతల నొకవెండి పళ్లెరమునం దుంచి యసామాన్యయొద్దకుఁ బంపెను. ప్రాణపతి యొక్క శిరమును జూచి యసామాన్య యెట్టిదుఃఖములో మునిఁగెనో చదువరులే యూహించుకొనఁ గలరు. ఆదుఃఖాతిరేకము వలన నాటినుండి యామెకు మతిభ్రమ కలిగెను. ఆపిచ్చిలో నొకప్పుడు దుఃఖించుచు, నొకప్పుడు నవ్వుచు, ఇంకొకప్పుడు గంతులువేయుచుఁ గాలము గడుపుచుండెను!

ఇట్లపరిమిత ఘోరకృత్యములు చేయుటవలన వంగదేశము నందుఁ గల సంస్థానికులును, సరదారులును, విసిగి సురాజునకు విరుద్ధులయిరి. స్వజాతీయుఁడగు సైన్యాధిపతిని రాజ్యముపై నునిచి, పూర్వము నవాబు మకాముకు వెళ్లినప్పటినుండియు, నవాబు లందఱును సరదార్ల చేతులలోని కీలుబొమ్మలై యుండిరనుటకు సందియము లేదు. ఈసరదారు లందఱొకప్పుడు సభచేసి సురాజుద్దౌలాను ఇంగ్లీషువారి సహాయముచేఁ బదభ్రష్టునిఁ జేయ నిశ్చయించిరి. ఈసంగతి సవిస్తరముగా రాణీభవాని గారి

చరిత్రమునందు వివరింపఁబడెను. ఆటుపిమ్మట ౧౭౫౭వ సంవత్సరమునం దైనప్లాసీయుద్ధమందు నింగ్లీషుసైన్యాధిపతి యగుక్లైవను నతఁడు సురాజు నోడించెను. అప్పుడు సురాజు యుద్ధభూమి విడిచి యొక లొట్టిపిట్ట నెక్కి ముర్షిదాబాదు వైపునకుఁ బాఱిపోయెను. కాని యతని పరాభవ మచటివారి కంతకుముందే తెలిసినందున, నచటనుండ వీలులేక యచటినుండి మఱియొక వైపునకుఁ బోయి తుదకు భాగాబంగోలా యనుగ్రామమునందు నతఁడు శత్రువులచేతఁ జిక్కెను. మీర్‌జాఫర్ పుత్రుఁ డగుమిరాన్ యొక్క యాజ్ఞప్రకారము మహామదీబే గనుతురుష్కుఁ డాయన శిరము ద్రుంచెను. బంగాళదేశపు నవాబున కిట్టి దురవస్థ ప్రాప్తించుటకు నాతని దుష్టత్వమే కారణమని వేరుగాఁ జెప్పనక్కఱ లేదుగదా? అనీతి, క్రూరత్వము, పరపీడనము, చేయువారి కెన్నటికిని తగినశిక్ష కాకమానదు. ఇందునగుఱించి యొకకవి యిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు.

గీ. క్రూరులై పరులకకారణంబుగ నర్థ
హానిఁ జేయఁ జూచునట్టివారు
తీరని కష్టగండ్లఁ దెచ్చుకొనుచుఁ దామె
దుఃఖపడుదు రాత్మదోషమునకు.

కాఁబట్టి మనుష్యు లెప్పుడును, పరుల కపకారముఁ జేయక స్వశక్త్యనుసారముగా నుపకారమే చేయుచుండవలయును. ఈసంగతి నాసహోదరీమణు లెప్పుడును మఱవకుండవలెనని వేఁడెదను. ఇట్లు చేయుటవలన మన కందఱును మిత్రులే యగుదురు. శత్రువులు మన కెవ్వరును లేకుండుదురు. సురాజు సకలప్రజలకు

ననేకపీడలు గావించినందువలన సంకటసమయమునందు మిత్రులు సహితము వానిశత్రులైరి. వాఁడేపరోపకారుఁడై యుండినయెడల విధివశముచే నొకసంకటము వచ్చినను, వాని కనేకులు సహాయులైయుందురు. ఈసురాజుచరితమువలన నింకొకయుపదేశమును గ్రహింపఁదగియున్నది. అది యేదనఁగా నైశ్వర్యము గలిగినప్పు డత్యంతగర్వముచేఁ గన్నుమిన్ను గానక యితరుల నతితుచ్ఛముగా నెంచి వారిని బాధించినయెడల విపద్దశయందుఁ జగత్తంతయుఁ దనకుఁ బ్రతికూలమగును. కాన నీయుపదేశము గ్రహించి ద్రవ్యవంతురాండ్రగు మాయక్కలందఱును గర్వమును జేరనీక బీదవారియందు దయ నుంచెదరని నమ్ముచున్నాను.

పతి గతించిన నాటనుండియు ననమాన రెండుమూడు సంవత్సరములవఱకును మతిభ్రమ కలిగియే యుండెను. ఆమె కాభ్రమ వదలవలయునని యామెతండ్రి యనేకవైద్యులచే ననేకవిధోపాయములు చేయించెను. కాని వానివలన నెంతమాత్రమును గుణము లేకపోయెను. ఆసమయమునందే సురాజుద్రోహి శిరచ్ఛేదమగుట సంభవించెను. కాన కొందఱు ఘనవైద్యు లామెకుఁ బతి మరణమువలన భ్రమ గలిగినదిగాన తనపతినిఁ జంపినవాఁడు తెగినసంగతి యామెకుఁ దెలిపి, వానితల యామెకుఁ జూపిన నామెపిచ్చి వదలునని చెప్పిరి. అందుపై నామాటను పరీక్షించుకొఱకు సురాజు శిరస్సొక బల్లెమునకుఁ గుచ్చి ప్రజలకుఁ జూపుచున్నస్థలమునకు సమీపమునం దున్న మేడమీఁదినుండియామెకు దానిని జూపిరి. ఆశిరస్సును గని యత్యంతదయతో నామె

సమీపమున నున్నవారిని గని 'పాప మీదురదృష్టవంతుఁ డెవఁడు?' అని యడుగఁగా వారు 'అమ్మా! తమభర్తను అతి క్రూరుఁడై వధించిన దుష్టుఁడు వీఁడె. వీనిశత్రువులు వీనికిఁ దగిన శిక్షనే చేసిరి' అని చెప్పిరి. అందుపై నామె మిక్కిలి జాలిపడి 'అయ్యో పాపము వీని కిట్టిదురవస్థ ప్రాప్తించినదా?' యని యిఁక నన్నింటికిఁ గొనిపొండు' అని చెప్పెను. అటుపిమ్మట నామెను వారింటికిఁ గొనిపోయిరి. అప్పు డామెపిచ్చి పోయి నామెకు జరిగినసంగతి తెలియఁగా, నామె సురాజుద్దౌలా సంగతి యంతయు సవిస్తరముగా నడిగి తెలిసికొని, వాని దురదృష్టవంతు డగుభార్య సంగతియును దెలిసికొనెను. అకస్మాత్తుగా నామెయొక్క భ్రమ వదలుటఁ గని యాప్తజనుల కపరిమితాశ్చర్యమును, ఆనందమును గలిగెను. కాని యాదినాట నుండియు నప్పుడప్పుడు 'పరమేశ్వరుఁడు నేను చేయవలసినకార్యమును తానే చేసివేసెను: గాన పరమేశ్వరుఁడు చేయవలసిన కార్యమును నేనే చేయవలయునను యీశ్వరసంకల్పమై యుండును. అట్లయిన నేనాకార్యమును చేసెదను" అని యనుచుండెను. ఈవాక్యములకు నర్థమేమని యామె ననేకు లనేకవిధముల నడిగి చూచిరి. కాని యామె వారికిఁ దెలిసినఁ గార్యము కొనసాగనీయరనియును, నవ్వుదురనియు దలఁచి యామె యెవరికిని చెప్పకుండెను. ఇట్లుండి నింట నెవ్వరికినిఁ జెప్పక యొకనాటి రాత్రి అసామాన్య యిల్లు వెడలెను! ఇట్లామె బయలుదేఱి భయము విడిచి యొంటరిగా బాగాబంగోల యనుగ్రామమునకుఁ బ్రయాణమైపోయెను. సురాజుద్దౌలా శిరమును నరికిన

నాటనుండియు నామె యంతరంగము దివ్యవిచారములతో నిండి యుండెను. "నాపెనిమిటిని జంపినవాని పగతీర్చుకొనుట నాపని. వాని నవమానించుట, పదభ్రష్టునిఁ జేయుట, వానితలఁ దీయుట, మొదలయినపను లన్నియు నావై యుండఁగాఁ బరమేశ్వరుఁడు నాకొఱ కాపను లన్నియుఁ దానే చేసెను. దయాళుఁడును, సంపూర్ణకరుణాయుక్తుఁడును, అగు పరమేశ్వరుఁడు సురాజుపై దయగలిగి, వాని యపరాధములను క్షమింప వలయును. వాని యం దనుగ్రహించి వాని నత్యంతసుఖునిగాఁ జేయవలయును. కానియీపను లన్నియు నీశ్వరుఁడు చేయనందున వానిని నాకొఱకే యుంచినాఁడను టకు సందేహము లేదుగాన నీపనులన్నియు నేనే చేయవలయును." అను నవి చార మామె యంతఃకరణము నం దెల్లప్పుడు భ్రమణము చేయుచుండెను! పరాభ గతించినం దున వానిని క్షమించుటగాని వానిని సుఖునిఁ జేయుటగాని య సంభవముగాన నిరపరాధిని యగు వానిభార్య సహాయము చేయువారులేక, బాగాబంగో యం దితరులకుఁ దెలియకుండ నత్యంత సంకటమున నున్నదని యామెకుఁ దెలిసెను. ఆమెకు సహాయముచేయుట యనఁగా నప్పటి నవాబగు మీరుకాసిముయొక్కయు, వానికి సహాయులైయున్న యాంగ్లేయులయొక్కయుఁ బ్రబల కోపమునకుఁ బాత్రురా లగుటయే. అసామాన్యసంస్థి నగు జగత్సేటును, నదితురు లనేకులును, సురాజు సంబంధు లెవ్వ రగు పడినను వారినిఁ జంపవలయునను ఉద్దేశము గలిగి యుండిరి. కాని మిత్రులవలెనే శత్రులయందును ఉపకారము చేయుమహా త్ముల యంతఃకరణము లత్యద్భుతములు! అసామాన్య తాను

సురాజుభార్యకు నుపకారము చేయఁదలఁచెనుగాన నెంతమంది యెన్నివిధముల నడిగినను పైని చెప్పఁబడినకారణమువలన తనకార్యమునకు భంగము కలుగునని యెంచి యెవ్వరికిని జెప్పక యిల్లుబయలుదేఱెను! ఆమె యట్లు బయలుదేఱి బాగాబంగోలాకు వచ్చి చేరఁగా నచట నామెకు సురాజుభార్యను గుఱించి యిట్టివర్తమానము తెలిసెను.

సురాజు బలహీనుఁడయి, రాజ్యచ్యుతుఁడై ముర్షీదాబాదు నుండి ప్రాణములను రక్షించుకొను నిమిత్తము పాఱిపోవునపుడు, ఆయనకుఁగల యసంఖ్యసేవకులలో నొకరును సహాయులై ఆయనకుఁ దోడు నడువకుండిరి! ప్రతి దుష్కార్యమునందును అతనిఁ బ్రోత్సాహపఱచి మా ప్రాణములకైన నీకిత్తుమని చెప్పిన మిత్రులలో నొకరును ఆపత్సంకటసమయమునందు సహాయులుగాకుండిరి. అధికారారూఢుఁడై యున్నపు డాయన యవలోకమున నిత్యంతము భీతిల్లి గంగెద్దులవలె నానావిధాక్యముల కన్నిఁటికి నౌనౌననుచు, తమ కనర్హకార్యములయినవానిని సహితము చేయుచు నుండువారిలో నొక్కరును సంకటసమయమున నతని నొద్దనుండక పలాయితులైరి. ప్రత్యక్ష మాతనిబంధు లగువారు సహితము మావిపద్దశయం దాతనికి సహాయులు కాకుండిరి! మనుష్యమాత్రుల కెవరికైనను నిట్టికాలమువచ్చిన నీప్రకారమే మిత్రు లందఱును తొలఁగుదురు. ఇందును గూర్చి యొకకవి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

క. కమలములు నీటఁ బాసిన
గమలాప్తుని రశ్మిసోఁకి*కమలిన భంగిన్
దమతమ నెలవులు దప్పినఁ
దమమిత్రులు శత్రులగుట*తథ్యము సుమతీ.

ఇట్లధికారహీనుఁడును, ధనహీనుఁడునైన సురాజుద్దౌలా నందఱును విడిచిరి. కాని యాతఁడెచటికి నరిగిన నచటికి నాతనిని వెంబడించియుండుట కాసమయమున నొకప్రాణిమాత్ర ముండెను. ఆప్రాణి యెవరనఁగా నాతనిపట్టపురాణియగు మెహరున్నెసాబేగమ్. సురాజీమెను 'గుల్' అనఁగా గులాబిపుష్పమని పిలుచుచుండెను. సురాజెప్పుడును పరదారాసక్తుఁడై యీమెను ప్రేమతోఁ జూచినవాఁడు కాఁడు. తన్నట్లు పతి త్యజించినను ఆపత్సమయమునం దాయనను దాను విడువలేక, యాకులకాంత తనవిభునకు సహాయురాలై నడిచెను! అట్టి సాధ్వి ధన్యురాలని యెవరు పొగడకుందురు? "చండాలోఽస్తు సద్విజోఽస్తు గురురిత్యేషా మనీషా మమ" అని శ్రీమచ్ఛంకరస్వాములవారు చండాలుని విషయమునఁ జెప్పినట్లులనె యీపరమపతివ్రత యవనకులమున జన్మించినను తనయుదాత్తగుణములచే హిందూసుందరులకును, స్త్రీవర్గమున కంతకును గురుతుల్యురాలగుచున్నది. కాన నామెయుదాహరణము ప్రతికులవధువు గ్రహింపవలయును. ద్రవ్యహీనుఁడగు భర్తను స్త్రీలు తిరస్కరించుదురనియు, వానిని హీనముగాఁ జూతురనియు, పెనిమిటిని త్యజించుదురనియు, ననేక యారోపణములు స్త్రీలపై స్త్రీద్వేష్టలు మోపుచు

న్నారు. వారికి సహాయుఁడగు కవి యొకఁ డీప్రకారము వ్రాసి యున్నాఁడు:—

క. కులసతి రోయును జుట్టం
బులు వాయుగు రోరులు గష్టపుంబలుకుల ని
మ్ముల నాడఁ దొడఁగుచుండురు
కలియుగమున ద్రవ్యహీనుఁ గల కాలంబున్.

ఈపద్యమునందుఁ గల యితరుల విషయమై వ్రాయుట నా పని కాదు. కాని కులసతివిషయమున కవి వ్రాసినవాక్య మసత్య మని ?క్కి వక్కాణింపకుండఁ జాలను. ఈకవికిఁ గల కీయవన ? స్వచరిత మించుక చెవినిఁబడియుండిన యెడలఁ దనయసత్యము నకు లజ్జితుఁడై యావాక్యము నాపద్యమునుండి తీసివేసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. కులసతి తనపతికి సంకటసమయమున సహాయురాలు గాకుండినఁ గులసతికిని వేశ్యకునుగల కారణమ్యే మేమి? ఇతర దేశముల విషయమయి నాకంతగాఁ దెలియదుగాని మన హిందూస్థానమునం దెప్పటను పతి దరిద్రుఁడని "కులసతి రోయును" అనువాక్య మబద్ధమనుట కింతమాత్రమును సంశయములేదు. ఒక సీదనమే యననేల? ఇంటఁ గడుపునిండ తిండిలేకుండఁగా దుష్టుఁడగు భర్తచే నిత్యమును వీపుపగులున ట్లకారణముగా దెబ్బలఁదినుచు, నిష్ఠురనిందాపాదు అత్తయాడు బిడ్డలచే నతిఘోరమగు కోడంట్రిక మనుభవించువారి ననేకులను మా కన్నులారఁ జూచుచున్నాము. బాధలనుభవించుచుఁ బతి యెడ నం దధికభక్తిఁగలిగి ఆయన కనేకవిధములఁ బరిచర్యలను జేయుచు భర్తను రక్షించు నిమిత్తము ప్రతిదినము వ్రతములు చేయుచు, ముడుపులుగట్టుచు నెట్టి ఘోరసంకటమునందైన

నాతనికి సహాయురాండ్రైయుండు యువతీరత్నంబు లీదేశము నం దసంఖ్యలుగా మనము చూచుచున్నాము. హిందూస్థానమునందలి పురుషులు తమస్త్రీల ననేకబాధలం బెట్టుటయందును, స్త్రీలు వాని నన్నింటిని సహించి వారి కతిభక్తితో నుపచారములు చేయుటయందును, జగత్తునం దంతటను బహుదినములనుండి ప్రఖ్యాతిగాంచిరని చెప్పిన నాపైనసత్యారోపణము రాదని నమ్మెదను. భర్త ధనహీనుం డని భార్య యాతనిని విడిచినట్టి యుదాహరణము ఈదేశమునందు వెయ్యికుటుంబములలో నొకటి దొరుకునో లేదో సంశయింపవలసియున్నది. అట్లు దొరికినను అత్యంత కనిష్ఠజాతియందును, అత్యంతాజ్ఞానులుగా నుండి మూర్ఖతయే ప్రధానముగా నుండిన వారిలోను. విద్యాగంధ మెఱుఁగక నీతియన్న వాక్యమైనను నెఱుఁగనివారిలో నొకప్పు డీప్రకారమగునేమో. ఇంతమాత్రముచేత "కులసతి పోయును" అను సిద్ధాంతమే తర్కశాస్త్రమువలనను సిద్ధపడనేరదు. స్త్రీలపైఁ గొందఱారోపించిన నారోపణ యసత్యమని సిద్ధాంతము చేయుటకుఁ గొంత విషయాంతరమాయెను. ఇందుకై చదువరులు నన్ను మన్నింపవలెనని వేఁడెదను.

ఇట్లు 'గుల్' సేనపతివెంబ నరిగినప్పు డామెకుఁ బదునెనిమిది సంవత్సరముల ప్రాయముండెను. అట్టి యల్పవయసునందు నిండు గర్భిణిగానుండియు, రాళ్ళనక, ముళ్ళనక యెండవానలకు సహించి యాతనివెంటఁ బరుగిడుచు బాగాబంగోలాకుఁ జేరి యచటఁ బ్రసూతయాయెను. అందువలనఁ గొన్నిదినము లచట నుండవలసినవారైరి. పిమ్మట నచట నే సురాజు శత్రులచేతిలోఁబడి చంపఁ

బడెనని యిదివఱకే తెలిపియున్నాను. పతిమరణానంతర మా సాధ్వీ యదృష్టహీనురాలగు కూఁతురిని రక్షించుచు నచట నుండు బీదవారి గుడిసెలలోఁ గాలము గడుపుచుండెను! ఈసమాచారము అనామాన్యకుఁ దెలియఁగా నామె 'గుల్' అచట నున్నదనినమాటకు సంతోషించి యాబీదవారి యిండ్లచట నని శోధింపసాగెను. ఒక స్త్రీ తనకొఱకు వెతకుచున్నదని 'గుల్' బేగమునకుఁ దెలియఁగా, నాస్త్రీశత్రుపక్షమునుండి వచ్చినదై యుండుననని యామె మిక్కిలి భయపడెను. ఆమెకుఁ దనప్రాణములకొఱ కంతభయము లేకున్నను, యత్నముగా రక్షించిన పసిబిడ్డప్రాణముల కెక్కుడ భయము గలుగునో యని భీతిల్లెను. ఇట్లు భీతిల్లి యామె యంతలో నూరకుండక, యింట తనకు జరిగిన యన్యాయమంతయు, ఢిల్లీ కేగి పాదుషాకు నివేదించి గతవైభవమును తన కొమార్తె కిచ్చునటుల చేయవలయునని యామె తాక్షణముననే బిడ్డ నెత్తుకొని ఢిల్లీమార్గమున నడువసాగెను! ఆవర్తమాన మనామాన్యకుఁ దెలిసి మిక్కిలి విచారించె, నామె దృఢనిశ్చయవంతురాలైనందున నాపని సంతోషించి విడువక ఆబేగము నడచినదారినే తానును నడువ నారంభించెను. బాగా బంగోలాకుఁ దనకొఱకు వచ్చినస్త్రీ తన్ను వెంబడించినదని 'గుల్' బేగము విని మఱింత భీతయై యతిత్వరగా నడువసాగెను. అనామాన్య యదివఱకు నడిచి యలసియున్నదిగాన నతిత్వరగా నడువఁజాలక తిన్నఁగా నడుచుచుండెను. ఆమె, తాను బేగమున కపకారిణిని కానినియు, సహాయము చేయుటకే వచ్చితినిగాన భయపడవల్లదనియు, దోవనడుచువారిచే ననేకవర్తమానములు పంపెను

గాని 'గుల్' బేగ మామాటలయందు విశ్వాసముంచక ముం దున కతిత్వరగా నడుచుచుండెను. ఇట్లొకరు భయముచేతను, మఱియొకరు ఉపకారబుద్ధిచేతను, ఒకరెండుమకాములు హెచ్చు తగ్గుగా, నీయూరినుండి యాయూరికి నాపల్లెనుండి మఱియొక పల్లెకు నరుగుచుండిరి. తనకు మంచిమాటలుపం., తన వెంట విడువక యొకస్త్రీ వచ్చుచున్నదని విని బేగమునకు మఱింత సంశయము కలిగి, భయమువలన ఢిల్లీమార్గమువదలి పసిబిడ్డను రక్షించుకొను నిమిత్తము ఆమె అడ్డదారిని బడి పరుగెత్తసా గెను. ఇట్లామె యెంతటికిఁ బోయినను లోకుల నడిగి తెలిసికొ నుచు అనామాన్య యామె వెనుకనే పోవుచుండెను. ఇట్లాయిరువు రొకసంవత్సరమువఱకుఁ దిరుగుచుండిరి. కాని యొకరిదర్శన మొకరికిఁ దటస్థించినది కాదు! సంవత్సర మైనవెనుక నొకదిన మనామాన్య బేగమునకుఁ గొంచెము దూరమువఱకు వచ్చిచే రెను. ఆదిన మత్యంతభయంకరమైనది. ఆకాశమంతయు మేఘ ములచే వ్యాపింపఁబడి యురుములతోను మెఱుపులతోను భయం కర మైనవాన కురియ నారంభించెను. ఇట్లు పిడుగులు పడుచున్న భయంకర మైనవానలో ననామాన్యనొకక. భీతిచే 'గుల్' బేగము బిడ్డను పెంనకుఁ గట్టుకొని పరుగెత్తసాగెను. ఆమె వెనుకనే యనామాన్య "భయపడవలసిన పని లేద" ని మొఱ్ఱపె ట్టుచుఁ బరుగెత్తసాగెను. కాని యాగాలివానలో నామెధ్వని యాబేగమున కెంతమాత్రమును వినఁబడినది కాదు. ఆమె యట్లు పోయిపోయి, మహావేగముతో రెండుగట్లనుండి సముద్ర మువలెఁ బొంగి పాఱుచున్న గంగానదియొద్దకి వచ్చెను. అచట

నుండి పోవుమార్గముఁ గానక యామె యచటనున్న నావికులను తన్నావలిగట్టునకుఁ ద్వరగాఁ జేర్పుఁడని వేఁడుకొనసాగెను. గంగయందట్టి తుపాను సమయమున నావవేయు వీలుగాదని యచటినావికులందఱును చెప్పఁగా నత్యంత భయాకులయైన బేగము, తనచేతనున్న రత్నఖచితమైన యుంగరమును వారికి నియ్యఁబోయెను. మిక్కిలి వెలగలయుంగరము దొరకు నన్న యాసచే వారిలో నొకఁడు నావ నడుప నుద్యుక్తుఁ డాయెను. వారు పడవ నెక్కి కొంతదూరమువరకుఁబోయిరి. కాని నదీవేగ మతిశయమైనందున నచట నావయోడ మునిఁగెను. అట్టిసమయమున నసామాన్య గంగయొడ్డునకువచ్చెను. నావ మునుఁగుటఁ గనినంతనే నావలోనివారిని రక్షింపవలెనని యామె యామహానదిలో దుమికెను. ఆమె యట్లు దుమికి తనశక్తికొలఁది నీఁదుచు మధ్యమధ్య ప్రవాహవేగమువలనఁ గ్రమమైన మార్గమునుండి తొలఁగుచు మునుఁగుచుఁ దేలుచు నావమునిఁగినచోటికిఁ బోయి చేరెను. ఇట్లెంత ధైర్యముతో దృఢనిశ్చయులైనవారు చేయఁబూనినకార్యము లెప్పుడు గాక యుండును? ఆప్రకార మామె యచటికిఁబోయి నీట మునిఁగిన 'గుల్' బేగము జడఁబట్టి యీవలకు లాగెను. ఆమెవీఁపున గట్టిగాఁ గట్టఁబడిన పసిపిల్లయుం దల్లితో నీవలికి వచ్చెను. ఇంతలోఁ దుపాను కొంత తగ్గినందున నామె మిక్కిలి ప్రయాసముతో వారి నీవలకుఁ దెచ్చి యొడ్డుమీఁద సమీపమునందున్నగుడిసెకుఁ గొనిపోయి, అచటివారి

నడిగి పొడిగడ్డి, నిప్పు మొదలయినవి దెచ్చి వారి కుష్ఠోపచారములు చేయసాగెను. కాని బేగమును, ఈనశ్వర మయినట్టియు, దుఃఖభూయిష మయినట్టియు ప్రపంచసుఖమునుండి గంగాదేవి యదివఱకే ముక్తురాలినిగాఁ జేసెను; గాన నామె దీర్ఘనిద్రనుండి లేవనేలేదు. కాని యాశిశువు కొంతసేపటికి స్మృతికి వచ్చెను. అసామాన్య బేగమునకచటనే దహనవిధులు చేయించి తా నాశిశువును ఇంటికిఁ గొని చని తాఁ గన్నకూఁతురివలె సంరక్షించెను. నేఁటివఱకు బంగాళాదేశమునందు అసామాన్యను దేవిగా భావించి యాబిడ్డ నెత్తుకొనినటుల నామె విగ్రహమును చేసి పూజించువాడుక గలదఁట.

ఈప్రకార మసామాన్య తనదృఢనిశ్చయమువలన శత్రువులయందును మిత్రభావముంచి, యొరుల కసాధ్య మైనసత్కృత్యమొనరించి తనపేరు సార్థక మగునట్టులుగాఁ జేసెను. అదే ప్రకారమా సచ్చరితము చదివిన యువతులును తమచేతనైనంత వఱకుఁ బరులకు నుపకారము చేయుచుండవలయును. పరులు మీపై నన్యాయముగా నాగ్రహపడినను మీరు వారి నత్యంత ప్రేమతోఁ జూచినయెడల మీరందఱకును పూజ్యురాండ్రయి యీశ్వరుని ప్రేమచే నసామాన్య లగుదురు.

ఖనా.

'విద్యచే శాశ్వతంబుగ వినుతికెక్కు.'

పూర్వకాలమునందు, ఖనా యను స్త్రీ జ్యోతిశ్శాస్త్రమునం దధిక ప్రవీణురాలై యుండెను. ఆమె చేసినకవిత్వ మాబాల వృద్ధుల కధికప్రియముగా నుండెననియు ఖ్యాతిగలదు. కాని మన దేశమునందుఁ జరిత్రములు వ్రాయువాడుక లేనందున నామె చరిత్రము సవిస్తరముగా నెచ్చటను దొరకలేదు. ఇంకను గొంత యుం దెల్లవలసియున్నది. ఈమె తలిదండ్రు లెవ్వరో తెలి యదు. కాని యీమె జననీజనకులు బాల్యమునందే మృతి నొందినందువలన నీమె నెవఁడో యనార్యుఁడు పెంచుకొని యతఁడే యామెకు జ్యోతిషవిద్య నేర్పెనని యొకవింతకథఁ జెప్పె దరు. ప్రాచీనకాలమునం దార్యులకంటె ననార్యులే జ్యోతిషము నందు విశేషపాండిత్యము గలిగియుండిరని యందురు. ఖనా కుశాగ్రబుద్ధి గలదైనందున నితర బాలికలవలె నాటలతోఁ గాలము గడపక తన పెంపుడు తండ్రియొద్ద స్వల్పకాలములోనే సంపూర్ణ జ్యోతిశ్శాస్త్రము నభ్యసించెనఁట! ఆపెంపుడుతండ్రి యీమెబుద్ధి కెంతయు మెచ్చి తనకు వచ్చినవిద్య యంతయు నామెకు సాంగో

పాంగముగా నేర్పెను. ఇట్లు పురుషులకుసహితము దుర్లభ మయిన గణితజ్యోతిషము నీమెకుఁ గరతలామలకము లయ్యెను.

ఖనా వసియించెడి గ్రామమునందే మిహిరుఁ డను బ్రాహ్మణ చిన్నవాఁ డొకఁ డనార్యునిచేఁ బెంపఁబడెను. పెంపుడుతండ్రి యయిన యనార్యుఁడు మిహిరునిఁ బుత్రవాత్సల్యముతోఁ బెంచి పెద్దవానిఁ జేసి జ్యోతిషమునం దపారపండితునిగాఁ జేసెనఁట. తదనంతరమునందు ఖనా మిహిరు లిరువురును యుక్తవయస్కులై తమ పెంపుడుతండ్రుల యనుమతి వడసి వివాహముఁ జేసికొని సంసారభారమును మోయుచుండిరి.

ఖనాయొక్క తలిదండ్రు లెవ్వరైనది తెలియకపోయినను, మిహిరునివంశము మన మెఱుఁగవచ్చును. లోకప్రసిద్ధు డగువిక్ర మాదిత్యుని సభయందుండు నవరత్నములలో నొకఁ డగువరా హుఁడను కేమిహిరుఁడు పుత్రుఁడఁట. వరాహుఁడు జ్యోతిషమునం దధికప్రవీణుఁడయి జ్యోతిషగ్రంథములు కొన్నిరచించెను. ఆయ నకు మిహిరుఁడు పుట్టఁగానే జాతకము వేసిచూచి యందులో సంఖ్యలు తప్పుటవలన, నూఱేండ్ల యుర్దాయ మున్నను తండ్రికొక్కకుఁ బదిసంవత్సరములే జీవితమని వచ్చెనఁట. అందుకు వరాహుఁడు మిక్కిలి చింతిల్లి పిల్లవాఁడు పదిసంవత్సరములు పెరిగి మృతినొందిన విశేషదుఃఖమగుఁ గాన నిప్పుడే వీని నెక్కడనైన విడిచిన బాగుండునని యోచించి, కఱ్ఱదోనెలో బాలుని నునిచి నీటి ప్రవాహములో విడిచెనఁట. తదనంతర మాబాలుఁ డొక

యనార్యునకు దొరకఁగా వాఁడు నాఁకి విద్యనేర్పినసంగతి యిది వఱకే వ్రాసినాను.

వివాహానంతరము ఖనా మిహిరుల కిరువురకును ఆర్యులలోనికి వెళ్ళవలయునను వాంఛ గలిగి తమపాలనకర్తల యనుజ్ఞనడిగిరి. అందుకు వారు సమ్మతించి వారినంపి వచ్చుటకయి వెంట నొక యనార్యదాసినిఁ బంపి దానిచేతికిఁ గొన్ని జ్యోతిషగ్రంథముల నిచ్చిరి. ఆర్యు లుండుప్రాంతము యొక్క పొలిమేరదాఁటి వారిదేశమునకు వెళ్ళునపుడు, ఆస్త్రీ జ్యోతిషమునందు ఖనాకును మిహిరునకును గలప్రజ్ఞను బరీక్షింపఁ దొడఁగెను. వారు జ్యోతిషమునందు పండితులని తెలిసిన నాపుస్తకముల మరల స్వదేశమునకుఁ దీసికొని రమ్మనియు, లేనియెడల పుస్తకములు వారికినిచ్చి రమ్మనియు ననార్యులు చెప్పిరఁట. కాన వారినిఁ బరీక్షించుటకయి యాదాసి యచట నీనుటకు సిద్ధముగానున్న యొక గోవును మిహిరునకుఁ జూపి 'ఈయావునకు నెఱ్ఱదూడ పుట్టునా, తెల్లదూడ పుట్టునా' యని యడిగెను. మిహిరుఁడు 'తెల్లదూడ పుట్టు'నని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. అంతట నాయావు ఈనఁగా నెఱ్ఱదూడ పుట్టెను. అందుపై నాదాసి మిహిరునకు జ్యోతిషజ్ఞానము పూర్ణముగా లేదని యెంచి యాపుస్తకముల నాతని కిచ్చి తన స్వదేశమునకు మరలిపోయెనఁట. అంత మిహిరుఁడు తా నిన్ని దినములనుండి శ్రమపడి యభ్యసించిన విద్యయందు తాను ప్రవీణుఁడు కానందునకు నెంతయుఁ జింతిల్లి, యింత కష్టపడిన రాని

విద్య యింక నీపుస్తకములవలన నేమి గాఁగలదని కోపముతో నాపుస్తకములను ఏటిలోఁ బాఱవేసెను. అప్పుడు ఖనా సమీపమునసే యున్నదిగాన పరుగెత్తుకొని వెళ్లి యాపుస్తకములలో నొంటినిమాత్రము నదీప్రవాహములోనుండి యీవలికిఁ దీసెను. కడమపుస్తకము లామెకు దొరకక ప్రవాహములలో కొట్టుకొని పోయెను. తదనంతర మాదంపతులు తిన్నఁగా విక్రమాదిత్యుఁడు వేటకు వచ్చియున్నస్థలమునకు సమీపగ్రామముఁ జేరిరి. అచట విక్రమాదిత్యుఁడు విద్వాంసులను మన్నించునని విని మిహిరుఁడు రాజుసందర్శనముఁ జేసి తనవిద్యావిశేషమును గొంత కనుపరచఁగా రాజు సంతోషించి యాయనను దన సభాస్థానపండితునిగా నేర్పరచి తనగ్రామమునకుఁ దోడుకొనిపోయి వరాహునిఁ బిలిపించి యీదంపతుల నతనికిఁ జూపి 'వీరిని నీయింటనునుచుమని' చెప్పెను. అందుపై వరాహుఁడు వారినిఁ దనయింట నుంచుకొనెను. అంతఁ గొంతకాలమునకు వరాహునకుఁ దాను పాఱవేసిన తనకొమారుఁడే మిహిరుఁడే యని తెలిసి పితాపుత్రు లిరువురకును అపరిమితానందము కలిగెను. తదనంతర మెప్పుడును వరాహుఁడు, మిహిరుఁడు, ఖనా తమలోఁ దాముజ్యోతిషమునుగుఱించి యనేకప్రసంగములు చేయుచు జ్యోతిశ్శాస్త్రములోని క్రొత్తక్రొత్తసంగతులను గని పట్టసాగిరి. మిహిరుఁడు తండ్రితో సమానవిద్యావిశేషములు గలవాఁడుగాన విక్రమార్కుని సభయందును, దేశమునందంతటను ఆయనకీర్తిని గొనియాడని

వారు లేకయుండిరి. ఖనాయింటియొద్దనే యుండి రాజసభ కెన్నఁ డును పోకపోయినను ఆమెయందుండు సుగుణసంపదయును, విద్యా పరిమళమును, దిగంతములయం దంతటను వ్యాపించెను. వరా హుని కోడలును మిహిరునిభార్యయు నగు ఖనా ఖగోళవిద్యయం దధిక ప్రవీణురాలని యందఱును జెప్పుకొనుచుండిరి.

ఇట్లుండ నొకనాఁడు విక్రముఁడు వరాహునిఁ బిలిచి యాకా శమునందుఁ గలనక్షత్రసంఖ్య చెప్పుమనెనఁట! అందున నాయన గ్రంథములను శోధించియు నక్షత్రసంఖ్య కనుఁగొనఁజాలక ఆకా శమునందుఁ గల నక్షత్రములను లెక్కించుటకు వీలు లేనందున మిక్కిలి చింతనొంది యీసంగతి కొమారునకుఁ దెలిపెను. కొమారుఁడును దనశక్తి నంతయు వినియోగపఱచి యాలోచెనుగాని యాయుక్తియు నక్షత్రసంఖ్య దెల్పుట కెంతమాత్రమును పనిపడినదికాదు! ఇట్లు పితాపుత్రు లిరువురును నిరుపాయులై రాజసభలోఁ దమకు నవమానము కలుగునని చింతాక్రాంతులై యుండ వారినిఁ జూచి, ఖానా, విచారహేతు వడిగెను. ఆమె యందుకుఁ గారణము తెలిసికొని దీని కింత విచారమేల యని వారికిఁ గొంతధైర్యముఁ జెప్పి తా నొకగడియసేపు గణితము చేసి నక్షత్రసంఖ్యఁ గనిపెట్టి వారికిఁ జూపెను. అందుపై వారు ప్రముదితులై భోజనములుచేసి రాజసభకుఁబోయి యానక్షత్ర సంఖ్యను దానిఁ గనుఁగొనినరీతియుఁ జూపఁగా సభికు లందఱును అధికాశ్చర్యమగ్నమానసులైరి. అంత వరాహుఁ డామహా

కార్యము తనప్రజ్ఞవలనఁ దెలియలేదనియుఁ దనకోడలే విద్యాధి కురాలై యందున నీసంఖ్య సులభముగాఁ గనిపెట్టెననియుఁ జెప్పెను. ఆమాట విని యచటనున్నవా రందఱును ఆవిదుషిని వేనోళ్లఁ గొనియాడిరి. విక్రమాదిత్యుఁడు మిగుల సంతసించి "నాసభ యందు నవరత్నములతో రేపటినుండి యామె దశమరత్నముగా నుండును. కాన రేపటినుండి యామెను అవశ్యముగా సభకుఁ దోడ్కొనిరమ్మని" యానతిచ్చెను! రాజాజ్ఞ వినినతోడనే వరా హున కత్యంతభీతి కలిగెను. ఎందుకన స్త్రీలను రాజసభలలోనికిఁ దీసికొనిపోవుట యెంతయు నవమానకరమనియు, లోకనిందాస్ప దమనియు వరాహుని యభిప్రాయమఁట. కోడలిని రాజసభకుఁ దీసికొని పోకుండిన రా జత్యంతాగ్రహపడునని తలఁచి వరా హుఁడు ఇందుకు మూలకారణురా లయిన ఖానానుచంపివేసిన బాగుండునని నిశ్చయించెనఁట! వరాహుఁ డీసంగతిఁ గొమా రునకుఁ దెల్పి నీభార్య నాలుక కోయుమని యాజ్ఞాపించెనఁట! కాని సద్గుణమణియగు ప్రియభార్య నంతక్రూరత వహించి చం పుటకు మిహిరున కంతమాత్రమును మన సొప్పకుండెనఁట! ఈసంగతియంతయు ఖానాకుఁ దెలిసి, మామగారియాజ్ఞను ఉల్లం ఘించక శిరసావహించి తన నాలుకనుజూపి ఖండింపుఁడని భర్తను భక్తితో వేఁడుకొనెనఁట! అందుపై నాతఁడు మనసు దృఢపర చుకొని ప్రియభార్యయొక్క జిహ్వను ఖడ్గముతోఁ గోసెనఁట. అందుపై నామె త్వరలోనె యిహలోకము విడిచెనఁట. కొంద

టీకథనే యిట్లు చెప్పుదురు:—విక్రమార్కుని యాజ్ఞ ప్రకారము ఖనా యాతని సభలోని పదియవ రత్నమయ్యెను. తరువాతఁ గొన్నిరోజులకుఁ గాలధర్మము నొందెను. ఇట్లు చెప్పువారీమె స్వాభావికముగా మానవు లందఱు మృతిఁ జెందునట్లుగానే మృతిఁజెందినదనియు బరులచేఁ జంపఁబడలేదనియుఁ జెప్పెదరు. మొదటి కథకంటె నీ రెండవకథయే విశేష సంభవనీయముగా నున్నది. విక్రమునికాలమునందు స్త్రీలకు రాణివాసము లేక యుండెనని యనేక ప్రమాణములవలనఁ గానఁబడుచున్నది. ఇది యుంగాక యంతరాణివాసముండినయెడల రాజు ఖనాను రాజసభకుఁ దీసికొనిరమ్మని యేలచెప్పియుండును? తనప్రియభార్యను నిష్కారణముగా మిహిరుఁడు చంపెనన్న క్రూరపుమాట నమ్మ తగినదికాదు. కనుక రెండవకథయె యుక్తియుక్తముగా నున్నది.

ఈ చరిత్రమునం దనేకాసంభవములైన సంగతు లచ్చటచ్చటఁ గానుపించుచున్నవి. వానిని విడిచినను పూర్వకాలమునం దొక స్త్రీ, పురుషులకుఁగూడ నసాధ్యమగు జ్యోతిర్విద్య నభ్యసించి ప్రవీణత నొందియుండెననియు, ఆమెకు జ్యోతిషముయొక్క యంగములైన [illegible] స్కంధమునందును గణితస్కంధమునందును, అసమానప్రజ్ఞ గలిగియుండినదనియు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఖనాయొక్కబుద్ధి యిట్టి గహనవిషయమునం దింతసులభముగాఁ బ్రవేశించుటఁ జూడఁగా, స్త్రీలబుద్ధి పురుషుల బుద్ధికంటె మందమనియు, నాఁడువారిమెదడు (మస్తిష్కము) మగవారి

మెదడున కంటె బలహీనమనియుఁ దక్కువ తూఁగుననియు, నందువలన పురుషులకుఁ దెలిసినంతటి జ్ఞానమతివలకుఁ దెలియుట సంభవింపదనియుఁ జెప్పువారిమాట లన్నియుఁ బక్షపాతవచనములని నిర్వివాదముగాఁ జెప్పవచ్చును. స్త్రీలు నైసర్గికమూర్ఖురాండ్రని చెప్పుటకంటె నేటివఱకు స్త్రీలకు బాల్యమునుండియు విద్యాగంధము నించుక సోఁకనియ్యనందున వారు మూర్ఖురాండ్రుగాఁ గానుపించెదరని చెప్పవచ్చును. బాల్యమునందు బాలురును బాలికలును సమానబుద్ధివైభవములు గలిగినవా యుందురని మనకందఱకును దెలిసినమాటయే. బాలురకంటె బాలికలెప్పుడును బుద్ధిహీనలుగా నుండరు. బాల్యమునందాఁడుపిల్ల యెట్టి బుద్ధివైభవము గలదైనను తలిదండ్రులు దాని కంతమాత్రమును విద్యనేర్పక జ్ఞానాభివృద్ధికిం దగినయుపాయము లేవియుఁ జేయనందున నది వివేకహీనురాలగుచున్నది. బాలుఁడు చిన్నతనమునం దెంతమందబుద్ధియైనను వాని కైదేండ్లు రాఁగానే తలిదండ్రులు విద్య నేర్పి వానికిఁగల మాంద్యమును వదలించి, జ్ఞానాభివృద్ధికొఱకనేక శాస్త్రములను జదివింతురు. కాన వాఁడు మిక్కిలి ప్రజ్ఞావంతుఁడై ప్రసిద్ధుఁడగును. చిన్ననాఁడు వానికంటె విశేషప్రజ్ఞగల వానియక్కమాత్రము విద్యాగంధ మేమియు లేనందున మహామూర్ఖశిరోమణియై యుండును. ఇట్లు తలిదండ్రులపక్షపాతముచేఁ బురుషసంతతిలోను స్త్రీసంతతిలోను జ్ఞానమును గుఱించి మహదంతరముపడినదేగాని స్త్రీలస్వాభావిక

మౌర్ఖ్యమువలనఁగాదు. కాన స్త్రీలకును పక్షపాతరహితులై పురుషులు విశేషవిద్య నేర్పినచో స్త్రీలును అసామాన్యబుద్ధి చాతుర్యములను జూపి పురుషుల కనేకవిషయములలో సాయముచేసి యర్థాంగులన్ననామమును సార్థకపఱుతురని నొక్కి వక్కాణించుటకు సందేహము లేదు.

మీ రా బా యి.

క. స్మృతిసౌఖ్య క్షాంతి శ్రీ
ధృతికీర్తులు గలుగు*దు ర్గతియు క్రోధము లు
ద్ధతయును మాత్సర్యములే
వతిపుణ్యత విష్ణుభక్తు*లైన జనులకున్. శాంతిపర్వము.

నేటివఱకు కీర్తిమాలయందుఁ గూర్పఁబడిన నారీమణులలోఁ బలువురు రాజ్యకార్య ధురంధరత్వమునందును, కొందఱు పాతి వ్రత్యమునందును, కొందఱు విద్యావినయాది సద్గుణములయం దును, కొందఱు దానధర్మాదులయందును ప్రసిద్ధిని గాంచిరి. అనఁగా వీరందఱును ఐహికసంబంధ మగునసంగతులయందే మనకు వంద్యలయిరి. ఈచరిత్రనాయిక యిట్టివిషయములలో ప్రసిద్ధిఁగాంచలేదు. ఈమె తత్వజ్ఞురాలనియు, భక్తాగ్రేసర చక్ర వర్తిని యనియుఁ బ్రశంసింపఁబడు వనితారత్నము. హిందూదే శమునందేమి యితరదేశముల యందేమి జన్మించి భగవద్భక్తిచే నజరామరు లయినసాధువుల ధర్మమతము లెట్టివైనను వారం దఱును పక్షపాతరహితు లగుజనులకుఁ బూజనీయులే యగు చున్నారు. వారియాచారములు మనయాచారములకన్న భిన్న ములైనను వారికిఁ గల నిష్కలంకమయిన యీశ్వరభక్తివలననే

వారు మనలకు వందనీయులగుదురు. కాన విష్ణు భక్తిపరాయణ యగు ప్రస్తుత కథా నాయికయొక్క చరిత్రము సకల మత మతాంతరులకును గ్రాహ్యమేయని చెప్పవలెను.

ఉత్తరమున హిమాచలము, దక్షిణమున వింధ్యాద్రి, తూర్పున గంగ, పశ్చిమమున సింధువు సరిహద్దులుగాఁ గలప్రదేశము నందేటుచూచినను, త్రోవనడుచు పాంథులును, ఇల్లిల్లు తిరిగి తిరిపె మెత్తుకొను భిక్షుకులును, గొడ్లను గాయు గొల్లపిల్లలును, రాజ సభలయందు సంగీతము పాడు గానవిద్యానిపుణులును మీరా నామాంకితముగల పదములఁ బాడుచుందురు. వారిలో నెవరినైన 'మీరా' యెవరనియడిగిన వారత్యంత పూజ్యభావముతో నామెకు మ్రొక్కి "మీరా యొక యపూర్వ స్త్రీరత్నము" అని చెప్పుదురు. ఈప్రకార మాప్రాంతమునం దంతట నాబాలవృద్ధుల కందఱకును వందనీయురాలై మీరాబాయి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను.

మారవాడ దేశమునందు మేరతనివాసులగు రాథోర్ రాజ పుత్రులవంశము గొప్పదని యెన్నఁబడును. ఆవంశములోని వాఁడగు జయమల్లుఁ డను నొకసరదారునకు విక్రమశకము ౧౫౭౫ వ సంవత్సరములో నీకన్యారత్నము జన్మించెను. మీరాబాయి తండ్రియగు జయమల్లుఁడు మిక్కిలి దయాపరుఁడై పేదసాద లను రక్షించుచు వీలుగానున్నసమయమున భగవత్కీర్తనము నందుఁ గాలముఁ గడపుచుండెను. ఆయన సహవాసమువలన మీరాబాయికిని భక్తి పుట్టువడెను. తండ్రి యామెకుఁ జిన్నతన

మునకె విద్య చెప్పించినందున నామె భాగవతము, విష్ణుపురాణము, రామాయణము మొదలగు భక్తిరసప్రధానములగు గ్రంథములనె యెల్లప్పుడును చదువుచుండెను.

విద్యావతియు, సద్గుణవతియు, నసమానరూపసంపన్నయు నగు మీరాబాయి యుక్తవయస్కురాలు కాఁగా ఆమెను ఉదయపురాధీశ్వరుఁడగు కుంభరాణా కిచ్చి వివాహము చేసిరి. వివాహానంతరము దంపతు లిరువురును సమానవిద్యాగుణరూపములు గలవా రయినందునఁ బరస్పరానురాగము గలిగియుండిరి. ఆదంపతు లిరువురును ఒకరి సహాయముచే నొకరు కవిత్వముఁ జెప్పుటయందు ప్రవీణులైరి. కాని రాణాచేయు కవిత్వమంతయు నైహికవిషయముగాను, మీరాబాయి చెప్పు పద్యము లన్నియుఁ బరమార్థవిషయములుగాను ఉండెను. అంతఁ గొంతకాల మరిగినపిదపఁ దండ్రి మరణానంతరము కుంభరాణా రాజాయెను. రాణాగారికి రాజ్యాధికారము దొరికినది మొదలు మీరాబాయికి మునుపటికంటెను స్వతంత్రతవిశేషముగా దొరకెను. కాన నామె భక్తియనుమతి వహించి నిత్యమును ఈశ్వరుని ప్రార్థన, స్తుతి, పూజనము మొదలయినకార్యములయందే చాలకాలము గడుపుచుండెను. ఆమె తనసఖుల కెప్పుడును సర్వవ్యాపియగు విష్ణునిగుణములనే చెప్పుచు భక్తులయెడ ఆయన కనఁబఱచిన యధికాదరములను చదివి వానిపై తాననేకపద్యములను పాటలను రచించి చదివి యానందపరవశురాలగుచుండె

ను. ఆమె సఖులును తమరాణిగారు చెప్పు భగవద్గుణకీర్తన
ముల వినియుండుటచే తామును భగవద్భక్తి పరవశు లగు
చుండిరి. ఆహా! రాజ్యవైభవము గలిగియు నందు నిచ్ఛలేక
యిట్లు పరమార్థచింతయందే పరమానందమును బొందుచు
తనసఖులను సహిత మట్లే భక్తురాండ్రను జేయువా రీలోక
మున దుర్లభలుగదా?

ఇట్టిపరమభక్తురాలు ఉదయపురపుకోటలో బంధింపఁబడి
రాణివాస మనుకారాగృహావాసమునం దెటుల నుండఁగలదు?
ఆమె యాగ్రామములో రాజగృహమునకావలనుండు కృష్ణ
మందిరమునకు నిత్యమును బోవఁ దొడఁగెను. అచ్చట నామె
తాను పరమేశ్వరునిగా భావించిన కృష్ణవిగ్రహమును భక్తియుక్త
ముగాఁ బూజించి తనసుస్వరముతో భక్తిరసపూరితము లగుపద
ములఁ బాడి యానందాతిరేకమువలన నాట్యముఁ జేయుచుం
డెను. ఇట్టినిష్కళంకభక్తిచే నామెకీర్తి క్రమక్రమముగా నెల్లె
డలఁ బ్రసరించి యామందిరమునకు ననేకు లామెను జూచుటకై
రాసాగిరి. కోటానుకోట్ల నధికముగా దేశములనుండి సాధువులు
మూఁకలుకట్టి యామె దర్శనమునకు వచ్చుచుండిరి. వారిలో
యోగులును, తత్త్వవిచారపరులును, భక్తపరాయణులును
అనేకు లున్నందువలన వారిసాంగత్యముచే నామెకు స్వాభావిక
ముగా నున్నభక్తి యంతకంత కధికమగుచుండెను.

ఇట్లు మీరాబాయిఖ్యాతి యనేక దేశములలో నిండి

యాపెచే రచియింపఁబడిన పద్యములను కీర్తనలను ప్రతిగ్రామములో జనులు భక్తితోఁ బాడసాగిరి. అప్పుడు ఢిల్లీపాదుషాగానున్న అక్బరు మీరాబాయియొక్క కీర్తి విని యాభక్తురాలిని జూడవలెనన్న యిచ్ఛగలవాఁడయ్యెను. కాని ఉదయపురాధీశ్వరుఁడు తన కదివఱకు లోఁబడినవాఁడు కానందునను, స్త్రీలు తురకల కనులఁబడుట గొప్పయవమానకర మయినసంగతియని రాజపుత్రులకు దృఢాభిప్రాయ మున్నట్టు తెలిసినవాఁడు గనుకను, అంతకుఁ బూర్వము తురుష్కుఁ డొకఁడు రాజపుత్రిని జూడఁ గోరినంతమాత్రమునఁ జిత్తూరు రాజపుత్రికలందఱును తమదేహముల నగ్నిహోత్రమున దహించుట నదివఱకే విని యున్నవాఁడు గనుకను అక్బరు, రాజవేషముతో మీరాబాయినిఁ జూచుట యసంభవమని తలఁచెను. అంత నాతఁడు తనసభలోని తానసేనుఁడను ప్రఖ్యాతగానవిద్యాపరునిఁ బిలిపించి యుపాయమడిగెను. అతని యాలోచనప్రకారము అక్బరును తానసేనుఁడును సాధారణ హిందూబైరాగులవేషములు వేసికొని గూఢముగా నుదయపురముఁ జొచ్చి మీరాబాయి పూజచేయుచున్న మందిరముఁ బ్రవేశించిరి. అంత నాపాదుషా మీరాబాయి భక్తిజ్ఞానములఁ గని యానందమగ్నుఁడయి యామెవలన తాను పరమార్థోపదేశముఁ బొందవలయునని తలఁచి పవిత్రురాలగు మీరాబాయికి సాష్టాంగనమస్కారముఁ జేసెను. అందుపై మీరాబాయి 'నీవు నాకేల నమస్కరించెదవు. పరమేశ్వరునకు నమస్కరింపుము.

నావలన నీ క్షేమి కావలయునో చెప్పుము" అని యడిగెను. అందు కాపాదుషా "నాకుఁ బరమార్థసాధన ముపదేశింపు మనఁగా నామె "సదా పరమేశ్వరభక్తియే పరమార్థసాధన" మని యుపదేశించెను. ఉపదేశమును గ్రహించిన పిదప నాతఁడు తనయొద్ద దాఁచియుంచిన రత్నమాల గురుదక్షిణగా నామెకు నియ్యఁ బోయెను. ఆమాలను జూచి మీరాబాయి "ఇట్టియపూర్వ మేనురత్నమాల బైరాగివగు నీ కెక్కడినుండి వచ్చెను" అని యడిగెను. అందు కాయన 'తా నొకరాజువద్ద నేదో యపూర్వ కార్యముచేసి యాతనిని మెప్పించినందున తన కారా[illegible]చ్చె'నని చెప్పెను. మీరాబాయి యారత్నహారము తన కక్కరలేదని దిట్టముగాఁ జెప్పినందున నామాయబైరాగి యారత్నహారము మందిరములోని స్వామిమెడలోవేసి చనెను. కాని యాహారమే మీరాబాయి సంసారసుఖమునంతను నిర్మూలము చేయుటకుఁ గారణ మాయెను. అట్లాయన వెళ్లిన మఱుసటిదినమే మిగుల విలువగల యారత్నహారము సంగతి గ్రామమంతటను వ్యాపించి రాజునకుం దెలిసెను. వెంటనే రాజు దాని దెప్పించి రత్నపరీక్షకులచే దానివిలువ [illegible]లక్షలని తెలిసికొనెను. ఆరత్నపరీక్షకులలో నొకఁడు తానాహారము ఢిల్లీపాదుషాయగు అక్బరున కమ్మితి ననియుఁ జెప్పఁగా విని హారము నిచ్చి పోయినవా[illegible]వ [illegible]యుందురా యని విచారింపసాగెను. విచారింపఁగా విచారింపఁగా ఆవచ్చినవాఁడు ఢిల్లీపతియగు పాదుషాయే యనియు,

ఆయన తనపత్ని పాదములఁ దాకి యామెతో సంభాషించెననియు రాణాకుఁ దెలిసెను. అందుపై రాజత్యుగ్రుఁడై తన సుశీల యగు పత్నిని దుస్శీలనుగా నెంచి యామె తమరజపూతకులమునకుఁ గళంకముఁ దెచ్చెనని యెంచి యట్టిదుష్టురాలిని జీవముతో నుంచుట తన కపఖ్యాతికరమని తలఁచెను! తోడనే రాజామెను చంపుటకు నుత్తరు విచ్చెను, కాని యామెను జంపునట్టి ఘోర కార్యముఁ జేయుటకు నెవ్వరును సమ్మతించరైరి. కనుకఁ దన్నుఁ దానే చంపుకొనవలసినది యనఁగా నాత్మహత్యఁ జేసికొనవలసిన దని మీరాబాయికి నుత్తరమువ్రాసి దానిపై రాణాగారు తన చేతిముద్రను వేసి యామెకుఁ బంపెను. మీరాబాయి దేవ మందిరమునుండి యింటికి వచ్చునపు డొకయమాత్యుఁ డాయుత్తర మామె కిచ్చెను. ఆమెదానిఁ జదివి భీతిల్లక భర్తదర్శన మొక సారి తనకు నగునాయని యామంత్రి నడిగెను. మీరాముఖముఁ జూడనని రాణాగారు శపథము వహించినందున రాజదర్శనము కానేరదని యామంత్రివరుఁడు చెప్పెను. అందుపైనామె "నీవు వెళ్లి మీభార్య మీయాజ్ఞను శిరసావహించెనని రాజుతోఁ జెప్పు" మనెను కాని యామె యుత్తరములోని సంగతి సఖుం కెంతమాత్రమును జెప్పినదికాదు. ఆమె రాజమందిరముఁ బ్రవేశించి యెప్పటివలెనె యీశ్వరభజనయందుఁ గాలముఁ గడపెను! నాటిరాత్రి యందఱును నిద్రించినపిదప మీరాబాయి రాణివేషమును విడిచి బీదస్త్రీల కుచితమైన వస్త్రములను ధరిం

యిల్లువిడిచి భగవంతుని స్మరింపుచు నొక నదీతీరమునకు వెళ్ళె ను. అచట నామె పతియాజ్ఞఁదలఁచి నిండి పాఱుచున్ననదిలో దుమికెను! అంత నామెకు దేహస్మృతి తప్పెనుగాని మధ్యమధ్యం దనప్రాణ మింకను దేహమును విడువలేదనిమాత్ర మామెకు దెలియుచుండెను. అట్టియర్ధస్మృతిలో నామె కొకదివ్య తేజము కనుపడెనఁట. ఆ తేజమిట్లుఁ బలికినట్లు మీరాబాయికిఁ దోఁచెను. "ఓమీరా! నీవు నీభర్తయాజ్ఞఁ జెల్లించి యాత్మహత్యఁ జేసికొని కృతార్థురాలవైతివి, కాని నీకు నింకను ఆయువు చాలనున్నది. నీవింకను ప్రపంచముపైఁ జేయవలసినకార్యము లనేకము లున్నవి. కాన నీకర్తవ్యములఁ జేయుకొనుచుండుము." ఈవాక్య ముల విని యామె కన్నులు విప్పి చూచునప్పటికి నదీ తీరమున తానున్నట్లామెకుఁ దెలిసెను. అప్పుడు తెల్లవారి సూర్యో దయ మగుచుండెను. అంత నామెలేచి యచట నలువంకలఁ బరికించి యెవ్వరినిఁగానక కొంతసేపటివఱ కేమియుఁ దోఁచక యూరకుండెను. కాని మరల తెలివిఁ దెచ్చుకొని యీశ్వరభజన చేయుచుఁ గొంతదూర మరిగి యచట గొల్లపిల్లలను గని "అన్న లారా! బృందావనమార్గముఁ జూపెదరా?" యని యడుగఁగా వారామెకుఁ ద్రోవఁజూపిరి. ఆగోపాలకుల కామెభక్తిచేతను, వినయవాక్కులచేతను ఆమెయెడఁ బూజ్యభావము గలిగినందున వారు "అమ్మా నీకేమి కావలెను" అని యడిగిరి. ఆమె యాఁ కొని యుండుటఁగనియామెకుఁ బాలు త్రాగనిచ్చిరి. వారిలో-

గొందఱు బాలకు లామెకుఁ ద్రోవఁజూపుచు నామె వెంటఁ జనిరి. అపు డామె వారు చూపినమార్గమునఁ బోవుచుండఁగా మార్గమునఁ గల పల్లెలయందలి ప్రజ లామెభక్తికి నచ్చెరువందుచు నామెకు శిష్యులై గుంపుగుంపులుగా నామెతో నడువసాగిరి. వారికి రావలదని వారింపుచు వా రిచ్చువస్తువులను గైకొనక యాఁకలి సమయమునఁ గొంచెమాహారముఁ గొనుచు నామె, బృందావనమెప్పుడు వచ్చునోయని చింతింపుచు, యహోరాత్రములును నడుచుచుండెను. ఇట్లామె వలదన్నను భజన చేయుచు వెంటవచ్చు జనసమూహముతో నామె బృందావన పురము సమీపింపఁగా నచటిప్రజ లామె కైలాసమునుండి గణములతో నిటకు వచ్చిన కాళికాదేవియని తలఁచిరఁట! ఆమె యచటికి వెళ్లి నపిడప జీవగోసాయియను గొప్పసాధువచట నుండునని వినెను. ఆజీవగోసాయి పరమభక్తుఁడును జ్ఞానియునై తన శిష్యుల కందఱకును "మీకు జ్ఞానము కావలెనన్న ధనమును స్త్రీనిఁ బరిత్యజించుటయెగాక వానిఁ గన్నులతోనైనఁ జూడఁ గూడదు" అని బోధించి తానును స్త్రీముఖముఁ జూడనని యొకవ్రత మవలంబించెను. ఈసంగతియంతయు విని మీరా బాయి యాగోసాయి కిట్టి యర్థము గల వర్తమాన మంపెను. "బృందావనమునందు శ్రీకృష్ణుఁ డొక్కఁడే పురుషుఁ డనియు భక్తులందఱును ఆయనను, పతిని ననన్యభక్తితో సేవించెడి పత్నివలె, సేవింతురుగాన నట్టి భక్తులందఱును పురుషులయినను స్త్రీ

లయినను స్త్రీలేయనియు జెప్పెదను. ఇట్లందఱు భక్తులును సమాను లయినప్పుడు మేము పురుషులమని గర్వించుట హాస్యాస్పదము. మీకుఁ బురుషులమనిన గర్వము గలదేని మీరు భక్తులు కానేరరు. భక్తులే యయినపక్షమున భక్తురాండ్రను జూచుట కేమి యభ్యంతరమో సెలవిండు.” ఈయుపదేశ మయిన వార్తనువిని జీవగోసాయి తెలివిఁ దెచ్చుకొని తనవ్రతమును విడిచి మీరాబాయి సన్నిధికి వచ్చి యామెకు సాష్టాంగ నమస్కారముఁ జేసెను. నాటినుండియు నాతఁడు తనకుఁ దెలియని పరమార్థవిషయములు మీరాబాయిని అడిగి తెలిసికొనుచుండెను. మీరాబాయి జీవగోసాయికి తానే శిష్యురాలనని యందఱికును చెప్పుచుండెను. కాని లోకులంద ఱామెకే జీవగోసాయి శిష్యురాయెనని నమ్ముచుండిరి. మీరాబాయి యచట శ్రీకృష్ణాలయములోనే వాసముచేయుచు స్వామిపై ననేక కీర్తనలను రచించి పాడుచుండెను. ఆభక్తిరసపరిపూర్ణము లగు కీర్తనలు వినుటకు దేశదేశములనుండి యాత్రకు వచ్చువారివలె ప్రజలు వచ్చుచుండిరి. ఇట్లు కొంతకాల మరుగ నామెకీర్తిహిందూస్థానదేశమునం దంతటను వ్యాపించెను. ఉదయపురమునందునుఆమె కీర్తి వ్యాపించెనని వేరుగఁ జెప్పవలెనా? గ్రామమునందెచటికి వెళ్లినను తనభార్య రచితము లగుపద్యములను పాటలను ప్రతిమనుష్యుని నోటినుండియు కుంభరాణా వినుచుండెను. ఆ బాలవృద్ధుల కందఱకు నామెయందుఁ బూజ్యభావము గలిగి యా

మెను ద్వైవమువలె భజించుచుండిరి. నిర్దోషిణి యగు తనభార్య నన్యాయముగా వెడలఁగొట్టినందుకు రాణా నందఱు దూషింపసాగిరి. జగద్వంద్యయగు తనభార్యయెడలఁ దాను గొప్పఁ అపరాధంబుఁ జేసితినని యప్పుడు రాణాకుఁదోఁచెను. అప్పు డాయన బయలుదేఱి బృందావనమునకు వెళ్లి మారువేషముతో మీరాబాయికి సాష్టాంగనమస్కారము చేసి నాకొకవర మిమ్మని యడిగెను. అప్పుడు మీరాబాయి "నీకు కావలయుపదార్థములు గొప్పవా రియ్యఁగలరు గాని నాఁవంటి బీదవారి నాశ్రయించిన ఫల మేమి" అని యుత్తర మిచ్చెను. అందుకు రాజు "యాచకుఁడు సామర్థ్యము గలయజమానునిఁ జూచియే యాచించు" నని బదులు చెప్పెను. అందుపైని 'నీవేమి కోరెద'వని యామె యడుగఁగా 'నన్ను క్షమింపు' మని కుంభరాణా నిజస్వరూపమును జూపెను. అప్పుడు మీరాబాయి యత్యానందమువలనఁ గొంతసేపు దేహము తెలియకయుండి పిదపఁ దెలివితెచ్చుకొని యామె భర్తపదములకు నమస్కరించి 'స్వామీ! దాసురాలు తమకు నేఁటికి జ్ఞప్తికి వచ్చినందునఁగదా నేఁడు నేను ధన్యురాల నైతిని' అని గద్గదకంఠయై పలికెను. తదనంతరము రాణా మీరాబాయిని స్వరాజ్యమునకుఁ దీసికొనిపోయి ప్రజలనందఱిని ఆనందింపఁజేసెను. నాఁటినుండియు నాదంపతుల యనురాగ మెన్నఁడును తగ్గక దినదినప్రవృద్ధమానమే యగుచుండెను. అప్పటినుండియు మీరాబాయి యారుమాసములు బృందావనమందును ఆరు

మాసములు ఉదయపురమునను వాసముచేయుచుండెను. ఇట్టి భక్తశిఖామణి యయిన మీరాబాయి కొన్నిరోజులు దైవ భక్తియందును పతిభక్తియందును కాలముగడపి పరమపదము పొందెను.

Madras: The Guardian Press, Mount Road

10988